ОБЩОБЪЛГАРСКИ КОМИТЕТ

•ВАСИЛ ЛЕВСКИ•

БЪЛГАРСКО ВЪЗРАЖДАНЕ

Идеи
Личности Събития

ГОДИШНИК • ТОМ 15

БЪЛГАРСКО ВЪЗРАЖДАНЕ

София, 2014

Посвещава се на 125-годишнината от учредяването на Регионална библиотека „Любен Каравелов” – Русе

Изданието включва материали от Юбилейната научна конференция с международно участие „Любен Каравелов – писател, публицист, революционер, политик”, проведена в Русе на 24-25 април 2014 г., под научното ръководство на проф. дин Иван Стоянов, посветена на:

180 години от рождението и 135 години от кончината на Любен Каравелов

145 години от издаването на брой първи на вестник „Свобода”

145 години от създаването на БРЦК в Букурещ

Авторите на материалите носят пълна отговорност за съдържанието, изказаните становища и цитираните източници и литература.

БЪЛГАРСКО ВЪЗРАЖДАНЕ

Идеи
Личности Събития

ГОДИШНИК • ТОМ 15

Общобългарски комитет „Васил Левски”
Фондация „Васил Левски”

„Българско Възраждане. Идеи, личности, събития”
Том 15 се финансира от
Регионална библиотека „Любен Каравелов” – Русе

Редакционна колегия

Отговорен редактор: проф. дин Иван Стоянов

Членове:

проф. д-р Пламен Митев

Теодора Евтимова

Дора Чаушева

Христо Ковачев

Общобългарски комитет „Васил Левски”
Фондация „Васил Левски”

Издателство „Златен змей”

ISSN 1311 - 1337

I. ЮБИЛЕЙНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ С МЕЖДУНАРОДНО УЧАСТИЕ „ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ – ПИСАТЕЛ, ПУБЛИЦИСТ, РЕВОЛЮЦИОНЕР, ПОЛИТИК”

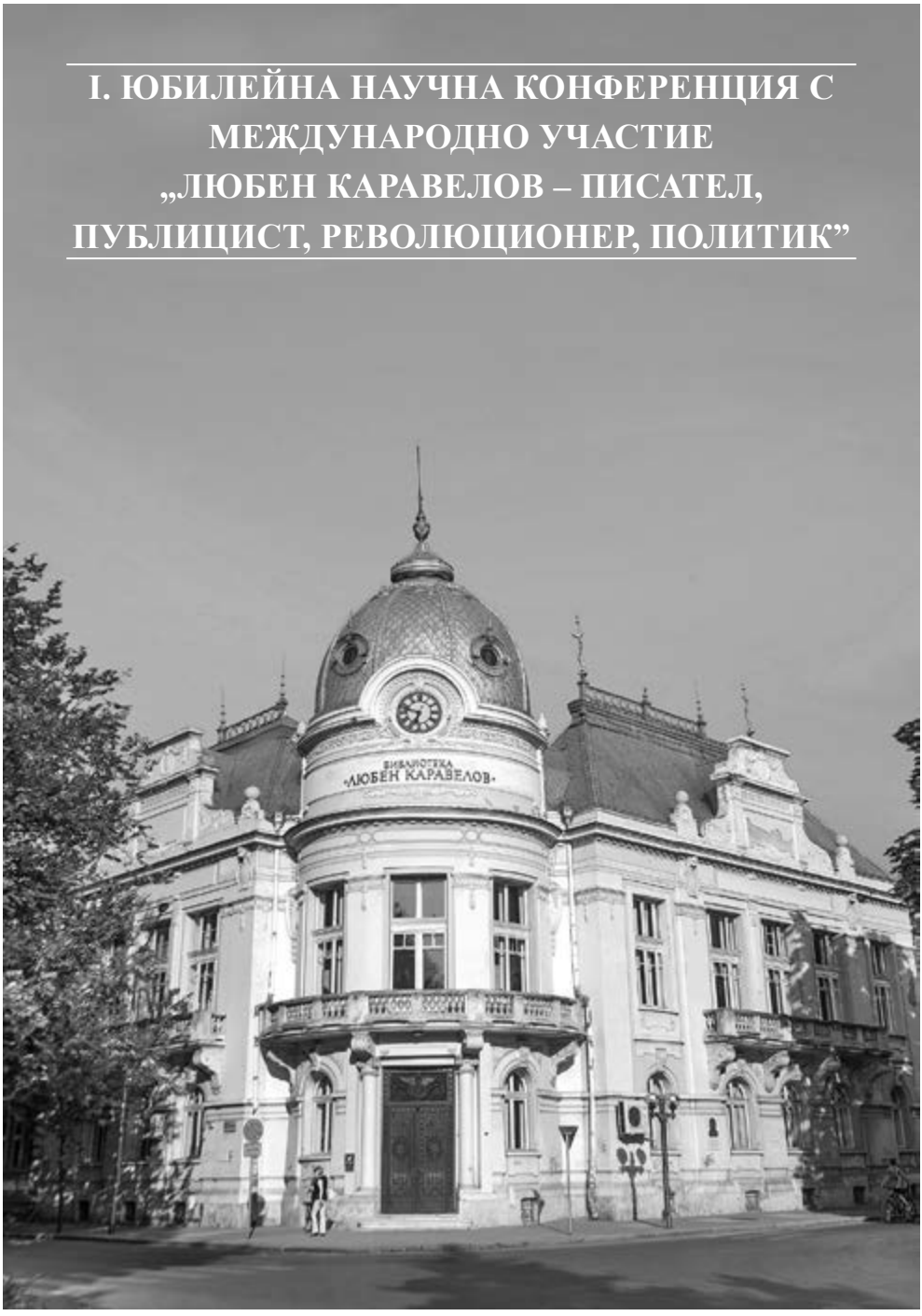

Република България
Президент

ДО
Г-ЖА ТЕОДОРА ЕВТИМОВА
ДИРЕКТОР НА РЕГИОНАЛНА
БИБЛИОТЕКА „ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ"
РУСЕ

Уважаема госпожо Евтимова,

Приемете сърдечните ми поздрави по повод отбелязването на 125 години от създаването на библиотеката в гр. Русе.

Българските библиотеки са били и остават духовните огнища още от времето на своето създаване. Тяхната светлина и топлина пътуват през времето към нас, благодарение на апостолските усилия на стотиците библиотечни работници. Днес, когато технологиите изместват голяма част от духовните занимания, оценяваме още повече усилията, които полагате, за да се върнат младите хора в читалните и да открият прекрасния свят на книгите.

Гражданите на Русе заслужено се гордеят с една от най-старите библиотеки в страната. Преди повече от век градът на синия Дунав е бил отворената врата на страната ни към културата на Европа и неслучайно тук са работили почти всички наши революционери и възрожденци, радетели за запазване на българската духовност и култура.

Пожелавам Ви много кураж и успех в трудната и достойна мисия за съхраняване на националната духовност. Вярвам, че усилията, които полагате, ще получат достойна отплата от бъдещите поколения.

24 април 2014 г.

Росен Плевнелиев
ПРЕЗИДЕНТ НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
МИНИСТЕРСТВО НА КУЛТУРАТА

ДО
КОЛЕКТИВА НА
РЕГИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА
„ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ"
ГР. РУСЕ

Уважаеми госпожи и господа,

Позволете ми от името на Министерството на културата и лично от свое име да ви приветствам със 125-годишнината от основаването на библиотеката и свързаната с нея Юбилейна научна конференция „Любен Каравелов – писател, публицист, революционер, политик".

Показателно е, че тази проява обединява както историята на библиотеката, така и нейното настояще и бъдещи перспективи за развитие като съвременен център за информация и знание. Нейната мисия винаги е била свързана с актуалните проблеми на този богат на културни традиции град.

Днешният ден е не само обществен, но и личен празник на библиотечните служители, хората, които са в основата на всеки успех. Бих искал да благодаря на всички вас, които сте свързали живота си с просперитета на библиотеката и приемате работата си като обществена и лична кауза!

Пожелавам ви здраве и творчески успехи, за да се множат добрите начинания в името на културния напредък и общото ни европейско бъдеще!

ЧЕСТИТ ПРАЗНИК!

Д-Р ПЕТЪР СТОЯНОВИЧ
МИНИСТЪР НА КУЛТУРАТА

РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
ОБЛАСТЕН УПРАВИТЕЛ НА ОБЛАСТ РУСЕ

ДО
ТЕОДОРА ЕВТИМОВА
ДИРЕКТОР НА РЕГИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА
„ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ"

ДО ЕКИПА
НА РЕГИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА
„ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ"

УВАЖАЕМА ГОСПОЖО ЕВТИМОВА,
УВАЖАЕМИ ДАМИ ГОСПОДА,

Приемете моите най-искрени поздравления по повод 125-годишния юбилей на Регионална библиотека „Любен Каравелов".

Създадена преди повече от век, за изминалите години Библиотеката се е превърнала в един от най-уважаваните и посещавани институти, допринасящи за научното и културно развитие на русенската общественост. Безценни документи, статии и книги с историческо значение могат да бъдат открити в нея, правейки я достоен източник на информация и водещ културен център.

И днес Регионална библиотека „Любен Каравелов" се радва на интереса на читатели и продължава да се развива като институция, която предоставя достъп до знание и информация на всеки желаещ. Многобройните събития, които се провеждат тук, са незаменима част от културния календар на област Русе.

Уважаема госпожо Евтимова,

Поздравявам Вас и екипът Ви за неоценимата работа, която полагате ден след ден, в името на устойчивото културно развитие на обществото в област Русе. Пожелавам Ви успешна дейност и многобройни читатели и в бъдеще!

Честит празник!

С уважение,

ВЕНЦИСЛАВ КАЛЧЕВ
ОБЛАСТЕН УПРАВИТЕЛ
НА ОБЛАСТ РУСЕ

ОБЛАСТ ОБЛАСТЕН УПРАВИТЕЛ РУСЕ

ОБЩИНА РУСЕ

ПОЗДРАВИТЕЛЕН АДРЕС

ДО
ДИРЕКТОРА И СЛУЖИТЕЛИТЕ
НА РЕГИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА
„ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ" - РУСЕ

УВАЖАЕМА ГОСПОЖО ЕВТИМОВА,
УВАЖАЕМИ ГОСПОЖИ И ГОСПОДА,

За мен е удоволствие да Ви приветствам по повод 125-та годишнина от създаването на Регионална библиотека „Любен Каравелов"!

Използвам повода, за да изкажа дълбоката си благодарност към Вашата последователна дългогодишна дейност за развитието на библиотечното дело, както и за приноса Ви Русенската библиотека да се утвърди като водещ библиотечно-информационен център не само в региона, а и в страната.

Богатият й фонд и ценните издания я превръщат в истинско културно и духовно средище, изпълняващо високоблагородната мисия да съхранява и разпространява писмената памет и да я пренася през поколенията. Поздравявам Ви за това, че въпреки икономическата и социална криза, Вие успявате да отговорите на нарастващите изисквания на четящия човек!

Нека всеотдайността и упоритостта не Ви напускат! Защото РБ „Любен Каравелов" е един от стожерите на свободния дух на русенци!

ЧЕСТИТ ПРАЗНИК!

С уважение,

ПЛАМЕН СТОИЛОВ
Кмет на Община Русе

ФОНДАЦИЯ „ВАСИЛ ЛЕВСКИ"

ДО
КОЛЕКТИВА
НА РЕГИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА
"ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ" – РУСЕ

Уважаема госпожо Директор,
Уважаеми членове на колектива,
Уважаеми колеги,

От името на Фондация „Васил Левски" най-сърдечно Ви поздравявам със 125-та годишнина от откриването на тази културно-просветна институция, на този светилник на българщината, в който днес се провежда международната научна конференция, посветена на юбилея, на 180 години от рождението на патрона на Вашата библиотека и на 135 години от неговата кончина. През изминалите години Русенската регионална библиотека, носеща името на Големия Копривщенец и Българин Любен Каравелов, дава своя първостепенен принос в културния живот на най-големия дунавски град. С разнообразните инициативи и осъществени начинания тя, освен със своята културно-просветна мисия, се превръща в дискусионен и изследователски център по много въпроси на българското минало, настояще и бъдеще. Активната работа на Вашия колектив с всички възрастови групи превръща тази светиня за русенци в притегателен център за млади и стари, за малки и големи. А стрелките на часовника, украсяващ кулата, и сладкогласният ек на камбаната му отмерват неумолимо времето за всички и за тези, посветили се на знанието, и напомнят ежечасно, че няма нищо по-смислено в съкъсващия се с всяка секунда човешки живот от това да опознаеш света, в който живееш, и да го направиш по-разбираем, по-добър и по-човешки.

На всички Вас пожелавам здраве, лично щастие, много сили и дръзновение в тези неимоверно трудни времена за опазване на културата, българщината и историческата ни памет. Дръжте и помнете думите на Апостола на българската свобода – „От нашите собствени задружни сили зависи да бъдем равни с другите европейски народи".

ФОНДАЦИЯ Васил Левски

Проф. дин Иван Стоянов
председател на Фондация „Васил Левски"

РЕГИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ” В РУСЕ ПРАЗНУВА ЮБИЛЕЙНИ 125 ГОДИНИ

Теодора ЕВТИМОВА
Директор на Регионална библиотека „Любен Каравелов” – Русе

Регионална библиотека „Любен Каравелов” в Русе чества 125 години от своето създаване. През тези десетилетия библиотеката вярно и всеотдайно служи на книгата и читателя, прави живота на своите съграждани духовно и интелектуално богат.

За живота на планетата 125 години са прашинка. Спрямо един човешки живот същите тези 125 години са достоен и достолепен период. Нашата библиотека е на 125 години - и ние сме едновременно млади, енергични, дейни, открити към всичко ново и интересно, като заедно с това познаваме цената на мъдростта и уважаваме традицията.

Юбилеят като правило е повод за равносметка. А век и четвърт – това е период, който задължава да се обърнем назад и да погледнем в богатото на събития и личности време, в което русенската регионална библиотека е градила своя авторитет.

Историята на всяка библиотека е забележителна с това, че в нея се преплита историята на страната, града, местната общност и съдбата на тези, които работят в нея. Русенската библиотека не прави изключение. Тя се развива заедно с поколенията свои читатели. Ние, служителите на книгата, знанието и информацията знаем, че трябва да се учим от историята, защото тя показва на съвременниците, че никой сам без своето минало не може да остави трайни следи. Да бъдеш в центъра на вниманието на обществения и културен живот не е лека задача. С тази задача русенската Регионална библиотека винаги се е справяла с чест. Тя е била, е и ще бъде притегателен център на интересни и творчески хора от различни възрасти за знание, отдих и общуване, четене и достъп до информация. Паметните знаци в развитието на библиотеката са паметни знаци и за развитие на града, неговите традиции, търсения и надежди.

Всяка библиотека има свое лице, своя индивидуалност. Днес в Русенската библиотека работят хора, посветили живота си на книгата. За съжаление, не можем да посочим точното число на всички, работили тук през нейната 125-годишна история, но със сигурност те не са по-малко от 300 души. Сега културният институт разполага с библиотечни ресурси от над 680 000 единици – традиционни и нови материални носители на информация. А читателите са повече

от 6300. В библиотеката е израснало не едно поколение русенци. Историята на РБ „Л. Каравелов" съхранява уникални факти и удивителни трогателни моменти в своя богат живот, през който тя е била желано и уютно място за среща с книгата, с приятели и единомишленици, хора от различни възрасти и професии.

През изминалите 125 години могат да се систематизират няколко основни етапа в развитието на Русенската библиотека.

1. Създаване на Русенската градска общинска библиотека

През 1888 г. културни дейци, членове на просветното дружество „Дунав", с материалната подкрепа на градската община слагат началото. В чл.1 на Устава на дружеството има специална точка: „г) да тури основа на една градска библиотека". На 11 февруари 1888 г. Русенският Общински съвет обсъжда доклада на кмета Петър Винаров за създаване на градска библиотека и взема решение за нейното откриване. Наредено е на дружество „Дунав" с гласуваните от общинската управа средства, отпуснати по Закона за общините от 19 юли 1886 г., да закупи книги и да им се сложи печат „Русенска градска общинска библиотека". Така през 1888 г. отваря врати един от най-успешните културни институти в Русе.

На 18 април 1890 г. в Русе идва на посещение министърът на просвещението Георги Живков и обещава на кмета ежегодна субсидия от министерството за библиотеката в размер на 7000-8000 лв. при условие, че се осигури подходящо самостоятелно помещение, до което да имат достъп всички русенски граждани. Дружество „Дунав" предава помещенията си за нуждите на библиотеката, целия си инвентар и книжното си богатство. Русенската градска библиотека започва самостоятелния си път като подведомствен институт на русенската градска община. Между февруари и май 1891 г. са направени и първите официални назначения: един библиотекар – Атанас Паунов, учител по музика, и един прислужник. Общината гласува 5000 лв. за официално откриване на библиотеката и за издръжката ѝ през текущата година. Създадена е комисия за организиране на откриването. Комисията трябвало да изработи и Правилник за вътрешния ред, както и да извършва подбор на новозакупената литература. На 8 май 1891 г. с Протокол № 25 се приемат Правилник на Русенската градска общинска библиотека и Списък на предвидените за закупуване периодични издания на стойност 2500 лв. В своята работа Русенската библиотека получава най-дълготрайна и ценна помощ от Библиотечния комитет, в който прераства Комисията по откриването. Той съществува до 1926 г. Съставът на комитета и правилникът, по който действа, се утвърждават от общинската управа. Председател е кметът на Русе, а секретар – завеждащият библиотеката. Библиотечният комитет съставя проектобюджета, прави абонамента, подбира набавяната литература, назначава и освобождава библиотекари и следи за цялостната работа на библиотеката.

Новите читатели започват да се регистрират в специална книга, която играе роля на читателска картотека. Според чл. 13 от Правилника „на постоянно живущите в града лица се дават книги, списания и вестници вън от библиотеката, всеки ден от 16 до 18 часа, срещу депозит от 10 лв".

2. Утвърждаване на библиотеката като водеща културна институция на град Русе до края на Втората световна война.

През 1901 г. библиотеката се премества в новопостроеното Доходно здание. Библиотекарят Ангел Каранешев, който е завеждащ библиотеката през периода 1900-1901 г., издава Списък на книгите, списанията и вестниците в Русенската градска библиотека, смятан за първи каталог на библиотеката. Фондът наброява 3402 тома, от които 1150 – периодични издания. Две трети от него са дарения.

Даренията, постъпили в библиотеката, не са случайно явление, а една хубава традиция, създадена и поддържана от просветени и прогресивни русенски граждани. Даренията са от разни дружества и институти, а повечето са от частни лица. Изключително ценно по обем и съдържание е дарението на Илия Квартирников – над 1000 тома книги и периодика на български, руски и немски език в различни области на знанието. Това дарение Квартирников прави в продължение на 26 години – от 1913 до 1940 г.

Даренията на Димитър Каранешев от 1000 тома са направени в периода 1931-1943 г. В тях е включена разнообразна литература – художествена, историческа, речници, справочници на френски, руски и български език.

През 1936 г. Захаринка Стоянова-Громбах, дъщеря на прочутия автор на „Записки по българските въстания" Захари Стоянов, подарява на библиотеката част от книгите и списанията на баща си – 115 тома на български, руски и френски език. „Личната библиотека на Захари Стоянов" е една от най-ценните колекции на Регионалната библиотеката днес.

Списъкът на дарителите е дълъг, но би следвало да спомена имената и на Евстатий Цонаков, Петър Плакидов, Марин Пенев, Здравка Кънчева, Стоил Станев, както и на някои чужденци, свързали имената си с историята на града. През 1940 г. френското консулство дарява на библиотеката 33 тома; швейцарецът Луи Айер, учител по гимнастика от 1909 г. в русенската Мъжка гимназия, подарява богата сбирка от книги и периодични издания. Ако се обобщи характера на даренията от периода до 1944 г. трябва да се каже, че преобладават книги на чужди езици и много преводна литература на български език. Те приобщават русенското гражданство към прогресивната световна мисъл и култура.

Книгите и периодиката се подлагат на пълна библиотечна обработка още от 1895 г., когато за библиотекар е назначен Васил Кръстев – офицер, участник в бунта на русофилите, пръв редактор на Русенски общински вестник. Всяка книга се вписва в инвентарна книга, наричана „Общ проверовъчен инвентар",

и ежегодно се провеждат проверки на книжния фонд. По отношение на класификацията на книгите първи опити се правят още през 1901 г., но същинската работа по класирането и изработването на каталозите извършва Тодор Рашев след 1910 г., който възприема френския вариант на десетичната класификация, а за състоянието на каталозите използва френски и руски ръководства и опита на Пловдивската и Одеската библиотека.

Постепенно се разширяват връзките на русенската библиотека с всички среди на русенското общество. Увеличава се броят на посетителите и на заеманите от тях книги. Библиотеката привлича читателите с богатия си и разнообразен книжен фонд. Тя става място за оживени събеседвания. В библиотеката кипи активен културен живот. Тук правят репетиции Катедралният хор, Музикалното дружество „Лира", Научно-образователното дружество изнася беседи. В канцеларията й скулпторът Владимир Владимиров изработва бюста на Любен Каравелов. От 1897 до 1920 г. в библиотеката се редактира „Русенски общински вестник", а през 1925 г. излизат 4 уникални броя на сп. „Самоуправление".

3. Библиотеката в периода от 1944-1989 г.

През първите години след 9 септември 1944 г. развитието на русенската библиотека протича в тежка следвоенна обстановка. Въпреки това още в първия си бюджет през 1945 г. Русенската народна община гласува 600 000 лв., с които са закупени 5000 книги. През 1950 г. се създава Детският отдел с фонд от 500 книги. През периода 1952-1957 г. директор на библиотеката е Ана Котокова. Под нейно ръководство се създават първите структурни звена: Методичен и Справочен отдел, и се поставя началото на планирането и отчитането на дейността. През 1953 г. с решение на Комитета за култура библиотеката става окръжна, а от 1 януари 1954 г. започва да получава пълен депозит на българската книжна продукция. На 20 септември 1954 г. общинската управа взема решение библиотеката да се настани в сградата на бившата Търговско-индустриална камара. Постепенно се извършва реорганизация на фондовете, обособяват се нови 5 отдела, обработва се фонд „Периодични издания" и се обособява фонд „Старопечатни издания" (1957 г.), който включва около 500 тома възрожденски книги, издадени в периода 1806-1878 г. В основната си част този фонд е попълнен от дарения, като най-голямото от тях е на русенския книжар Никола Даков – 257 български старопечатни книги, направено на 5 юли 1977 г.

През месец май 1958 г. за директор на библиотеката е назначен Николай Ганчев – най-дългогодишният директор в новата история на библиотеката, заслужил деятел на културата. Това почетно звание се дава за първи път на извънстоличен библиотечен деец. Работи като такъв до 1980 г.

През 1959 г. библиотеката получава името на големия български възрожденец и писател Любен Каравелов. Продължава да се усъвършенства съдър-

жанието на работата с книгите, окончателно е оформен генералният служебен каталог, организира се фонд „Свободен достъп”, открива се първият извънстоличен отдел „Музика” (1962 г.). През 1963 г. се слага начало на постоянна дейност в областта на краезнанието. Базата на библиотеката се разширява с нова сграда, построена по проект на арх. Петко Иванкин и тържествено открита на 23 май 1970 г. Библиотечната площ се увеличава 5 пъти.

През 1973 година академик Михаил Арнаудов дарява по-голямата част от личната си библиотека на родния си град Русе. Обособена в самостоятелен фонд, тя наброява 6524 единици документи: авторски ръкописи за Софроний Врачански и Любен Каравелов, книги, периодични издания, писмено бюро, стол, мастилница и две гипсови отливки – на Лаокоон и посмъртната маска на Яворов. Днес фонд „Михаил Арнаудов” е представен в автоматизирана база данни от 4858 записа.

През месец март 1981 г. за директор на библиотеката е назначена Донка Ковачева. През 1983 г. Народна библиотека „Кирил и Методий” обявява конкурс за научен сътрудник в библиотека „Любен Каравелов” – Русе. Създава се научно звено с трима научни сътрудници – първото извън столицата.

През този период новите технологии започват да навлизат в работата на библиотечните специалисти. На 1 декември 1988 г. за първи път в русенската библиотека на компютър „Правец 16” се генерира Автоматизирана информационна система „Библиотека” – модули „Комплектуване” и „Периодика”, приета от комисия на 20 декември. През следващата година (1989) за първи път е изработен на компютър брой 3 на информационния бюлетин „Новонабавени книги на чужди езици”.

След промените през 1989 г. е утвърдена нова структура на организация и управление на библиотеката. Изграждат се автоматизирани бази данни. През февруари 1992 г. за директор на библиотеката е назначена с конкурс Жечка Калинова. През 1993 г. е открита читалня с дарение на Британския съвет. Впоследствие са включени допълнителни материали и е обособена Читалня за литература по проблемите на чуждоезиковото обучение. По-късно е открит Френски център за информация и документация и Немска читалня с дарение от Гьоте институт.

Това са само част от впечатляващите факти от биографията на РБ „Л. Каравелов”. За своята 125-годишна история тя е носител на много награди и отличия. През 1968 г. с Указ на президиума на Народното събрание по случай 80-годишнината ѝ библиотеката е удостоена с орден „Кирил и Методий” – I степен; през 1988 г. с Указ на Държавния съвет на НРБ по случай 100-годишнината ѝ библиотеката е удостоена с орден „Народна Република България” - I степен.; институтът два пъти е носител на награда „Русе” за принос в сферата на културата на града – 1989 г. и 2013 г.; през 2005 г. на библиотеката е присъдена Националната награда „Христо Г. Данов” за принос в книжовното дело.

4. Съвременната библиотека

Днес Регионална библиотека „Любен Каравелов" е водещ културен институт в обществения живот на жителите на град Русе, като съхранява най-добрите традиции и заедно с това работи в духа на съвременните изисквания. Библиотечният колектив неотклонно работи за обществото, построено на знанието и информацията. За да се утвърди като водещата институция в този процес, библиотеката се стреми да осъществи библиотечно обслужване чрез по-съвършена, съвременна и удобна материална база и чрез професионални кадри. Библиотеката създава и поддържа устойчивото културно развитие и духовно консолидиране на общността, предоставя качествени информационни, образователни и културни услуги и равен достъп до знанието и информация за всички жители и общности в града и региона и тяхното интегриране в глобалното информационно общество. И не на последно място, библиотечните специалисти работят последователно за развитието на българската идентичност, култура и духовни ценности, прилагайки съвременните тенденции в развитието на обществените библиотеки.

Акцент в най-новата история на библиотеката е организирането на конкурси и участието в различни проекти. Като най-значим е **МЕЖДУНАРОДНИЯТ КОНКУРС ЗА ЕКСЛИБРИС**, провеждан ежегодно от 2005 г. Неговата цел е чрез „уникалността на екслибриса да се обогати връзката между книгата, колективната памет и нематериалното културно наследство, знак за отношение между писател, книга, читател, време и пространство". В изданията на конкурса досега са участвали над 500 творци от различни графични школи от 50 държави. Сред темите на конкурса се избират свързани с културни събития от историята на град Русе, видни личности и европейската принадлежност на нашия град: 100 години от рождението на родения в Русе Нобелов лауреат за литература Елиас Канети; „От книгите на Европа"; „Бъди европеец"; 120 години от създаването на Русенската библиотека; „Мартенски музикални дни" по повод 50 години от откриването на ежегодния музикален фестивал; „Дунав – реката на Европа" (в този конкурс за първи път беше формирана и секция за ученици); „Екслибрис и историята"; „Екслибрис и еротика", както и последният проект EX LIBRIS – EX PUBLICO за 2014 г., чиято цел е образование, творчество и социална активност. Днес собственост на Русенската библиотека е колекция от 1900 екслибриса, в чиято основа са творбите на художниците, участвали в международния конкурс. Колекцията е част от Световното културно наследство, а дигиталните изображения на екслибрисите са достъпни и през Интернет-каталога на Европейската дигитална библиотека Europeana.

Проектите в библиотеката в последните години са осъществени в партньорство, взаимодействие и сътрудничество с различни държавни институции, финансови институти, фондации от България, от град Русе и Европа. Не може

да се отмине иновативния проект за България **„ФИНАНСОВИ УСЛУГИ В МОДЕРНАТА БИБЛИОТЕКА”**, проведен за повишаване финансовата грамотност на русенските граждани. По време на изпълнението на проекта са проведени общо 10 обучения, като знания по основна финансова грамотност са получили близо 100 души. Две обучения са организирани за библиотекари от Русе и областта и осем – за целеви групи: за ученици и младежи до 29 години, за хора над 29-годишна възраст, за пенсионери и за хора със специални потребности.

Проектът **„ДОБРИ УСЛУГИ – ДОВОЛНИ ПОТРЕБИТЕЛИ”** беше организиран на територията на Русенска област и бяха обучени над 80 потребители в повишаване нивото на информираност при ползването на електронни услуги и насърчаване на гражданското участие чрез предоставяне на достъп до информационни и комуникационни технологии.

Друг иновативен проект **„АБВ - ИЗКУСТВОТО НА КНИГАТА”**, реализиран с международно партньорство, има за цел да стимулира навиците за четене при деца, които четат малко или изобщо не четат, във възрастовата група от 7 до 14 години, като ги запознае с изкуството на книгата, с начина, по който книгите са направени и пуснати на пазара - писане, илюстриране, превод, печат, дистрибуция и популяризиране на книгата.

Честването на 60-годишнината от създаването на Детския отдел в Регионална библиотека „Любен Каравелов” беше отбелязано с дистанционна (проведена за първи път в България) конференция на тема „Деца, четене, иновативни библиотечни практики”. Участниците от различни държави на Европа изтъкват формирането на нов образ на детските отдели и библиотеки, като адекватни дейности на динамиката на обществото и общността: по-нови, по-творчески и индивидуализирани дейности - опити да се развиват умения у децата; предоставяне на самостоятелност; индивидуален подход към заложбите на всяко дете; доброволчество; библиотеката и семейството; библиотеката - място за забавление, общуване и отдих.

Успехът на библиотеката е резултат от многогодишната предана и всеотдайна работа на нейните сътрудници, трудът на които е показател за авторитета на това учреждение за Русе и страната. Библиотеката ни не е застинала в своето развитие. Тя е съвременна, гъвкава, оперативна в реализацията на своите идеи и планове.

125-годишният юбилей не е само празник, но и едновременно сериозен и радостен повод да си припомним труда и опита на нашите предшественици, да осмислим настоящето и да начертаем бъдещето, а защо не и да помечтаем, още повече, че имаме много планове и бъдещи проекти. Важното е, че всичко, което правим, го правим в името на Негово Величество Читателя!

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ – МОДЕРНИЯТ ПОЛИТИК И ДИПЛОМАТ НА НОВА БЪЛГАРИЯ

проф. дин Иван СТОЯНОВ
Председател на Фондация „Васил Левски”

Големият български писател, журналист, мислител и революционер Любен Стойчев Каравелов привлича с основание изследователския интерес на много поколения историци, литературни критици, езиковеди, философи и обществоведи. Сравнително краткият му живот е толкова наситен с атмосферата на времето, в което живее, че и до днес, а вероятно така ще бъде и занапред, стряска дръзналия да се докосне до него със своето многообразно еднообразие, със своята разнопосочна еднопосочност, със своите гениални прозрения, често пъти необясними, неразбираеми не само за неговите съвременници, но и за него самия. Стряска с безмерната широта на умствена проницателност и с простотата в житейски план. Стряска с диаметрално противоположни виждания по категорично „дефинирани” за изследователите въпроси. Ту убеден славянофил, ту гневен критикар на славянофилството; днес възторжен последовател на монархията, утре ревностен републиканец. Отрицател на потисничеството, но поклонник на държавата с все още класическо робовладение и през уж свободолюбивия XIX век. По-иначе казано – труден за вкарване в рамки човек. Поради това ще му се прикачват всевъзможни политически епитети, най-често съобразени с времето, в което живее ученият-изследовател.

Ще го окачествяват например като опасен за руската царщина „списвател”, който бил наблюдаван от тайната полиция в Москва още от 1859 г., а след Каракозовския изстрел на 4 април 1866 г. едва ли не е трябвало да напусне Русия на всяка цена, за да се спаси от „белия терор”. Нищо че от декември 1857 г. до септември 1862 г., т.е. в продължение на цели 5 години, българинът живее, „ама много бедно”, според Л. Воробьов, за сметка на московския търговец В. А. Кокорев – член на Московския славянски комитет. Тук нещата определено наподобяват на твърдението, че Ботев бил преследван от калоферските чорбаджии и турските власти заради речта си, произнесена на 11 май 1867 г., и през есента на същата година бил принуден да напусне родината. Явно, по своята мудност в „преследването”, турската полиция наподобява руската полиция – и двете преследват бавно и дават възможност на Ботев да „избяга”, изпратен от своя баща да продължи образованието си в Русия, а на Каравелов да „замине за България” (уж) като кореспондент на в. „Голос” в Сърбия.

Ще го заклеймяват, по-нататък, като буржоазен либерал, като еволюционист. Ще го описват като човек, който е поддържал връзки със сръбската Омладина, но не коя да е Омладина, а онази на Светозар Маркович, защото там били истинските сръбски патриоти. Поддържал връзки още с европейското революционно движение – с Международната лига за мир и свобода в Женева, с Херцен, с Гарибалди, с Мацини, с Бакунин – следователно е революционер, и то – революционер-демократ. Ще го свързват основателно с „младите" във Влашко, с БРЦК и Вътрешната революционна организация, с Васил Левски и Христо Ботев, с вестникарски (и не само) призиви за революция, с „преломи" и „завои" в дейността и идейните му възгледи, със стремеж към „диктаторски пълномощия" (Любен Каравелов – диктатор!), с просветителство и „отказ от революционната борба", ще свързват последователно доброжелателното му отношение към Сърбия и със съпругата му Наталия, и с какво ли още не.

Но всички, дръзнали да се захванат с Каравелов, са единодушни, че целия си съзнателен живот той посвещава на своето отечество, на българската кауза. Всички са единодушни, че той е патриот, нямащ нищо общо с лирическия герой от едноименното Ботево стихотворение, че той е българин, у когото българското „дрънка" отвсякъде, както би казал Марко Семов.

Модерен политик. Може би това е най-кратката, но най-съдържателната характеристика на личността на Любен Каравелов. Или още по-точно казано, модерният политик в българското националноосвободително движение, който интернационализира българския въпрос и ангажира както правителствата на васалните на Османската империя Балкански държави, така и една велика сила – Русия. Това се оказва колкото сложно и неосъществимо на пръв поглед, толкова и резонно, предвид интересите на посочените субекти.

Модерният политик, който продължава инициативите на Кръстьо Пейкич и Георги Пеячевич, на Партений Павлович, на Софроний Врачански, на Иван Замбин и Атанас Некович, на Александър Некович, на Александър Екзарх, на Георги Стойков Раковски, на дейците на Тайния централен български комитет и Добродетелната дружина. Но привнася в българския политически живот и нещо ново, нещо различно от вече познатото. Ако мнозинството от посочените дейци и организации в новата история на България търсят съдействието на Австрия (Кръстьо Пейкич, Георги Пеячевич, Партений Павлович), на Русия (Партений Павлович, Софроний, Иван Замбин, Атанас Некович, Александър Некович), на всички Велики сили (Александър Екзарх, ТЦБК, Добродетелна дружина), на Балканските страни (Г. С. Раковски), то Каравелов прави опит, при това успешен, да ангажира и правителствата на Балканските държави, и официална Русия, и славянофилските кръгове – неизменни поддръжници на абсолютизма в Русия, и революционните кръгове в Северната империя – непримирими противници на самодържавието, и Международната лига за мир и свобода, и още – Бакунин, Херцен, Мацини...

Ако неговите предшественици трасират пътя на модерността в българския политически живот, Каравелов го налага като необратима реалност с една единствена цел – освобождението на поробеното отечество. Ако Основното законоположение на ТЦБК предвижда възстановяването на българската държавност „с кой да е начин и средство", което е нещо много като прозрение, той ще оповести идеята за „революция – морална и с оръжие". На първо място „морална" и чак тогава „с оръжие". А средствата за достигане на крайната цел са пропаганда, печат, оръжие, огън, смърт. И тук политикът е на първо място, именно политикът поставя в началото пропагандата и печата, а едва след това идва въоръженото действие.

Ако пушката, сабята и револверът са неизменните атрибути в портретите и картините, изобразяващи храбри четнически войводи, водачи на националната революция, че дори такива личности като Раковски (картината на А. Сако „Раковски в Балкана"), В. Левски (снимката му като знаменосец на четата на П. Хитов, правена в Белград през 1867 г.), Хр. Ботев (сцената по превземането на кораба „Радецки"), за Каравелов единственото оръжие е перото. Ако четническата униформа и народната хайдушка носия, по думите на Ив. Кр. Стойчев, са най-желаните аксесоари от българските емигранти в Сърбия и Румъния за увековечаване на собственото „аз", макар тези униформи да са заимствани от гардеробите на фотографските ателиета, за Каравелов това е нещо чуждо, непознато, непонятно. В достигналите до нас негови снимки ще го видим предимно в европейско облекло, което говори твърде много. Разбира се по време на войната и той е принуден от обстоятелствата да се снима във военна униформа, но това не е познатия Каравелов, а друг човек – принуден да изпълнява военни заповеди. Справедливостта изисква да се каже, че Раковски пръв прозира значението на външността, а спомените на Ив. Касабов потвърждават по категоричен начин тази му прозорливост.

Ако Левски записва в своето тефтерче всеки изразходен от него грош, с идеята, че това са народни пари, дадени за революцията, политикът Каравелов получава щедра издръжка от сръбското правителство, която той използва, без да дава какъвто и да е отчет. Тук ще бъде приведен един дълъг цитат от изследването на Дж. Игнятович, за да се избягнат всякакви недоразумения в тази посока: „...От запазените документи се вижда, че Каравелов получил следните суми: на 3 февруари 1870 г. от Коста Цукич 50 дуката (1400 гроша, един дукат бил равен на 28 гроша), на 26 февруари същата година пак 50 дуката, 17 август 100 дуката (2800 гроша), през 1871 година 100 дуката. На 28 април 1871 година Каравелов подписал разписка за получени от Стоян Бошкович, тогава секретар на министерство на външните работи, 100 дуката, а по разписка от 3 ноември 1875 година 400 дуката (11200 гроша), отпуснати по нареждане на министъра на външните работи Джордже М. Павлович „за извести цели", а през март 1876 година въз основа на решение на министъра на вътрешните работи 600 дуката

(16800 гроша). Последната сума е отпусната при извънредни обстоятелства, в навечерието на Сръбско-турската война. Иначе, Каравелов получавал редовно 400 дуката годишно (11200 гроша), отпускани му в зависимост от обстоятелствата в разни суми. През 1874 година, когато начело на сръбското правителство застава Йован Маринович, паричната помощ изглежда временно е била прекратена, което затруднило Каравелов при издаването на „Независимост". Косвено, материална подкрепа е било и купуването на печатница в Белград на изгодна цена и на почек."

Ако Апостола е категорично срещу зависимостта на българското освободително движение, Каравелов е склонен на компромиси, стига те да са в полза и на българите. От времето на пребиваването си в Русия до края на живота си той поддържа идеята за съюз със Сърбия. Тази идея е заимствана от славянофилите в Русия. По-късно тя е доразвита и лансирана в политическото пространство на Балканите от руския посланик в турската столица. Интересното в случая е това, че тя се възприема и от Добродетелната дружина, която прави и конкретни постъпки за нейното реализиране. Привързаността на Каравелов към тази идея не само ефимерно, но и практически ще даде основание дори на Васил Левски, който неизменно държи на равнопоставеност между Сърбия и българското освободително движение, да поиска през 1872 г. Каравелов да направи постъпки пред сръбското правителство 150 – 200 български младежи да се обучават на военно изкуство в Белград.

„Български Мацини", „народен герой от рода на Стенка Разин" – това са две сравнения на Каравелов, които прави в доклада си до Игнатиев не някой друг, а русенският руски консул А. Н. Мошнин. Разбира се, съпоставянето на българина с Мацини той приписва на турците и на „техните покровители германците и австрийците", но самият факт на появата на подобна съпоставка е твърде показателен сам по себе си. За пореден път на преден план се извежда политичес-кото у Каравелов, за пореден път се демонстрира неговото влияние и място не толкова в революционната организация, колкото в политическия живот на българското общество, в политическия климат на Балканите и в политическите комбинации на противниците на Османската империя. Ето самия цитат: „Вече писах на В[аше] пр.[евъзходителство] за неуспехите на нищожната на практика партия на Каравелов, която не намира нито парична, нито нравствена подкрепа сред самите българи, живеещи в Букурещ, тъй като, доколкото ми е известно, Каравелов съвсем не съответства нито по своите способности, нито по своя характер на значението, което му придават естествено с друга цел турците и техните покровители германците и особено австрийците, т.е. ролята на някакъв български или славянски Мадзини."

Посочените аргументи в предходните редове и страници, защитаващи идеята, че Любен Каравелов е модерният политик в българското на-ционалноосвободително движение, не трябва да се свързва с опит за омаловажаване или

подценяване на неговата революционна дейност. Защото истинският, големият революционер трябва да бъде и добър политик. Не е случаен фактът, че за председател на БРЦК е избран именно Любен Каравелов – и при неговото създаване през 1869 г., и на Общото събрание между вътрешните и емигрантските дейци през април – май 1872 г. В състава на тази организация има много по-популярни с революционната си дейност личности – Васил Левски, Панайот Хитов, но за председател е определен политикът революционер, прозрял твърде рано необходимостта от обща борба на всички заинтересовани от ликвидирането на османското господство над Балканския полуостров. Временните разочарования от избраните съюзници и използването на българското освободително движение от правителствата в Белград, Букурещ и Петербург за цели на собствената политика в отделни моменти не променят вижданията на Каравелов за начина, по който ще се разреши българският въпрос. И ако тактическите приёми, използвани от него, в някои случаи се влияят от лъкатушенията на споменатите правителства, избраната стратегия се запазва и в края на краищата довежда до желания резултат.

Руско-турската война от 1877–1878 г., в която на страната на Русия участват онези държави, които Каравелов теоретически и практически предпочита и търси за съюзници на българското освободително движение, довежда до възстановяването на българската държавност. Той е единственият българин, поканен от руските власти да присъства и присъства на подписването на Санстефанския мирен договор. Няма никакво съмнение, че тази негова мисия, осъществена по инициатива на Русия или най-малкото с нейно съгласие, има много ясен подтекст, свързан с бъдещето на възстановената българска държава. Тя е безспорно доказателство за това, че Любен Каравелов е най-довереното лице на руските дипломатически и военни среди сред българите, за което се предвижда основна роля в конституирането и развитието на младото българско княжество. Поради тази причина той не е определен за участник в Учредителното събрание. Документите, съхранявани в руските архиви, ще дадат възможност за пълно изясняване на тези въпроси и дълг на историческата ни наука е да направи това – задължително. Другият, който не „намира" място в събранието, е Тодор Бурмов – второто по важност лице за Петербург сред българите. Само преждевременната смърт на Копривщенеца проваля замисъла на руската дипломация за ролята му във възкресената българска държава, а вторият – т.е. Бурмов, заема мястото, предопределено от руските власти за Каравелов.

Всичко казано по-горе може да се приеме като най-сериозният аргумент в защита на тактиката и стратегията, избрана и наложена в освободителното ни движение от големия син на Копривщица и България Любен Стойчев Каравелов. И още – то дава основание той да бъде окачествен като първият модерен политик и дипломат на Нова България.

МИР ИДЕЙ ЛЮБЕНА КАРАВЕЛОВА

проф. дин В. И. Косик
РАН, Институт славяноведения – Москва

Мое знакомство с Любеном Каравеловым началось где-то к середине 1950- х гг., когда в один из регулярных обходов букинистических магазинов мне, примерно двенадцати-тринадцатилетнему мальчику неизвестно по какой причине приглянулась его книжка в салатовой обложке „Болгары старого времени”. Я прочел ее сразу и был очарован доселе мне неизвестной жизнью болгарского народа, еще не освободившегося от турецкого ига, но уже родившего своих борцов за свободу и независимость родины. Привлекало талантливое сочетание, вернее, ненавязчивое сопоставление на страницах его книги сюжетных линий бытийности с героизмом, прямоты, великодушия с ханжеством, и, конечно, сочный язык, прекрасно переданный переводчиком. И повзрослев, я нередко доставал ее, чтобы перечитать. А потом она потерялась во времени. Но Любен Каравелов вновь вернулся ко мне уже в университетские годы, когда я специализировался на Болгарии и ее истории долгого пути к свободе, чтобы потом писать дипломную работу, вы не поверите, связанную с публицистикой Любена Каравелова, с его газетами „Свобода” и „Независимость”.

В XIX в., справедливо названным „веком национальных движений” болгары не раз поднимали знамя борьбы с османским владычеством за освобождение своего народа. История Болгарии свято хранит имена своих героев, таких как Софроний Врачанский, Георгий Раковский, Христо Ботев, Васил Левски, выступавших и боровшихся „и пером” и „шпагой” за „новую Болгарию”.

Равным образом имя Любена Каравелова входит не только в пантеон болгарских великанов, в историю сложной борьбы болгарского народа за независимость, но и неразрывно связано с национальной литературой. Именно она, по моему мнению, „рождает” и воспитывает гражданина, патриота, мыслящего человека. И здесь творчество и жизнь знаменитого сына болгарского народа связано, я бы сказал со строчками Гете из „Фауста”: „Лишь тот достоин жизни и свободы, кто каждый день идет за них на бой!”. Здесь можно возразить, что Любен Каравелов не сражался с оружием против османлиев, даже можно вспомнить, что Боян Пенев назвал его „кабинетным революционером”. Но это уже жестоко и несправедливо. Оружием Любена Каравелова было СЛОВО. Оно и сейчас не пропало в безвестности, не кануло в Лету, его СЛОВО живет в болгарском народе, вошло в золотой фонд славянской словесности, идей не

только болгарской, но и славянской свободы и независимости.

В одной из своих статей, связанных с созданием конфедерации, он, в частности, писал, что „Болгария, Фракия и Македония составят одно целое”[1]. По мнению Каравелова, когда „в Европе имеются государства с населением от 50 до 70 миллионов человек, всякой другой небольшой народности нужног или покориться какой-либо чужой силе и отказаться от своего исторического существования, или соединиться с другими народностями на либеральнейших началах (как соединена Швейцария и Америка) и составить с ними оборонительную федерацию”[2]. Понимая всю трудность реализации программы , Каравелов подчеркивал, что „препирательства о том, где – в болгарских или сербских жилах – течет больше славянской крови… не должны иметь места… Похвальба своими прадедами также не приведет ни к чему хорошему: какая польза болгарину, умирающему от голода, или сербу… от того, кто был Кралевич Марко – серб или болгарин”[3].

Здесь много здравых мыслей, но история идет своим нелогичным путем. Хотя, с другой стороны, все сбывается: Европа объединяет в Европейском союзе и славянские страны. Но здесь тоже есть свои сложности. Вхождение в Европу это не одномоментный акт, оно подразумевает довольно длительный процесс.

И само становление, а для некоторых государств, выживание, зависит прежде всего от нахождения верной пропорции национального и европейского. Этот труднейший вопрос каждое государство решает на свой манер, исходя из своей истории. Здесь следует вспомнить, что „закат” страны может отсрочить только культура в своем единстве оригинальных начал. И пробуя продолжить мысль Любена Каравелова на тему обустроенности небольших славянских стран в Европе, могу предположить, что „превращение” „славянина” в „европейца”, вхождение в европейскую семью потребует много времени и больших инвестиций самого различного характера. Нужна будет напряженная и трудоемкая работа по стиранию всего отрицательного в истории, что должно быть уничтожено. На выходе должен получиться средний европеец. Будет ли он хорошим судить трудно. Плохо одно — он средний. Иными словами он будет опять-таки той самой массой, почвой, на которой или не вырастет ничего, или история пойдет по своему кругу. Грустно? Да. Но история может и повернуть и по другому пути. И знание, о котором столь много писал Любен Каравелов, может стать тем „спасательным кругом”, который поможет „не раствориться” в „европейском море” и не даст уничтожить 1300-летнюю историю Болгарии, да и самого болгарина, который, как я понимаю и верю, чтит свою культуру. В противном случае от нее останется музей, фольклор и пара строчек в европейской истории. Полагаю, что такая возможность и в страшном сне не приходила Любену Каравелову, певцу Болгарии.

А что же Россия?

Здесь вопрос сложен и в то же время прост.

Вначале небольшая зарисовка:

Надо признать, что имя России — царской или советской, вплоть до современной — в сущности, не вызывало у многих зарубежных славян особых положительных эмоций, разве только в некоторые кризисные моменты их существования. Конечно, была историческая память о всем том положительном, связывающем славянство, но она была и остается лишь одним из многих факторов, определяющих тактику дня и стратегию времени.

Подчеркну, если русофильство имело более мощную корневую базу, связанную с культурой, этносом, традицией, то русофобство, вернее, критика политического курса Петербурга, Москвы, возникало на политической почве

Но в то же время Россия оставалась для болгар страной, где они получали образование. Именно болгарские студенты представляли наиболее многочисленный „отряд", по сравнению с другими учащимися из южнославянских стран. За период от Крымской кампании до Освобождения в российских учебных заведениях получило образование 267 болгар[4]. Известный болгарский историк Н. Генчев писал, что четыре/пятых болгарских учителей были подготовлены в России[5].

Одним из великих учителей болгарского народа стал и Любен Каравелов. Выпускник Московского университета Любен Каравелов, как и многие надеялся, верил, ожидал реальной помощи от России в освобождении от турецкого ига, что, впрочем, не мешало ему и критиковать ее весьма яростно за отсутствие немедленной помощи, даже считать Россию виновницей того, что болгарский народ продолжает страдать, мучиться, быть попранным уже пятьсот лет османлиями. Видимо, Каравелов в царской власти видел своеобразную мертвую силу, деспотию, мучающую свой народ, и не желающую поспешить с освобождением болгар. Так, в конце 1870 г. в „Свободе" можно было прочесть и такие строки: „Главная причина, которая держала и держит и до настоящегог времени около 30 миллионов славян и других православных христиан под турецким и австрийским игом, без всякого сомнения, есть Россия. Объясним: 1) несчастные турецкие и австрийские славяне и христиане ждали до сегодняшнего дня, что Россия подаст им братский сигнал и скажет им „воскреснете и будете свободны"; 2) Россия была единственной славянской и православной державой, следовательно, только она могла чистосердечно поддерживать и защищать славянство и православие, и юговосточный мир ожидал от нее много и много; 3) русская пресса всегда проповедовала крестовый поход против запада и советовала турецким и австрийским славянам не надеяться ни на кого, а прилепиться к России и только от нее ожидать спасения, поддержку, свободу и счастье, и славяне и православные христиане уважали эти советы и ожидали от России материальной и нравственной помощи; 4) любовь и сочувствие к России были такими большими, что вооружили весь Запад против турецких и

австрийских славян…”[6].

В 1873 г. в „Независимости” он писал: „Единственное добро, которое в состоянии нам сделать сегодня наши русские братья состоит в их сочувствии к нашей политической свободе и к нашей племенной особости. Помогите нам свалить с шеи турецкое и немецкое иго; развяжите нам руки и дайте нам возможность добиться своей собственной воли, докажите Европе, что не имеете задних мыслей и что руководствуетесь чистыми побуждениями; а потом, докажите нам свое сочувствие и свое братство практически – и вы тогда найдете нелицемерных братьев и яростных союзников”[7]. „Мы, болгары, любим русских, но еще больше любим самих себя; мы радуемся русским успехам и русскому величию, но в то же время желаем стать свободными и независимыми; только потом, мы готовы защищать общеславянские интересы, но желали бы прежде всего защитить самих себя. Наше настоящее положение таково, что народ не может думать ни о племенном родстве, ни о славянофильстве; а если все это так, то он (народ) готов броситься на шею всякому, который готов оказать какую-либо помощь и который пожелает облегчить его горькое существование”[8]. Думаю, что здесь Любен Каравелов несколько увлекся. Не было „всякого”, готового выступить с оружием за освобождение православных болгар, помнящих свое родство с единоверным русским народом.

Был и другой путь, к которому призывал великий болгарин. В 1869 г. в „Свободе” Каравелов писал: „… по нашему мнению все христиане, населяющие Балканский полуостров должны подать один другому братскую руку и соединятся против общего душманина, потому что история не ждет, а когда все будем свободны, то тогда назначаем границы и говорим, кому что принадлежит, и делим свое богатство…нужно соединение, соединение и соединение, а когда будут свободными, то каждый получит то, что ему принадлежит”[9]. Увы, история здесь лишь подтверждала старую истину, что право решения принадлежало великим силам. Само славянство, ведомые своей историей и девизом „Нам чужого не надо, но и свое не отдадим”, не могло придти к нужному „соединению” интересов. Только один пример: перерастание первой балканской войны во вторую.

Можно задаться вопросом: откуда у Любена Каравелова, столь нелицеприятно писавшего, как нередко случалось, о царской России, такое романтическое представление о славянском братстве? Ответ может быть достаточно простым и романтичным. Это глубокая вера в народ как в единственную силу, которая способна выступить и добиться свободы. Какая-либо надежда на некую Европу представлялась, видимо, Любену Каравелову временами, то полезной, то тщетной. И эти метания великого патриота своего отечества показывают всю его нетерпеливость в обретении свободы и независимости своего отечества.

Из великих держав все же наиболее близкой продолжала оставаться Россия. И критикуя Россию, Каравелов вновь обращался к ней.

В 1874 г. в „Независимости” Каравелов подчеркивал, что нет такого русского, который поднимет свою руку на православного славянина, который страдает под турецким игом, что нет такого русского, который пожертвовал бы славянскими интересами в пользу габсбургской династии, что нет такого русского, который отказался бы от своих братьев в пользу „паршивого монгола”. „Мы твердо уверены, что Россия не может быть нам быть врагом и что русско-турецкая дружба не может просуществовать долго… Россия никогда не откажется от нас и никогда не позволит другим народностям попрать славянское имя”[10].

Здесь тоже есть о чем поразмышлять. Известно, что отношения между болгарской и российской/советской столицами нельзя характеризовать как устойчиво-позитивными; были и бои между освободителями и освобожденными. Да и сейчас, в наше быстротекущее время с его потрясениями и изменениями баланса сил трудно заниматься прогностикой. Но, как мне представляется, сложные межгосударственные отношения автоматически не вызывают „порчи” тех же личных встреч и контактов.

Сейчас все больше в ходу такое понятие как „историческая политика”, позволяющее трактовать ушедшее время с позиций современных политико-государственных интересов, иными словами, кто у власти, тот и заказывает историю.

В 1874 г. Каравелов писал: „Мы не можем говорить утвердительно, что петербургский кабинет не имеет завоевательных целей и что нынешние государственные мужи не мыслят поставить свои знамена над старым храмом „Св. София”; но вопрос, в состоянии ли сегодняшняя Россия осуществить свои цели и разделяют ли русские прогрессивные мужи идеи правительства? На этот вопрос не очень тяжело ответит человек. Если Россия успеет покорить Балканский полуостров, и если ее казаки установят свои знамена по берегам Босфора, то ее сегодняшнее монархическое могущество будет поколеблено”[11].

На был и другой ответ на поставленный вопрос. Русский философ К. Н. Леонтьев писал о возможности формирования восточноправославной политической, религиозной, культурной — но не административной — конфедерации славянских стран.

Именно эта конфедерация под гегемонией самой не славянской и в то же время самой славянской России должна была обеспечить „новое разнообразие в единстве, все славянское цветение”, стать оплотом против пошлого европеизма и обеспечить себе духовную независимость”, гарантировать „развитие своей собственной оригинальной славяно-азиатской цивилизации”[12].

Время не оправдало надежд. Потуги славянского мира к гармонизации отношений были безнадежно испорчены самими славянами в ходе кровавой схватки за обладание македонскими землями, за „спасение македонских душ”.

В 1871 г. в „Свободе” Каравелов, полемизируя с „Голосом”, утверждавшим,

что небольшие славянские народы, которые не в состоянии справиться с опасностью германизма „должны смотреть на Россию как необходимого члена славянской федерации… потому что Россия была бы сильной связью, без которой небольшие славянские народности тяжело могут победить свои частные провинциальные самолюбия и соревнования", подчеркивал, что „Россия принудит славянские народности насилу уважать ее старшинство и отказаться от своей народной и личной свободы"… Где есть братство, там нет старшинства"[13]

Да, всеславянская империя в форме конфедерации под скипетром самодержавной России с ее византизмом не устраивала славянскую интеллигенцию, вскормленную на идеях свободы, равенства, братства. Лозунги Великой французской революции были гораздо привлекательней, нежели „заедающие" их жизнь призрачные идеи всеславянства, грозящие в случае их воплощения отрывом от Европы, к которой они так стремились. Впрочем, я не думаю, что славянские страны в Евросоюзе будут равны. Есть те, которые, как писал Джордж Орвелл „ровнее".

Хочу надеяться, верить, что „нетерпение сердца" Каравелова и дальше будет служить Болгарии, болгарскому народу.

Любен Каравелов встречается мне и поныне, когда я пишу сюжеты, студии, связанные со свободой и независимостью Болгарии.

P. S. Книги Любена Каравелова по прежнему востребованы, об этом свидетельствует их потрепанный вид и вырванные страницы.

БЕЛЕЖКИ

[1] **Каравелов Л.** Събрани съчинения. София, 1967. Т. 7. С. 408.

[2] Там же. С. 405.

[3] Там же. С. 314.

[4] **Генчев Н.** Франция в българското духовно възраждане. София, 1979. С. 231.

[5] **Каравелов Л.** Събрани съч. Т. 7.. С. 240.

[6] Там же. С.247-248.

[7] Там же. С. 610.

[8] Там же. С. 611.

[9] Там же. С. 90.

[10] Там же. Т. 8. С. 107.

[11] Там же. С. 166.

[12] **Леонтьев К.** Н. Собрание сочинений. М., 1912. Т. 5. С. 255.

[13] **Каравелов Л.** Събрани съч. Т. 8. С.397-398.

БОЛГРАДСКИЯТ ФИЛИАЛ НА БРЦК И БЦБО

проф. дин Николай ЧЕРВЕНКОВ
Председател на Научното дружество на българистите
в Република Молдова.

Едно от най-големите политически дела на Любен Каравелов е създаването и дейността на Българския революционен централен комитет (БРЦК). Една от основните задачи на тази организация е създаването на филиали. Важно място сред тях заема комитетът в Болград – център на бесарабските българи, .

През 70-те години на XIX в. в Болград живеели не само българи преселници, които са основали този град в Буджака в 1821 година, но и активни участници и дейци на българското националноосвободително движение, останали тук след Кримската война и революционните движения през 60-те години. Пътувайки за Одеса, Любен Каравелов посещавал този град, поддържал трайни връзки с доста болградчани, имал свои привърженици, редовно отстоявал българската му същност [7, с. 116-125]. От края на 60-те години в Болградското училище, половината от възпитаниците на което бяха от България, действаха български патриотически дружества.

Това е предпоставка за създаване на подразделение на Българския централен революционен комитет (БРЦК). Точна дата за създаването му не е известна, но това става преди 1872 година, когато се е състояло първото общо събрание на тази политическа организация, на което присъства представител на Болградския комитет. Дори един от тях, Олимпий Панов, родом от Тараклия, е избран за секретар на БРЦК.

Отначало комитетът наброява 5 души. През 1874 г. в неговия състав влизат – 14, а в 1876 – вече до 30 членове [2,с. 205-220]. Това са предимно преподаватели в Болградското училище – Иван Иванов, Петър Николаев, Иван хаджи Иванов, Димитър Ямбулов, представители на окръжната и градска администрация – Николай Минков, Стоян Атанасов, местните търговци Петър Фитов, Михаил Радионов, Михаил Мумджиев и др. Що са касае до членски внос, то има години с точно фиксирани суми, както и без фиксирани такива. Например през 1874 година е първото, а през следваща година – второто. Това довеждало до обвинения във финансови злоупотреби на ръководството на организацията. Един от активните деятели – М. Мумджиев, дори си подава оставката да бъде член на обществото, тъй като председателят не се съгласил да „прегледа сметките за сегашните действия... без най-малко задни мисли” [3, бр. 43, 7 април 1877 г.].

Първоначално Болградският комитет взема активно участие в изработването на организационните политически принципи на БРЦК. Когато в организацията се появяват разногласия, нейните членове се опитват да помирят Христо Ботев и Любен Каравелов. Но повечето от тях подкрепят позициите на последния и това е от началото и до неговото слизане от политическата сцена. Михаил Паничерски от Болград – секретар на революционния комитет и последовател на Каравелов, пише до Кирияк Цанков на 26 юни 1875 г., за да му съобщи, че в Болград не дали съдействие на Стамболов, понеже нямали доверие на Ботев и не желаели да помагат на онези, които „сеят интриги и клевети". Все от Болград други известни дейци на комитета писали на Ботев, че ако не се помири с Каравелов, ще се откажат от вестника му, а на Цанков препоръчали да искат от Каравелов помирение с Ботев, „защото много обезкуражават дейците". Олимпий Панов, който заминал да следва в Париж, но който бил в течение на народното движение, по този повод отбелязва: „ Това е твърде прискърбно явление между нашете умни водачи. Такива лични работи ще запират още много време общите". Друг виден деятел от Болград – Петър Фитов, повечето е свързан с Каравелов, в едно от писмата си пита: "Не знам с Ботев какво да правя, да се поддържа ли. Заради Каравелова лошо мисли публиката, т.е. когото е кусурил в вестника си."

Една от важните задачи на Болградския комитет е разпространението на печатните издания на организацията. Особено активно с това са занимава Петър Фитов, секретар на организацията. Той бил настоятел на вестниците на Л. Каравелов „Свобода" и „Независимост", издавани в Букурещ, а по-късно и на вестника на Тодор Пеев „Възраждане". Когато Ботев започна да издава в 1874 г. своя вестник „Знаме", той търси за разпространител Петър Фитов.

Важното е, че той осигурява вестници не само за Болград, но абонира и за други градове и селища, както в България, така и по странство. Той се грижи българските вестнице да попаднат и при българите в Руска Бесарабия [14, с. 165]. В едно от писмата до К. Цанков той пише: „Днес получах от Русията, именно Кубей писмо да изпровождам 15 броя „Тъпан"... Аз изпращам „Дунавска зора" 20 броя, „Народност" 3 броя и „Македония" 1 брой." За да подпомогне затрудненията на редакцията на „Независимост", Петър Фитов е предприел да подари 5 екземпляра: 1 за читалището в Неготин; 1 за за студенското читалище в Цюрих (Швейцария) и 3 за три български общини (12 X 1874). Петър Фитов влиза във връзка и с Р. Блъсков, издател на списание „Училище" в Русе. Редакцията му отговаря в 6-ти брой „Познато ни е Вашето добро сърдце и родолюбиво желание с което се отличавате помежду болградските момци". В брой 7-ми на „Знаме" се съобщава, че „ у г-на Петра Фитова в Болград се намират за продаване почти всичките книги, които е издала досега печатницата „Свобода"... Болградската интелигенция може да се отправи със своите требования до гореказаното лице". Дори П. Фитов да има резервирано

отношение към Ботев, в края на 1874 г. се съгласява да бъди спомоществовател на поредния вестник „Знаме". Освен това той разпространява книги, подготовени за печат и издадени от Ботев. Една от задачите на Болградския комитет е разпространяване на вестника на Кирияк Цанков „Балкан". От Болград съветват редакцията: „Редовното изпращане на вестника ще осигури увеличаването броя на абонатите му" [4, а.е. 11, л. 95].

Кризата, обхванала българското революционно движение след поражението на Старозагорското въстание през есента на 1875 година, продължава сравнително кратко. В края на годината се подкрепя идея за подготовка на нова въоръжена проява, в която се включват и бесарабските българи. През декември Болград и други български населени места в Бесарабия посещава българският войвода Филип Тотю, който правил обиколка по южна Русия и Румъния с цел да съдейства за създаване и подновяване в емигрантските среди на българските комитети за подготовката на въоръжени чети (отряди) и изпращането им в България. След около два месеца Ф. Тотю отново е в Бесарабия и огласява решението на Гюргевския български революционен комитет – левия клон на Българския революционен централен комитет (БРЦК), да се вдигне въстание през пролетта на 1876 година. Българският войвода настоява за активизирането на комитетите, особено за събиране на средства за нуждите на бъдещото въстание. „Болградчани, – пише ученикът от Болградската гимназия Атанас Хитов до чичо си, П. Хитов, – с радост срещаха Ф. Тотю, който възлага големи надежди за пролетта" [1, с. 46]. За това призовава бесарабските българи и друг известен български войвода – П. Хитов: „Настъпи отговорно време. На балканския полуостров вече думна огънят. Херцеговинците се сражават... Моля да се съберат членовите на вашия комитет и да изберат представител в Букурещ..." – пише той на болградци. Христо Ботев, Стефан Стамболов, Иван Драсов пишат до Болград, че е настъпил „най-подходящият случай, когато трябва да покажем на света, че и ние сме народ, достоен за свободата. Затова отнесете се внимателно към думите на Панайота".

Петър Фитов в едно от писмата си разкрива какво вълнува болградци през пролетта на 1876 г.: „Колкото се касае за нашия нещастен български народ за освобождението сякуй чувства и чака с нетърпение да чуй от де ще пукне пушка. Може да ви се похваля само че (с) това болградци се отличават. Даже и селата. Много ги интересуват защото чакат освобождението и да се приберат в милото си отечество..." Няколко пъти Фитов подчертава революционното настроение в селата около Болград. Според него успехът на делото зависи „от умни хора, т.е. опитни да водят работата както трябва политически" и, второ, „войводите трябва да бъдат под един сашут план начертан...".

Ентусиазмът, обхванал болградчани във връзка със скорошни действия и възможно освобождение на България, консолидира тамошния български революционен комитет, който поддържа близки връзки с „Българското човеколю-

биво настоятелство" в Букурещ, обединяващо дясното крило на БРЦК. Неговият лидер Кирияк Цанков, който през 1873-1874 година е учител в Болград и член на Болградския комитет, поддържа тесни връзки с болградските патриоти [6, с.136]. Той разяснява формите на борба при новите условия, от него научават доколко верни са новините за предстоящи събития в България, получават информации за тяхната подготовка. „Верно ли е, пита един от членовете на комитета Михаил Мумджиев, че ще се организират чети?" [1, с.118].

Болградският комитет активно се заема със събирането на парични помощи за въстанието в града и близките села, но не знае как да ги използува [1,с.119]. През март 1876 година като представител на бесарабските българи С. Атанасов присъства на събрание на българските комитети, свикано в Браила. На него е било решено да се възложи на българския комитет в Болград материално да осигури въоръжената чета на Филип Тотю [1, с. 111], във връзка с което незабавно да се разшири дейността по събирането на парични средства в града и края. „Работата би вървяла по-добре, съобщава М. Мумджиев на К. Цанков, ако се отзовеше и богатата класа." В началото на април Болградският комитет докладва на К. Цанков, че събраните две хиляди франка, поискани на общото собрание в Браила, „са предадени за народната цел" [1, с.118]. Тези средства отиват за формирането на четата на Хр.Ботев.

По същото време със съдействието на Хр. Ботев, пребиваващ в Южна Русия, през есента на 1875 година и март 1876 година се създават български военни дружини в Кишинев и Одеса с български офицери от руската армия. Някой от тях са родени в Бесарабия. Голяма роля в създаването им играят Павел Калянжи, секретар на Българското общество в Кишинев, Васил Василев от Болград, студент в Новорусийския университет, таврийският водач на българите Тодор Велков и др. Тези дружини събират значителни средства в българските села в Бесарабска, Херсонска и Таврическа губерния, запознават българите в Русия с положението в България, разказват за подготвяното въстание.

В навечерието на Априлското въстание Болградският комитет оказва материална подкрепа на много революционно настроени българи, пристигнали в града, например на известния войвода Жельо Чернев, на голям брой български емигранти, желаещи да участват в четите [6, с. 165]. Един от тях – И. Абрашев – по-късно потвърждава, че неговите сънародници са издържани от Болградския комитет. От българските емигранти се сформират неголеми военни дружини. В края на април такава дружина от 8 души (в нея влизал и И. Абрашев) се отправя за румънския граничен град Турну-Мъгуреле. По-късно тя става ядро на въоръжената чета на Таню Стоянов Куртев, която преминава Дунав в средата на май 1876 година [14, с. 165].

Комитетите от Бесарабия, внимателно следящи подготовката на въоръжените отряди, с горчивина отбелязват липсата на единство между българските войводи, които се намират в Румъния, Сърбия и Русия, и настояват за обеди-

няване им. „Голямо е желанието на тукашните люди, – пише А. Хитов на чичо си – вие, войводите, да се обедините и да работите заедно” [1, 195]. В тази ситуация Болградският комитет се заема да устрои среща на двамата войводи (П. Хитов и Ф. Тотю), но тази инициатива не се увенчава с успех. По такъв начин Болградският комитет бил привърженик на така наречената комбинирана тактика, която предполагала съчетаване на въоръжените действия на вътрешните организации с навлизане на чети, организирани отвън.

Важен момент в обществения живот на бесарабските българи е пристигането в началото на март 1876 година в Болград на един от сподвижниците на Хр. Ботев – Киро Тулешков. Той става директор на местната печатница и активно се включва в работата на местния революционен комитет. Заедно с И. Иванов, М. Мумджиев и други активисти на организацията започва подготовката за издаване на печатен орган на БРЦК [8, с. 65]. Техните усилия се увенчават с успех – три дни преди началото на Априлското въстание излиза първият брой на вестник „Български глас, който заедно с Ботевата „Нова България става изразител на настроенията на революционната емиграция [8, с. 67]. И. Иванов определя така задачата на вестника: «Да защитава българските интереси в Турция и да сее революционни идеи” и „да стане организатор на нашите революционни комитети”. Вестникът изразява възгледите на най-будните дейци на Болградския комитет, съдейства за укрепване на връзките с емигратските центрове, с българските градове и села.Той рязко критикува реформисткото течение в българското национално освободително движение, призовава да се осмисли положението и надеждите на народа, който иска „свобода или смърт”, иска да отбелязва Деня на славянските просветители не с „червено вино”, а с кръвта си да обяви „българската революция”. Именно въоръжената борба, сочи вестникът, донесе независимост на съседните ни страни – Сърбия, Гърция и Италия.

Въстанието в България, запланувано за началото на май, започва преждевременно. „Избухна въстание и в нашата осиротела България” – с радост съобщава „Български глас”. Вестникът сочи конкретните задачи пред българския народ, пред многочислената емиграция и преселници за оказване на материална и физическа помощ на героичните въстаници. Представителят на Болградския комитет М. Родионов подкрепя на общо събрание на „Човеколюбивото настоятелство” предложението да се изпратят чети от Румъния и Сърбия в пределите на българските земи. Пред комитета в Болград се поставя задачата и занапред да събира средства за въоръжените отряди [5,с.252-253]. Освен това редица младежи, издържани от Болградския комитет, се отправят към крайдунавските градове за присъединяване към четниците. Двама от тях – В. Господинов и М. Каназирски, отиват в Галац. Те скоро съобщават, че не могат да чакат останалите си другари. Тръгват за България с четата на Христо Ботев и загиват геройски в един от боевете.

Бързото потушаване на Априлското въстание лишава от възможност и останалите желаещи да участвуват в героичната епопея на българския народ. Те активно се включват в Сръбско-турската война през лятото на 1876 година [10, с.152-154]. Сведенията за разгрома на въстанието и последвалите жестокости стигат до Бесарабия със закъснение. И тук, дълго след гибелта на четата на Христо Ботев, включила се последна във въстанието, емиграцията счита, че въоръжената борба оттатък Дунав продължава.

В средата на емиграцията, включително на бесарабската, не могат да се примирят с мисълта за смъртта на Ботев. Споменът за него дълго живее в сърцата на бесарабските българи. В годината на гибелта на Ботев в Болград е издаден календар за следваща година. Неизвестен художник-график публикува в него портрет на Хр. Ботев. Това е първият напечатан портрет на поета-революционер. Същовременно К. Тулешков пише драма под заглавие „ Българското въстание в България през 1876 г.”, в която са описват подвизите на Цанко Дюстабанов и Христо Ботев. Има съобщение, че този автор подготвял книга „Жизнеописанието на Христо Ботев” [3, бр. 14, 20 юли 1876]. В едно от писмата си този автор отбелязва, че „пише биографията на Ботьов”, в „която ще помена и Левски” [4, А7366]. Също в Болград „едно народно българче” желаело да отпечата „карти за събитието в Татар-Пазарджик, Панагюрище, Перущица, Батак и битката на Ботев при Враца”. Като съобщава тази новина К. Тулешков утвърждава, „че това ще бъде много полезно на назе, защото...ще изложим сичките турски сверепства” [4, II А 7364]. Тези намерения още веднъж потвърждават, че болградската общественост е била напълно информирана за конкретните събития на Априлското въстание.

В многобройните публикации във вестник „Български глас” през цялото лято се говори за революционните прояви в България. В началото на юни Болградският комитет пише на К. Цанков в Букурещ: „Огънът бушува, българските юнаци отиват на бой за свобода на отечеството под българско знаме. Обаче хиляди българи са лишени от оръжие и необходимото за боя снаряжение”. Авторите на писмото призовават да се помогне „на нашите родни братя българи” оттатък Дунава. Затова комитетът продължава събирането на парични средства. Едва в края на юни става известно за пълното поражение на Априлското въстание. Тогава болградският вестник подробно информира за събитията в България, разкрива мотивите на въстанието и причините за поражението на българския народ. „Нито Русия, нито Сърбия, нито кой и да е друг не са причина за въстанието на българите, – подчертава „Български глас”, – нея трябва да я търсим в политиката на султанското правителство и действията на местните власти” [3, 1876, бр. 11].

Болградският вестник отделя много внимание на социално-икономическите проблеми. Върху неговите страници има много ценни, макар и откъслечни наблюдения за общите интереси на различните по национална

принадлежност, но еднакви по социално положение слоеве от населението в поробения от Османската империя Балкански полуостров [3, бр 4, 1876]. Всичко това помага на вестника ясно да открои движещите сили в Априлското въстание. Нежеланието на българското селячество да живее в робство, подчертава той, е причина то първо да откликне на призива и най-активно да участва във въстанието [3, бр 5, 1876].

Започналата през юни 1876 г. Сръбско-турска война поставя в дневния ред на българската емиграция въпроса за възстановяването на БРЦК, за подготовка на български доброволци за участие във войната срещу Портата на страната на Сърбия. „Молим ви да вземите сериозно участие във формирането на БРЦК. Имате пълното доверие на Болград" – обръща се комитетът към К. Цанков. Болградчани съобщават, че са започнали събиране на парични средства. По това време Болградският комитет установява тесни връзки с патриотични групи българи от Одеса и Кишинев, а посредством тях (а понякога и директно) – със Славянските комитети в Петербург, Одеса и Москва, а също и с руски периодични издания, чиято дейност е насочина да подпомогне възстановяването на българските политически организации, за създаване на български въоръжени отряди.

На 19 юли 1876 година в Букурещ е образуван новият Български централен революционен комитет, наречен Българско централно благотворително общество (БЦБО). Като представител на Болградския комитет в събранието участва учителят Димитър Ямбулов. В Болград е разработен Уставът на местния комитет, който става благотворително общество. В него е поставена задача да се помогне с материални средства на пострадалите през Априлското въстание [3, 1876, бр. 7]. В действителност неговата цел, както и на цялото БЦБО, е да се събират средства за въоръжаване на българските доброволчески отряди, които включвали основно бившите участници във въстанието и трябвало да действат съвместно със сръбската армия срещу Портата. В Устава се сочи, че дружеството ще координира действията си с БЦБО.

Реорганизираният комитет в Болград веднага издига политически задачи пред централното общество в Букурещ, които основно изхождат от ориентацията му към Русия [14, с. 39]. Като прави анализ на международната обстановка вестникът на организацията изтъква, че е настъпал благоприятният момент за намеса на Русия [8, с. 84]. Обаче все по-често са говори за търсене подкрепа от европейските държави. Например на ръководителя на БЦБО – К. Цанков, се предлага да бъде съставено от името на българите едно оплакване към тях, в което да се изложат варварствата на турците и теглилата на българите, с това „да съдействат да се спечелят симпатиите на Европа към Българите" Същовременно от Болград утвърждават, че Дунавският вилает трябва да вдигне ново въстание, „за да види Европа", че българите не могат да търпят повече турското иго [1, т 2, с. 230, 260].

Членове на дружеството в Болград съдействат за създаването на още 18 подобни дружества в бесарабските български села – във Вайсал, Шикир-Китай, Долукьой и др. [9, с. 37-38], с устави и свои настоятелства. Например в документите на Шикирли-Китайското дружество се посочва необходимост „да са събира пожертвования от различини ценни предмети", както в селото, така и в съседните населени места. За председател е избран младият свещеник Васил Агура. Дружеството събира през целия период повече от 400 франка [11, с. 99]. За един от начините за събиране съобщава К. Тулешков: „В града ни и по селата почти на всяка кръчма и бакалия има по една кутия, на която е напечатан надпис: „Помощ за пострадалите наши братия от турците в България". Всеки, който минава, пуска по колкото обича." [4, А 7366].

През юли 1876 година Болградското дружество е инициатор за създаване на Болградското женско благотворително дружество, което има организационни връзки с БЦБО. Още в устава си то регламентира, че ръководството му „може да влиза в споразумения с мъжкото благотворително общество в Болград или когото намери за добро". Обществото предава събраните помощи на БЦБО и на ББО в Болград. Председател на болградската организация е учителката Мария Теодорович, супруга на директора на Болградското училище, председател на благотворителното дружество в Болград. В дружеството членуват повече от 50 души [3, бр. 23, 18 септември 1876]. В редица населене пунктове, като Измаил, Вайсал, Шикирли-Китай и др., има филиали или представители, които са уполномощени да събират помощ, снабдени със специални листове под номера и на практика изпълнявали функциите на настоятели на женското общество в Болград [15, с.50].

Както е подчертано в литературата, женското благотворително дружество в Болград ярко се откроява с интензивната си дейност и контакти от останалите емигрантски дружества [15 с.126.]. В няколко поредни броя на в. „Български глас" то публикува „Възвание", „Приглашение" и „Подканвание" с цел да подбуди благотворителността на хора от различни народности в полза на българите. Към Апела на женския комитет в Букурещ от 15 юли 1876 г., който се „обръща към позната по добртворничеството си Европа, която винаги е готова да протегние ръка към страдующето человечество" се присъединява и женското дружество в Болград. Още през август 1876 г. то събира 387 различни дрехи, пожертвани в полза на страдащите семейства на Балканския полуостров. През септември 1876 г. събраната помощ възлиза на 1 223 франка и 393 броя разни дрехи. В даренията се включват 520 души [15, с. 239].

Твърде скоро обаче Сърбия е изправена пред катастрофа. И много български доброволци тръгват към Бесарабия.Такива има в Болград, Комрат, Измаил, но най-вече в Кишинев. За тях се грижат съществуващите там български организации, сред които и Болградското благотворително дружество.

След като Болградският комитет се преобразува в благотворително обще-

ство, посоченият патриот П. Фитов става негов касиер. Практически той възглавява основната работа на обществото – сбиране на материални средства. И той е сред тези, които лично внасят най-голяма сума – 200 франка [3, бр. 18, 3 август 1876]. Той е един от основните организатори в Болград по набиране необходими вещи за „пострадалите съотечественици". Занимавайки си с технически проблеми, той се интересува нашироко от организационните и идеологическите аспекти на органицацията, ръководител на която е Кирияк Цанков. Той внимателно проследява нейната работа, като се възмущава още през август от неговото бездействие [4, ф. 5, е.х.111, л. 117]. Това недоволство той изказва и в началото на септември. Той настоява да се свика събрание на организацията и да се състави нов план за действие в България – подготовка на ново въстание. В едно от писмата към Цанков утвърждава, че няма какво да се чака помощ от Сърбия. Счита, че трябва да се апелира към „чуждите дворове" и да се изпрати позив до жените в Европа „да се притекат на помощ на българите". В друго писмо също до Цанков той доразвива своите идеи. Като повтаря, че няма какво да се очаква от Сърбия, той добавя, че с едно въстание в Дунавския вилает ще се покаже на Европа, че българите няма да търпят повече този „крокодил" Турция, дошъл от Азия. Зключава, че „сега всяка минута е скъпа". С това той се разделя с Каравелов, който по това време активно агитира за Сърбия. На 16 ноември 1876 г. българското общество в Болград специално разглежда идеята на БЦБО за създаване на чети, които в случай на война да бъдат готови да преминат в България. На срещата е поддържано мнение, че трябва да се прави всичко, за да се ускори тази работа [4, II 1014].

След като на 12/24 април 1877 г. Русия обявява война на Османската империя, Болградското общество се обръща с „Възвание" към българския народ", в което го приканва да се вдигне на въоръжена борба в помощ на русите, които безкористно, като братя се сражават, за да избавят българския народ от петвековното иго. В тази ситуация обществото решава на специално заседание „да употреби сичките си старания да събира колкото е възможно повече материални средства, за да може да посрещни нуждите, които ще са появат в скоро време" [3, бр. 44, 16 април 1877]. От своя страна, българското женско благотворително общество в Болград публикува в „Български глас" „Възвание към българските жени". В него, наред с въодушевлението, се правят трезви, реални оценки на новосъздаденото положение. Търсят се нови пътища и форми за действие от страна на женските дружества. Настоятелството на женското общество в Болград приканва българите от емигрантските центрове: „Нека секоя от нас пожертва възможно на олтаря на отечественото ни освобождение" [3, бр.46, 30 април 1877]. Прокарана е идеята, че българският народ не може и не трябва да чака освобождението си. Той трябва сам да го извоюва.: „ Свобода без жертва и кръв са не добива". И докато пътят на мъжете е като доброволци в Българското опълчение, то „жените не трябва да стоят

със скръстени ръце, а святата им длъжност ги кара да помогнат на страдующети българи и нашето отечество – България".

С голям ентусиазъм българите от Болград посрещат новината, че в Кишинев през зимата на 1876-1877 година започва да се формира Българско опълчение, в основата на което влизат участници от Априлското въстание и сръбско-турската война през есента на 1876 г. „И така – отбелязва „Български глас", – българската начална войска начена да се събира под знамената на лъва, българското историческо име излези пак на политическия хоризонт, времето или бъдещето ще поднови бъдещата българска слава"[3, 1877, бр.2].

До лятото от Болград изпращат групи в Опълчението. „9 май – отбелязва болградският вестник – от града ни заминаха 32 български юнаци. Главите им са накачиха с различни майски цветя от тукашните девойки и ги изпроводяха с песни до края на градът. Юнаците, като минаваха по главната улица, всичките в един глас пееха: „ Не щеме ние пари, не ще ме ние богатство, а искаме свобода, човешки правдини". В друг брой същият весник пише: „16 май Олимпий Панов замина с 28 момчета в Плоещ...Бяха много весели. Болградското общество и много други граждани, баби и майки ги изпращъха до крает на града, като ги благословяхя и им пожелаха добри успехи в предприятието".

Същевременно се провежда и събиране на средства за опълченците. Това добре е отразено във вестник „Български глас". На 7 май 1877 година 69 човека внесли парична помощ. До края на месеца тези средства се използвали за пътни разноски. Само от 1 до 7 май били предоставени такива на 104 човека. После събирали пари и различни вещи непосредствено за фронта. За тяхното връчване специално са командировани членове на Болградското благотворително дружество. Женското общество в Болград закупува за Българското опълчение „1000 хасени касинки и други потребни за тях неща" и ги изпраща до генерал Н. Столетов. В писмо от края на юни 1877 година до него обществото му съобщава, че „ако има още нужда от подобни неща опълчението, то да му отговори и това дружество ще изпроти още колкото може". Обаче обществото все не е доволно от достигнатото. В свое едно обръщение то си поставя въпроса „Но събрахме ли ние доста материални средства за да посрещним нуждите на денът?". Отговорът е: „Някой от нашите съграждане нищо още не са пожертвовали, а някой твърде нищожна сума" [3, бр. 47, 7 мая 1877].

След обявяването на Руска-турската война, Болградското общество, както и БЦБО, обявява, че се разпуска. Преди това дружеството и „Български глас" „от името на на българите от Бесарабия" изразяват признателност към Русия з, а също призовават жителите от този край да оказват най-активна помощ на руската армия, да встъпват в редовете на българското опълчение. Някои от неговите членове имат намерение да постъпят в опълчението, други – като преводачи в руската армия, трети продължават в Болград да събират средста и предмети за тези, които геройски са бориха за освобождението на България.

Цялата дейност на българското патриотическо обединение в Болград, свързанно с БРЦК, БЦБО и други емигрантски центрове, тяхната концепция за свободата и пътища, по които трябва да се постигне, е важно доказателство за политическата му активност и идейна зрялост. Същовременно е ярък израз на това как националноосвободителните борби и политическите въпроси изпълват все повече със смисъл и съдържание дейността на един политически български център в имиграция в навечерието на освобождението на България.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

1. Априлското въстание 1876 г. Сборник от документи. Т. I, София, 1954.
2. Бошнаков, Н. Необнародвани документи за дейността на Българския революционен комитет в град Болград – Бесарабия // Известия на музеите в Северозападна България. Т. 2, София, 1978. С. 207-209.
3. Български глас, Болград
4. Български исторически архив към Национална библиотека „ Св. св.Кирил и Методий”
5. Бурмов ,А. Избрани произведения. Т. III, София, 1976.
6. Дякович, И. Българската Бесарабия. София, 1918
7. Караиванов, Н. Любен Каравелов за бесарабските българи // България в сърцето ми.Сборник, посветен на 60-годишнината от рождението на Константин Поглубко. София, 1996, с. 116 – 125.
8. Леков, Д. „Български глас” (1877-1878) – приемник на журналистическите традиции на Каравелов и Ботев // Известия на Института за литература. Т. 9, София, 1961
9. Митев, И. Бесарабските българи и осовобождение на България. – Исторически преглед, 1967, № 1
10. Поглубко, К. А. Весна освобождения. Кишинев, 1978
11. Руссев, Н. Некоторые тенденции в общественной жизни болгарской колонии Шикирли-Китай. 1856-1878 гг. (Опыт исторической индукци) //Безсмертието на Васил Левски.Отг. ред. Н. Червенков. Кишинев, 2008.
12. Стойчев, И. Таньо Стоянов Куртев и неговата чета през 1876.// Исторически преглед, 1958, № 3
13. Червенков, Н. Болградский революционный комитет в период Апрельского восстания в Болгарии 1876 г. // Известия АН МССР, серия общественных наук, 1986, № 3
14. Червенков, Н. Българският възрожденец от Болград Петър Фитов // Безсмертието на Васил Левски. Отг. ред. Н. Червенков. Кишинев, 2008
15. Чолакова, М. Българско женско движение през Възраждането. 1857-1878. София, 1994

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ И КОПРИВЩИЦА

Мария КАРАНИКОЛОВА
Къща музей „Любен Каравелов”,
Дирекция на музеите – Копривщица

„Боже мой, селце като кутийка, гдето зимата е девет месеца, гдето най-работните пътища са широки тамам две педи, гдето знатните гости са считани за хаджии, гдето не е стъпвал кракът ни на Бланки, ни на Ами Буе, ни на Киприян Роберта, ни на Луи Леже и пр.пр. – и такава паплач от деятели и родолюбци! Необяснимо!”[1]

Така само в няколко реда Захари Стоянов дава израз на възторга си от Копривщица, а за „паплачта” наистина Копривщица е дала живот на плеяда даровити и сърцати български общественици, просветители, писатели, революционери. Дала им не само живот и дарба, дала им и голяма любов към България и ги пуснала по света. Не е случаен възторгът на З.Стоянов, животът му го среща с голяма част от тази „паплач”. Той гори в огъня на Април 1876 г. с Георги Бенковски, Тодор Каблешков, Найден Попстоянов и др. Той благоговее пред Любен Каравелов. Не друг, а Захари Стоянов току след Освобождението предрича, че ще дойде време, когато хората ще се „ценят по Любена”. Пак Захари Стоянов, заедно с Наталия Каравелова, през 1885 г. събира и издава Любеновите „ съчинения” в осем тома.

Та за Каравеловата Копривщица : За него тя е родното място, какво повече? Тя е началото, любимите хора, любимите другари, песни, чудната природа: „В Копривщица – пише Каравелов – няма плодовита земя – само камъне, пясък и глина; но, както се види, по причина на тая неблагодатна и сиромашка почва Копривщица е едно от най-живите и най-деятелните села. Нейната безплодна земя, която изисква големи трудове и изобилен пот, не е допуснала човеците да потънат в сънлива, азиатска бездеятелност; но, напротив, водила ги е постоянно към силната воля, към енергията и към постоянен труд и създала е из тях деятелни промищленици и многополезни мислители.”[2] В „Записки за България и българите” изразява мнението, че „бедността на земята” била „най-главният източник на енергията и промишлеността”, подчертава съотношението между природни условия и усърдие на жителите да преодолеят оскъдността чрез напрегнат труд и разнородни занятия, разкрива една важна черта в характера на копривщенци: тяхната предприемчивост, буден ум, горещо родолюбие. Каравелов изтъква бедната почва като причина да не изпадне копривщенецът в

летаргия, а да преодолява с труд и упорство всяка оскъдност. Ако слабото земеделие не е било в състояние да изхранва населението, в замяна скотовъдството, търговията и занаятите са откривали широк простор за печалба извън селото, допринасяйки така и до извоюването на една независима общинска управа и завидна ревност за образование и ограмотяване, на каквито малко балкански селища са се радвали.

Ще си позволя пак да цитирам Захари Стоянов: „Нейните (на р. Тополница) разкошни брегове са били свидетели и на бегликчийско величие, и на джелепски кабадайлък, па и на неограничена свобода, за която околните клисурци и панагюрци не са сънували дори. Тук, на тия брегове, под кичестите върби, бегликчийският моабет е траял цели дни и нощи, тук ферманлиите чорбаджии Вълковци, Стояновци, Догановци, Каравеловци и други са яли и пили под звука на двадесет гайди и цигулки, тук селският ага или субаш е правил кафе на българските делибашии, смирен и покорен, учтив и любезен.

Какво вие мислите? Копривщица е била цели векове република, без сенатори и министри, без харти и президенти, десет пъти по-либерална от френската, сто пъти по-демократична от американската."[3]

В тази република се ражда и отраства издънката на Каравеловци и Догановци – Любен Стойчев Каравелов.

„Баща ми – пише Каравелов в „Записки за България"- се занимаваше с джелеплик, т.е.купуваше овни, изпровождаше ги в Цариград и продаваше ги на касапите или на населението за курбан-байрам[4]." Сродяването с Догановци предоставя на Стойчо Каравела значителна изгода, авторитет и известност сред бегликчиите в Копривщица, тъй като неговият тъст, Христо Догана /1770 г./, а след неговата смърт през 1839 г. и синът му Петко, били най-доверените пълномощници на всесилните Чалъковци, главни прекупвачи на беглика на територията на европейска Турция. Другият брат на съпругата му – Тодор Догана – става съдружник на Стойчо Каравела в търговията на добитък. След Кримската война обаче сдружението претъпява редица несполуки, ограбвания и в резултат на това разтрогват съдружието. Стойчо навсякъде бил известен с неприкрита кротост и благ характер. В един очерк за Каравелов Филип Симидов изказва впечатленията си от баща му през 1878 г."…старец едър и със здраво телосложение, честит биде да види освобождението на България, на което той се радваше като дете… Този старец, който тогава доживяваше последните си години, внушаваше на присъстващия почитание със своята представителност, която не се губеше дори в края на живота му."[5]

В биографичните си бележки за Любен Каравелов Захари Стоянов твърди, че Стойчо не обичал никакви свади, а още по-малко „да критикува и спори за каквото и да било". Като куриоз се споменава, че Стойчо Каравела никога не посягал на децата си, само веднъж направил изключение – когато малкият Личо /Любен/ стъпил с новите си червени чорапи в калта.

Съпругата на Стойчо – Неделя Доганова – била горда с потеклото си, свикнала с господарски условия. Като дъщеря на Христо Догана и жена на заможен търговец не познавала лишения и притеснения. Нейната майка Рада, по баща Чалъкова, била будна и смела жена с аристократични вкусове, грамотна и любознателна, четяла и била търсена от съпруга и синовете си за умни съвети. Дъщеря и, Неделя, била „събудена и пъргава жена, но до голяма степен холерична". По спомени по-късно трудно понасяла лишенията, често изпадала в мрачни настроения.

Копривщенци са били чести посетители на Рилския манастир, където една от стаите е била уредена, за да служи само на тях. А в Копривщица редовно пребивавали рилски монаси като изповедници и помощници на копривщенските учители. В надписа в копривщенската стая се изброяват през 1834 г. 43 души дарители от Копривщица. Сред тях са дядо Либен Каравела, Тодор Хр. Доган, х. Геро, Салчо Чомак и др. Още по-силно доказателство за пожертвователност към манастира представя надписът от 1844 г. върху стените на манастирската църква, където като ктитори са изобразени Петко Хр. Доган и съпругата му Рада/Тодор Мирчева/,Тодор Хр. Доган и майка му Рада/Чалъкова/ и като дарители са споменати Стойчо Каравела и Неделя /Доганова /и Теодора /Ослекова/, съпруга на Тодор. Когато през юли 1880 г. Петко Каравелов посетил манастира, не без задоволство я показал на К.Иречек, който останал изумен от блясъка на църквата и изписването на имената на все още живите му родители не само на стената, но и на един от мраморните стълбове пред църквата, наред с имената на знатните им съселяни Вълко Чалъков и Петко Доганов.

Сред такива хора преминават първите години на Любен Каравелов, а като се прибави и това, че негови учители в небезизвестното тогава копривщенско училище, а малко по-късно и в Пловдив са Найден Геров и Йоаким Груев, не ни е трудно да разберем защо в продължение на повече от двадесет години живот извън България в мислите си и творчеството си Каравелов често се връща в родната Копривщица. Един пример за силната връзка с родното му място е споменът му за силно главоболие в младите му години в Русия, на което не помогнали „ни лекарствата на доктора, ни практическите съвети на хазяйката му". Хрумнало му тогава да натопи китката, с която го била изпратила отдавна майка му, и да пие от водата. Взел изсъхналите цветя, превързани с червен конец и жълтичка, турил ги в чаша вода и „с мили спомени за майка и родина сръбнал от водата". „Главоболието ми премина веднага". Ако всичко това е истина, то свидетелства за онази истинска вяра и неразривна връзка с близките хора и родното място.

В дописките и разказите, писани в Русия, Каравелов не пропуска да вметне родното място и близките хора. Още през 1860 г. във разказа „Войвода" от името на героя той пише: „Сладко се живее под бащина керемида". На следващата 1861 г. в „Неда" разказва за всичко „весело и мило", за живота сред най-близки

хора, за обредите, завещани от предци, за Бъдни вечер: „Татко пак чете „Рождество твое" и „Христос рождается", а децата скачат от радост Баба те обича най-много и гледа да ти втеплези в ръцете най-голямото парченце – ти си нейното най-любимо унученце! А ако се попадне в твоето парченце златната монета? Господи, Боже мой! Света Богородичке! Скокнеш от трапезата, сърцето ти тупка в гърдите сърдечно и заборавяш да повечеряш!"[6] Не може да се въздържи да не даде сантиментален израз на хубавото минало и пише: „Ако твоята натура не е развалена, то трябва да обичаш това, щото е твое и щото ти е оставено от родителите за да го вардиш и му се радваш." Фолклористът Каравелов, реалистът, художникът романтик, изпълнен с копнеж по това пленително място не само описва семейните обичаи като културно благо, но апелира то да бъде пазено, всеки да съхрани „корена си". И гроздобера в „Божко", и хорото и хубавите моми в „Слава", и юнашкото в „Дончо", и скромния и срамлив „Главчо" в копривщенското училище – с всички тях Каравелов се връща в Копривщица. Неслучайно всичките тези разкази събира като „Записки за България и българите" и „Страници из книгата за страданията на българското племе".

Разказите му са живата връзка с Копривщица, след като не е виждал родното място и повечето от близките хора почти десет години. Именно нуждата да е близо до тях ражда през 1867 г. „Българи от старо време". С такава любов описаната патриархална среда, любимия дядо Либен, който също като порасналия вече Личо обичал своето Отечество, но най-вече своята Копривщица, описанието на величествената природа е като че откъснатото от сърцето :"Обичам те, мое мило Отечество! Обичам твоите балкани, гори, сипеи скали и техните бистри и студени извори! Обичам те, мой мили краю! Обичам те от всичката си душа и сърце, ако ти и да си обречен на тежки страдания и неволи! Всичко, щото е останало досега в моята осиротяла душа – добро и свято – всичко е твое! Ти си оная благословена земя, която цъфти, която е пълна с нежности, със сияние и величие, следователно ти си ме научило да обичам и да плача над всяко човешко нещастие – а това е вече много за един човек…"[7]

Преминал през Сърбия, попаднал в Букурещ, вече изцяло обсебен и отдаден на стремежа към свободата и националната независимост Каравелов не пропуска да спомене, сравни, дори да осмее Копривщица и копривщенци в своите фейлетони, стихотворения, публицистика. Споменава Найден Геров, Ив. Чорапчиев, Йоаким Груев, Каблешковци, Чомаковци, Чалъковци, на Я. Касъров посвещава стихотворение. Мери Копривщица с Котел и други български занаятчийски средища. Поредният емоционален израз на непресъхващата любов и носталгия по родната Копривщица е „Хубава си моя горо" /1875 г./.Възторгът и жалостта на едно място, изказ на мъката на този „комуто стане нужда веч да я остави…"

„Хубава си, моя горо,
миришеш на младост,

но вселявяш в сърцата ни
само скръб и жалост.”

Доживял да види освободена България, Каравелов не забравя и своята Копривщица. Най-после през март 1878 г., завръщайки се от Цариград през Пловдив, пристига в Копривщица с трима руснаци: княз Наришкин, княз Шаховски и юриста Цуриков. Посрещат го все още живите му родители и сестрите му. Братята му не са у дома. Петко е вицегубернатор във Видин, а Христо – чиновник в Лом. В спомените си Михаил Маджаров разказва как, като млад възпитаник на Робърт колеж, пристига в освободена Копривщица, за да навести майка си. Узнал за идването на известния си съгражданин, Маджаров решил да го посети в дома му.” По-рано никога не бях виждал Любена, споделя той. Направи ми обаче впечатление неговата внушителна осанка: дълга черна брада, широки плещи и мъжествен изглед.”[8] Разговаряли за образованието в колежа и за бъдещите планове на Каравелов.

Друг спомен за посещението на Каравелов в Копривщица предава Лука Доросиев. Той разказва как Любен, придружен от първенците на града, посещава училището. В една от стаите се търкаляли разпокъсани от турците книги, между тях той съзрял късове от картата на Балканския полуостров. Чорбаджиите се учудили, когато се навил и взел късче от картата, за да го сложи в портмонето си. Не се стърпяли и го попитали: „Защо криеш това парче?”. Отговорът бил: „Защото го откъснах от мястото на България в картата. За мен е светиня този знак на поруганията в България от турците.”[9]

В Копривщица Каравелов сварва едната от сестрите си – Рада /Лала/ Топалова – в тежко материално положение, бременна с две малки деца и наскоро овдовяла. Той помага децата ѝ Георги и Мария да заминат за Москва. Там и двамата завършват образование. Мария е първата от жените в Каравеловия род, завършила юридическо образование. Тя е осиновена от юриста Цуриков. Любен помага не само на тези свои племенници. Синът на сестра му Велика Камбанова – Стойчо Геров Камбанов /р. 1866 г./ живее и учи при него в Букурещ и Белград, завършва фелдшерско училище и дълги години работи като медицински фелдшер.

Преди да умре в Русе Каравелов не е споменавал, че иска някога костите му да почиват в родната Копривщица. Вероятно затова русенци и всички негови близки изпълняват една негова поетична заръка:

“Кога умра, не копай ме
между мъртви люде –
дето няма борба,живот –
тежко ще ми бъде !
Закопай ме край Дунава…”[10]

Копривщица не може да забрави Любен Каравелов. Копривщенци ревниво пазят паметта му. Още през 1894 г. новоизградената гимназия в градчето носи

неговото име. От 1935 г. в родния дом на великия копривщенец е уредена малка сбирка: в лятната къща, в двете стаи, имало „битова подредба с портрети на Любен Каравелов и семейни снимки" – за нея пише Ана Каменова. През летните месеци в къщата стояла Нена Каравелова – съпругата на Христо Каравелов – тя канела гости и на всички показвала къде е расъл Любен Каравелов. На 3 февруари 1954 г. Копривщица тържествено открива къща музей „Любен Каравелов". Тук се пазят светини, свързани с живота му. Лични вещи, книги, печатарската машина, живата все още връзка на Любен Каравелов с Копривщица – посадената от него през 1854 г. круша /присад/. В градчето има два паметника: бюст на Любен Каравелов в двора на музея, дело на скулптура Петър Балабанов от 03.02.1956 г. и паметник в цял ръст пред сградата на училището, което също носи неговото име. Паметникът е дело на скулптора Надежда Петренко и арх. Иван Сивриев.

Като казвам, че копривщенци живо почитат паметта на своя съгражданин мисля, че не преувеличавам. И до днес имотът на Каравелови с вековните буки и шумящата Бяла Река е известната Каравелова поляна – интересен туристически обект. Копривщенци признават „Хубава си моя горо" за своя песен и не без гордост я обявяват за химн на града. Няма повод –официален празник, сбирка или семейно тържество – на който да не звучи любимата песен.

Ежегодно в Копривщица се отбелязват годишнини, свързани с Любен Каравелов и семейството му, училищни патронни празници, срещи на училища, носещи неговото име, получаване на свидетелства и дипломи за завършена степен образование.

БЕЛЕЖКИ

[1] **Стоянов,** З. Записки по българските въстания. С., 1962.

[2] **Каравелов,** Л. Българи от старо време. – В: Каравелов, Л.. Избрани произведения. Т. I., 1955, с. 40.

[3] **Стоянов,** З. Пос.съч.

[4] **Каравелов,** Л. Записки за България и Българите. – В: Каравелов, Л. Избрани произведения . Т. III., С., 1956, с. 68.

[5] Л. Каравелов в спомените на съвременниците си. С. Великов, разказ на Ф. Симидов

[6] **Каравелов,** Л. Неда. – В: Каравелов, Л. Избрани произведения. Т. I, С., 1954, с. 191.

[7] **Каравелов,** Л. Българи от старо време. – В: Каравелов, Л. Избрани произведения. Т. II, С., 1955, с. 42.

[8] **Маджаров,** М. Юбилеен сборник по миналото на Копривщица. С., 1926г.

[9] **Доросиев,** Л. Юбилеен сборник по миналото на Копривщица. С., 1926г.

[10] **Каравелов,** Л. Стихотворения. – В: Избрани произведения. Т. III, С., 1956, с. 26.

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ И ВЕЛИКО ТЪРНОВО

д-р Иван АЛЕКСАНДРОВ, д-р Калина ИВАНОВА
РНБ „П. Р. Славейков" – Велико Търново

Националната научна конференция в град Русе и годишнините, на които тя е посветена, са потвърждение на водещото му място в националната история. Когато се говори за приносите на будното население на крайдунавските градове в политическото, икономическо и културно развитие на България през XIX век, винаги се тръгва от град Русе. Изборът на темата на конференцията е заслужено направен, а именно - за живота и дейността на големия българин Любен Каравелов – вашият патрон и основаването на един от първите културни институти в града – вашата библиотека.

Има много обща, значима връзка между Русе и Велико Търново в последната година от живота на Любен Каравелов. Историята на нашите градове в първите месеци на свободна България, животът и делата на видния българин Любен Каравелов заслужават внимание и днес и това определи темата на нашия доклад. Представената тема не е историческо изследване. Тя е опит да се докоснем до неговото литературно наследство. Да посочим усилията за съхраняване на паметта за него, да популяризираме живота, дейността и творчеството му. И водени от потребността за по-високо национално самочувствие в обществото ни, избрахме тази тема.

Великият Търновград, средновековната столица на България, привлича Любен Каравелов в първите месеци след Освобождението. Върху политическата карта на Югоизточна Европа се появява името България. Водещото място на Велико Търново се определя от предстоящото свикване на Учредителното събрание и приемането на Конституцията на свободна България. Любен Каравелов, който е тясно свързан с националноосвободителното движение, макар и тежко болен, пристига, а малко по-късно и пренася печатницата си от Букурещ във Велико Търново. За него е важно да бъде полезен на отечеството си в това градивно и съдбовно време. Той се включва активно в обществения живот, продължава литературната си и издателска дейност, защото за него единственото оръжие е перото. Личното си участие в тези исторически месеци Любен Каравелов олицетворява с думите си „Досега събаряхме, а отсега нататък трябва да градим, да устроим отечеството си."[1]

Участието на Любен Каравелов в борбата за свобода и особено неговата журналистическа и литературна дейност привличат научно-изследователския

интерес на редица автори. Стилиян Чилингиров, който има личен принос за основаването на нашата библиотека на 11.VII. 1921 г., публикува през следващата година изследването си за времето на пренасяне на печатницата от Букурещ в Търново. В него авторът посочва времето между 28 ноември и 19 декември 1877 г. Печатница „Знание" е първата печатница в Търново, а нейният собственик Любен Каравелов е първият печатар и издател.[2] За производствени помещения е използвана джамията на пл. „Велчова завера". След кратък престой тук, инвентарът и дейността са пренесени в долния етаж на сградата, построена от Колю Фичето през 1872 г., където е Градската община и заседава Учредителното събрание. Днес в този архитектурен и исторически паметник е Музеят на Възраждането и Учредителното събрание.

Проф. Иван Стоянов, научен ръководител на конференцията, е изследовател и университетски преподавател по история на Българското възраждане. Научните му интереси са насочени към изучаване на идейните възгледи на политическите течения и организации през XIX в. Той определя Любен Каравелов като голям български писател, журналист, мислител и революционер. Особено полезна за читателите е книгата му „Любен Каравелов. Нови щрихи към живота и дейността му", издание от 2008 г. Направените от проф. Стоянов нови тълкувания и изводи на спорни въпроси в предишни издания и използването на архивни източници, дават достоверна светлина за живота и делата на „големия българин и модерен политик", както го определя той.[3]

Акад. Иван Радев, проф. Марин Ковачев, проф. Лъчезар Георгиев от ВТУ „Св. св. Кирил и Методий", архивни и музейни работници спират изследователския си интерес на тази тема. В изложението си ще се опитаме да обърнем поглед и към специфичната библиотечна работа, чрез която съхраняваме литературното творчество на Любен Каравелов и го популяризираме. Как паметта за Любен Каравелов и дейността му тук се съхранява в хранилищата на Регионалната библиотека, Държавния архив и Историческия музей във В. Търново.

На 7.VII.1877 г. руските войски, командвани от ген. Гурко, освобождават старата столица. В града пристигат и много българи – служители и преводачи към армията и дейци на националноосвободителното движение. По инициатива на Любен Каревелов, на 17.VIII.1877 г. е основано първото в България Славянско благотворително дружество. В Териториална дирекция „Държавен архив" – Велико Търново, наш партньор в популяризаторската работа, се съхраняват оригинални документи като Устав, Протоколна книга и сметки на издържаното от дружеството сиропиталище.

На 21.VIII.1877 г. е избран Управителен съвет с председател Търновският архимандрит Стефан, а подпредседател е Любен Каравелов. Така той се озовава в центъра на обществения живот в града. Дружеството реализира многостранна дейност за подпомагане на бедстващите бежанци от Южна България по време на войната. Организирано е сиропиталище за подслон и прехрана на

децата сираци. Само един пример е достатъчен за да се оцени неговата дейност. До 28.IX. 1877 г. тук са настанени 3320 бежанци.[4]

Сведенията за времето на пренасянето на печатницата от Букурещ във Велико Търново и нейното местоположение се разминават в публикациите на различни автори. Ето какво откриваме в съхранявания в нашия фонд Общински вестник „Велико Търново". На страниците му в периода 20 август – 25 септември 1938 г. Панайот Василев Типографов (р. 1854 г. - поч. 1936 г.) публикува своя дневник под заглавието „Из историята на нашето печатарство". В спомените си опълченецът посочва много ценни исторически факти, които са свързани с живота и дейността на бележити българи и търновци. Факти, които се отнасят до борбата по църковния въпрос, Сръбско-турската война и участието на българи доброволци, Освободителната война и българското опълчение. Що се отнася до печатницата на Любен Каравелов той посочва за дата на пренасянето ѝ 19.XII. 1877 г.. Панайот Типографов съобщава, че е поканен от Любен Каравелов да работи в печатницата му, защото е грамотен, млад и разбира руски език. С помощта на машиниста Михалаки двамата нареждат касите с буквите, подготвят и машината за работа. Каравелов му възлага да потърси 5-6 грамотни момчета и момичета за словослагатели и един човек за въртач на машината. В този състав започва печатането на в. „Знаме". За първи път в нашия град са отпечатани покани за сватба, а именно за сватбата на Типографов.[5]

По повод 100 годишнината от откриването на печатницата във Велико Търново, отбелязано през 1978 г., уважаваният от нас и библиотечната общност в страната проф. Марин Ковачев публикува богатото с фактологичен материал изследване „Любен Каравелов – пръв печатар и издател". В него създателят на отдел „Краезнание" в нашата библиотека посочва, че Л. Каравелов идва в старата столица месец след освобождението ѝ и веднага се включва в обществения живот като остава до септември с. г. Със съпругата си те живеят в хотел „Съединена България" на известната търновка Бяла Бона, дала подслон на редица революционери. След известно време семейството се премества в Хаджи Недялковата къща, която е с по-добри условия за живот. Конкретни сведения са посочени и за техническото оборудване на печатницата, снабдена със скоростна преса, тип „Л. Кайзер", с достатъчно количество букви за шест езика. Авторът посочва 19.XII.1877 г., когато е разрешена дейността на „Типографията на Л. Каравелов" и януари 1878 г. за пренасянето ѝ от Букурещ в Търново. В следващите две години проучванията му по темата продължават. В новата си публикация „Типографията на Любен Каравелов и Нестор Жейнов при Народното събрание" М. Ковачев представя предимно издателската дейност на печатницата: сп. Знание", в. „Български лев", на страниците на който е отразена работата на Учредителното събрание и Първото Велико Народно Събрание. Тук са отпечатани и „Временни правила за избирането на председателите на Първото обикновено народно събрание. Л. Каравелов пише статии, с които

осведомява читателите в чужбина за политическия живот в България. Отпечатани са „Венчаване на ешафода" от Ал. Дюма, „Следствие от Кримската война от 1854-1856" от Р. Радославов, „Гусла с песни" на Н. Живков и други.[6]

Пръв изследовател на дейността на комитет „Единство" във Велико Търново е Пенчо Крусев, директор на великотърновската народна библиотека от 27.VII.1933 г. до август 1944 г. Дейността му започва с публикуване на сведения за нея в английския годишник за библиотеки, музеи и художествени галерии в света „Libraries, Myseums and Art Galeries: Year Book" от 1934 г. Открива постоянна читалня. Изработва първата в страната краеведска картотека, която включва 20 000 ръкописни фиша с публикации за Велико Търново. Той е инициатор за събиране на документи за написване на история на Велико Търново. Изработени са азбучен и предметен каталог на наличната военна книжнина. Активно участва в процедурите за построяване на сграда на библиотеката. Организира първата в града изложба на старопечатни български книги, щампи, архивни материали и картини, които са дарени на библиотеката от великотърновски граждани. През юни 1942 г. излиза от печат „Първи годишник на Народната библиотека във Велико Търново". В него той представя историята на библиотеката от 1922 до 1942 г. и Отчет за 1941 г.[7] Както посочва Пенчо Крусев в публикацията си за комитета „Единство" търновци разбират много добре, че борбата за свободата не е приключила и решават да възобновят революционната тактика като основават великотърновския губернски „Народен комитет „Единство" на 29.VIII.1878 г. в състав от 38 души. Целта им е да помогнат за освобождаването на българското население от Тракия и Македония след решенията на Берлинския конгрес. Л. Каравелов присъства на учредителното събрание.[8]

Акад. Иван Радев посвещава в литературен стил научните си дирения на този период от историята ни в „Столица на оцелелите", издадена през 2004 г. Печатница „Знание", посочва той, е открита на 19.IV.1878 г., а забавянето е поради обществената дейност и ангажиментите на Л. Каравелов в Сан Стефано. Сп. „Знание" е първото наше списание, което е издадено в страната след Освобождението, а именно от брой 5, който изляза на 15.V.1878 г. до брой 9. Тук е издаден и един от първите търновски обществено-политически вестници „Български лев" на Светослав Миларов, от който от 8.III. до 2.IV.1879 г. излизат седем броя. Няма да изброяваме издадените в този кратък период заглавия, но ще посочим, че на 10.VIII.1878 г. е разрешено отпечатването на първата антология на революционната поезия у нас „Нова песнопойка. Народни песни и стихотворения". В нея са включени 23 стихотворание от Л. Каравелов, 5 от Христо Ботев, 5 на Ст. Стамболов и 2 на Иван Вазов. Ще завършим с „Руско-турската война" от Ст. Бобчев, „Българска конституция", материали от Учредителното събрание под заглавие „Народно събрание" и други. През ноември 1878 г. Л. Каравелов се прибира в Русе, където на 3.II.1879 г. умира. Той не дочаква от-

кривaнето на Учредителното събрание и приемането на Търновската конституция, но и това, което е направил за Отечеството си е достатъчно, за да бъде уважавана и почитана неговата памет. Половин година по-късно печатницата му е пренесена в Русе. Днес тя се съхранява в дома-музей на Л. Каравелов в Копривщица.[9]

Проф. Лъчезар Георгиев обобщава приносите на Любен Каравелов и неговата печатница за българската история и тази на Велико Търново през 1878 г. и 1879 г. Той посочва, че тя е на добро равнище за следвоенните години, след като печата по 12 книги на година. Печатницата служи на огромните обществени потребности на времето. Тя е първата печатница на новото Народно събрание и издаденият първи „Дневник".[10]

По наша преценка най-важното й издание е „Конституция княжества болгарского. Конституция на Българското княжество. Търново, 1879, Априлий 16 ден. В. Търново. (Типогр. Л. Каравелова и Н.К. Жейнова при Народното събрание 1879, с. 47). Без да омаловажаваме другите издания само основният български закон да остане като нейно дело пак е достатъчно като оценка за дейността на Каравеловата печатница в старата столица.

Изкушаваме се да посочим и други исторически факти, с които е свързана печатницата на вашия патрон в нашият град. Това е част от съхраняването на неговата памет и дела от търновци и нас, библиотечните работници. Тук се полага началото на експресна конна поща между Велико Търново и София. Нейното предназначение е да обслужва Учредителното събрание. В печатницата на Л. Каравелов и Нестор Жейнов са отпечатани различни бланки за отчетни книги, употребявани в пощенските станции и първите пощенски правилници „Временные правила по пощовата част в България", Търново 1879 г. и „Правила за телеграфната кореспонденция", Русе 1879 г.[11]

Първият български задграничен паспорт е отпечатан във В. Търново в Каравеловата печатница. Паспортът е издаден на 12.IX.1878 г. на Методи хаджи Петков от канцеларията на Временното гражданско управление във връзка със следването му в Одеса. Подписан е от „Търновский Губернатор Щербинский" и „управител на канцеларията М. /Минко/ Радославов". Написан е на руски и български език. Срокът му е една година. Посочено е, че е отпечатан в Търново, в печатницата на Л. Каравелов. Носи номер 594, а в горния десен ъгъл 125, има размери 50/50 см. Методи х. Петков е описан от Алеко Константинов в пътеписа „До Чикаго и назад".[12]

В печатницата на Л. Каравелов е отпечатан и Списък на лицата от град Търново, които подлежат на мобилизация през 1878 г. в Българското опълчение. Списъкът се отнася до 257 младежи, които са родени през 1856, 1857 и 1858 г. Той е подписан от Георги Живков, кмет на града.[13]

Последният исторически факт, на който ще спрем вниманието си, е началото на военното ни книгопечатане. След освободителната война 1877-1878 г.

руското командване организира издаването на необходимата военна книжнина за бъдещата българска армия. Задачата е възложена на полк. Ар. Енгелхард. Руските военни устави са преведени на български език от подпоручик П. Стоянов. В печатницата на Л. Каравелов през 1878 г. е отпечатана „Памятна книжка за пешеходните долни чинове".[14]

Във фонда на Регионалната библиотека във Велико Търново се съхраняват 16 книги излезли от перото на общественика, революционера и творческата личност Любен Каравелов и 8 за него. Те са издадени в периода 1878 – 1940 г. С приятно задоволство ще посоча притежаваното от нас издание на „Разкази из българският живот", последната му белетристична книга. Издател е Георги К. Момчов. Средствата от продажбата й са дарение за фонда по възстановяване на черквата „Св. Четиридесет" в Търново. На втората страница е изписано, че се отпечатва с разрешението на Н. С. Щербинский от 10 август 1878 г. и „В Печатницата на Л. Каравелов в Търново". За съжаление книжното тяло е от 30 страници, в които са повестта „Нено" и „Що е грях". На последната страница е заглавието „Ще ли им се върне?", един отклик на Априлското въстание, но текстът липсва. Данните сочат, че тя е дарение и постъпва във фонд „Депозитни" през 1933 г.

От изданията за Л. Каравелов най-старото е от 1918 г., а именно „Каравелов според чужденци" от Кръстю Крачунов.

Великотърновската народна библиотека, която на 15.XI. 1920 г. получава статут на трето национално книгохранилище, в годините 1925 - 1940 г. попълва фонда си със следните произведения от Л. Каравелов: 1930, „Записки за България и за българите" – уводът е от Боян Пенев, а Предварителни бележки от Георги Цанев и повестите „Дончо" и „Нено"; 1934, „Спомени. Стихотворения. Войвода"; 1938, „Българи от старо време", „Стихотварения", „Из мъртвия дом", негов превод от сръбски език; 1939, „Неда", разказ, „Войвода", повест, „Стихотворения", „Дончо: Разказ за един български войвода"; 1940 повестите – „Хаджи Ничо", „Прогресист", „На чужди гроб без сълзи плачат" и „Извънреден родолюбец".

От постъпленията за Л. Каравелов от 1925 г. е „Любен Каравелов: Биография" от Иван Г. Клинчаров; 1934 г., „Любен Каравелов" Биографичен роман от Васил Д. Каратеодоров; 1936 г., „Любен Каравелов: Живот, творчество, идеи" от Г. Константинов; „Любен Каравелов: Живот: Личност: Творения" от Боян Пенев; „Любен Каравелов: Живот, борби и дейност" от Иван Унджиев; 1938 г. „Вук Караджич и Л. Каравелов" от Г. Константинов; „Любен Каравелов 5 картини Из живота на писателя-революционер, посветил целия си живот на нар. дело – свободата на България" от Александър Тихов.

Във Велико Търново паметта за Любен Каравелов е съхранена и в Музей Възраждане и Учредително събрание. Тук е показан оригинал на „Записка за дейността на привременното Руско управление в България", издадена в Тър-

ново 1879 г. в Типографията на Любен Каравелов и Нестор К. Жейнов при Народното събрание. Посетителите могат да видят и оригинал на сп. „Знание" - вестник за наука и литература, издаден в Букурещ 1875 г. Той е дарение от Теодора Илиева Петкова на 12.IX.1928 г.

Днес ние се стремим да направим нов прочит на революционната дейност и литературното творчество на Любен Каравелов, да възпитаваме родолюбиви чувства към род и родина в младите старостоличани, студенти и граждани. Отдаваме заслуженото внимание и на Каравеловата печатница, която е изпълнявала важна културна мисия за популяризирането на новата българска книжнина.

БЕЛЕЖКИ

[1] **Радев**, Ив. Столица на оцелелите, ВТ, 2004, с. 148.

[2] **Чилингиров**, Ст. Кога е пренесена Любен Каравеловата печатница от Букурещ в Търново. – Известия на народния етнографски музей. С., 1922, № 3, 144-150.

[3] **Стоянов**, Ив. Любен Каравелов. Нови щрихи към живота и дейността му, ВТ, 2008, с. 7, 117; История на Българското Възраждане, ВТ, 2010, с. 205-212.

[4] ТДА – В. Търново, ф. 805-к, оп. 1, а. е. 15.; Бейкова, Цв., Първото славянско благотворително общество е създадено във В. Търново, в. Янтра днес, г. V, № 217, 6 ноем. 2002, с. 5.

[5] **Типографов**, П. Из историята на нашето печатарство Дневникът на Панайот Василев Типографов (1854-1936), Общински вестник Велико Търново, бр. 15 – 22, с.136-167; ТДА – В. Търново, ф.65-к, оп.1, а. е. 221.

[6] **Ковачев**, М. Любен Каравелов-пръв печатар и издател, Борба, № 7, 14. ян. 1978; „Типографията" на Любен Каравелов и Нестор Жейнов при Народното събрание, Юб. сб. Търновските законодатели, ВИ, 1980, 205-209.

[7] **Иванова**, К. От първите стъпки до днес. Хроника., ВТ, 2013, с.14-16

[8] **Крусев**, П. Д. Началото на Македонския въпрос в България. Благотворителни комитети „Единство". МПр. 12, 1941, № 3, с. 85.

[9] **Радев**, Ив. Столица на оцелелите, ВТ, 2004, с. 128.

[10] **Георгиев**, Л. Седем етюда по българско книгоиздаване, ВТ, 2007, с. 25-36.

[11] **Киров**, Г. Експресна конна поща между Велико Търново и София обслужва Учредителното събрание, Импулс, № 23, 9 юни 1999 г., с. 7.

[12] **Чолаков**, Г. Първият български задграничен паспорт е печатан в Търново, Борба, XIII, № 171, 2 септ. 2004, Приложение Борба плюс, №93, с. 1-2.

[13] Пак там

[14] **Желева**, С. Ваенното книгопечатане у нас наброява 106 лазарника, Българска армия, 12 окт. 1994.

ТЕОФАН РАЙНОВ И ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ – „ИЗВЕСТНИЯ БЪЛГАРСКИ АГИТАТОР" И „НАЙ-РЕВНУСТНИЯТ НАШ РЕПУБЛИКАНЕЦ"

Дора ЧАУШЕВА
Национален музей „Васил Левски" – Карлово

През есента на 1869 година в Букурещ Любен Каравелов се подготвя и започва да издава политически вестник – в. „Свобода". Той печели симпатиите на революционната емиграция и става обединителен център на нейните стремежи към активна борба за освобождение на България. Постепенно около редакцията на вестника се обособява идейна група, дала началото на Българския революционен централен комитет (БРЦК). В този кръг са и дейци на разпадналия се малко по-рано ТЦБК, преминали преди това в „Българското общество" и „Млада България". В новата организация влизат още бивши участници в двете легии в Белград, подкрепя ги и българската интелигенция от читалище „Братска любов".

Редом с Любен Каравелов в създаването на тази нова организация застават още Васил Левски, Димитър Ценович, Кириак Цанков, Теофан Райнов, Иван Касабов, Иван Кършовски, Георги Живков, Олимпий Панов, Панайот Хитов. За участието на някои от тях историците са категорични, за други – имат колебания. Няма документ – протокол, записка или друго свидетелство, за създаването на този български комитет в Букурещ с имена на учредители. Изследователите анализират съществуващи документи и спомени в усилията си да реконструират както събитията, така и участниците в тях.

Въпреки че дългогодишните дискусии около създаването на БРЦК продължават и до днес, задълбочените изследвания на редица автори, застъпващи тезата, че БРЦК в Букурещ е създаден през 1869 г., доказват и утвърждават появяването на политическата сцена на този нов субект, наричан различно, именно тогава – през късната есен на 1869 г. В столицата на Влашко – Букурещ, е създадена българска политическа организация с нова идея – подготовка на масово народно въстание, осъществено главно чрез силите на българския народ, като основно средство за освобождението на България. Най-деен и последователен в това отношение е Васил Левски. Той твърдо отстоява необходимостта от преместване на комитетската активност вътре в страната и от тази своя позиция влиза в остри спорове с дейците, защитаващи идеите на реформизма и политическия дуализъм. Най-влиятелната личност в комитета, която се откроява

още от началните месеци на неговото съществуване, е Любен Каравелов. Той е избран за председател на БРЦК, а вестник „Свобода" се превръща в негов печатен орган. Програмните документи на комитета също са изработени от Каравелов. В тях той обосновава необходимостта от политическо освобождение на България, разясняват се пътищата, по които може да се постигне то. Първата програма на БРЦК е обнародвана на 1 август 1870 г. в Женева, а през есента на с. г. Каравелов отпечатва брошурата „Български глас. От БРЦК", в която доразвива основните си идеи за бъдещата революция в България.

Ако за Любен Каравелов и Васил Левски като ръководители на новата организация на младата българска емиграция, като водещи фигури в този нов етап в развитието на българското националноосвободително движение историческата наука е дала своите отговори, пред изследователите продължава да стои нелеката задача да се даде вярна оценка и на дейността, ролята и приносите на другите „млади" българи, участвали в организацията и възприели идеите на Новото време.

Един от тях е и карловецът Теофан Райнов. Животът и обществено-политическата му дейност и до днес остават недостатъчно проучени и оценени от изследователите[1]. Една от причините за това е изключително ограничената документална база, особено за някои периоди от неговия живот. Пребиваването му в Букурещ и дейността му през 1868 – 1872 г. е един от тях. Този период е изключително важен, защото именно по това време Теофан Райнов се включва много активно в дейността на младата българска емиграция, в търсене на нови пътища за организиране на борбата за освобождение на българите. Участва в нейните политически организации и инициативи, в някои от които не е само участник, а се явява и организатор. В тази негова изключителна активност още от късната есен на 1868 г. се открояват участието му в турската шпионска мрежа с ясната цел да използва възможностите и средствата, с които разполага, за реално подпомагане на революционните действия и усилия за организиране на българското освободително движение, в предприетата мисия в Европа за осъществяване на срещи с Херцен, Бакунин и Мацини, в създаването на БРЦК и дейността му, подпомагайки организационната работа на Васил Левски по време на първата и втората му обиколки в Българско, както и по-късно – вече като управител на железницата в Пловдив, през 1872 – 1876 г.

Теофан Райнов пристига във Влашко още през есента на 1868 г. във връзка със създадената от турското правителство шпионска мрежа. По това време в Букурещ идва и Васил Левски след разпускането на втората легия в Белград. Двамата са достатъчно познати един за друг – връстници, съграждани, заедно още от училищните години в Карлово и обучението на Левски при бащата на Теофан – Райно Попович, от читалищната дейност в родния град. Когато в столицата на Влашко през 1869 г. пристига и Любен Каравелов, Теофан Райнов е вече достатъчно известен в средите на българската емиграция. Той е попаднал

в полезрението на редица европейски дипломатически представители. Предизвикал е особения интерес и логичната антипатия на представителите на Русия, както и на свързания с нейната политика емигрантски кръг на „старите", особено на Христо Георгиев.

Участието на Теофан Райнов в „турския шпионаж" не се поставя под съмнение. Всички автори категорично го приемат като един от българите, участници в него. Влизайки в сложните лабиринти на шпионската работа, и то двойствена, той печели силната неприязън на „старите" и квалификацията „главен шпионин". За това се съдържа информация в кореспонденцията между Христо Георгиев – ръководителя на „старите" и Найден Геров в качеството му на руски вицеконсул в Пловдив. В своите писма Христо Георгиев пише до Геров: *„Главатарят на шпионите тука е нашият Райнов, а главният помощник негов е Касабов и компанията. Тия дни тази тайфа типари прокламации на турски язик от страна уж на българите из Балканат"* и още: *„...нашия Теофан Райнов, който от тази есен се намерва тука със мисия главен шпион турски казувам главен защото има и други по малки, които нямат пари в разположението си, но Теофан има..."*[2].

Цитираните писма показват отношението на представителите на българската емиграция във Влашко из средите на „старите" и мястото на Райнов в шпионската мрежа. Христо Георгиев свидетелства и за оформения вече кръг, включващ Теофан Райнов, Иван Касабов, Васил Левски.

Тяхната дейност не остава скрита и за чуждите представители, както в Букурещ, така и в Цариград, а и в Русия – за генералния консул на Русия в Букурещ барон Офенберг, за директора на Азиатския департамент Пьотр Стремоухов, за Новорусийския и Бесарабски генерал губернатор Павел Коцебу, за посланика на Русия в Цариград граф Игнатиев. Техните писма и доклади свидетелстват, че още от пролетта на 1869 г. Теофан Райнов е за тях „***известния български агитатор***", подозиран и във връзки с руски и европейски революционни дейци. Като такъв той е определен в служебна справка за Каравелов, подготвена в резултат на негова подадена молба срещу обвиненията за връзки с руски социалисти – с Нечаев и Прижов, и срещу недопускане разпространението на в. „Свобода" в Русия. Отговорът е към граф Игнатиев: „*По задгранични сведения Любим Каравелов е един от приближените на* ***известния български агитатор Райнов****. А младата българска партия на която стои начело Каравелов, се намира в отношения с Бакунин и Мадзини."*[3]. Докладната и справката са от края на 1873 г., но се отнасят за събития от края на 1869 г. и началото на 1870 г. Свързват се преди всичко с участието на Райнов в мисията, организирана от кръга на „младите" в Букурещ, за организиране на срещи с такива личности, които са емблематични за европейската революционна мисъл и практика – Александър Херцен, Михаил Бакунин и най-вече Джузепе Мацини. През първата половина на 1869 г., когато Любен Каравелов все още не е

този утвърден ръководител на „младите” и на БРЦК, барон Офенберг пише за двамата в доклад от 29 юли/10 август 1869 г. до Пьотр Стремоухов: *„... един от приближените на Рейнов – някой си Любим Каравелов, сръбски поданик, се е отправил неотдавна за Одеса...*”[4].

Името на Райнов често се среща в дипломатическите преписки. Замесено е и в опитите на „старите” да дискредитират пред руския посланик в Цариград, граф Игнатиев, революционно настроените „млади”, засилващи по това време своите позиции сред българската емиграция. Офенберг, който се вмесва открито в отношенията между двете групировки, получава инструкция от Игнатиев, който му пише: „*Сведенията тука, получени от мене за Каравелов и особено за Рейнов, съвсем не се съгласуват с данните, получени от Вас за тях...*”.[5] През м. октомври с. г. „младите” изпращат в Цариград при Игнатиев свой пратеник, който да му изясни въпроса за поведението на Офенберг и „съюза” му със „старите” срещу тях. Пратеникът е именно Теофан Райнов, който успява да убеди посланика и да засили дори подозренията му за Офенберг, който е предупреден по-нататък в текста на горната инструкция да приема „*...крайно предпазливо обвиненията, отправяни към нашите единоверци”*[6].

През този период – от края на 1868 г. до късната есен на 1869 г., когато „младите” емигранти още търсят организационни форми, търсят контакти и опит от европейски революционни дейци, когато Васил Левски прави първите си обиколки в Българско, за да започне постепенно и изграждането на вътрешна организация, Теофан Райнов е един от най-популярните и влиятелните им представители, заедно с Иван Касабов и Левски. Той е основният реализатор на мисията в Европа, заедно с Райчо Гръблев. Във връзка с това негово пътуване се активизират и контактите му с Любен Каравелов. В единомислие е и с Васил Левски по отношение на работата, предприета от него във вътрешността, подпомагайки го и със средства, и с прокламации.

Свидетелство за това е писмото, което Теофан изпраща на 17/29 юли 1869 г. от Букурещ до Григор Начович във Виена, след като се завръща от Европа[7]. В него Райнов потвърждава, че във Влашко имат получено писмо от Левски и че работата му в Българско върви добре:

„*...преди неделя има писмо от Дяконът. Който ся хвали че има ат за гр. 4000 и че всичко – добре отива.”*[8].

Теофан дава и една изключително висока оценка за Любен Каравелов във време на остра борба със „старите”:

„Каравелов и той са развали с Нотабилите. тий писали или по-добре укалпазанили обявлението му като писали че началото на тоя журнал е Югославянско Царство. не можах да ся удостоя да видя това обявление. тий разпратили уж някои навън, може и Вие да имате, а другити ги скрили, тука даже и в Чит. Брат. Любов что имало едно липсало.

Читалището Брат. Любов издало 200 акции пак за типография по #10

едната, та Каравелов отишъл с тях при Тошков за да ся разправят че тогава Каравелов ще ся завърне и остане в Букурещ, и ще заедно с Касабов да редактирува Народност, която за напред ще ся издава само на Български. Между него и Нотабилите има много смешни подробности: той бил шпионин подкупен от мене и полоучен, така го оценили тий, ***това вярно българско чадо и най ревнустният наш републиканец.****"*[9].

Тази оценка е напълно заслужена като се имат предвид както заявените от Каравелов идейни възгледи, така и водещата позиция, която той бързо заема в новооформящата се идейно-политическа групировка сред българската емиграция във Влашко, а също така и доверието, с което той се ползва по това време сред най-широк кръг българи не само там, но и в Русия и Сърбия.

В редовете на писмото се съдържат и някои принципи, които според Теофан Райнов трябва да бъдат в основата на отношенията между дейците за освобождение и въобще между хората. Той пише: *„Една пословица казва всичко, что свети не е злато, но аз Ви казвам че и всичко что е ръждясало не са хвърля на боклукът. всеки си има слабостити си от които трябва да гледаме да са ползуваме но и всяко нечто трябва да си има граници." „За сега доста е това но моля Ви да ся не сърдите зачтото аз говоря всегда пред приятели истината, и обичам ги и почитам и кога са и тий такива срещо мене."*[10].

Не са ли това принципите и на Васил Левски? Принципи за човешкото общуване, за искреността, за откритото посочване на грешките на всеки. Принципи, които и Апостола сам заявява и провежда и като свое поведение.

На 1 март 1871 г. Васил Левски пише из Българско до войводата Филип Тотю в Одеса: *„И на често тряба да са съветваме ний дейците, щом спазим един другиму погрешките си, защого секи бърка па нимой да са съвземи. На драго сърце тряба да обичаме оногова, който ни покаже погрешката: и нека той ние наш приятел*."[11].

На 20 юни 1871 г. – до Иван Кършовски в Плоещ: *„ ...кажи това и това ти е грешка! Та да са поправа ако съм чист човек, както и аз за вашите най-малки криволици, или по-добре да кажа неразборий не ги замълчавам! За Отечеството работим Байо! Кажи ти моити и аз твоити кривици, па да са поправиме и се да си вървим иедно, ако ще бъдем хора*."[12].

Удивителна е приликата в думите на двамата – на Теофан Райнов и на Васил Левски. И двамата желаят откритост в отношенията, издигат в свой принцип добронамерената критика като необходим коректив за развитието на организацията напред.

Въпреки че са определяни с общия термин „млади", тези дейци, включително Каравелов, Левски и Райнов, през разглеждания период нямат едни и същи политически виждания, сред тях протичат сложни процеси на еволюция, разграничаване, прегрупиране, противопоставяне. Един от най-разделителните за тях е кризата, избухнала към края на лятото и началото на есента на 1870 г.,

чието начало започва с откритото противопоставяне на Каравелов срещу идеята на дуалистите в бр. на в. „Свобода”[13], задълбочила се с игнорирането на мнението на хората около Райнов, Живков и Кършовски[14] при публикуването на „Програмата на Българския революционен комитет” и брошурата „Български глас. От БРЦК”, продължила с взаимни обвинения и компрометиране и опити да бъде привлечен Васил Левски. Следват месеци на остри конфликти между Букурещ, където е Каравелов, и Плоещ, където са се установили Живков и Райнов с поддръжниците си. Васил Левски не прибързва с крайна позиция до януари 1871 г., когато и той сваля доверието си от „дуалистите” и най-вече от Г. Живков, който до този момент е бил и свързващото звено в кореспонденцията между Левски и представителите на революционната емиграция. „Дуалистите” също смятат, че имат основание да го обвиняват, че се „води” по Каравелов. Когато се говори за този конфликт, трябва да се има предвид, че концепцията за „дуализъм” в българската политическа мисъл по това време /1870 – 1871 г./ има своите сериозни и немалко поддръжници, а радикалните революционни идеи нямат все още толкова широка популярност. В крайна сметка противопоставянето стига до изолирането на групата около Райнов, Живков и Кършовски, което в голяма степен е резултат и на непреклонността и самочувствието, с което вече действа Левски.

Две писма от края на 1871 г., в които като адресати и адресанти стоят имената на Каравелов, Райнов и Левски, показват, че е намерен път към преосмисляне на принципи и позиции, към преодоляване на противопоставянето и възстановяване на доверието и съвместните действия. На 25 ноември 1871 г. Апостола изпраща във Влашко своя помощник Ангел Кънчев с препоръчително писмо не до някой друг от емигрантските дейци, а до Теофан Райнов в Гюргево. Левски му пише:

„Бай Т. Райновъ,

Наместо писмо ето Ви А.К. нашь Братъ и работникъ, с упълномощно писмо иди тамь за работа, каквато сме, ще Ви каже, дайте му и Вашите бележки, какво мислите, и какво работите.

Така поздравлявамъ всички наши тамь, така ще пишити и на другите дето са намиратъ...”[15].

Текстът на това кратко писмо е достатъчно показателен, за да се направи извод, че по това време Апостола има достатъчно доверие на Райнов, за да изпрати при него най-добрия си помощник и да го препоръча на емигрантските дейци да споделят с него какво е състоянието на работите отвъд Дунав.

Почти по същото време Райнов е потърсен и от Каравелов. Това се разбира от едно малко известно писмо на Теофан, изпратено от Гюргево, където живее по това време, до Любен Каравелов в Букурещ.[16] То е от 16 декември 1871 г. и е единственото, поне досега, издирено и установено писмо от кореспонденция между двамата. В него Райнов прави много вярна преценка за положението на

българското население в Османската империя, за неговата зависимост и дискриминация, за неговата безправност и невъзможност да се защити дори и пред съда. Според него не е възможно като политическа алтернатива участието на българите в дуалистична държавност на турци и българи. Той пише:

„...братовството с турците е невъзможно защото турците като дошли у нас, не се отнасят като приятели но като Господари в нашите къщи и аз всегда в убеждение че ние сме готови да си дадем къщите на чужди да ни ги управляват а ние да стоим в собствените си къщи като кираджии"[17].

Тези негови мисли, макар и твърде пестеливо изразени, би следвало да поставят отново пред изследователите въпроса за категоричната и може би едностранчива политическата характеристика на Райнов като „дуалист", противник на Левски и Каравелов, както и за „разбиването" на групата на дуалистите според голяма част изследователи[18]. Интересни размисли в тази връзка поражда и част от текста на изпратения до Мацини отговор от „младите" през юли 1869 г. след завръщането на Райнов и Гръблев от мисията в Европа: *„Заели сме се да преминем тесните граници, които ни поставя Мемоарът от 1867 и да разпространяваме републиканизма, докато нашите братя отвъд Дунава оставяме да действат за Мемоара, тъй като трябва да се знае, че не могат другояче, освен под този претекст*"[19].

Само няколко месеца по-късно – на 24 декември, в бр. 8 на в. „Свобода" Каравелов ще нападне открито идеята за дуализъм и ще открие фронт срещу доскорошните си съмишленици:

„За съединението на българете с турският народ могат да мислат само тие люде, които нямат в главата си ни една капка мозък, или тие, които желаят да зимат турски лири и да бъдат турски шпионе, без да мислат за своят народ, за своето народно счастие и добро и за своето отечество"[20].

Тези редове, както и цитираните текстове от двете писма на Теофан Райнов, потвърждават, че процесите, които протичат не само сред представителите на българската емиграция във Влашко, но и общо в националноосвободителното движение, и вътре в революционно-демократичното течение, са твърде сложни. Текстът от писмото до Мацини показва, че „младите" от една страна възприемат революционните идеи, но съобразявайки се с реалностите оттатък Дунав /в територията на Османската империя/, предвиждат идеята за „дуализъм" там да остане водеща. Това съвпада и с преобладаващите настроения на българите във вътрешността, където очакванията за политически реформи се засилват особено след признаването на църковната независимост, и с външнополитическата обстановка по това време, когато всички Велики сили са за запазване на статуквото. В същото време много активно започва и пропагандата на радикалните революционни действия за извоюване на политическа независимост, свидетелство за което са думите на Каравелов от страниците на в. „Свобода" и разразилата се борба между доскорошните съмишленици.

Към тези проблеми с голяма сериозност насочват вниманието в своите изследвания Пламен Митев, Иван Стоянов, Кета Мирчева, Елена Хаджиниколова и други автори, които обективно търсят реалното място на дейци и събития, без да се водят от емоционални настроения и остарели стереотипи, а с научен анализ и аргументация на базата на автентични исторически извори[21]. Достатъчно дълго време историческата наука представя сериозните противоречия и сблъсъци в средите на емиграцията по-скоро от позициите на революционната теория – единствено като борба между революционерите и другите, от които само революционерите и само ръководителите в лицето на Любен Каравелов и Васил Левски вървят по правилния път. Приведените тук немного известни писма показват, че Теофан Райнов, един от „другите", със своите политически виждания и дейност има сериозни позиции и авторитет не само сред своите сънародници, но и пред европейските дипломатически представители, определящи го като ***„известния български агитатор"***. Той има достойнството да признае и качествата на бързо утвърждаващия се ръководител на „младите" в лицето на Каравелов през 1869 г. като ***„най ревнустният наш републиканец"***, и бездействието на емиграцията във Влашко през цялата 1871 г., преминала в яростна борба с всички средства между „революционери" и „дуалисти" –*„Вършите ли вие нещо? Ние нищо! Тежко ни!"*[22].

БЕЛЕЖКИ

[1] Още от Стоян Заимов, който първи публикува спомени на Теофан Райнов за участието му в шпионажа, до съвременните изследователи: **Заимов, Ст**. Миналото. Етюди върху записките на Захари Стоянов. С., 1895; **Волков, Евг**. Христо Ботев. С., 1929 /Тъй като не разполагаме с това издание, цитирането по-нататък ще е по второто издание от 2009 г./; **Славчев, Н.** Теофан Райнов като революционер и възрожденец. С., 1940; **Гандев, Хр**. Васил Левски. Политически идеи и революционна дейност. С., 1946; **Пастухов, Ив.** Турски шпионаж между българската емиграция в Румъния. Ролята на Теофан Райнов и мацинистите. – В: Известия на Българското историческо дружество. /По-нататък ИБИД/, кн. XXII-XXIV, 1948, с. 277-295; **Шелудко, Д**. Касабов, Мацини и Левски. – В: ИПр., 1948, кн. 4-5, с. 457-492; **Косев, Д**. Към историята на революционното движение в България 1867-1871 г. С., 1958; **Бурмов, Ал**. Българското национално революционно движение и българската емиграционна буржоазия през 1867-1869 г. – В: ИПр, 1961, кн. 5, с. 33-58; Борба за идейно-революционна чистота на Българския революционен централен комитет в Букурещ (1869-1871). – В: ИИИ, 16-17, 1966, с. 365-382; **Шарова, Кр.** Към историята на българското революционно движение в 1869 г. – В: Сборник в чест на проф. Д-р Христо Гандев. С., 1985, с. 195-224; Чуждестранни извори за българската политическа емиграция и за напредъка на възрожденското общество. – В: Българската емиграция през Възраждането. Сливен, 2003, с. 13-64; **Митев, Пл.** Дуализъм или революция? – В: Личността в историческото развитие. Алтерна-

тивата в историята. С., 1995, 145-152.; **Мирчева, К.** Любен Каравелов и българската емиграция в 1869 г. – В: Сб. Българското революционно движение в навечерието на създаването на БРЦК 1869 г., С., 2000, с. 47-61; **Хаджиниколова, Ел**. Австрославизмът и бъдещето на българската нация. „Стари" срещу „млади" във Виенското дружество „Напредък" и мястото в конфликта на Христо Г. Данов. – В: Годишник „Млади" и „стари" в Българското възраждане., Пловдив, 2006, с. 112-118; **Стоянов, Ив.** Нови щрихи върху идейните възгледи и дейността на Васил Левски. Велико Търново, 2012.

[2] Из архива на Найден Геров. Кн. I. С., 1911, с. 292-293.

[3] Българското националноревюционно движение 1868-1874. Чуждестранни документи. /По-нататък БНРДЧД/ Т. II 1872-1874. С., 1992, с. 440-441.

[4] БНРДЧД/ Т. I 1868-1871, с. 284.

[5] Пак там, с. 309.

[6] Пак там.

[7] НБКМ/БИА, ф. 14, а.е. 3175.

[8] Пак там, л.1.

[9] Пак там, л.2.

[10] Пак там, л.1.

[11] **Страшимиров, Д**. Васил Левски. Живот, дела, извори. Т. l. Извори. С., 1929, с. 21.

[12] Пак там, с. 67.

[13] В. „Свобода", бр. 8 от 24 декември 1869.

[14] **Бурмов, Ал.** Борба за идейно-революционна... с. 374-375.

[15] **Страшимиров, Д**. Пос. съч., с. 85.

[16] Национален литературен музей /по-нататък – НЛМ/, София, инв. № 9, ф. 33, оп. 4.

[17] Пак там, л.3.

[18] **Шелудко, Д**. Любен Каравелов, Васил Левски и началото на Българския революционен централен комитет. – В: ИИХрБ, 1, 1954, с. 97-138; **Косев, Д**. Пос. съч.; **Кондарев, Н**. Към революционното движение в България през 1867 – 1871. София, 1962; **Бурмов, Ал**. Борба за идейно-революционна... с. 365-382; **Шарова, Кр**. Опит за рекострукция на незапазени писма на В. Левски, Л. Каравелов, Г. Живков, Д. Хр. Попов и др. от края на 1870 и началото на 1871 г. – В: ИДА, 51, 1986, с. 3-56; Опит за реконструкция на незапазени писма на В. Левски, Л. Каравелов, Д. Ценович, Д. Хр. Попов и други революционери. Част II (април – септември 1871 г.). – В: ИДА, 52, 1986, с. 3-92; Опит за реконструкция на незапазени писма на В. Левски, Л. Каравелов, Д. Ценович, Д. Хр. Попов и други дейци на БРЦК (септември 1871 – април 1872 г.) Част III. – В: ИДА, 53, 1987, с. 29-99.

[19] **Страшимиров, Д**. Васил Левски. Живот, дела, извори. Том l. Извори. С., 1929, с. 442. Документът е публикуван на френски език. Цитираният превод е на Донка Мандаджиева, направен за НМ „Васил Левски".

[20] В. „Свобода", бр. 8 от 24 декември 1869.

[21] **Митев, Пл.** Пос. съч.; **Стоянов, Ив**. ТЦБК – идеи и проекти. Велико Търново: Изд. „ИВИС", 2010; Същият автор. Нови щрихи върху идейните възгледи и дейността на Васил Левски. Велико Търново, 2012.; **Мирчева, К.** Пос. съч.; **Хаджиниколова, Ел.** Пос. съч.

[22] НЛМ, София, инв. № 9, ф. 33, оп. 4.

КНИГОВЕДСКИ ИЗВОРИ ЗА ИЗДАТЕЛСКАТА И ПЕЧАТАРСКАТА ДЕЙНОСТ НА ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ 1868 – 1878 Г.

проф. д-р Лъчезар ГЕОРГИЕВ, гл. ас. д-р Стела В. ГЕОРГИЕВА
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”

Целта на настоящето проучване е да обобщи и систематизира по-важните книговедски извори, свързани с редакторската, издателската и печатарската дейност на публициста и писателя Любен Каравелов. Докладът маркира в най-едри щрихи по-важни книговедски извори, но същевременно е опит в наукознанието, който изследва нагласите и отношението към видните дейци, дали своите значими приноси за родното книгопечатане, за развитието на издателските процеси и печатарското дело у нас. Многообразието от източници наложи те да се селектират и фактологията да се съсредоточи върху подбрани примери в хронологичен порядък, в които да се съдържа и книговедска информация. Приведени са и книговедски оценки на изтъкнати наши изследователи на книжовните процеси, отнасящи се до дейността на Любен Каравелов като творец, публицист, издател и собственик на полиграфическо предприятие. Селекцията се съсредоточи върху няколко основни групи: мемоарно-документални извори; изследвания с исторически и литературоведски характер; изцяло или частично ориентирани книговедски проучвания; извори от научни сборници с документи с историо-графска специфика; биографии, публикувани в книги и периодични издания. Тук няма да се спираме цялостно върху информацията, съдържаща се в самите издания, редактирани от Л. Каравелов, тъй като считаме, че този въпрос може да се развие в самостоятелна публикация.

1. Следосвобожденски извори (до края на Първата световна война)

Стефан Савов Бобчев е сред първите автори, които след Освобождението правят опит да изтъкнат книжовните и издателските приноси на възрожденския писател – в първите две книжки от 1881 г. на списание „Наука” излиза негова статия върху живота и книжовната и издателската дейност на Любен Каравелов[1]. По-късно С. С. Бобчев включва тази тема и в студия, обобщаваща приносите на българския периодичен печат за неговата 50-годишнина[2].

Сред първите, които маркират темата за Любен Каравелов в самостоятелни издания, е писателят-мемоарист Захари Стоянов, при това в годината на Съединението. През 1885 г. в Пловдив, за деня на българското освобождение 3 март, излиза брошурата „Чърти от живота и списателската деятелност на Любен С.

Каравелов", която всъщност е публикация на негова реч, произнесена по повод на честването на големия наш възрожденски писател[3]. През същата година в София излиза и втора брошура на З. Стоянов в защита на писателя „Любен Каравелов и неговите клеветници"[4]. Не бива да се пропуска и обстоятелството, че животът и творческата работа на Летописеца на националноосвободителното ни движение е свързан с печатницата на съпругата на Каравелов – Наталия, където той печата втория том от „Записки по българските въстания" (1887) и „Христо Ботйов" (1888), редактира и осемтомните съчинения на самия Л. Каравелов, излезли в същата печатница между 1886 – 1888 г.

През 1895 г. в печатницата на Янко С. Ковачев в София излиза биографията „Васил Левски Дяконът" от Стоян Заимов, написана по повод на откриване на паметника на Апостола в София и издадена от софийския книжар и издател Христо Олчев. В книгата Стоян Заимов дава информация за отпуснати средства в размер на 6000 лева с цел да се закупи печатница, която тайно да се пренесе в Ловеч и на нея да се печатат „прокламации, бунтовнически брошури и „хвъркати листове"[5]. В бележка Ст. Заимов допълва: „Печатницата била купена (1871), но по нямание възможност тайно да се пренесе в Ловеч, *членовете на привременното правителство* в България решили да се присъедини временно към печатницата на Л. Каравелов".[6] Изглежда, тук става дума за купуване на малка печатарска преса и съответния буквен инвентар към нея. За същата говори и д-р Параскев Ив. Стоянов в книгата си „Градът Ловеч като център на Българския централен революционен комитет, столица на Васил Левски и роден град на поборника Тодор С. Кирков", като посочва, че тази малка печатница се намира у ловчанина Никола Цветков, с когото Левски е арестуван в Къкрина, и че е обещана да се предаде „за Ловчанския музей"[7]. П. Стоянов пише, че в писмо от 25 януари 1869 г. до В. Левски в Ловеч Любен Каравелов го поздравява за неговата дейност и му иска помощ за в. „Свобода", а от своя страна Апостола му праща 50 лири от абонати на изданието[8]. Пак в същата книга П. Стоянов отбелязва, че след основаването на „тайния български, революционен комитет" комитетският устав е редактиран и отпечатан в Каравеловата печатница[9]. Във „Васил Левски Дяконът" Ст. Заимов също рисува с едри щрихи картината на отпечатването му: „*Олимпий Панов* нареждал (набирал на компасът), *Каравелов* корегирал, *Левски* въртял колелото, Албрехт (немец-машинист) управлявал машината и в една зимна нощ уставът бил отпечатан… Делегатите взели по няколко екземпляра от устава и си пожелали „добър път и добро виждание" (1869 год. 29 декември)."[10] Историкът Александър Бурмов обаче отнася началото на БРЦК към първите дни на април 1870 г.[11] Според Николай Генчев обаче „БРЦК в Букурещ се създава през 1869 г. и неговия в. „Свобода".[12]

По-късно, в кн. 2, 1898 г. на списанието си „Поборник-опълченец", Филип Симидов започва да публикува в рубриката Илюстровани биографий на борците за свободата на днешна България голяма биографична статия за Каравелов,

която с известни прекъсвания приключва чак в кн. 5, 1901 г. (за финал на пространната биография авторът е отбелязал „ Ф. С. Декемвр. 1900 г.)[13].

На редица места в статията си Ф. Симидов преплита сведения за участието на Любен Каравелов в националноосвободителното движение и неговата издателска дейност. Ето фрагмент, предаден с едри щрихи от Симидов: „Перото пак заплюще под ръката на Любена, бялото книже са шареше с черно слово, словата са нижеха на редове и пълнеха листове, които са вдигаха от ръцете на работниците и са нареждаха. Работата пак тръгна, печатницата пак захвана да са движи и вестника пак почна да излиза, но не вече в. **„Свобода”**, а **„Независимост”**, друг вестник, нов вестник, който са роди от в. „Свобода”, която **Свобода** беше удушена, убита, отнета, узурпирана за Българите, онази страшна и опасна **„Свобода”**…, която разпинаше българските чорбаджий, плашеше и тровеше турските чиновници, защото стреляше светлина в тъмните кюшета… ”[14].

В пространната си биографична статия Ф. Симидов дава сведения относно Каравеловата печатница в Букурещ и подхваща темата за сръбското участие в нейното закупуване. Каравелов се обвинява, че „сърбите му купили тайно печатницата, за да може да улови в ръка българското народно дело и да го парализира” и че „той бил уж предал тайно на сръбското правителство комитетската кореспонденция, портретите и др. срещу една завидна сума, а сръбското правителство било дало тази кореспонденция на турското с политически цели, която са изтърси от човала пред очите на смаяния и окован В. Левский в заседателната зала на софийския конак пред извънредната турска комисия. За купуването на печатницата му ней ставами отзив на казването на хора приближени при него” че тя, печатницата, е била купена с парите, които му е дала жена му Наталия йоще като са биле в Сърбия, че на тази печатница са прибавени отпосле някои неща и букви от Б. Ц. Революционен комитет, който кроил да пренесе тайно купената му малка печатница и букви в Ловеч за бунтовна цел, но като не можал да стори това, дал я на Л. Каравелов да работи и с нея комитетския вестник в Букурещ. Л. Каравелов не е можал да има в ръцете си големи комитетски суми, за да може да брои от тях една завидна сума за една такава печатница, каквато беше неговата.”[15] В най-ново време въпросът за съдбата на архивата на БРЦК е разгледан от Крумка Шарова в студия, публикувана в два поредни тома през 1993 – 1994 г. в „Известия на Държавните архиви”[16].

В споменатата биографична статия в „Поборник-опълченец” Ф. Симидов разчупва наратива с лични авторски свидетелства на очевидец: „В 1872 г. пишущия тези редове са случих при Л. Каравелов в Букурещ, когато той яростно викаше, *че му липсват писма от масата* и, че *тряба да ги е взел някой*… В същия ден са узна, че словослагателя, що бил при Каравелов, някой си Стоян, заминал за Гюргево със сутрешния трен… Веднага са съобщи на Руссенския бунтовен комитет, че Стоян Пенев задигнал някои тайни писма от печатницата на Л. Каравелов и избягал с тях в Руссе.”[17] Според Ф. Симидов, революцион-

ният комитет в Русе известява БРЦК и В. Левски издава заповед за убийството на словослагателя Стоян Пенев, таен агент на османската полиция, изпратен да се внедри в Каравеловата печатница и да открадне комитетски документи[18].

По-нататък Ф. Симидов дава сведения и за започналото да излиза през 1875 г. в Букурещ списание „Знание": „Л. Каравелов като са оттегли от бунтовното дело, почна да излиза в. „Знание", който беше не бунтовен, а чисто литературен вестник, който са допущаше от турците да влиза в България. От минуването на руските войски в България в 1877/78 г., той мина в отечеството си, и ходи в родния си град за последен път…".[19]

По-нататък Ф. Симидов припомня за своя лична среща с Л. Каравелов през Освободителната война – в София писателят присъства при освобождаването на затворниците, но с горчивина разказва и за смъртта му и за съдбата на неговата печатница: „Той умря в гр. Руссе, като остави печатницата си на жена си Ната, която я продаде, взе парите и отиде с едного да ги яде в Белград"[20]. Разбира се, тук Симидов не е съвсем прецизен – историята на печатницата на Наталия Каравелова след 1878 г. е доста интересна и описана първо от Стилиян Кутинчев, а сетне и от по-съвременни изследователи, сред които русенските изследователи Симеон Папуров в изследването му „100 години русенска печатница 1865 – 1965"[21]; Веселина Антонова в статия за втория том от поредицата „Българско Възраждане. Идеи, личности, събития"[22] и в пресата[23]; Нели Георгиева в няколко нейни публикации[24]; Иво Жейнов в книгата му „Печатарството в Русе" (2004)[25]. Редица нови документи от Русенския държавен архив, публикувани в издадения през 1999 г. сборник „Захари Стоянов. Редактор и издател", хвърлят светлина върху неизяснени моменти от съвместните издателски и книгоразпространителски дейност на Наталия Каравелова, съдружника ѝ Аксентий Аксентиевич и Захари Стоянов[26].

За чест на русенската културна общественост, през 2008 г. бе осъществено фототипно съвместно издание на Териториалния държавен архив – Русе и Регионална библиотека „Любен Каравелов" на „Поборник-опълченец", съставено от Веселина Антонова и реализирано от великотърновското издателство „Абагар"[27]. Така и тази биография на Любен Каравелов, а и още десетки биографии на заслужили дейци на националноосвободителното ни движение, днес могат да бъдат достъпни за по-широк кръг читатели.

Книговедски сведения за издателската и печатарската дейност на Любен Каравелов може да открием и в първия том на солидния документален сборник „Архив на Възраждането" под редакцията на Димитър Т. Страшимиров[28].

През 1910 г. излиза и студията на възпитаника на Белградския университет Тодор Маркович „Любен Каравелов у српской книжевности"[29]. Наред с литературните анализи върху публицистиката и белетристиката на Л. Каравелов през сръбския период от дейността му като писател и журналист, се дава и книговедска информация за негови издания, за комуникация с издания и издатели.

Интересно е, че дори и в издания на левия печат у нас името на Каравелов, се свързва и с идеята за Балкански съюз. През 1915 г. един от социалистическите лидери Христо Кабакчиев публикува реферат, държан на 25 януари с.г. пред „софийските организирани работници", озаглавен: „Българските революционери Раковски, Каравелов, Левски и Ботйов за балканската федерация"[30]. Книгата е включена в издателската поредица *Научна библиотека*.

Темата за придобиването на Каравеловата печатница в Букурещ присъства и в публикации на нашата литературна периодика – през 1904 г. писателят и издателят Константин Величков в своето списание „Летописи" публикува „Един разговор с г-жа Наталия Каравелова", в който тя посочва, че печатарската техника е закупена от Държавната печатница в Белград за 12 000 лева, при отстъпка от 1000 дуката, като се създава впечатление за намеса от страна правителството на Йован Ристич, което ходатайства пред управителя на белградската печатница за отстъпка в цената[31]. Част от стойността на печатницата на Л. Каравелов е внесена от братята на Наталия – Григор и Атанас Петричеви, а останалата сума била оставена да се изплаща разсрочено, но падежите са просрочвани, отлагани и част от вноските не са платени докрай[32].

Безспорно, стойностни книговедски проучвания извън рамките на мемоарния и белетристичен наратив, при това с научен характер, у нас започват да се правят едва през 20-те години на XX век. Периодът от Освобождението до края на Първата световна война е достатъчен, за да изкристализират онези изследователски идеи, трасиращи формирането на български учени, които с достатъчна обективност и при наличието на събрана книговедска информация, да подходят с изследователска безпристрастност и да напишат своите трудове и те да послужат за фундаментални жалони на книговедски изследвания. Има двама такива български изследователи за чест на българската наука – това са Стилиян Кутинчев и Никола Начов. Техните научни трудове се появяват почти по едно и също време и се оказват в една благородна конкуренция в опита им да представят издателските процеси до Освобождението с нужната дълбочина и обективност. Изследванията на Стилиян Кутинчев и Никола Начов в голяма степен засягат и приносите на Любен Каравелов в общата му съвкупност на творец, редактор, издател и собственик на печатница с дълголетна история.

Стилиян Кутинчев (1872–1934), възпитаник на европейски университети (Брюксел; Лиеж) и с мениджърския опит на директор на Държавната печатница в София през 1919–1920 г., има уникалния шанс да напише едно от първите значими книговедски изследвания с монографичен характер „Печатарството в България до Освобождението. Принос към културната история на България", излязло през 1920 г. Книгата на Кутинчев (определена от него в предговора като студия) е разработена с необходимата фактология и дълбочина за времето си. И днес тя си остава един от добрите и надеждни извори за издателската и печатарската дейност на Любен Каравелов, при това стъпила върху позициите

на аргументираната полемичност със сръбския историк и тогавашен регент на Сърбия Йован Ристич[33]. Опирайки се на публикации, включително и в самия в. „Свобода", но и върху мемоарни и документални източници, Кутинчев доказва, че Каравеловата печатница в Букурещ „е служила само за делото на българското революционно освободително движение и винаги е била едно тежко бреме на своя господар, въпреки това, че тя е отговаряла на всички условия да се развие в едно крупно търговско промишлено предприятие"[34]. В подкрепа на доводите си изтъква добрата уреденост на печатницата със скоропечатна преса *Keiser*, нов шрифтов асортимент – български, латински, гръцки, румънски и турски букви, при това разпределени в повече от 20 каси с наборен материал; с добре подготвени най-малко 3-4 словослагатели, които във върхови моменти достигат 7-8 човека; с технически управител (фактор) – опитния Киро Тулешков (след Освобождението директор на Държавната печатница в София), който е и отговорник на продължилия да излиза от бр. 23, 1873 г. под името „Независимост" революционен вестник „Свобода" (в промененото издание Тулешков се вписва под името К. Петрович). Изреждат се и имена на утвърдили се след Освобождението полиграфисти, минали през своеобразната школа на Каравеловата печатница – Никола Астарджиев, Стефан Блъсков, Георги Петров, Янко Петров, Никола Георгиев, Тодор Чолаков и дори Христо Ботев[35].

Тъй като погасява дълга си, а от друга страна не носи реални приходи, Каравеловата печатница трудно се издържа. „За да изкарат по някоя пара само за хляб, работниците ходели по търговските кантори да ги канят да напечатат някои търговски бланки, сметки, пликове и пр. – пише Ст. Кутинчев и привежда обявление от бр. 46, 29 август 1872 г. на в. „Свобода": *„Нашата печатница са завзема да печата книги и вестници на български, ромънски, немски, гръцки и турски; завзема са също да печати всякакви билети, полици, афиши и пр. Букви нови. Цена не голяма"*[36]. От една страна, в обявлението се демонстрират технологичните възможности, но и готовност да се печатат всякакви акцидентни материали. Тук не бива да забравяме, че в Букурещ фунционират немалко добре уредени печатници – на Йосиф Копайнига, на Йосиф Романов и Сие; на С. Расидеску, Печатница на Светата митрополия, на Ал. Андрич (тук отначало се печатат в. „Свобода" и революционни документи на Вътрешната революционна организация, но по-късно печатницата на Андрич, според Ст. Кутинчев, пропада заради конкуренцията с Каравеловата печатница)[37].

Никола Начов публикува през 1921 г. в авторитетния Сборник на БАН пространната си студия „Новобългарската книга и печатното дело у нас от 1806 до 1877"[38], в която очертава с фактология дейността и издателските приноси на Л. Каравелов, особено за Букурещкия период от работата на печатницата му.

Година по-късно излиза и публикацията на Стилиян Чилингиров в „Известия на Народния етнографски музей в София", в която се изразява мнението, че Каравеловата печатница е пренесена в периода между 28 ноември – падането

на Плевен, и 19 декември 1877 г.[39] Чилингиров заключава, че печатницата е започнала да функционира към края на последния месец на 1877 г.[40]

През 1925 г. Димитър Страшимиров публикува брошурата „Любен Каравелов", очертавайки живота, публицистичната и издателската дейност на писателя[41]. Много ценна кореспонденция между Апостола и Л. Каравелов изнася Страшимиров четири години по-късно в първия и за съжаление единствен том на замислената като значима поредица „Васил Левски. Живот, дела, извори", която е трябвало да се издаде от името на Народния комитет „Васил Левски"[42].

Задълбочена и стойностна е монографията на Боян Пенев „Любен Каравелов. Живот. Личност. Творения", публикувана през 1936 г. от Министерството на народното просвещение[43]. Тук изчерпателно се проследява творческият път на възрожденския писател, неговите прояви на издател, печатар, публицист и писател в различни периоди от живота му – в Русия, Сърбия, Румъния.

Не може да отминем и една пространна публикация с автобиографичен характер от Панайот Василев Типографов „Из историята на нашето печатарство", обнародвана в Общински вестник „Велико Търново" (в няколко поредни броя от август – септември 1938 г.), където се дават сведения за дейността на печатниците на Любен Каравелов и на Киро Тулешков в старата столица през първите години след Освобождението[44].

През 1940 г. издателство „Нов свят" публикува книгата на Стефан Каракостов „Васил Левски в спомените на съвременниците си", която поради големия интерес е допълнена и преиздадена в двойно по-голям тираж – от 4000 екземпляра, през 1943 г. в издателството на Иван Коюмджиев. В книгата са публикувани и спомените на управителя на Каравеловата печатница в Букурещ Киро Тулешков, където покрай разказите за срещите му с Васил Левски и работата с Любен Каравелов се дават сведения за дейността на печатницата и за разпространението на в. „Свобода"[45]. Печатницата е и място за срещи с революционни дейци, сред които е и Апостола. Тулешков припомня за срещата си с В. Левски и Марин поп Луканов от Ловеч, която става в края на март 1872 г. „…Помня че беше петък и то затова помня деня, защото винаги вестник „Свобода" се отпечатваше в този ден. Когато аз сгъвах вестника в печатницата, а Олимпий Панов в двора на същата печатница на една маса поставяше адресите на ония спомоществуватели, на които те бяха напечатали *Нама*, Каравеловица лепеше напечатаните адреси, се на същата маса. „Свобода" се печаташе в 1000 екземпляра. В това време, беше към шест часа, после обед, влязоха двама непознати. Единият от тях беше русяв, със сини очи, а другият черноок и по-нисък от русявия. И двамата отидоха при масата, и онзи, русявият, попита за Любен Каравелова…"[46] По-нататък в спомена се разказва за пристигането на делегатите на „събранието, което ще преглежда и приема устава" на организацията и допълва, че „събранието ставаше в дома на Каравелова, там дето му беше печатницата"[47]. Спомените на К. Тулешков са публикувани за пръв път, извле-

чени от личния му архив, който се съхранява в софийската Народна библиотека (*тогава заведен под № 101, тетрадка трета „Български таен централен революционен комитет в Букурещ”)*[48]. Едва в по-ново време, през 1996 г. Елена Налбантова публикува сборника със спомени на Киро Тулешков „Моето чиракуване в живота” и с встъпителна студия от съставителката на изданието[49].

Книговедски извори за издателската и печатарската дейност на Любен Каравелов между 1944–1989 г.

През 1947 г. столичната печатница „Одеон” изработва книгата „Васил Левски” от Иван Унджиев, издадена от Дирекцията на изкуствата по идея на Народния комитет „Васил Левски”. Изданието е в солиден обем – 1147 страници[50]. На редица места Ив. Унджиев проследява сложните взаимоотношения на Апостола с Л. Каравелов, изяснява техните възгледи и идейни позиции, като често се споменава Каравеловата публицистична дейност, острите му публикации по злободневните политически въпроси в органа на БРЦК в. „Свобода”. „За Левски Каравелов бе не само голям писател и даровит публицист, не само редактор на единствения революционен български орган по това време, но и напредничав и краен радикал – изтъква Ив. Унджиев. – И, естествено, той предпочете него пред всички останали, въпреки значителното различие на техните политически възгледи.”[51] На редица места в солидното си изследване, включително и в бележките към книгата си, Ив. Унджиев се позовава и върху спомените на очевидци, какъвто например е Киро Тулешков – така в бележките към 14. глава се цитират сведения от Тулешковата ръкописна биография за Христо Ботев /по препис на Мих. Димитров/: „Левски когато дойде [за общото събрание на БРЦК в Букурещ през 1872 г. – Л. Г., С.Г.]… носеше със себе си 200 турски лири. С тия пари се купиха букви 154 оки, с които, според както той ми казваше, че тия ще останат обществени, защото са купени с общи народни пари… Левски ни каза, продължава К. Тулешков, „че когато пристигне в България, ще изпрати още 200 т.л. за да купят турски букви, за да работим турски пашпорти и тескерета и различни прокламации”.[52] Както се вижда от документа, Каравеловата печатница и самият неин фактор Киро Тулешков са били включени в редица нелегални дейности с цел да бъде подпомогната работата на Вътрешната революционна организация. Налагало се е обаче да се действа в строга конспиративност. Ив. Унджиев сочи, че при публикуването през 1870 г. в Букурещ на втората програма на БРЦК, написана от Л. Каравелов и озаглавена „Български глас”, от съображения за сигурност за място на издаването е посочена Женева[53].

През 1957 г. излиза солидната монография „Любен Каравелов. Биография” от Михаил Димитров[54], която е сполучлив опит за разширяване и още по-пълно изясняване портрета на възрожденския писател и публицист, като заедно с литературоведските анализи се дават и редица факти за издателската и печатарската дейност на Л. Каравелов в различни периоди от интензивния му живот.

М. Димитров обръща внимание на факта, че след като вижда въздействието на своя в. „Свобода", Любен Каравелов още през 1869 г. заедно с Д. Ценович и К. Лазаров прави опит да разкрие българска печатница под името „Братски труд" под формата на акционерно сдружение, като за целта са разпратени акции, но впоследствие поканените се отказват, в което авторът вижда негативната агитация на „старите"[55]. Тогава Каравелов прибягва до помощта на Нанчо Попович от Гюргево, предоставил му безвъзмездно 100 жълтици, и разчита на съдействие от някои сърби, като при пребиваването си в Сърбия през 1871 успява да уреди въпроса[56]. По-нататък М. Димитров изяснява важния дискусионен проблем за начина и средствата, с които е получил печатницата си: „Със собствени средства Каравелов купил от управата на Държавната печатница в Белград печатарски пособия, но за букви не му достигнали пари. Такива той получил на кредит срещу устната гаранция на Радивой Милойкович, бивш министър и председател на Министерския съвет, който обещал на управата на печатницата, че въпросната сума ще изплати вместо Каравелов. От писмото на управителя на печатницата С. Райчевич от 24 ноември 1875 г., с което препращат подписан от Каравелов запис на министъра на просветата и църковните дела, се вижда, че Каравелов не е успял да внесе сумата".[57] Привежда се съобщение на редакцията на в. „Свобода" в бр. 17 от 4 октомври 1871 г., че вестникът наново излиза, вече в собствена печатница[58]. Разглеждайки издателските приноси на Л. Каравелов, авторът изтъква още една негова инициатива – началото на „Детска библиотека", което е маркирано и във в. „Свобода" от 11 ноември 1871 г.[59]

Ще допълним, че първата книга от тази поредица е „Разкази за небето и земята" от Александр Иванов (претърпяла до 1874 г. още две издания)[60], а под печат през юли 1872 г. е поставена и втората книжка с автор Личо Стойчев (Любен Каравелов) „За въздухът и за неговото влияние на животните и растенията"[61]. Третата книжка с автор Личо Стойчев (Любен Каравелов) „За топлината и за светлината или що е живот"[62]. За да се развива по-мащабна издателска дейност, група букурещки българи организират дружество за разпространение на знания и полезни книги, като първото заседание е проведено на 5 март 1872 г.[63] М. Димитров допуска, че това дружество, в опит да разгърне издателската си дейност, публикува драмата на Л. Каравелов „Хаджи Димитър Ясенов", повестта „Неда" и „Пътуването на Панайот Хитов по Стара планина…".[64] Акцентира се и върху обстоятелството, че в опит да се разшири търговската дейност на дружеството, в Букурещ е организирана „словоливница" (букволеярна), като е изградена акционерна компания за изливане на букви, а зад нея е стояло или споменатото дружество, или самата печатница на Л. Каравелов[65].

През 1964 г. излиза солидната монография на Михаил Арнаудов „Любен Каравелов – живот, дело, епоха"[66], преиздадена през 1972 г. В изданието, наред с литературоведския подход на изследване, се съдържат и редица факти, сведения, обстоятелства и малко познати моменти от житейския и творческия път на

Л. Каравелов, неговата публицистична и издателска дейност.

През 1966 г. издателството на БАН издаде сборника „Документи за българската и сръбската история из маджарските държавни архив 1868 – 1878", подготвен от Петър Миятев, в поредицата на Института за балканистика *Серия – Извори*, с встъпителна студия от съставителя и с паралелно публикуване на чуждия оригинал и негов превод на български[67]. Голяма част от кореспонденцията включва кореспонденция до Любен Каравелов или се отнася предимно за неговата дейност през сръбския период от живота му, включва и архивни документи (ноти, доклади, изложения, телеграми, протоколи и писма) от маджарската полицейска и съдебна архива за времето, когато писателят е обвинен в мнимо участие в убийството на сръбския княз Михаил Обренович през 1868 г. Заедно с това обаче в сборника се срещат сведения за подготвяни за издаване авторски книги от Л. Каравелов, както и извлечение от българско писмо с подател бъдещия виенски печатар-издател Янко С. Ковачев, който моли Каравелов „да честити телеграфически чрез руския императорски консул в Белград Шишкин" за новооснованата „Славянска беседа"[68].

В издадена през 1964 г. документална книга "Из архива на Любен Каравелов" могат да се открият интересни сведения, маркиращи аспекти от редакционната и издателска подготовка на писателя върху неговите авторски книги[69].

През 1965 г., по случай 100-годишнината на русенската печатница и печатарското дело в Русе, е отпечатано изследването на Симеон Папуров, в което се проследяват накратко в хронологичен план опитите на Любен Каравелов да открие печатница, както и дейността му като издател и собственик на печатница в Букурещ и Търново[70]. С. Папуров приема, че след Освобождението Л. Каравелов мести печатницата си в Русе, където се сдружава с Нестор К. Жейнов и я монтира в хан близо до Байраклъ джамия, но друга част от нея отнася в Търново, където е настанена в джамия на площад Баждарлък – тук работят като словослагатели арменецът Манук и влахчето Петрика, докато пък в Русенското му сдружение – Янко Петров и едно чираче[71]. Според автора, Търновската печатница на Л. Каравелов е открита към края на юли 1878 г.[72], което обаче е неточно и се опровергава от други изследователи, които ще посочим по-надолу в изложението.

Монографията на сръбския учен Джордже Игнятович „Любен Каравелов и сръбското общество" (Ниш, 1969) върху основата на сръбски архивни източници изследва житейския път, творческата работа и комуникацията на българския писател, публицист и издател в контекста на културно-историческата панорама на Сърбия през 60-те – началото на 70-те години на XIX век. Година по-късно излиза и монографията на Крумка Шарова „Любен Каравелов и българското освободително движение 1860 – 1867", в която са включени документални извори, също от сръбски архиви[73].

През 1980 г. в Москва е публикувана монографията „Любен Каравелов"

от Л. В. Воробьов, преведена през 1985 г. и на български. Макар че акцентът е върху идейните възгледи и творческия път на възрожденския ни писател и публицист в Русия, Сърбия и Румъния, в изследването се съдържа и информация за Каравелови книги, редактирани и издавани от него периодични издания, проследява се издателската и журналистическа дейност от букурещкия период.

В издадената през 1982 г. от издателството на ОФ монография на румънския учен Константин Велики "Румъния и българското революционно движение за национално освобождение" се проследява конфликтът между Л. Каравелов и собственика на печатница А. Андрич, при който за известен период излиза в. „Свобода", привеждат се и малко познати факти за закупуването и доставката на Каравеловата печатница в Букурещ[74]. Изяснява се ситуацията в революционната организация след смъртта на В. Левски; за спирането на „Свобода" и „Libertatea" в края на ноември 1872 г. от правителството на Ласкър Катарджиу и спасяването на комитетската архива и на самия Каравелов от екстрадиция в Турция; съобщава се за преместване на печатницата в букурещкия хан Фидуки на улица „Мошилор"; за свикано общо събрание на БРЦК през август 1874 г. в печатницата на Каравелов в Букурещ на ул. "Каля Мошилор", за избор на нов Централен комитет[75].

Някои от българските изследователи в последното десетилетие на социализма се опитват да търсят по-дълбок смисъл в издателското и печатарското дело. Така например Дочо Леков в изследването си „Литература, общество, култура" (1982) открива непосредствена зависимост между творец – общественик – книгоиздател и печатарски деец, като дава пример с П. Р. Славейков, Л. Каравелов и Хр. Ботев, чиято собствена печатница „осигурява най-бърз и непосредствен контакт между граждански ангажирания творец и читателя, по-активно въздействие върху масовото съзнание и свобода в творческия процес[76]. Продължавайки разсъжденията си, Д. Леков изтъква важността от наличието на собствена печатница при Л. Каравелов в процеса на редактирането на в. „Свобода", а също и при написване и отпечатване на авторските му творби[77]. Каравеловата печатницата, както и тези на хаджи Димитър Паничков в Браила, на Христо Ботев в Букурещ, се превръщат в убежище за хъшовете, но и място за снабдяване с пресни новини от България; тук собственикът-редактор получава помощ от гостите си при отпечатването на вестника, но и възможност да проследява реакциите на първите читатели на изданието. С други думи, типографията изпълнява освен популяризаторски задачи, „и други, допълнителни функции, свързани с формирането на творческата личност, с обсега и характера на достигащата до нея информация, с вкуса на масовия читател"[78]. В типографиите на Каравелов, Ботев, Паничков в Румъния излиза революционна и свободолюбиво-либерална литература, тук видни представители на българската интелигенция получават първите си уроци по печатарство[79]. Д. Леков има основание в твърдението си – например в случая с Каравеловата печатница в

Букурещ Киро Тулешков, придобил опит като неин управител, става фактор на печатницата при Болградската гимназия, редактира вестници, продължава и пътя си като виден издател-печатар в Търново, за да достигне до високата длъжност директор на Държавната печатница в София.

Своите възгледи Дочо Леков продължава и в изследването си от 1988 г. „Писател – творба – възприемател през Българското възраждане"[80]. Изтъква се, че творческата история на някои от революционните произведения на Л. Каравелов и Хр. Ботев започва тъкмо от печатниците им – „от разказани им случки или събития, от чутото за приключения, обири и злощастия. Хъшовете, които идват в печатницата на Каравелов, въртят колелото на печатарската преса, помагат при отпечатването на поредния брой на „Свобода" или „Независимост" и след неговата поява са първите му читатели и най-компетентните му съдници"[81]. Кръщаването на Каравеловата печатница „Свобода" и на Ботевата „Знаме" с имената на вестниците им пък се идентифицира с „хоризонта на очакване", задвижвайки „всички компоненти на системата – от читателя към изданието и редактора", за да я затвори с печатницата, която при възрожденския възприемател се превръща в събирателен образ на журналиста и публициста, на изданието, на печатаря[82]. По-нататък Д. Леков говори за *промяната на библиографския паспорт* на някои издания на своята печатница, давайки неверни сведения, че са изработвани в други европейски печатници, какъвто е случаят с революционната брошура „Български глас" – тя излиза в печатница „Свобода" в Букурещ, но в изданието се посочава друго място на отпечатването – Женева[83]. Както видяхме обаче, тази специфика е забелязана и от Иван Унджиев в библиографията му за Васил Левски, където се отделя място и за *фиктивното издаване* на споменатата брошура в Женева[84].

Представяйки по-важните книговедски публикации от разглеждания период, ще отбележим и появата в 1984 г. на цялостното изследване за издателската и печатарската дейност на старата столица „И се раждаше книгата…" от Марин Ковачев, в което е отделен подраздел за печатницата на Любен Каравелов във Велико Търново през 1877 – 1878 г.[85] Новите сведения, които надграждат публикации до момента, са в няколко посоки. Изтъква се назначаването за „директор" на печатницата на търновеца Панайот Типографов, който прави подбор на кадрите: обучава 3 момчета и 2 момичета за словослагатели; привлича едно момиче за подавачка на машина и отделно един машинист[86]. Печатницата функционира според собствен правилник. Тук излизат: вестник „Български лев" на Светослав Миларов (март–април 1879), Л. Каравеловото сп. „Знание" (от 15 май 1878 г., в четири книжки през с.г.), по 12 книги през 1878 и 1879 г., между които антологията „Нова песнопойка" със стихове от Л. Каравелов, Хр. Ботев и Ст. Стамболов; „Гусла с песни" от Никола Живков, „Следствия от Кримейската война" от Радко Радославов; „Руско-турската война" от С. С. Бобчев, Каравеловите авторски повести „Ще ли им се върне", „Що е грях" и „Нено",

както и преводното издание „Венчаване на ешафода" от Ал. Дюма. Изтъква се фактът за сключен договор на Л. Каравелов, според който са отпечатани Дневниците на Великото народно събрание и Търновската конституция[87]. Посочва се, че в Каравеловата печатница се изработват и част от книгите на търновския издател Никола Тодоров[88]. Уточняват се и някои важни факти, свързани с пребиваването на Л. Каравелов в старата столица – писателят-издател живее със съпругата си Наталия в хотела на прочутата търновчанка Бяла Бона, а печатницата му се помещава на площад Баждарлък (Велчова завера). В монографията се прави и опит за уточняване на времето, когато е пренесена печатницата от Букурещ в старата столица[89]. Тук М. Ковачев приема становището на Стилиян Чилингиров за пренасянето между края на ноември до 19 декември 1877 г., подкрепено и от публикация във в. "Българин"[90] за предстоящо преместване на печатницата, както и писмо на Спас Вацов до писателя Ив. Вазов с дата 26 януари 1878 г. за намерението на намиращия се в Търново Л. Каравелов да започне издаването на в. „Свободна България"[91].

През 1984 г. издателството на Отечествения фронт издава книгата на Иван Радев „Столица на оцелелите", в която намира място темата за откриването и дейността на типографията на Л. Каравелов. Авторът, позовавайки се на издадена с разрешение от 12 май 1878 г. на Търновския губернатор Н. Щербинский брошура „Слово, сказанно при открытии первой болгарской типографии в г. Тернове" от свещеника на 62. военновременна болница Михаил Кандибой на 19 април 1878 г., установява кога официално е започнала работа Каравеловата печатница в старата столица. Самото слово на свещ. Кандибой тук е в български превод. Цитира се също и кратък откъс от дневника на търновския печатар Панайот Типографов за неговото участие в дейността на печатницата[92].

Книговедски изследвания след 1989 г. със сведения за издателската и печатарската дейност на Любен Каравелов

През 1996 г. великотърновското издателство „Слово" публикува книгата на Иван Радев „Каравеловото творчество", в която авторът в цяла глава прави преглед на събитията и хипотезите за евентуално преместване на Каравеловата печатница от Букурещ в Търново. Ив. Радев изразява позиция, че типографията на Л. Каравелов в Търново официално започва работа на 19 април 1878 г.[93] Основание на твърдението намира в запазения във Държавен архив – В. Търново екземпляр от изданието „Слово, сказанно при открытии первой болгарской типографии в г. Тернове" Самата реч започва така: *„Слово, сказанно Священником Военно-временнаго 62 госпитале по случаю открытия Типография в г. Тернове 19 апреля 1878 года"*. Брошурата, на руски език, е в обем от пет страници и е отпечатана в старата столица на 12 май 1878 г. с разрешението на губернатора Н. Щербинский[94]. По-нататък в изследването се цитират фрагменти от речта на свещеник Михаил Кандибой за значението на новооткритата печатница и се възхваляват добрите дела на възпитаника на Московския уни-

верситет Любен Стефанович [Каравелов] и редактор на сп. „Знание” в полза на българското общество, като се изразява надеждата, че под негова редакция ще излязат произведения на автори и те ще бъдат отпечатани в типографията, която да разсажда в българския народ грамотност, образование на нравите, чест и честност[95]. Към Л. Каравелов се отправя пожелание за успех в добрите дела чувство на признателност и молитствено благословение[96]. Всъщност в „Каравеловото творчество” е доразвита и разширена тезата от авторската му книга „Столица на оцелелите” (1984).

И в издадената през 2000 г. „История на Велико Търново XVIII – XIX век” Иван Радев също поддържа становището за тържествено откриване и освещаване с водосвет на Каравеловата печатница на 19 април 1878 г.; привежда сведения за интензивната издателската дейност на Л. Каравелов, за подготвяното от него сп. „Знание”, за редактирани и отпечатани в тази печатница книги[97].

Редно е да се отбележи и мястото на престижната „Енциклопедия на българската възрожденска литература” (1996) под редакцията на Иван Радев, който пише и няколкото статии, засягащи творческия път и редакционно-издателската дейност на Л. Каравелов, както изследвания за него от други наши учени[98].

Един голям раздел в монографията на Георги Боршуков „История на българската журналистика 1844 – 1877; 1878 – 1985” интерпретира темата за Каравелов като публицист и журналист, редактор и фактически издател на вестниците „Свобода” и „Независимост” и сп. „Знание”. Макар книгата да претърпява две издания, през 2003 г. е издадено солидно трето издание с твърда подвързия, с голям послеслов от Филип Панайотов, показалци, впечатляващ илюстративен материал – в който е отделено място и за Каравеловите издания, но основното си остава отлично написаният раздел „Любен Каравелов – публицист и журналист на „радикалните изцеления”[99]. Тук Г. Боршуков отделя място и за сведения относно „Либертатя” (Libertatea) – румънското издание-притурка на в. „Свобода”, излизало през 1871 г.[100] Приведени са примери от спецификата на редакционно-издателската дейност на Л. Каравелов[101].

Интерес за изследователите на издателската, публицистичната и печатарската дейност на Любен Каравелов представляват и чуждестранните документи, издадени от Военноиздателски комплекс „Св. Георги Победоносец” (1992) под редакцията на Крумка Шарова и Дойно Дойнов „Българско национално-революционно движение”, обхващащи периода от 1868 до 1874 г. в два тома. В първия том например се съдържа кореспонденция на руски дипломати във връзка с пътуването на Любен Каравелов от Букурещ до Одеса (9 юли 1869 г.) с намерение да набира средства за българска печатница, като привлече на своя страна представители на Одеското българско настоятелство[102]. На 11/23 август 1869 г. Л. Каравелов се среща със своя състудент от Московския университет, българина на руска служба подполковник /по-късно – генерал/ Иван Кишелски. „Засега Кишелски узнал за целта на идването на Каравелов в Одеса само

това, че същият иска да пласира тука 200 акции за откриването на печатница в Букурещ – се посочва в секретното донесение на началника на жандармерийското управление в Одеса. – Каравелов се издържа от статиите си, поместени в „Московские ведомости", в „Голос" и други списания."[103] Кишелски предположил, че Л. Каравелов е донесъл със себе си „враждебни на нашето правителство прокламации или пък е дошел в Одеса с политическа цел"[104]. Изглежда Л. Каравелов не е споделил за намерението си да издава в. „Свобода" и за работата по Българското книжовно дружество, нито пък че е имал контакти с руски революционери като С. Г. Нечаев и И. Г. Пражов. В писмо от новоросийския и бесарабски губернатор (П. Е. Коцебу) до Пьотр Николаевич Стремоухов в Министерството на външните работи – Санкт Петербург, се известява: „Тия дни получих от Одеса сведение, че от 7 миналия ноември започнало издаването на нов български вестник „Свобода" под редакцията на българина Любен Каравелов. Както обявила редакцията, целта на този вестник е да защити българските интереси и посочи на българите пътя, който той трябва да следва за нравственото си развитие и политическа независимост…"[105]. От други документи обаче се вижда, че по-нататък „Свобода" е забранен от руската цензура да се разпространява в Русия заради приложено възвание в революционен дух, напечатано на руски език и отправено към селяните и войската, което било „сходно по стил, шрифт и хартия с прокламациите на Бакунин и Нечаев, първият от които според наличните сведения се намира във връзка с Каравелов и дори му е обещал парична подкрепа"[106]. Не винаги сведенията в документите обаче са обективни – такъв например е докладът на дипломатическия представител на Русия в Букурещ Х. Х. Офенберг до П. Н. Стремоухов в С. Петербург се посочва вярно, че издаването на в. „Свобода" се е прекратило в края на април 1871 г. *[„Свобода" временно спира между 17 април до към средата на окт. 1871 г. – Л. Г.; С. Г.]*, а „неговият бивш редактор Каравелов замина за Белград. По мнението на тукашните българи „Свобода", имайки твърде ограничен брой абонати, се е издържал с парични помощи от Сърбия, прекратяването на които са накарали Каравелов да се откаже от издаването му и да иска лична среща с г-н Блазнавац. Тук нищо не е известно за продължаване на изданието по нова програма и под ръководството на Ценович и предполагат, че такъв род предположение не може да се осъществи поради недостиг на средства и умствената недоразвитост на Ценович, занимаващ се с дребни търговски дела"[107]. Всъщност Д. Ценович отказва да подпомага издаването на вестника, а под натиска на новосъставеното консервативно румънско правителство и печатарят Александър Андрич спира да печата „Свобода". Това принуждава Л. Каравелов да замине за Белград, за да получи подкрепата на либерали, близки до Омладината, но сръбското правителство има отрицателно отношение към редактора и линията на „Свобода". В крайна сметка Л. Каравелов ще осъществи идеята си за доставка на самостоятелна печатница от Сърбия в Букурещ. В донесението на Офенберг прозира

влиянието на „старите", които губят водещата си роля в революционното движение и не пестят средства да омаловажават и дискредитират Л. Каравелов и ръководения от него БРЦК – в доклада си например Офенберг, очевидно под тяхно въздействие, твърди, че „редакторите на „Свобода" никога не са имали зад себе си партия сред букурещкото общество. Това, което те самите наричаха „Млада България", беше кръжок от безделници, на брой 6-12 души… Липсата на съчувствие сред съотечествениците, а също така и потребностите на живота отдавна накараха мнозинството привърженици на Каравелов да прекратят връзките си с него и да се заемат с по-практични дела."[108]. Съвременните изследвания върху БРЦК и редица мемоарно-документални свидетелства на съвременници сочат съпричастността на българската емиграция към дейността на „младите" в революционното движение. Колкото до тиража и абонатите на в. „Свобода", то те са превишавали органа на „старите" в. „Отечество"[109]. След пристигането на печатарската техника в Букурещ, от ноември 1871 г. „Свобода" започва да излиза с ударната сила на своя редактор. На 6 ноември 1871 г. Х. Х. Офенберг пише от Букурещ на П. Н. Стремоухов в С. Петербург, че „известният на Ваше превъзходителство публицист Л. Каравелов се завърна неотдавна в Букурещ, за да възобнови прекратеното издаване на своя вестник „Свобода" и допълва: „За учудване на своите съотечественици Каравелов сега притежава достатъчни парични средства и дори замисля да обзаведе тук печатница."[110]

Редица документи във втория том на „Българско националноревюлюционно движение" също съдържат сведения за Любен Каравелов и неговите революционни издания в Букурещ. Не винаги руската дипломация се ориентира правилно и дори на места превратно тълкува действията на редактора на в. „Свобода". След залавянето на Васил Левски, на 12/24 януари 1873 г. А. Н. Мошнин от Русе изпраща секретно донесение на Н. П. Игнатиев в Цариград във връзка с процеса по обира на „орханийската поща" и залавянето на „знаменитият дякон Василий Левски, агент на Каравелов", като прави и удивителни и необективни твърдения: „Между другото една от главните грешки на Каравелов е: събирайки пари за „Свобода", той издава разписки от името на Революционния български комитет, имащи за герб лев. Наистина само това е достатъчно да компрометира българската младеж, малка част от която се увлича от революционните идеи, но затова пък много и може би не без основание смятат, че Каравелов прави това нарочно, за да обърне вниманието на турците върху себе си и по този начин действува в полза на потисниците на България"[111]. По-нататък Мошнин свидетелства, че сам познавал много млади българи, които, след като „дали известна сума на Каравелов и получили подобни разписки, са ги изгорили от страх да не бъдат компрометирани и прекратили всякакви връзки с този агент…"[112]. Думите на дипломата са допълнени с твърдението, че „Каравелов винаги е проповядвал в „Свобода" за съюз със Сърбия, затова турското правителство, като обвинява него и партията му в политически ин-

триги в България, с това обвинява сега и Сърбия. В това естествено може да се види австрийската политика, чиито действия и интриги сега са съсредоточени върху Сърбия и България."[113] Публикациите във в. „Свобода" сочат обаче, че Л. Каравелов търси обединение в националноосвободителните движения на южнославянските народи. На редица места в изданието се изразяват симпатии спрямо освободителните борби в Италия, в Босна и Херцеговина, в Далмация и Черна гора. Евентуална война на Сърбия с Османската империя би могла да е в подкрепа на общата кауза на южните славяни[114]. Правотата на Каравелов се потвърждава с участието на българските доброволчески чети по време на Сръбско-турската война от лятото на 1876 г.

Във встъпителната си студия към втория том на „Българско национално-революционно движение" Крумка Шарова изтъква наличието на редица документи от европейски дипломати в изданието, които отвеждат към историята с въдворяването на турски шпионин в Каравеловата печатница в Букурещ, основателното недоверие на Каравелов към новоназначения словослагател Стоян Пенев и подозрението в предателство, както и „загадъчното" убийство на Пенев при завръщането му в Русе[115]. Някои дипломатически сведения обаче допускат и друга версия – младият и красив Стоян Пенев е преследван от Ахмед бей, директор на русенското Исляхане, където младите българи са подложени „на содомския порок на Ахмед бей"[116]. След убийството на Стоян Пенев и самоубийството на Ангел Кънчев в Русе, в условия на изострена обстановка в областния град, за която се появяват публикации в Каравеловия вестник, А. Н. Мошнин от Русе пише на Н. П. Игнатиев за зачестили грабежи и убийства в Русе и допълва: „Слабото румънско правителство, наплашено от Портата, отново призовало Каравелов във връзка с последните статии, поместени в „Свобода" относно тукашните убийства, и му заявило, че ако още веднъж се появи статия за Русчук, то неговата печатница ще бъде закрита!".[117]

През 2007 г. бе публикувана книгата на Лъчезар Георгиев „Седем етюда по българско книгоиздаване", в която почти цял раздел е посветен на издателската и печатарската дейност на Любен Каравелов във Велико Търново непосредствено след Освобождението[118]. С подобен характер е и разделът „Книгоиздателската дейност в навечерието и по време на Учредителното събрание в Търново" в книгата му „Книгоиздаване и печатни комуникации" (2013)[119].

През 2008 г. великотърновското Университетско издателство "Св. св. Кирил и Методий" издава книгата на Иван Стоянов „Любен Каравелов. Нови щрихи към живота и дейността му", където той представя свои идеи, както и най-новите изследвания на историци по темата за Любен Каравелов. Сред тях Ив. Стоянов отделя подобаващо място за проучване от сръбския историк Дж. Игнятович, в което се акцентира върху среща на българския публицист и революционер в Белградската държавна печатница[120]. Важни наблюдения и изводи Ив. Стоянов прави и в студията си „Нови щрихи към животоописа-

нието на Любен Каравелов".[121] Върху основата на документален материал е разгледана истинската причина за публицистичната му дейност като балкански кореспондент на руски издания, като заключението е за поети от Л. Каравелов ангажименти спрямо Азиатския департамент на Министерството на външните работи или към Военното министерство още от 1862 г.

***

Казаното дотук обобщава в книговедските извори за издателската и печатарската дейност на Л. Каравелов в периода 1868 – 1878 г. По този въпрос може да се добавят и изследвания на автори като Ив. Г. Клинчаров, Цв. Минков, Н. Кондарев, Н. Генчев, А. Гергова, Цв. Унджиева, Ил. Конев, Замфир Арборе, В. Христу и др., документални източници от руски, сръбски, румънски и български архиви, което обаче е задача за по-пространно изследване. Направеният тук кратък критико-библиографски преглед отвежда към няколко извода:

- Първите автори, пишещи по темата (С. С. Бобчев, Стоян Заимов, Захари Стоянов, Параскев Ив. Стоянов, Филип Симидов, Константин Величков), се опират на непосредствената си оценка като съвременници и очевидци, повечето лично познати на Л. Каравелов, а техният мемоарно-документален наратив минава от субективната оценка към позоваване върху определена фактология (дати и години, имена, количествени показатели и пр.).
- Важни сведения за Л. Каравелов като публицист, редактор и издател, притежател на печатница, се съдържат в документалните сборници с архивен материал от възрожденската епоха, съставени от Д. Т. Страшимиров, Петър Миятев, Крумка Шарова и др.
- Стойностните проучвания на издателската и печатарската дейност на Любен Каравелов започват с публикациите на Стилиян Кутинчев, Никола Начов, Стилиян Чилингиров, Боян Пенев и Димитър Т. Страшимиров, продължавайки след Втората световна война с по-мащабни биографични изследвания от Иван Унджиев (в биографията му за Васил Левски), в солидни монографии върху Каравеловия житейски път, издателските и творческите му приноси, представени от сериозно стъпили в научната проблематика изследователи като Михаил Димитров, Михаил Арнаудов, Джордже Игнятович, Константин Велики, Иван Радев, Л. Воробьов и пр.
- Важно място намират и изследванията с историко-краеведски характер по книговедски теми от автори като Симеон Папуров, Марин Ковачев, Иван Радев, изясняващи първите стъпки и цялостната дейност на печатница-издателство „Знание" на Л. Каравелов в старата столица.
- Ретроспективният характер на писаното от Киро Тулешков и Панайот Типографов, от позициите на непосредствени участници в издателско-полиграфическите процеси, свързани с Каравеловата печатница "Свобода" в Букурещ и „Знание" в Търново, внасят своеобразната професионална специфика на пе-

чатната комуникация от 60-те – 70-те години на XIX век и са ценен историографски източник за издателското и печатарското дело у нас през Българското възраждане и непосредствено след Освобождението.

• Обективните и задълбочени оценки в книгите на Георги Боршуков, Дочо Леков, Джордже Игнятович, Крумка Шарова, Иван Стоянов, Лъчезар Георгиев внасят определено книговедско звучене на настоящия критико-библиографски преглед.

Многообразието от книговедски извори сочи интензивната дейност на Любен Каравелов като журналист, издател и мениджър на полиграфическо предприятие, служещо на националноосвободителните борби, при една трудна обстановка на революционен кипеж, недоимък и лишения, но и на светли стремежи, на високи духовни цели – тях Любен Каравелов постига с огнено слово, воля, неукротим стремеж към борба за свобода и знание.

БЕЛЕЖКИ

[1] **Бобчев,** С. Л. Каравелов. Неговий живот и книжовна деятелност. // Наука, I, №1, 1881, с. 18 – 32; 1881, №2, с. 1115–124.

[2] **Бобчев,** С. Преглед на български [периодичен] печат(1844–1894 г.). – Пловдив: печ. Единство, 1894. – 116 с., II с.

[3] **Юбилеен** сборник за 50-годишнината на българската журналистика и честването на паметта на основателя ѝ Константин Фотинов. С., 1894. 21, IV, 116, II, 99 с.

[4] **Стоянов**, З. Чърти от живота и списателската деятелност на Любен С. Каравелов. ‹Реч, казана на 3-ти март по случай на вечеринката на списателят в Пловдив›. Пловдив, книж. Лъв, печ. Напредък, 1885. 34 с.

[5] **Стоянов**, З. Любен Каравелов и неговите клеветници. С., К. Т. Кушлев, 1885. 37 с.

[6] **Заимов**, Ст. Васил Левски Дяконът.. С., Христо Олчев, 1895, с. 111.

[7] **Заимов**, Ст. Цит. съч., с. 111.

[8] **Стоянов**, П. Градът Ловеч като център на Българския централен революционен комитет, столица на Васил Левски и роден град на поборника Тодор С. Кирков. Съвсем нови данни и документи за Васил Левски. К-т за въздигане паметник на ловчанските въстанници в полза на паметника, 1901, с. 18.

[9] **Стоянов**, П. Цит. съч., с 18.

[10] **Стоянов**, П. Цит. съч., с 18 и следв.

[11] **Заимов**, Ст. Цит. съч., с. 111.

[12] **Бурмов**, Ал. В. Левски в началната история на Българския централен революционен комитет. // Родина, I, 1938, №1, с. 153–154.

[13] **Генчев**, Н. Васил Левски. С., ВИ, 1987, с. 52.

[14] **Симидов**, Ф. Либен Каравелов (род. в 1830 г., а умрял на 21 ян. 1879 год. в Руссе) [В следв. книжки: Любен Каравелов]. // Поборник-опълченец, 1898, №2, с. 2–4; 1898, №3, с. 6–8; 1898, №4-5-6, с. 8–9; 1898,№7-8-9, с. 10–12; 1901, №5 , с. 9–12.

[15] **Симидов**, Ф. Любен Каравелов. // Поборник-опълченец, 1901, №5, с. 11.

[16] **Симидов**, Ф. Любен Каравелов. // Поборник-опълченец, 1898, №7-9, с. 10.

[17] **Шарова**, Кр. Любен Каравелов и съдбата на архива на БРЦК. Слухове и факти. Ч. 1. // Известия на Държавните архиви. Т. 66. С., 1993; Ч. 2. // ИДА. Т. 67. С., 1994.

[18] **Симидов**, Ф. Любен Каравелов. // Поборник-опълченец, 1898, №7-8-9, с. 10.

[19] **Симидов**, Ф. Цит. съч., №7-8-9, с. 10.

[20] **Симидов**, Ф. Цит. съч., 1901, №5, с. 11.

[21] **Симидов**, Ф. Цит. съч., 1901, №5, с. 11.

[22] **Папуров**, С. 100 години русенска печатница 1865 – 1965. Русе: Държ. индустр. книговезница и печатница Дунав, 1965. – 71 с.

[23] **Антонова**, В. Печатницата на Любен Каравелов в Русе. // Българско възраждане. Идеи, личности, събития. Т. 2. С. , 1999.

[24] **Антонова**, В. Нестор Жейнов, съдружник на Каравелов в печатницата му // Утро (Русе), №23, 28 ян. 1995.

[25] **Георгиева**, Н. Възрожденската книжнина в Русе. – Русе: Държ. архив, 1991. – 120 с.; **Георгиева**, Н. Печатници в Русе от Освобождението до края на XIX век. // Алманах за историята на Русе. Русе, 2002, с. 261–272.

[26] **Жейнов**, Ив. Печатарството в Русе. (140 години печатница Дунав-Прес. Съхранили духа на времето) Русе, Дунав-Прес АД, 2004, с. 50–58.

[27] Захари Стоянов. Редактор и издател. (Документи, писма, телеграми). – В. Търново: Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 1999. – 175 с.

[28] Списание *Поборник-опълченец* 1898–1901 г. *Фототипно издание*. Състав. В. Антонова. – Русе: Териториален държ. архив, РБ Л. Каравелов, Абагар АД, 2008. – 318 с.

[29] **Архив** на Възражданието. Под ред. на Д. Т. Страшимиров. Т. 1. Документи по политическото възраждане. – М-во на нар. просвещение, Държ. печ., 1908. – XXI, 497 с.

[30] **Маркович**, Т. Любен Каравелов у српской књижевности. // Српски књижевни гласник, 1910, №5–8.

[31] **Кабакчиев**, Хр. Българските революционери Раковски, Каравелов, Левски и Ботйов за балканската федерация. С., Парт. социалист. книж. и печ., 1915. 59 с. – Науч. библ. №16 [Книгата е с приложение: *Драгиша Лапчевич. За Балканския съюз!]*

[32] **Величков**, К. Един разговор с госпожа Наталия Каравелова. // Летописи, V, 1904, № 2, с. 29–32. По този въпрос виж още: **Величков**, К. По случай смъртта на Наталия. // Ден, № 555–558, 14–17 юли 1905.

[33] **Величков**, К. Цит. съч. *По този въпрос виж също и*: **Кутинчев**, Ст. Печатарството в България до Освобождението (Принос към културната история на България). С., Държ. печатница, 1920, с. 136–137.

[34] **Кутинчев**, Ст. Цит. съч., с. 136. Тук Кутинчев оборва становищата на Ристич в книгите: **Ристич**, Й. Спољашњи одношаији Србије новијега времена. III кн. 1868–1872. Београд, штамп. код „Просвете" С. Хоровица, 1901, с. 290– 291; **Ристич**, Й. Дипломатска историја Србије. Београд, штамп. код „Просвете" С. Хоровица, 1896, с. 167.

[35] **Кутинчев**, Ст. Печатарството в България до Освобождението (Принос към културната история на България). С., Държ. печатница, 1920, с. 139.

[36] **Кутинчев**, Ст. Цит. съч., с. 139.

[37] **Кутинчев**, Ст. Цит. съч., с. 130; Свобода, №. 46, 29 август 1872.

[38] **Кутинчев**, Ст. Цит. съч., с. 184–185.

[2] **Начов**, Н. Новобългарската книга и печатното дело у нас от 1806 до 1877. // Сборник на БАН, XV, 1921, с. 1–132.

[39] **Чилингиров**, Ст. Кога е пренесена Любен Каравеловата печатница от Букурещ в Търново. // Известия на Народния етнографски музей в София, 1922, №3-4, с. 144–151.

[40] **Чилингиров**, Ст. Цит. съч., с. 147.

[41] **Страшимиров**, Д.. Любен Каравелов. – София: печ. Гутенберг, 1925. – 32 с.

[42] **Страшимиров**, Д. Васил Левски. Живот, дела, извори. Т. I. Извори. – София: Нар. к-т Васил Левски, 1929. – XXXIII, 729, 15, III с. 5 л. факс. 1 л. портр. 3050 тир.

[43] **Пенев**, Б. Любен Каравелов. Живот. Личност. Творения. Под ред. на Борис Йоцов. – София: М-во на нар. просвещение, Държ. печ., 1936. – 321 с. 1000 тир.

[44] **Типографов**, П. Из историята на нашето печатарство. Дневникът на… (1854–1936). // Общински вестник Велико Търново, XV,)17–18, 19–20, 21–22, 20 август – 25 септември 1938, с. 136–137; 153–155; 165–167.

[45] **Каракостов**, Ст. Васил Левски в спомените на съвременниците си. – София: Нов свят, печ. Рахвира, 1940. – 272 с., 2. доп. изд. София: Ив. Коюмджиев,1943. – 380 с.

[46] **Каракостов**, Ст. Цит. съч., с. 70.

[47] **Каракостов**, Ст. Цит. съч., с. 75.

[48] **Каракостов**, Ст. Цит. съч., с. 70.

[49] **Налбантова**, Елена. К. Тулешков и раждането на неговите мемоари. // Моето чиракуване в живота. В. Търново, Абагар, 1996.

[50] **Унджиев**, Ив. Васил Левски. Биография. – София: Дирекция на изкуствата при М-во на информацията и изкуствата; Народен комитет В. Левски, 1947, – 1147 с.

[51] **Унджиев**, Ив. Цит. съч., с. 297. Цитирано по второто стереотипно издание: **Унджиев**, Ив. Васил Левски. Биография. С., БАН, 1993.

[52] **Унджиев**, Ив. Цит. съч., с. 967. Цитирано по 2. стереотипно издание: **Унджиев**, Ив. Васил Левски. Биография. С., БАН, 1993.

[53] **Унджиев**, Ив. Цит. съч., с. 316. Цитирано по 2. стереотипно издание: **Унджиев**, Ив. Васил Левски. Биография. С., БАН, 1993.

[54] **Димитров**, М. Любен Каравелов. Биография. – София, 1959. – 400 с.

[55] **Димитров**, М. Цит. съч., с. 406. Виж още: Свобода, I, №44, 30 септ. 1870.

[56] **Димитров**, М. Цит. съч., с.241; Независимост, III, №31, 21 апр. 1873.

[57] **Димитров**, М. Цит. съч., с.241.

[58] **Димитров**, М. Цит. съч., с. 241; Свобода, №17, 4 окт. 1871.

[59] **Димитров**, М. Цит. съч., с. 243; Свобода, №22, 11 ноем. 1871.

[60] **Иванов**, Ал. Разкази за небето и земята. (Превод от руски.) Книга 1. Букурещ, 1871 (в печатницата „Свобода”, 1872). 75, 4 с. – Детска библиотека №1 [2. изд. – вер. 1873; 3. изд. – Букурещ, в печатницата на Д. Иванеска,1874. 76. 1 с.].

[61] **Стойчев**, Личо [Любен Каравелов]. За въздухът и за неговото влияние на животните и растенията. Издание второ. Букурещ, в печатницата „Свобода”, 1872. – 52, 4 с. – Детска библиотека №2

[62] **Стойчев**, Личо [Любен Каравелов]. За топлината и за светлината или що е живот. Издание второ. Букурещ, печ. Д. Иванеска,1874. 80 с. – Детска библиотека №3

[63] **Димитров**, М. Цит. съч., с. 243; Свобода, № 39, 11 март 1872.

[64] **Димитров**, М. Цит. съч., с. 244.

[65] **Димитров**, М. Цит. съч., с. 244; Свобода, №44, 15 апр. 1872.

[66] **Арнаудов, М.** Любен Каравелов – живот, дело, епоха. С., 1964. 874 с.

[67] **Документи** за българската история из маджарските държавни архиви 1868 – 1878. Издирил и подготвил за печат Петър Миятев. С., БАН, 1966. – 186 с. – 2 факсим.

[68] Пак там, с. 78.

[69] **Из архива** на Л. Каравелов. С., 1964, с. 114–116; с. 26–27 [относно редакционни промени в „Разкази из българския живот", „Нено" и „Ще ли им се върне"]. Виж също: **Каравелов**, Л. Разкази из българския живот. Търново, Георги К. Момчов, 1878. 60 с.

[70] **Папуров**, С. 100 години русенска печатница 1865 – 1965. – Русе: Държ. индустр. книговезница и печатница Дунав, 1965. – 71 с.

[71] **Папуров**, С. Цит. съч., с. 17.

[72] **Папуров**, С. Цит. съч., с. 17.

[73] **Шарова**, Кр. Любен Каравелов и българското освободително движение 1860–1867. С. 1970.

[74] **Велики**, К. Румъния и българското революционно движение за национално освобождение (1850–1878). С., ОФ, 1982, с.155–156.

[75] **Велики**, К. Цит. съч., с. 164–167.

[76] **Леков**, Д. Печатарско, издателско и книжарско дело. // Литература. Общество. Култура (Литературно-социологически и литературно-исторически проблеми на Българското възраждане). С., Нар. просвета, 1982, с. 174.

[77] Пак там, с. 174.

[78] Пак там, с. 174.

[79] Пак там, с. 175.

[80] **Леков**, Д. Писател – творба – възприемател през Българското възраждане. – София: ДИ Народна просвета, 1988. – 336 с.

[81] Пак там, с. 81.

[82] Пак там, с. 84.

[83] Пак там, с. 84.

[84] **Унджиев**, Ив. Васил Левски. Биография. С., БАН, 1993, с. 316.

[85] **Ковачев**, М. Печатари-издатели. Печатницата на Любен Каравелов. // **Ковачев**, Марин. И се раждаше книгата… С., ОФ, 1984, с. 43–48.

[86] **Ковачев**, М. Цит. съч., с. 46.

[87] **Ковачев**, М. Цит. съч., с. 47.

[88] **Ковачев**, М. Цит. съч., с. 79.

[89] **Ковачев**, М. Цит. съч., с. 44–45.

[90] Българин, I, №8, 2 ном. 1877; **Ковачев**, М. Цит. съч., с. 45.

[91] **Ковачев**, М. Пак там, с. 44–45..

[92] **Радев**, Ив. Столица на оцелелите. С., ОФ, 1984, с. 94–96.

[93] **Радев**, Ив. Възобновената дейност на печатница „Знание". // **Радев**, Ив. Каравеловото творчество. В. Търново, Слово, 1996, с. 211–215.

[94] Пак там, с. 213.

[95] Пак там, с. 214.

[96] **Радев**, Ив. Цит. съч., с. 215.

[97] **Радев**, Ив. История на Велико Търново XVIII – XIX век. В. Търново, с. 688–689.

[98] **Радев**, Ив. и др. Енциклопедия на българската възрожденска литература. В. Търново, Абагар, 1996, с. 363–374; с. 426–429.

[99] **Боршуков**, Г. Любен Каравелов – публицист и журналист на „радикалните изцеления. // **Боршуков**, Г. История на българската журналистика 1844–1877; 1878 – 1885, с. 221–261.

[100] **Боршуков**, Г. Цит. съч., с. 242–243.

[101] **Боршуков**, Г. Цит. съч., с. 255–256.

[102] **Българско** националнореволюционно движение 1868–1874. Чуждестранни документи. Т. 1. 1868–1871. Състав. Л. Генова, М. Николова, Е. Петрова, А. Райкова, А. Римпова, Р. Стефанова, М. Тодоракова, Кр. Шарова. С., 1992, с. 285.

[103] Пак там, с. 298.

[104] Пак там, с. 298.

[105] Пак там, с. 329.

[106] Пак там, с. 380.

[107] Пак там, с. 485. *Миливое Блазнавац е правителствен пълномощник за комуникация с южните славяни под чужда опека.*

[108] Пак там, с. 485.

[109] Пак там, с. 486. (в бележките към документа).

[110] Пак там, с. 508–509.

[111] **Българско** националнореволюционно движение 1868–1874. Чуждестранни документи. Т. 2. 1872–1874. Състав. Л. Генова, М. Николова, Е. Петрова, А. Райкова, А. Римпова, Р. Стефанова, М. Тодоракова, Кр. Шарова. С., ВИК Св. Г. Победоносец, 1992, с. 330–331.

[112] Пак там, с.330 – 331.

[113] Пак там, с.330.

[114] **Боршуков**, Г. Цит. съч., с. 235–237; с. 241.

[115] **Шарова**, Кр. Българското революционно движение 1872 – 1874 г. през погледа на европейската дипломация. // **Българско** националнореволюционно движение 1868–1874. Чуждестранни документи. Т. 2. 1872–1874, с. 12–14.

[116] Пак там, с. 94.

[117] Пак там, с. 123.

[118] **Георгиев**, Л. Вестници, книгоиздаване и печатници у нас в първите следосвобожденски години. // Седем етюда по българско книгоиздаване. В. Търново, 2007, с. 25.

[119] **Георгиев**, Л. Книгоиздателската дейност в навечерието и по време на Учредителното събрание в Търново. // **Георгиев**, Л. Книгоиздаване и печатни комуникации. Изследвания за книгата и медиите. В. Търново, Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 2013, с. 252–262.

[120] **Стоянов**, Ив. Любен Каравелов. Нови щрихи към живота и дейността му. В. Търново, Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 2008, с. 77.

[121] **Стоянов**, Ив. Нови щрихи към животоописанието на Любен Каравелов. // История, 2006, №3, с. 1–25.

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ ЗА... ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ

доц. Живодар ДУШКОВ
Русенски университет „Ангел Кънчев”

Творчеството на Любен Каравелов е многобемно, независимо от сравнително ранната възраст, на която публицистът и белетристът почива. То обаче е и жанрово разнообразно, като включва повести, разкази, публицистика,стихотворения и др. Свое място в Каравеловото литературно наследство имат и мемоарните му бележки. Основа за настоящия научен доклад са именно те: *„Записки за България и за българите”; „Мемоари”; „Пътешествие”; „Румъния”; „Из мъртвия дом”.* Съдбата на тези пет текста е различна.

„Записките…”, със заглавие „Из записок болгара”, са публикувани от Любен Каравелов през 1867 година в „Русский вестник, журнал литературный и политический, издаваемым М. Катковым” (т. 68); на следващата година са включени в „Страницы из книги страданій болгарскаго племени. Повести и разказы Любена Каравелова”. Авторови преводи с известно разминаване с първоначалния вариант (в посока: ***разширяване***) се намират и във вестниците „Независимост” (29 юни – 12 окт. 1874) и „Знаме” (8 дек.1874 – 26 ян. 1875) и в списание „Знание” (15 март – 30 май 1876). Вече през XX век няколко глави от „Записките...” (IX – XII) са преведени от Георги Цанев и публикувани в библиотека „Българска книжнина” (№ 21, 1930).

Спомените „Из мъртвия дом” също се появяват приживе на Каравелов. Отпечатани са най-напред в списание „Млада Србадија” (№ 18, 21–23, 25–29, 30 юли–20 ноем. 1871) със заглавие „Из мртвог дома” и чак през 1938 година – в София, от Борис Йоцов.

Другите три произведения са останали в ръкопис и са обнародвани много по-късно: „Мемоари” – в списание „Литературна мисъл” (№ 5, 1960) и в „Из архива на Любен Каравелов. Ръкописи, материали и документи” (С., 1964), а „Пътешествие” и „Румъния”– в „Из архива на Любен Каравелов”, като е запазен оригиналният език, на който са написани – руският.

Обемът на петте текста е повече от 200 печатни страници. Ще е погрешно обаче, ако се прецени, че във всички тях доминира автобиографичният елемент. Всъщност техният жанр е много по-широк: не само мемоарно-публицистична проза, но и пътни бележки, и етнографски описания, и народопис, и стопанска история, и география.

Публикацията на тези мемоари и включването им в събрани съчинения на

Л. Каравелов [10, с. 367–501, 502–545, 546–558, 559–581, 582–585] е индекс, че те не са нито нещо ново, непознато, нито пък, че досега са били пренебрегвани от българските изследователи на живота и делото на Каравелов. Автобиографичните данни в спомените са използвани от неговите животописци [3, с. 38, 40, 46, 47, 48, 49, 53, 54, 55, 60, 62, 65, 66, 70–71, 75 и др.; 13, с. 253–268; 15, с. 11, 12, 14–15, 17, 19 и др.], намират място в контекста на по-общи изследвания върху възрожденската ни мемоаристика [4, с. 198–208; 7, с. 62–80; 8], в съчинения с краеведчески характер [12, с. 67–74; 13] и пр. [5, с. 128–139].

От гледна точка на разглежданата тема се наложи да се разшири текстуалната основа, като включих други автобиографични материали, колкото и кратки като обем да са те, а и лаконични по отношение на личността на автора. Някои от тях са без заглавие, а при публикуването им то е изведено или по първите думи на текста, или от съдържанието, или е поставено по-скоро като най-обща информация към написаното: [Автобиографични бележки], [Аз много пъти съм мислил...], Белград, [Годы шли...], [Летняя Москва...], Путешествие по России [8, с. 225–226, 226–227, 227, 228, 228–230, 256–258]. На второ място обръщам внимание на Любен-Каравеловата кореспонденция [11, с. 457–514].

Всъщност още Михаил Арнаудов, автор на обширната биография на Каравелов (879 страници!), преценява, че автобиографичните бележки, и преди всичко най-подробните от тях „Записките...", са малообемни и непълни, а и не толкова точни относно датировките. Затова той ги съпоставя с чужди спомени и документи (нещо, което е абсолютно необходимо при ползването на който и да е спомен!), но и дообогатява съдържанието, привеждайки откъси от художествени творби на Л. Каравелов, в които също има, макар и позавоалирани, автобиографични елементи. Като пример ще отбележа цитирани от изследователя откъси от разкази и повести като „Децата не приличат на бащите си", „Турски паша" и др. [Вж и: 16].

В литературата е наложено мнението, че Любен Каравелов е имал намерение да напише по-обширни мемоари или съчинения, родеещи се с „Былое и думы" на Александър Херцен и „Записки из Мертвого дома" на Фьодор М. Достоевски [3, с. 284; 8, с. 219, 224]. От тази гледна точка мемоарите му могат да се разглеждат само като неосъществен творчески план на писателя, като един вид описание на отделни отрязъци от живота – без последователност, без възможност за обединяване в едно цяло: по-скоро споделяния на различни житейски епизоди, един вид „напомнителни бележки" за самия Каравелов. (Всъщност самият Любен Каравелов загатва в „Записките..." си: *„Ако тия наши възпоминания бъдат посрещнати от нашите съотечественици благосклонно, то ние след време ще да напечатаме и своите записки за Русия, за Сърбия и за австрийските славяни"*). Това е и основната причина биографите на Любен Каравелов да прибягват до тях единствено като своеобразно вмъкване на автентичност в неговото животоописание. И понеже според мен мемоарите са използвани

пълноценно, тук само ще маркирам какво Каравелов е писал за дати и събития, свързани с него, като спазвам хронологията: първото пристъпване на училищния праг; 7-годишното обучение при попа, изпълняващ функциите на учител; 4-годишния период на учене по светски науки, прекъснат от бащата, който решава да изпрати поизраслия вече син с наболи мустаци да учи занаят (терзилък) в Едерне (Одрин), а след 6-месечно чиракуване, от пролетта на 1852 г., той се заема да помага на баща си в джелеплъка, като двамата обикалят *„софийските, пиротските и берковицките села”, „южните краеве на Сърбия”*, откъдето купуват по-евтино овни. Следва продължаване на прекъснатото учене в Пловдив, като Любен постъпва в първи клас на тамошното елинско училище. Извън учебните занятия юношата се запознава с книги, издадени на руски и сръбски език, които оказват изключително голямо влияние върху развитието му. Споменава времето, прекарано в Цариград (спестява подробности относно дейността си като счетоводител). Спира се на отпътуването си на 1 юли 1857 г. с турския параход „Карс” за Бургас, *„а оттам – на кон – за град Шипка”*. Не е много обстоятелствен относно пребиваването си в Русия (Одеса и Москва), в Сърбия (Белград и Нови Сад), Румъния (Букурещ). Разказва за маршрута си по време на Сръбско-турската война (1876) и за проявения си интерес към сръбските селища Тешин, Долни Миловац, Кладово, Бряза Паланка, Неготин, Княжевац, Крушовац, Алексинац... Сравнително много страници отделя за престоя си в Пещенската тъмница, а нито ред – за пребиването си в Далмация, Париж (всъщност: оспорвано от различни автори!) и пр.

Това е фактология. Естествено е, че тя има свое място в темата **„Любен Каравелов за... Любен Каравелов”**, тъй като Каравелов е посочил дати, житейски събития, личности, с които е контактувал през годините. Според мен би следвало тук да се включат и онези особености в изказа, които Л. Каравелов е възприел още в детството си. Любопитното в случая е, че той, който е придобил в родната Копривщица едно невисоко, килийно образование, надградено впоследствие в Пловдив, Одеса, Москва и в „университетите на живота”; той, който се е откъснал от родното място на сравнително ранна възраст и чак месеци преди смъртта си се завръща при корените си, той, който възприема и впоследствие не може да се отърве от много русизми и сърбизми..., през десетилетията не може да се откъсне от копривщенското. Тук имам предвид не само лексиката му, изпълнена със специфични думи (*аша, будненце, втеплезя, напръстек, пленичка, тимаря, чубуклук* и др., някои от които вероятно са и диалектни), но и повсеместното използване на пълния член – в случаите, когато съществителните, прилагателните, числителните имена и местоименията са след предлог (**в** – *в гимназионът, в градът, в действителният живот, в дюгянът, в Пловдивският окръг, в първият клас, в самият град*; **до**– *до народният български живот;* **за** – *за носът, за проводникът, за чубукът;* **между** – *между климатът;* **на** – *на Балканът, на владишкият дякон, на денят, на другият ден,*

на езикът ми, на островът, на самият връх; **от** – *от балканският свободен казак, от своят предмет;* **после [след]** – *после силният студен вятър;* **пред** – *пред кумът;* **при** – *при самият Искър;* **по** – *по белият месал;* **под** – *под носът, под покривът;* **с** – *с животът, с напръстекът, с павликянският учител, с техният шех, с ромейският език;* **у** – *у попът;* **чрез** – *чрез своят характер* [Примерите са от „Записките..."; вж. и заглавията на статиите *„За българският език"* и *„За езикът"* – Свобода, бр. 5 и 16, 1869] и пр.). Разбира се, специфичното у Каравеловия език не се изчерпва само в споменатото [1; 2], но преценявам, че отиването в дълбочина би довело до отдалечаване от разглежданата тема.

Когато се говори за обичта на Каравелов към родината, обикновено се цитират вълнуващите му думи *„Обичам те, мое мило Отечество"*. Всъщност „натрупването" на това искрено и неподправено възприемане на българската природа може да се открие още в детските му години. Макар и написани по-късно, мемоарните бележки свидетелстват за своеобразното благоговение: *„моите мисли се носеха над моето родимо село, над зелените ливади, над пожълтелите нивя и над кичестите гори, из които пееха многочислени птички и чрез които пролетяваше прохладен планински ветрец"*. Вярно е, че тези редове са писани не от юноша, а от човек, отдал се на писателската дейност. Към 1867 година, когато се предполага, че са написани „Записките...", Каравелов вече е издал *„Памятники народнаго быта болгаръ"* (М., 1861) и пише произведения, намерили място в сборника *„Страницы из книги страдания болгарскаго племени. Повесты и рассказы"* (М., 1868). По-важното е да се отбележат такива черти в натурата му като наблюдателност, впечатлителност, чувствителност, а тяхното начало може да се намери именно в детството. Ще посоча три примера, взети от спомените му. При напускането на родната Копривщица младият Любен е изпроводен от цялата рода, приятели и съседи. Ето и редовете, посветени на същинската раздяла: *„Простихме се. Аз бях длъжен да целуна ръката на всичките изпроводачи, които бяха по-стари от мене; а тия ме целунаха по челото и лицето. По-младите целунаха моята ръка... Изведнъж баба ми, майка ми и сестрите ми захванаха да плачат, чегато моя милост отиваше през девет царства в десето, през девет гори зелени и през девет моря дълбоки. Тука стоеше още едно младо и гиздаво същество, което урони за мене няколко едри сълзи и което имаше доста причини да пожелае моето возвръщание... Тия млади сълзи и до днес още са скъпи за мене, и до днес още горят сърцето ми, и до днес още тревожат мислите ми... Аз стоях твърдо и не показвах, че ми е жално да се разделя с моите ближни; но щом тия се изгубиха от пред очите ми, то сърцето ми се стисна в гърдите, в главата ми се появи всичкото мое детство и мене се искаше да обърна конят си и да се върна под покривът на моите родители. Горчивата и тежката мисъл, че е останала вече оная минута, която обикновено се нарича „жива раздяла" – жива раздяла с ония хора, с които съм живял под един покрив цели шестнайсет години, изрони из*

очите ми цял поток горчиви сълзи”. Ако авторът нарича раздялата *жива*, то самото описание на сбогуването е една истинска „жива картина”, огласена от плача на майка, баба, сестри; осветена с просветващи уж прикрити девичи сълзи; изпълнена с такава емоциалност, че 33 години по-късно Каравелов трижди изрича *„и до днес”: „Тия млади сълзи и до днес още са скъпи за мене, и до днес още горят сърцето ми, и до днес още тревожат мислите ми...”*.

Вторият откъс е също от „Записките...” и е в тясна връзка с предходния. Пътят на групата, с която пътува 16-годишният Любен, преодолява хълма Вълк (Пловдивско): *„Никога няма да заборавя моето първо преминуване през тая висока планина, която представлява част от най-величествените ветви на Балканът. Аз водех своят врани кон за проводникът по скалист, по каменист, по засеян с камъни и с белтаци и по висящ над дълбоки долове път; прескачах падналите от горната страна големи камъни или дървета; преминувах по стръмни и по измиени от дъжд места и час по час се хватах, като дива котка, за всеки храст и камъчец най-после, със страх и с трепет във всичкото свое тяло се спущах надоле, падах и ставах непрестанно и боях се да погледам настрана”*. Подробностите в описанието са едва ли не фотографирани в паметта на младежа и впоследствие – предадени писмено върху листа. Те обаче са резултат не само на съзерцаване, но и на неща преживяни, преодолени, наситени с автентичност именно заради това, че младежът е успял да надмогне и трудности, и страх, и рисковани за живота му стъпки...

Третият откъс отново е от „Записките....” и се отнася до ученичеството на Л. Каравелов в Пловдив: *„...Ако ми не дозволят да мина в българското училище, то аз ще да зарежа и гръцкото”, реших аз в умът си и същата сила ме повлече към моите мили и благословени планини, към моята родина Копривщица, дето трябваше да ходя по високите върхове, по зелената трева, по кичестите буки и по острите скали да паса овцете и козите, да бия масло, да сиря сирене, да стрига вълна и ерина”...* Характерно за този спомен е не само точното описание на природата около родния градец (*„родина Копривщица”*), използвано като контрапункт на атмосферата в училище, терзаеща младежа, но и обвързването в едно цяло на природните дадености и конкретната дейност, извършвана от него като член на семейсгво, в което всеки има свои задължения.

Тази наблюдателност и умение по поетичен начин да възпроизведе природата се проявява и по-късно. Като пример ще посоча редове от бележките на Каравелов, озаглавени от съставителите на „Из архива на Любен Каравелов” [Аз много пъти съм мислил...]: *„Щом се дигнете по на север – сичкото вече са изменява и пред взорат ти [непременно] са представляват то зелена гора с гостоприемната си сянка, то змеевидна речица, съпровождаема и от двете страни със зелените луга, то сред поляните езерце, оградено с високият камиш”*.

Чувството за хумор е вродено, но е възможно и да се изгражда, да се възпитава. Ако се абстрахираме, че Каравелов пише мемоарните си бележки години

след детските си възпоменания, не може да не отбележим как иронично и самоиронично описва детството и юношеството си: *„Когато ми чукна на вратата седмата Коледа", „[попът] посъветвува ме да бъда прилежен и да не ставам приятел с тоягата", „Когато аз достигнах до Нерона и до Филипийските острови, то баща ми ме измери от главата до петите, порадва се на моята зряла физиогномия и обяви ми, че е време да се помисли за материалните потребности, т.е. да се влезе в действителният живот", „След кавалерията вървеше пехотата, т.е. майка ми, баба ми, родните ни и съседите ни. Разбира се, пехотата, като всяка пехота, се запираше доволно често, викаше да почакаме и изново се спускаше да ни догони", „След един час по белият месал, който беше успял вече да се нагълта и сам (с) червено вино и кокоша мас, се търкаляха голямо множество огложданu кости, парчета хляб и различни други останки, на които би позавидовали не само нощните коприщенски стражари, но и „черковните копачи", които имат обичай да се наливат само с добро и чисто вино и да търпят отчаян глад", „[Станьо Батулът] ми купи сини гащи, жълт пояс, лъскави кондурчета и морав фес. Единственият недостатък бяха чорапите. Всеки вече знае, че великите наследници на византийската империя носят памучни чорапи като жени, които се връзват под коляното; а моите коприщенски вълнени чорапи бяха къси, следователно пищялите на краката ми останаха съвсем голи. Но както и да е, а г[осподин]Станьо ме направи грък за 500 гроша", „да крача като спънат петел", „да търпя наказания от благородните юмруци на кир Ксантоса и от благочестивата десница на владишкият дякон кир Григория"* и пр., и пр. (Примерите са от „Записките...."). Тук има всичко – и остроумие, и пародиране, и комичност, и сарказъм...

Написаното в мемоарните бележки до известна степен разкрива неговото психологическо състояние. Младежът-чужденец е принуден да посреща празници далеч от семейството: *„Беше вечерта преди Рождество и моето сърце се сви. Всичките стари, весели картини от Родината възкръснаха в моята душа и така още по-ярко ми показваха моята самота. Странно е как спомените в едно и също време могат да бъдат така сладки и горчиви"* („Путешествие по России"). Носталгията, горчилката от живота, сплетните, в които е замесено името му, постепенно вземат връх. *„Годините минаваха; аз ставах по-печален и тъгувах по-много, отколкото преди, страстно, горещо желаех да видя родината, тази свидна за мене земя на мъченици"* – пише той в [„Годы шли..."]. *„Посещаваше ме мисълта за самоубийство"* – споделя в [„Летняя Москва..."]. *„Букурещ ми е омразен и да живея в него ми е тежко и мъчително. Впрочем и без него има много причини за моите страдания. Недостиг на воля, досада, безреден живот, различни огорчения, и вътрешни, и външни – всичко това прави живота не особено весел"; „Не мога да ви разкажа, какво ме срещна в Букурещ: смърт, болести, скърби, лошо време, неприятности, мръсотии и всичко. Не ми се иска да говоря, не ми се иска да пиша! Само напрегнатата работа ме*

спаси, но затова пък ми отне всяка възможност за нещо друго и зае така времето ми, че не ми остави нито минута свободна" – това са редове от „Румъния".

Застанал сам със себе си, Каравелов сякаш се самооглежда: *„Аз никога не съм се обиждал от критиката, ако тя е добросъвестна. Ругатните на цариградските вестници никога не са ме тревожили; аз презирах глупците. Няма да скрия, че аз, като всеки човек, съм малко самолюбив, но самолюбието ми никога не ме е заслепявало дотолкова, че да се дразня, когато ми сочат моите грешки, стига това да е сторено добросъвестно, без да оскърбява моя милост"* („Мемоари"). Написаното е своеобразна дисекция на собствения „Аз", която писателят прави с опитността на добър хирург, нещадейки самолюбието си. Той размишлява върху своите възможности – физически и духовни: *„Какво съм аз? – мислех си. – Служба нямам и не съм търсил никога... Къде да вървя, за какво да се заловя? Ако умеех да живея – щях да стана работник; ако имах желязно здраве и нечовешка сила – щях да ида на пристанището, да се захвана за хамалското въже; а то – нито сили имам, нито умение... То аз съм по-зле от всеки просяк. Просякът проси, защото това е, така да се каже, неговото изкуство – от любов към изкуството, а аз, виж – имам модно палто: срам ме е да прося... освен, когато вече няма какво да ям, да метна на гърба си латерна и да почна да забавлявам публиката". Разбира се, Каравелов се самопреценява и по друг начин: „планинска, здрава и спокойна натура"* („Записки за България и за българите"), *„Аз понесох трудно изпитание, издържах не една борба със себе си, същевременно слушах глас, който ме ободряваше. О! Аз не унивах, аз вярвах и знаех, че тоя глас е мой господар; че в това се състои неговата висока, безкрайна мощ; че той може да вдигне слабия човек, може да владее над него и да стане неизмеримо по-висок във всяка минута от неговия живот! ... Лошите начала бяха победени и аз сякаш се изкачих на планина, от височината можех спокойно (...) да гледам всичко..."* („Румъния").

В продължение на 7 месеца Л. Каравелов е затворен в Будапещенската тъмница. Навярно непосредствено след излизането си от нея пише своите бележки „Из мртвог дом" („Из мъртвия дом"). В тях той споделя и своите мисли – мисли на човек, откъснат от ежедневието си, към което е привикнал, лишен от свобода, затворен в мрачна и влажна килия... *„Най-страшните ми часове бяха до първия разпит; не знаех защо съм арестуван, не знаех какво искат от мене"* – признава той. Ето как предава своето усамотение: *„Главата ти се пука, мислите летят и всеки миг се менят, а хладен пот избива по челото. Детството, пълно с умиление и обич, младостта, пълна със свежи и чаровни впечатления от живота, майка ми, Стара планина и зелената природа мигом изникнаха пред мене и старите светли картини една след друга се заредиха пред очите ми".*

Мислите... всеки миг са менят... Мисли, в които има контраст: *„още един път да видя своите близки приятели и да стоя очи с очи пред враговете".* (Тук противопоставянето е на плоскостта на етиката: добро/приятели – зло/врагове).

Светли картини... се заредиха пред очите... Картини, при които мрачната гробница е противопоставена на онова, което се назовава „външен свят”: „*Разигра се в сърцето ми и скорошното минало, озарено от живата светлина на пролетта и надеждата”, „...знаех, че вън, зад тъмничните зидове е светло, че там умилно поглежда природата, че там ликува достоен за човека живот”*...(„Оцветяването” на „живописта” е не само в посока бяло – черно, светло – тъмно, но и в по-широк план: минало – настояще, живот – застой, природа – затвор.).

Към допълнително приведения „споменен” материал интерес за мене представляваха писмата на Каравелов – не много като брой (83), не многообемни, не разнообразни. Те също съдържат конкретни факти от живота му, но не е без значение, че и при тях (както е при спомена) миналият ден е съществен елемент. *„Всъщност Каравелов няма запомнящи се писма (както поколенията носят в съзнанието си фрази или отделни думи от писмовните изповеди на ярките личности)”* – отбелязва изследователката Румяна Дамянова [6, с. 257]. Тя характеризира Любен-Каравеловите писма така: *„делови, натоварени с първичната функция да предадат определена информация, да осъществят писмената връзка между Каравелов и неговите кореспонденти”, „кратки, дори лаконични”, „кратки и ясни”, „предимно делови”, „в моменти на душевни изпитания... [Каравелов] е сдържан”* [6, с. 257, 258, 261].

Характерно за Каравелов е, че датира кореспонденцията си [11], което е допълнителна информация за неща, станали с него, към датата на написване на едно или друго писмо. Освен това много често той посочва адреса си, разбира се, с цел да улесни кореспондента си при отговора или при изпращането на това, за което е помолил в писмото си – новоизлезли книги, литература, която го интересува, чуждестранни медии, пари... Посочените адреси са не само за получаване на кореспонденция, но са и свързани с домовете, където Л. Каравелов живее в различни години: **Москва** – *„на Арбате в Староконюшинском переулке, у Авдоты Сергеевны Гезеловой”* [май 1860] *„Тверскую улицу, С.-Петербургское подворье № 15”* [ян. и апр. 1862], *„при Москворецкия мост, в дом на Мамонтов № 81”* [окт. – дек. 1863]; **Белград** – „Златния ангел, № 10 [апр.–юли 1867], **Нови Сад** – „Джордже Вакуч” [март 1869], **Букурещ** – *редакцията на „Свобода”, „Страца Вергулий” № 33* [септ. 1871 – септ. 1872]...

Разбира се, в писмата има и любопитни подробности от житието-битието на Любен Каравелов, които той е споделил с кореспондентите си. Откровеничи пред Егор Петрович Ковалевски: *„Докато живях в Русия, аз намирах средства за живот, до август миналата година [1862] от паричното подпомагане от частно лице (В. А. Кокорев), а оттогава [–] от собствения труд”* и *„През 1857 година аз пристигнах от България в Русия, за да уча, та после да използувам силите си в полза на скъпото ми отечество”* [28 авг. 1863]. Почти същите думи откриваме и в друго писмо до Ковалевски, изпратено на 7 октомври с. г.:

*„Живеейки в Русия, аз намирах средства за живот: до септември миналата година с паричната помощ на частно лице (В. А. Кокорев), а оттогава със собствения си труд”.*Уточнява с Людевит Гай [9 май 1867]: *„Аз пристигнах [в Белград] неотдавна от Русия като кореспондент на различни руски вестници, главно на „Голос”. Искам още да издавам в Белград българският вестник „Братски труд”.* Споделя с Андрей Александрович Краевски: *„Днес [11 окт. 1867] аз напускам Белград. Дали няма да ме изгонят и маджарите! – това е много възможно... Обвиняват ме и в това, че лятос съм бил взел участие в българското въстание и съм бил писал прокламации към българите. Ако ме изгонят от Австрия, ще ида във Влашко и все пак ще продължа захванатото”. „Писмата на мое име, особено от Русия, се разпечатват”* – пише той на 16 март 1869 г. на Михаил Петрович Погодин. В същото писмо споменава, че редакторите на „Русские ведомости”, „Журнал Министерства народного просвещения” и „Голос” не са му изплатили повече от 150 рубли хонорар (съответно 85, 66 и около 40 рубли). *„Преди три дни се върнах от Белград, дето прекарах около два месеца”* и *„Свобода” прекъсна временно, защото нямахме печатница, а сега вече я имаме”* – информира Нил Александрович Попов с писмо от 24 септември 1871 г. И понеже става дума за пътувания на Каравелов, сведения за тях се срещат и в други писма: *„През сегашната зима аз бях в Белград”* (до Иван Кишелски, 28 апр. 1873), *„Снощи се върнах от Болград”* (до Иван Драсов) и др.

Тук липсва всякакво хленчене относно тежките удари на съдбата. Не може да се открие дори минимален намек, че Каравелов се нуждае от някаква помощ. Напротив, споделя, че е постигнал всичко със собствени усилия, с честен труд на журналист и публицист; че не той, а нему дължат пари – неизплатени хонорари; че властите са наясно с неговата дейност и контролират коресподенцията му, четат и „между редовете” написаните от него прокламации и се готвят да предприемат мерки за изгонването му от Сърбия... Каравеловата сдържаност всъщност е самопреценка на човек, притежаващ собствено достойнство; натрупал завидна за времето култура; даващ си оценка за мястото, което заема като публицист, журналист и кореспондент, оценил силата на писменото си слово...

Разбира се, че всяко обобщение на базата на запазената кореспонденция може да доведе до крайни изводи. И все пак твърде малко са редовете, в които споделя здравословното си състояние (*„Не мога да пиша, защото злъчката ми се разлива”* – до Иван Кишелски, 15 дек. 1870), коментира заетостта си (*„Ти твърде добре знаеш, че аз имам дяволска работа”* и *„Три години се мъчех като дявол”*– до Иван Драсов, 6 и 26 авг. 1873), самооценява се (*„Аз съм посветил своя живот на България и на общославянските стремежи и интереси”*– до Иван Алексеевич Зиновиев).

В прозата на Каравелов, както вече стана дума, също могат да се намерят споделени от него истини относно собствения му живот. Във в. „Независи-

мост" (№ 52, 12 окт. 1874) срещаме следните мисли: *„В продължението на последните пет години аз се борих за българските интереси енергически и оставям публицистичното поле с чиста съвест и спокойно сърце... Работил ли съм добросъвестно, прави ли са били моите идеи и полезна ли е била моята програма – това ще да реши времето и безпристрастната критика... Аз съм принуден от самите обстоятелства да напусна своите досегашни занятия"*. Шест месеца по-късно той разкрива какво разбира под необходимостта човек да се посвети на народните дела: *„Който се е решил да изпълни своята обязаност честно и свещено, той е длъжен да употреби всичките си старания и всичките си средства и да я изпълни както трябва..."* („Знание", № 6, 31 март 1875).

Каравелов дава сведения и за своите възгледи. Например пише на Иван Кишелски (15 дек. 1870): *„Аз съм най-напред българин, а после славянин и човек, следователно счастието на моя собствени народ трябва да бъде турено на първото място. Всеки народ, всяка народност, всеки човек, които би пожелали да тъпчат правата на българите, не са вече мои приятели"*. Тук биха могли да се приведат десетки примери за „крилатите мисли", които Каравелов е сътворил (разбира се, не и в кореспонденцията си, както вече бе обърнала внимание Р. Дамянова) и които разкриват в голяма степен не само умението на изтъкнатия книжовник да предаде своите мисли по синтезиран начин и със силата на краткостта да въздейства „ударно", но и онова, което е залегнало дълбоко в него като своеобразно верую. И нещо по-важно: тези „максими" не са създадени в дълбока старост като резултат от натрупан житейски опит, а в годините на краткия живот на Л. Каравелов. *„За да бъде човек слободен, тряба да желае слобода и другиму"* (Народност, бр. 16, 9 март 1869), *„За човека, който има човеческа душа и сърце, е сто пъти по-леко и по-приятно да гладува и да мръзне, нежели да бъде султан и да робува", „Само онзи народ може да живее и да напредва, който има свой исторически живот и своя вънкашна и вътрешна свобода, сиреч, който има своя господствена независимост и своя умствена независимост", „Там, дека няма народен самостоятелен живот, то тая народност не може да има блестяща бъдещност и трябва да се подчини на друга по-развита нация или да стои в неподвижно състояние"* (Свобода, бр. 1, 7 ноем. 1867), *„Положителното знание няма граница, то сам**о** си определя целта, сам**о** си създава системата"* (Сърбија, бр. 51, 1867), *„На народните водачи и писатели е обязаността не да увеличават суеверията и заблужденията, а да чистят тая ръжда"* (Свобода, бр. 5, 17 дек. 1869), *„Всеки народ бива щастлив само тогава, когато той има знание и образование", „Който не е свободен нравствено, той всякога ше бъде чуждо рало, което работи за другиго, храни другиго; а самият орач ходи гол и бос, гладен и жаден"* (Свобода, бр. 19, 12 март 1870), *„Всяка една несправедливост ражда отмъщение, всяко едно насилие ражда отчаяние; а народното отчаяние е страшно и непобедимо"* (Свобода, бр. 9, 26 авг. 1872), *„Вестникаринът е човек на настоящето,*

а историкът на прошедшето” (Свобода, бр. 17, 21 окт. 1872), *„Истината трябва да е отворена пред всекиго”* (Независимост, бр. 40, 23 юни 1873), *„Човешките убеждения не са насрадиновските фурни”* (писмо до Иван Драсов, 1 март 1874), *„Само самостоятелните хора са способни да станат герои”* ([Автобиографични бележки])... Подобно извеждане на Любен-Каравеловите сентенции би могло да бъде продължено и продължено. Напълно споделям наблюденията на Иван Попиванов: *„Творбите му, статиите му, фейлетоните му са пълни със сентенции – пръснати като бисери сред другите образи и мисли и сияващи ги в едно цяло. Тези сентенции винаги подчертават основните концепции. Те очертават пътища, насочват, вдъхновяват!”* [15, с. 127]. Споменаването им тук е по-скоро един вид илюстриране колко многоаспектна може да бъде темата **„Любен Каравелов за... Любен Каравелов”**. Това е така, защото голяма част от посочените мисли, а и други, са изведени не само от вестникарски материали, но и от статии, имащи отношение към мирогледа и естетическите и етичните възгледи на публициста, журналиста, писателя, революционера, общественика Л. Каравелов.

В заключение трябва да се подчертае, че независимо от обема си, мемоарните бележки на Любен Каравелов носят онези белези, които са характерни за този вид литература и за нейните създатели: ярко представяне на онова, което е станало в детството им; стремеж в животоописанието да очертаят собствената си роля – реална или преувеличена; наличие на оценъчност за събития и личности; отклоняване от хронологията; допускане на някои неточности – особено при датировките...Писмата също имат пряко отношение към саморазкриването на автора им, понеже в тях той споменава неща, станали с него, интересуващи го и пр. При по-задълбочено „потъване” в темата непременно се откриват автобиографични моменти и в художествената проза и публицистика, излезли изпод перото на Любен Каравелов, така че при всички случаи се налага и своеобразно „пресяване” на измислицата и реалността, които в художественото творчество си съжителстват.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Андрейчин, Любомир. Език и стил на Л. Каравелов. – Год. СУ, Ист.-фил. фак., № 4, 1950.

[2] Андрейчин, Любомир. Л. Каравелов и развитието на нашия национален език и разказвателен стил. – Език и литература, № 2, 1954.

[3] Арнаудов, Михаил. Любен Каравелов. Живот, дело, епоха. 1843–1879. Второ издание. С., 1972.

[4] Беновска, Милена. Някои особености на мемоарите през Възраждането. – В :

За литературните жанрове през Българското възраждане. Отг. ред. П. Динеков, Цв. Унджиева. С., 1979.

[5] Гюрова, Светла. Природното описание в структурата на Каравеловите разкази и повести. – В : Любен Каравелов. Сборник по случай 150 години от рождението му. Отг. ред. Цвета Унджиева, Дочо Леков. С., 1990.

[6] Дамянова, Румяна. Писмата на Любен Каравелов. – В : Любен Каравелов. Сборник по случай 150 години от рождението му. С., 1990.

[7] Димчева, Росица. Начало на мемоарната проза в българската възрожденска литература. – Лит. мисъл, г. XVI, 1972, № 4.

[8] Из архива на Любен Каравелов. Ръкописи, материали и документи. Подбрали и подготвили за печат Дочо Леков, Лиляна Минкова, Цвета Унджиева. С., 1964.

[9] Илиева, Бойка. Измеренията на тъмницата в затворническите мемоари на Любен Каравелов и Силвио Пелико. – В : Любен Каравелов – писателят, публицистът, революционерът. Научна конференция. С., 2009.

[10] Каравелов, Любен. Събрани съчинения в дванадесет тома. Т. 4. Стихотворения, драми, мемоари. Подбор и редакция Дочо Леков. С., 1984.

[11] Каравелов, Любен. Събрани съчинения в дванадесет тома. Т. 12. Брошури и писма. Подбор и редакция Петко Тотев. С., 1992.

[12] Пелева, Инна. Пловдив в прозата на Любен Каравелов. – В : Възрожденският текст: прочити на литературата и културата на Българското възраждане. Сборник в чест на 70-годишнината на проф. Дочо Леков. Съст.-ред. Р. Дамянова; ред. Л. Михова, Хр. Манолакев. С., 1998.

[13] Пенев, Боян. Любен Каравелов в будапещенската тъмница. – В : Сборник в чест на Васил Н. Златарски. По случай 30-годишната му научна и професорска дейност. Подготвен от неговите ученици и почитатели. С., 1925.

[14] Петкова, Светла. Градски „терени” в мемоарите на Каравелов. – http://liternet.bg/publish23/s_petkova/gradski.htm

[15] Попиванов, Иван. Любен Каравелов. С., 1975.

[16] Славов, В. Проблемът за личността на писателя при изучаване на „Българи от старо време”. – Бълг. език и литература, № 1, 1983.

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ, КИРИАК ЦАНКОВ И БЪЛГАРСКИТЕ ДОБРОВОЛЦИ В СРЪБСКО-ТУРСКАТА ВОЙНА 1876 Г.

Даниела ВИЧКОВА
Институт за исторически изследвания, БАН

„*В еднообразното течение на времето най-често оръжието набелязва границите между отделните му епохи*" – тази мисъл на Аристотел избира Михаил Димитров за начало на своя исторически труд за комитета на „старите" – Добродетелната дружина и продължава: „*Оръжието постави ясна граница и в историята на нашето политическо възраждане. ...кримската война извика на живот трайни органи на политическа мисъл и дейност всред българската емиграция в Ромъния и Русия.*" [8, с. 737]. Следващите въоръжени конфликти през втората половина на XIX век пораждат създаването на нови политически формации или трансформират старите комитети.

Вазов през май 1876 г. в Букурещ, преди началото на Сръбско-турската война, се среща с Любен Каравелов и след Освобождението пише в своите спомени с вълнение за председателя на Българския революционен централен комитет в периода 1872 – 1874 г.: „*...аз имах случая да се запозная и с другия знаменит деятел на емиграцията[1]: Любен Каравелов. Намерих го на калната улица Мошилор, в една бедна и тъмна квартира, дето му беше и печатницата...той имаше в себе си нещо оригинално и изключително, много малко българско, какъвто беше и самият му гений. Тихият му пламтящ поглед се впиваше в тебе мек, но проницателен. Той ме порази с някаква кротост, благост и с приветлив характер, които не би предполагал човек у революционера и автора на злъчните и саркастически: „Знаеш ли ти кои сме?"* [5, с. 176-177]. Малко по-късно, през месец юли 1876 г., Вазов е представен на Кириак Цанков – председател на Българското централно благотворително общество: „*Кирияк Цанков ми направи силно впечатление със своят европейски лъск и обноски на истински джентлимен. Владеещ прекрасно френския и немският език, близък с политическите румънски кръгове, умен и красноречив, той беше единствения човек, който можеше достойно да представлява и ръководи дейността на комитета*" [6]. Същинският живот на този последен комитет преди Освобождението е белязан отново от знака на „оръжието" – дейността му протича между Сръбско-турската война, 1876 г. и Руско-турската война, 1877 – 1878 г.

В доклада ще бъде направен опит да се представи дейността на Любен

Каравелов и Кириак Цанков при организирането на българските доброволци за участие в Сръбско-турската война, 1876 г. в периода преди войната (август 1875 г. – май 1876 г.) и по време на войната (юни 1876 г. – октомври 1876 г.). Животът и дейността на Любен Каравелов са многократно изследвани в обемна литература, но ролята на Кириак Цанков е слабо проучвана и остава скрита зад цялостната дейност на организацията, която ръководи – Българското централно благотворително общество.

Основните архивни документи по темата на доклада се съхраняват в Българския исторически архив на Националната библиотека (в личните фондове на Кириак Цанков [14; 21], Любен Каравелов [13]; в архивния фонд на Българското централно благотворително общество (БЦБО) [25]. Българските периодични издания през 1876 г. на своите страници отразяват в многобройни материали, донесения и сведения от чуждия печат началото и хода на Сръбско-турската война, 1876 г. Спомените на участниците и съвременниците пресъздават една невероятно вълнуваща картина на историческите събития, понякога трудно разпознаваема в оцелелите до нас извори. За настоящия доклад са използвани спомените на Иван Вазов [5; 6], Филип Симидов [33], Любен Каравелов [10] , Ив. С. Докторов [9].

Дейност на Любен Каравелов и Кириак Цанков преди Сръбско-турската война, август 1875 - май 1876

През лятото на 1875 г. в балканските провинции на Османската империя избухват размирици. В Херцеговина започва въстание, което се разпростира и в Босна. В началото на месец август 1875 г. Любен Каравелов получава писмо от сръбския град Неготин[2], в което му се съобщава, че моментът е благоприятен, за да се поведе борба за освобождението на българи и сърби и че трябва да замине за Белград, за да се споразумеят българи и сърби за обща борба [13].

На 12 август 1875 г. в Букурещ се провежда събрание под председателството на Панайот Хитов с участието на представители на комитетите в Румъния [3, с. 142-147, док. № 64]. На 14 август 1875 г. в писмо от Българския революционен комитет (БРК) в Букурещ до Панайот Хитов в Белград, по повод на отсъствието на болградския представител, се споменават Кириак Цанков и Любен Каравелов: „*Нам се струва, че познатите Ви г-да Цанков & Каравелов са го отвърнали!?...Научаваме се, че г-да Цанк[ов] & Карав[елов] ги убеждавали, че ще захванат голяма работа със старите, та за това не тряба да дохождат при нас. Ние им сърдечно желаеме да успеят*!" [3, с. 80-82, док. № 32]. На 20 август 1875 г. в „дневника" на БРК е отбелязано решението „*да се повикат за сътрудници на комитета Г-да К. Цанков и Ив. Кавалджиев*" [3, с.152-153, док. № 68-2], след което Кириак Цанков е привлечен за член на БРК. Любен Каравелов остава извън състава на комитета. За опита да бъдат преодолени различията е показателен следващият документ от 21(23) август 1875 г. – Обръщението

на БРК: „м*аловажните неспоразумения между някои тук лица, като например Ботйов, Цанков и др., престават завинаги…*“ [12, с. 137].

На същата дата, 21 август 1875 г., в Букурещ е основан комитет за подпомагане на пострадалите в Херцеговина, назован **Българско человеколюбиво настоятелство (БЧН)**. В писмо от Христо Ботев до Иван Драсов от 22 август 1875 г. има информация за съставянето му: „*Вчера вечер в Букурещ се е съставил комитет за помагание въстаналите провинции в Турция. Тоя комитет се състои от българските медици, в него е и Цанков*[3]*. Внимавайте, че тие ще да искат да отслабят действията на нашият комитет и под вид на това да събират пари и да ги употребят по свое усмотрение.*“ [3, с. 87, док. № 34]. Уставът от 22 август 1875 г. е подписан от: д-р Странски, К. Цанков, П. Жечев, А. Апостолов, С. И. Черен, Димитров, Ив. Кавалджиев, И. Пенчов, индж. Д. Шопов[4] [29]. Член IX от Устава гласи: „*Освен спомагането на ранените, настоятелството може да спомогне и на бедни фамилии, ако силите му дозволат*“. Според Александър Бурмов новосъздадената организация не е само благотворителна: „*...настоятелството още в началото на своето съществуване си постави и политически задачи, наред с чисто благотворителните. То представляваше в същност организационна единица на отстранената от Българския революционен централен комитет група на Каравелова, подсилена с участието на някои от старите, които по това време бяха изявили съгласие за обща работа с Цанкова и Каравелова.*“ [4, с. 166]. Становището на Пламен Митев е, че запазените до нас документи за БЧН говорят за една чисто „филантропическа организация“: „*За кратко време БЧН успява да спечели широка популярност не само сред българската емиграция, но дори и сред румънските интелектуалци, офицери и държавни чиновници, с което допринася осезаемо за популяризиране на освободителните борби на южното славянство във Влашко и се вписва в дейността на сходни настоятелства, които през лятото на 1875 г. се създават и в други балкански и европейски държави*.“ [12, с. 139-140].

В архива на Кириак Цанков са запазени документи за събиране на средства – бланки с паралелен текст на български и румънски език (*Българско человеколюбиво настоятелство в Букурещ / Лист за подписка в полза на ранените във въстаналите области на турската империя = Comitetul Filantropic Bulgar din Bucuresci / Lista de subsriptiune...*). Попълват се следните данни: „Име и презиме на подарителят; Град; Сума в леи и франкове; Количеството и названието на други предмети; Бележки“. В един такъв документ са отбелязани и средствата, дадени от Кириак Цанков и Любен Каравелов [16]. На свое заседание от 12 септември 1875 г. дейците на БЧН решават да съберат и предадат 400 франка на Сръбската дипломатическа агенция в Букурещ „*с назначение да ги испроводи на главният комитет за давание помощ на ранените в Белград*“. На същото заседание е приета оставката на д-р Странски, а „дневникът“[5] е подписан от С. И. Черен, Ив. Кавалджиев, Димитров, К. Цан-

ков, А. Апостолов [15]. След избухването на Априлското въстание, на 1 май 1876 г. в Букурещ се избира нов състав на БЧН с членове Иван Грудов, Конст. Николау – касиер, Ив. Кавалджиев, д-р Г. Странски, П. Жечев, Т. Димитров. За деловодител е избран Кириак Цанков [17].

През месец март 1876 г.[6] в Букурещ е организирана среща на българската емиграция със сръбски пратеници. Сръбските делегати носят писмо от сръбския военен министър и трябва да водят тайни преговори с българите [35, с. 355]. Кои са участниците в срещата? През 1885 г. на страниците на вестник „Отечество" е публикувано писмо, написано на 15 март 1876 г. в Букурещ: „*В това първо Българо-Сърбско събрание от страната на Сърбските представители бяха: Жуванович, Драгашич и Спасич*[7]*, а от страната на Българите бяха: Любен, Г-н ** Г-н ** и Г-н ****[8]." [32]. През 1954 г. същото писмо е публикувано в сборника „Априлско въстание"[9] [1, с. 151-155, док. № 138]. Имената на българските представители са Любен Каравелов, Кириак Цанков, Павел Каланджи, Трифон Панов. Срещата се провежда в дома на Кириак Цанков и цели да се уговорят условията за участие на българите в предстоящата Сръбско-турска война. Според подателя на писмото Драгашич е представил проблема по следния начин „*… вие Българите трябва да се съберете всички в Сърбия под нашата сръбска команда и знаме*…". Българската позиция е обявена по категоричен начин: „*…Българите искат щото центра на въстанието им да бъде в самата България; те желаят да се бият под предводителството на своите войводи и под своето народно знаме.*" [32]. Авторът на писмото съобщава, че преди срещата Каравелов е разполагал и е показал писмо от сръбския военен министър Николич. Сръбските пратеници не успяват да сключат споразумение с българска организация в Румъния [30, с. 190-192, док. № 91].

Според Михаил Димитров след 30 март 1876 г., когато спира „Знание", „*Каравелов се отдава на политическа дейност*" [7, с. 295]. Същият автор, опирайки се на спомените на Г. Добринович, смята, че през май 1876 г. в Белград Каравелов води нови преговори със сръбски дейци за привличане на българите за участие в предстоящата война между Сърбия и Турция [7, с. 296]. На 23 май 1876 г. Каравелов е в Болград с цел да изпраща доброволци в Сърбия [7, с. 297]. През месец май 1876 г. са арестувани Любен Каравелов и Кириак Цанков [7, с. 297-298; 18]. В писмо на Когълничано, румънски министър на вътрешните работи, има оценка за ролята на дейците: организирането на българските чети „*за да минават в Турция или Сърбия, се извършва главно под ръководството на именуваните Каравелов и Цанков…тези двама чужденци развиват извънредно голяма дейност за организирането на четите и имат обширни връзки с различни комитети в страната и в чужбина, с което до известна степен накърняват неутралитета, който сегашното правителство си е наложило*" [7, с. 297]. След застъпничеството на руския консул Зиновиев и на сръбския дипломатически агент Петрониевич те са освободени [7, с. 298].

Сръбско-турска война, 1876 г.

Сръбският княз Милан Обренович и черногорският княз Никола започват войната срещу Османската империя през юни 1876 г. Сърбия обявява войната на 19 юни 1876 г. [35, с. 364]. В подкрепа на Сърбия действат славянските благотворителни комитети в Русия, които организират доброволческото движение и изпращат материални средства. От началото на юли 1876 г. войната е отбранителна за Сърбия; отстъпват се Княжевац (24 юли) и Зайчар. През август 1876 г. с участието на Великите сили е сключено примирие, а от 16 септември 1876 г. военните действия са възобновени [11, с. 422]. В хода на военните действия руският генерал М. Г. Черняев командва обединената Тимошко-Моравска армия. Отправя прокламация до българите, в която се казва: "…*Ставайте всички българи като един човек, вече е настанал часа да сразиме неприятеля и от робството му да се избавиме. Ставайте братя… нашето дело е свято."* [11, с. 422]. След боевете при Делиград, Гредетин, Джунис (17 октомври) сръбските войски са разбити. След ултиматум на руския император Александър II (19 октомври 1876 г.) е обявено примирие и прекратяване на бойните действия (20 октомври 1876 г.). Мирният договор между Сърбия и Турция е сключен на 19 февруари 1877 г. [35, с. 371]. Войната води до изостряне на Източния въпрос.

Дейност на Любен Каравелов и Кириак Цанков по време на Сръбско-турската война, юни 1876 – октомври 1876

Като основно място за събирането на българските доброволци в Сърбия е избран град Кладово – старата крепост „Фетислям" [11, с. 422]. През юни 1876 г. е образуван **Кладовският отбор**. „*Изглежда, че този комитет е бил образуван по сръбска линия*" [7, с. 300] и е създаден със съгласието на Любен Каравелов и Кириак Цанков [36, с. 190]. В архива на Кириак Цанков е съхранен препис на „Устав за българските доброволници у Кладово". Член I от Устава изисква: „*Всеки доброволник щом като пристигне у Кладово е длъжен да се яви на тукашния Отбор, гдето откато изяви желание че иска да помага на Отечеството ни „България" – ще да бъде приет като редовен войник*." [20].

През юни 1876 г. Любен Каравелов пътува до Кладово и Неготин. За неговите прояви в Сърбия има добра възможност да се съпоставят мемоарните бележки на самия Любен Каравелов със спомените на неговите съвременници Иван Вазов и Филип Симидов. Каравелов в „Путешествие"[10] започва описанието си с пътуване от Белград с параход; на 20 юни е в Тешин, а след това в Кладово и Неготин [10, с. 240]. Филип Симидов в книгата „Покрита храброст", издадена 1877 г.: „*Л. Каравелов, този даровит мъж, са оттегли в Сърбия през лятото на 1876-та год. Причините на това му пагубно за нас оттеглене не ми са познати; зная само това, че нашата бедна литература тъже за изкуството на перото му*." Според Симидов Каравелов се среща с „капетанина" на Неготин и придружава четата на Тодор Велков [33, с. 35]. Иван Вазов в своите

„лични и исторически въспоминания", писани през 1892 г.: „*Любен току наскоро беше парясъл*[11] *издаването на „Знание", което правеше дисонанс: сега вече не знанието, а оръжието имаше думата на Балканския полуостров. Каравелов, който в „Знание" си издигна най-трайния паметник в нашата литература, трябваше да снася за него укори, даже умраза от патриотите. В оня момент на патриотическо възбуждение и разпаленост емиграцията иска да види в „Знание" непоследователност и отричане от революционната идея, на която Любен беше най-силният представител. На тоя час особено пасивността му го беше поставила в твърде трудно положение…Въобще, Каравелов беше много захвърлен по това време... Когато, след едномесечно отсъствие из този град, аз пак се завърнах*[12] *и го потърсих – вече не го намерих: той беше се преместил в Белград. Там той се уедини в лозето на митрополита Михаила през цялото траяне на сръбско-турската война и се завърна пак когато руски войски стъпиха в Букурещ....*" [5, с. 177-178]. Тези спомени рисуват две крайни картини за поведението на Любен Каравелов – активност и пасивност по време на войната. Какво ни разкриват архивните документи? В писмо от Българския отбор (комитет) в Кладово от 30 юни 1876 г. се дава съвет на Кириак Цанков: „*Пишете Каравелову у Неготин, той е в състояние да ви снабдява с най-точни подробности.*" [19]. Този документ отхвърля тезата за пасивност на Каравелов. В същото писмо дейците от Кладовския отбор (комитет) се обръщат с молба към Кириак Цанков: „*Гледайте по-първо, щото момчетата щото идат за тук, да бъдат... затегнати откъм дрехи и обуща, защото мнозина от тях пристигват голи и боси*" [19].

Снабдяването на българските доброволци с дрехи и средства за път до Сърбия отначало е неорганизирано. В своето изследване Бурмов пише: ръководството „*…трябваше да премине в ръцете на някоя организирана група, на някоя организация, която да може да наложи авторитета си както пред самите доброволци, така и пред сръбската военна власт, предвид на злополучния край на всички досегашни сръбско-български задружни действия.*" [4, с. 167]. Ив. С. Докторов, участник в Сръбско-турската война, в своите „Записки" съобщава, че тези от доброволците, които нямат лични средства, за да преминат от Румъния в сръбския град Кладово се изпращат от „комитета"[13] в Букурещ [9, с. 6].

На 10 юли 1876 г. в Букурещ се учредява Централното българско благотворително общество, което малко по-късно приема названието **Българско централно благотворително общество (БЦБО)** с председател Кириак Цанков [22]. Това събитие е описано от твореца Иван Вазов: „*Ентусиазмът на българите наново се подигна, надеждите за нова и по-успешна борба с турчина се възродиха. Емиграцията съзна, че пред настъпващия велик момент трябва да се организува. Всичките български общини от Влашко и Молдова пратиха свои представители в ромънската столица, които избраха комитет, натоварен да ръководи деятелността на емиграцията. Тоя комитет беше едно подновяване*

на прежния исторически букурещки Централен Революционен Комитет, оставил такива славни традиции. За благовидност, настоящият прие названието „Централен Благотворителен", но кръгът на неговата деятелност беше широк и кратковременният му живот пълен с исторически интерес." „*Централният Благотворителен Комитет имаше главна цел засега препращането доброволци в Сърбия за четите на Тотя*[14] *и на Панайота*[15] *и снабдяването им с пътни разноски.*" [5, с. 178]. Доброволците се изпращат през Турну Северин в Кладово. Запазени са многобройни разписки и сметководни документи в архива на БЦБО за направените разходи, свързани с подготовката и изпращането на доброволците. Например – сметка от август 1876 г. за „*ядение и спане*", „*тая смедка е трябва да я плати от Настоятелството на Букурешкия комитет, що испраща своеволниците*[16]...". В документа са посочени и имената на доброволците [26]. В Копирната книга на БЦБО е копиран отчет до „Словенски [Славянски] Благотворителен комитет в Москва", съставен на 22 септември 1876 г.:

„*Броени разноски за пушките на Слав[янски] Комитет, които са още не получени, (до днес) чрез Мохачка и Цвайфеля до днес ..... 1683 фр[анка]*

350 Человека пратени за Сърбия и храна тука [в Румъния] ... 8761 фр[анка]

Офицери Русси и Българи пратени за Сърбия – разноски – оръжие и разни потреби ..... 2063 фр[анка]" [37, с. 20].

Ценен източник е една от касовите книги на комитета, даваща детайлна информация за изразходваните средства за българските доброволци. Отчитат се разходи за храна, средства за хотел и хан, пътни разноски. Не се посочват директно само парите, дадени за оръжие. Тези разходи се изписват иносказателно – „за клечките", за „общи дела" [28, л. 2 [с. 5]]. В отчетите до славянските благотворителни комитети в Москва и Петербург, от началото на август 1876 г. до края на годината, БЦБО дава сведения за снабдяване със средства и отправяне до Сърбия на около 700 души доброволци и за закупуване на пушки [4, с. 170]. Ролята на БЦБО и личните заслуги на Кириак Цанков за организирането на българските доброволци могат да проличат най-ясно, когато има точни данни за броя[17] и месторождението /местопребиваването/ на българите – участници във войната. Емигрантите от Сърбия – доброволци във войната, не преминават през румънска територия и не търсят съдействието на БЦБО.

„*Патриотическото мнение на комитета*[18] *в изпращане доброволци за Сърбия се обезсърчаваше от лошите новини за горката им участ там. От най-напред приети студено, те скоро станаха предмет на най-оскърбително недоверие, ненавист и презрение. Зачуха се думите: „тунеядци", „грабители", „турски шпиони", „страшливци". Сякаш, доброволците бяха не съюзници, а душмани. И действително, сърбите ги счетоха за такива щом помирисаха, че доброволците идат тука не да се ефасират в сръбските редове, а в вид на самобитни български отряди да минат с оръжие в съседните крайнини на България, които сърбите считаха сръбски! Тежко разочарование постиг-*

на нашите бедни борци, мрачно обезсърчаване обзе всинца ни за идеята на южнославянската солидарност, тъй нежно и любовно галена в душата на всеки български патриот. Но храбрите доброволци защитиха по един славен начин българското име с Гредетин. Гредетин! Това име е останало почти неизвестно у нас, но то трябва да стои в историята ни наравно с Шипка, Стара-Загора и Сливница..." [5, с. 180]. Ако съдбата на българските участници във войната, обрисувана от перото на български творец, изглежда прекалено емоционална, архивните документи също свидетелстват за „горката участ на доброволниците". В писмо от БЦБО от ноември 1876 г. е написано: „*Лошото отнасяне на сърбите с нашите българи доброволци... съдействуваха за развалата на българската легия в Сърбия... Централното общество...винаги е бдяло над българските интереси...*" [27]. След разформирането на българските доброволци и тяхното напускане на Сърбия, задача на Обществото е да им осигури дрехи и прехрана в Румъния. „*Тия нещастни поборници се връщаха страшно разочаровани от Сърбия; те бяха отишли там с въодушевение, а се връщаха озлобени...Покъртително зрелище...тия уломки от славянското корабокрушение из букурещките улици и кафенета!...*" [5, с. 180].

След Сръбско-турската война, на 16 февруари 1877 г. сръбският княз Милан награждава Кириак Цанков с Таковски кръст, което е признание за неговата дейност по време на войната [23]. Липсата на документи, съхранени в личния фонд на Любен Каравелов за периода по време на Сръбско-турската война, продължава да затруднява изследователите му. В първото следосвобожденско десетилетие ролята на Любен Каравелов е определяна върху основата на лични симпатии и антипатии и „конфликтът" е между „клеветниците" и „доброжелателите" на Любен Каравелов: „*критика безпристрастна, историк хладнокръвен и писач наемник са неща, които в една торба не влизат*" и „*Обожателите турят обожаемия свой предмет, естественно, твърде високо от самата му стойност.*" [31; 32; 34]. За съжаление и този текст трябва да завърши с признанието, че без издирване и публикуване на пълен документален архив на Любен Каравелов, историческата оценка за него няма да бъде точна и вярна.

БЕЛЕЖКИ

[1] Преди Каравелов Вазов описва Христо Ботев.

[2] До 1954 г. това писмо се намира в архива на К. Цанков. В документа името на подателя е трудно за разчитане – спорно е дали е лично име Васа, или фамилно – Васануч?, Васанич?. Според М. Арнаудов писмото е изпратено от Леополд Десанич, приятел на Каравелов [2, с. 767]. Съставителите на „Из архива на Любен Каравелов" смятат, че писмото е изпратено от Васа (Живанович) [10, с. 15].

[3] Кириак Цанков.

[4] Имената се предават така, както са подписите на дейците в документа.

[5] протоколът.

[6] Между 6 и 13 март [30, док. № 91]. Според Стоянчевич е на 6 март [35, с. 355].

[7] В сборника „Априлско въстание" имената са Жуванович (Живан Живанович), Драгошич (Йован Драгашевич), Спасич (Никола? Спасич) [1, с. 151-155].; в историческото изследване на Стоянчевич имената на сръбските пратеници са majop J. Драгашевић, Живковић (началник на пограничния окръг) и Спасић (секретар на сръбската дипломатическа агенция в Румъния) [35, с. 355].

[8] При публикацията на писмото през 1885 г. е посочено само името на Любен Каравелов. Имената на другите трима дейци, които са живи през този период, не са посочени. „*Историята се пиши за умрелите, ето защо приятеля, който дава обнародването на това писмо, мисли че не е добре да се казват имената на живите още наши съотечественници, които в него фигурират*." [32].

[9] Писмото е чернова или препис, съхранено в архива на Павел Каляджи. Авторът Трифон Панов е определен по съдържанието на писмото.

[10] Тези мемоари не са датирани и по същество представляват репортажни бележки, написани на руски език. Лист 7 е писан върху военен бюлетин с дата „19 септември 1876, Београд". „*Най-вероятно е Каравелов да е водил своите бележки по време на Сръбско-турската война, тъй като несистематизираното им изложение подсказва, че са били често прекъсвани поради постоянното движение на автора по бойното поле като кореспондент на руски вестници и представител на българските доброволци.*" [10, с. 223].

[11] парясъл (остар.) – напуснал.

[12] Текстът се отнася за завръщането на Вазов в Букурещ през месец юни 1876 г. Преди написването на спомените си Вазов се обръща с писмо до Кириак Цанков за уточняване на дати и събития, за които не си спомня добре. Първият въпрос от това писмо е: „*До кое време през 1876 г. Любен Каравелов стоя в Букурещ?*" [24], което означава, че представената от Вазов информация трябва да се преглежда критично от гледна точка на фактологията.

[13] Описаните събития са за периода юни 1876 г. и вероятно тук става дума за БЧН.

[14] Филип Тотю.

[15] Панайот Хитов.

[16] доброволците.

[17] Данните за броя на българските доброволци в Сръбско-турската война са в изключително широки граници. По сведения на БЦБО през септември 1876 г. „3 батальона болгар или **2500 человек**" [37, с. 14, док. 130]. В български енциклопедични и исторически издания: (1981 г.) „**ок. 1500 доброволци**" [Енциклопедия България. Том 2. Г-З, с. 378-379]; (1996 г.) „Въз основа на някои косвени данни може да се приеме, че този брой не бил по-малък от **3-4000 души**" [36, с. 111]; (2003 г.) „**над 20 000 български доброволци**" [38, с. 142]. Петър Чолов посочва поименно в четите: на Панайот Хитов – 412 души; на Филип Тотю – 653 души; на Сидер Грънчаров – 37 души; на Ильо Марков – 74 души; на Тодор Велков – 32 души; на Михаил Никифоров – 42 души; на Христо Македонски – 196 души; на Симо Соколов – 13 души; на Иван Вертопчанина – 4 души; на Лазар Костов – 5 души; на капитан Райчо Николов – 64 души; на Гроздан Насалевски – 5 души; на Милан Радованов – 3 души; на Христо Ив. Кулин – 2 души; на Станко Ангелов – 2 души; на Цеко Петков войвода – 3 души; на Михаил Тепавски – 5 души;

на Никола Живков – 2 души; на Петър Стоянов – 5 души; чети на Найден Папанинов, на капитан Протопопов, на Гено Михов – без посочени имена на участници; доброволчески отряд на капитан Филипович Зандрик – 26 души; ученически легион-чета – 19 души. В същото изследване Чолов отбелязва поименно в състава на Руско-българската бригада: I батальон – 11 души; II – 99 души; III – 69 души; IV – 60 души; V – 2 души; VI – 1; VII – 3 души; участници с неозначени батальони – 340 души [38].

[18] БЦБО.

ЛИТЕРАТУРА

1. Априлско въстание 1876 г. Сборник от документи. Том 1. Съставили Кирила Каратеодорова, Бонка Тодорова-Петкова, Виктория Тилева, Здравка Нонева, Мария Трифонова-Петрова. Под редакцията на проф. Ал. Бурмов. София, Наука и изкуство, 1954.

2. Арнаудов, Михаил. Любен Каравелов. Живот, дело, епоха. 1834-1879. София, Наука и изкуство, 1972.

3. Христо Ботйов. Документи (Архив). Факсимилно издание с разчетен текст и коментар. Съставители Николай Жечев, Цветолюб Нушев. [Пловдив]: Издателство Пигмалион, 2001.

4. Бурмовъ, Александъръ. Български революционенъ централенъ комитетъ (1868-1876). София: Издателство Българска книга, 1943.

5. Пълно събрание съчиненията на Ивана Вазовъ. Томъ VII. Повѣсти и разкази. София: Книгоиздателство на Ал. Паскалевъ и С-ие, 1917, с. 176-186 (Неотдавна – [част] IX. Послѣдниятъ комитетъ).

6. Вазов, Иван. Стефан Стамболов – една голяма историческа фигура. – В: http://www.slovo.bg/ [Словото, прегледан 2014-04-17].

7. Димитров, Михаил. Любен Каравелов. Биография. София: Издание на Българската академия на науките, 1959.

8. Димитровъ, Михаилъ. Комитетътъ на „Старитѣ" – Добродетелната дружина. – В: България 1000 години. 927-1927. [София]: Издание на Министерството на народното просвѣщение, [предг. 1930].

9. Докторовъ, Ив. С. Записки по движенията на първоначалнитѣ доброволчески чети въ Сърбско-турската война... отъ... София-Пловдивъ: Дружественна Печатница „Единство", 1891.

10. Из архива на Любен Каравелов. Ръкописи, материали и документи. Подбрали и подготвили за печат Дочо Леков, Лиляна Минкова, Цвета Унджиева. София: Издателство на Българската академия на науките, 1964.

11. Маждракова-Чавдарова, Огняна, Цонко Генов. Българско участие в Сръбско-турската война. – В: История на България. Том шести. Българско възраждане 1856-1878. София: Издателство на Българската академия на науките, 1987, с. 422-424.

12. Митев, Пламен. Българският революционен комитет 1875. София: [ЛИК], 1998.

13. НБКМ-БИА, ф. 2 (Любен Каравелов), а. е. 7, л. 1-4 (Писмо от Васа...?, Неготин до Любен Каравелов, Букурещ, 2 авг. 1875, сръбски ез. Писмото е приложение към друго писмо до Арсо?).

14. НБКМ-БИА, ф. 5 (Кириак Цанков), а. е. 6 (член и деловодител на БЧН).

15. НБКМ-БИА, ф. 5 (Кириак Цанков), а. е. 6, л. 13 (Дневник на БЧН, Букурещ, 12 септ. 1875).

16. НБКМ-БИА, ф. 5 (Кириак Цанков), а. е. 6, л. 48-49 (Лист за подписка, БЧН, Букурещ, [б. г., 1875], текст на бълг. и румънски език).

17. НБКМ-БИА, ф. 5 (Кириак Цанков), а. е. 6, л. 106-108 (Дневник на БЧН, Букурещ, 1 май 1876).

18. НБКМ-БИА, ф. 5 (Кириак Цанков), ф. 5, а. е. 6, л. 168 (Писмо от Черен Велю (Вельо?) [Любен Каравелов] до Ячо (К. Цанков), [Букурещ], [б. г., май-юни? 1876]).

19. НБКМ-БИА, ф. 5 (Кириак Цанков), а. е. 6, л. 209-210 (Писмо от Българския отбор, Кладово до К. Цанков, Букурещ, 30 юни 1876).

20. НБКМ-БИА, ф. 5 (Кириак Цанков), а. е. 6, л. 211-212 (Устав за българските доброволници в Кладово, 30 юни 1876).

21. НБКМ-БИА, ф. 5 (Кириак Цанков), а. е. 7 (председател на БЦБО).

22. НБКМ-БИА, Ф. 5 (Кириак Цанков), а. е. 7, л. 9-10 (Акт за избирането членовете на Централното българско благотворително общество в Букурещ, 10 юли 1876).

23. НБКМ-БИА, Ф. 5 (Кириак Цанков), а. е. 7, л. 267 (Акт за награждаване на [Кириак] Цанков, Белград, 16 февр. 1877, сръбски език)

24. НБКМ-БИА, Ф. 5 (Кириак Цанков), а. е. 7, л. 349 (Писмо от И. Вазов до [Кириак] Цанков, София, 7 юни 1892).

25. НБКМ-БИА, ф. 56 (Българско централно благотворително общество – БЦБО).

26. НБКМ-БИА, ф. 56 (БЦБО), II А 2514 (Сметка, 24-25 август 1876, Букурещ, текст на бълг. и румънски език).

27. НБКМ-БИА, ф. 56 (БЦБО), II А 5892 (Писмо № 237 от БЦБО, Букурещ до българите в Бузъу, 5 ноем. 1876).

28. НБКМ-БИА, ф. 56 (БЦБО), II В 1664 (Регистър [Касова книга-1на БЦБО], 11 юли 1876 – 5 април 1877, Букурещ).

29. НБКМ-БИА, Ф. 56 (БЦБО), II Д 1020 (Устав на БЧН, Букурещ, 22 август 1875).

30. Освобождение Болгарии от турецкого ига. Том I. Освободительная борьба южных славян и Россия. 1875-1877. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1961.

31. Отечество, Год. II, 4 Априлий 1885, Брой 19, с. 7 (Андреевъ, А. Отговоръ г-ну З. Стоянову).

32. Отечество, Год. II, 12 Априлий 1885, Брой 20, с. 10-11 (Едно историческо писмо за Л. Каравелова).

33. Симидовъ, Ф. Покрита храбрость. Книжка I. Битката при Флорентина отъ... Издава Димитръ Дудновъ. Гюргево: Въ Печатницата на „Нова България", 1877 (НБКМ, Ст 77.1791).

34. Стояновъ, З. Любенъ Каравеловъ и неговите клеветници отъ... София: Скоро-печатница на К. Т. Кушлевъ, 1885.

35. Стојанчевић, Владимир. Србија и бугари 1804-1878. Београд: Просвета, 1988.

36. Хаджиниколова, Елена. Българите и Сръбско-турската война 1876. София: Издателство на Министерството на отбраната „Св. Георги Победоносец", 1996.

37. Чехларовъ, Н. Документи по българското възраждане. – Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, книга XXII-XXIII, 1906-1907, с. 1-64.

38. Чолов, Петър. Българските въоръжени чети и отряди през XIX век. София: Академично издателство „Марин Дринов", 2003, с. 142-183.

НЕПОЗНАТИЯТ ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ

Стоян СТОЯНОВ – КОМИТСКИ
Регионален клон „Традиция” – Русе

Любен Каравелов – непознатият… Трудно може да се каже, че от живота му има непознати, сиреч неизследвани моменти и периоди, но в същото време все още има какво да се проучва и анализира.

Настоящият доклад е структуриран в две направления, както следва:

Първо направление: Представя накратко в систематизиран вид гоненията и преследванията на Любен Каравелов – преди и след Освобождението – петнадесет на брой. Оказва се, че радетелят на свободата чрез словото и писмото и чрез духовното изграждане на българина е един от най-преследваните наши революционни дейци.

1. При пребиваването си в Русия. Поставен е под полицейско наблюдение след обиск в квартирата му, където са намерени съчинения на А. И. Херцен и други забранени автори.
2. В Сърбия, 1867 г. Следен е от сръбската полиция поради революционната си дейност за изпращане голяма чета от български доброволци в Балкана и заради връзките си с привържениците на Обединената сръбска омладина, патриотична организация, опозиционна на правителството и княза.
3. В Сърбия, октомври 1867 г. Екстериран е от Сръбското княжество по горните причини и заради критичните си статии срещу политиката на сръбското правителство и княз Михаил Обренович.
4. В Австро-Унгария, където преминава след екстернирането му, е арестуван през юни 1868 г. и разследван по настояване на белградското правителство с обвинение, че е участвал в заговора по убийството на княз Михаил Обренович. Затворен в Петроварадинската и Пешенската тъмница в продължение на 7 месеца. През януари 1869 г. е освободен поради липса на доказателства.
5. В Букурещ, декември 1869 г. Високата порта изпраща група свои шпиони, за да проучат дейността на българските революционери и главно на Л. Каравелов. Той обаче разкрива мисията на един от свързаните с турския шпионаж българин Св. Миларов, който му предлага пари, за да престане да издава „Свобода” или да пише в нея против Русия и

южните славяни. По-късно Св. Миларов е един от най-ядовитите му противници и клеветници.

6. Краят на 1869 – началото на 1870 г. Руските власти забраняват разпространението на в. „Свобода" в Русия под предлог, че в изпращаните броеве са пренасяни от Швейцария в Русия скрити задгранични руски прокламации. В Азиатския департамент се натрупва „досие" с една от друга по-отрицателни характеристики за Каравелов и това окончателно пресича пътя на „Свобода" към българите, живеещи там, и към руската общественост. Царската полиция и дипломация продължава да следи дейността на редактора.
7. Началото на 1870 г. В процеса срещу С. Г. Нечаев и привържениците му са установени връзки на Каравелов с тях. Това се „отлага" в досието му.
8. 1870 – 1871 г. и следващите. Турски шпиони са изпращани периодично в Букурещ, за да осведомяват Портата за дейността на Л. Каравелов и на българската емиграция в Букурещ и общо в Румъния. По нареждане на Цариград те правят опит да отровят Каравелов.
9. Април 1971 г. По внушения на румънското консервативно правителство и по свои съображения печатарят Ал. Андрич отказва да издава в. „Свобода" и излизането му временно прекъсва, докато Каравелов си набавя своя печатница.
10. Лятото на 1872 г. С идването си на власт като велик везир Мидхат паша предприема екстрени мерки за задушаване на българското освободително движение. Първите и главни негови обекти са най-популярните и авторитетни български политици тогава – П. Р. Славейков и Л. Каравелов. Славейков е арестуван, а вестникът му „Македония" – спрян завинаги с обвинение, че следва революционните идеи на Каравелов и ги пропагандира чрез „Македония". Ново „стадо шпиони", както пише Каравелов, са изпратени в Румъния, за да намерят повод за разкриването на група комитети в България след арабаконашкото нападение през септември 1872 г.
11. Ноември 1872 г. Високата порта изпраща остра нота до румънското правителство с искане Л. Каравелов като главен „подстрекател" за въстание в България да бъде екстериран и предаден на турските власти, за да бъде съден заедно с другите комитетски дейци като ръководител на революционната организация. Благодарение на това, че Киряк Цанков узнава от румънски политици за нотата, Каравелов успява да се укрие и спешно да напусне Румъния. В негово отсъствие полицията, придружена от специалния пратеник на Портата по случая, прави няколко обиска в дома му и печатницата. Каравелов е принуден временно да преустанови издаването на „Независимост".

12. Според спомените на Дим. Ценович румънската полиция по доноса на хората около Добродетелната дружина и по-рано предприемала обиски у Каравелов, както и у Ценович, и дори на няколко пъти интернирала Каравелов във вътрешността на Румъния. Пак по доноси на „влашките чорбаджии" – българи, т.е. на „старите", през май 1872 г. Каравелов и Ценович били извикани от министъра на външните работи М. Когълничану и предупредени, че ако не прекратят революционната си дейност, ще бъдат екстернирани от Румъния и предадени на турските власти.

13. 1872 – 1874 г. След гибелта на В. Левски туркофилите в Цариград и „старите" от Букурещ предприемат клеветническа кампания в цариградския български печат срещу революционното движение и най-вече срещу Л. Каравелов. Той им отговаря от страниците на в. „Независимост", достойно и убедително опровергава лъжите, разпространявани за него от тях. Но слуховете остават, включително и този, че по вина на Каравелов архивът на БРЦК е попаднал в турски ръце, а Левски е „подлъгвал" хорицата в България и е станал причина мнозина да бъдат осъдени. При удобни случаи тези слухове се подновяват и разкрасяват.

14. Пролетта и лятото на 1875 г. Групата млади революционери около Хр. Ботев започва борба срещу Л. Каравелов. Както твърдят след Освобождението участниците в тази група Ст. Стамболов и Ст. Заимов, също и З. Стоянов по спомени на съвременници, остротата на конфликта и нетърпимостта на излизащите на политическата сцена младежи спрямо Каравелов се дължат в най-голяма степен на интриги и „подшушвания" на същите противници на революционното движение, които преди това водят кампанията срещу Каравелов. В увлечението си групата на Ботев решава той да бъде убит. Ст. Стамболов и Г. Бенковски по признания на самия Стамболов и на Заимов са правили опит за това; определен бил и трети човек – работник в печатницата, но той отказал категорично да вдигне ръка срещу Каравелов.

15. Август 1875 г. На събрание, свикано от групата на Ботев, Л. Каравелов е отстранен от длъжността председател на БРЦК, на която е избран от общо събрание на БРЦК.

16. 1884 – 1885 г. Вече след смъртта на Л. Каравелов противниците му, бивши туркофили и дуалисти, подемат отново кампания срещу него, като съживяват старите клевети. Сега това е необходимо, за да злепоставят брат му Петко Каравелов, либерал и техен политически противник. Захари Стоянов им отговаря в серия статии в печата, като припомня позорните им дела като туркофили и помощници на турските власти или като привърженици на идеята за турско-български дуализъм и изтъква, че никакви интриги, лъжи и несправедливи обвинения не могат да за-

сенчат голямото дело на Каравелов, което той е направил за своето отечество. На Любен Каравелов З. Стоянов посвещава своите „Записки по българските въстания".

Второ направление: Животът и делото на Любен Каравелов, представени на страниците на списание „Поборник - Опълченец":

1. Книга Втора, Година Първа, 1898 година, стр. 2-5;
2. Книга Трета, Година Първа, 1898 година, стр. 6-7;
3. Книга Пета, Година Втора, 1901 година, стр. 9-12;

Списанието: Биографическо илюстровано списание за българските народни дейци, действащи за освобождението на България „Поборник – Опълченец" излиза в гр. Русе от 1898 до 1901 година включително. За този период има почти година прекъсване, поради възникнали проблеми с нередовни плащания от страна на абонати. Излизат общо седемнадесет книжки, в които изцяло се публикуват снимки, графики и биографии на поборници за българската свобода. Отначало издател на списанието е Поборническо-опълченското дружество в Русе, а негов редактор и основен сътрудник е недотолкова известният наш възрожденец и революционер Филип Симидов. По-късно през втората година Симидов поема и издателската дейност.

Издателят: Филип Симидов е роден в Търново на 25май 1852 година. Учител по професия, той работи в града и околните му села. Пряк сподвижник на Васил Левски, Христо Иванов Големия, Иларион Драгостинов, Стефан Стамболов и други революционни дейци. Преследван от турските власти за дейността си периодично се мести в Цариград, Велес, Букурещ и Гюргево. Участва в четата на Филип Тотю в Сръбско-турската война през лятото на 1876 година. На следващата година се включва и в Руско-турската Освободителна война, като работи в щаба на руската армия. След Освобождението се установява в Русе и се занимава с производството на мастило и червен восък. Трикратно бива избиран за народен представител. Умира в Русе на 25 август1925 година.

Материалите за Любен Каравелов в списанието са от рубриката: „Илюстровани биографии на борците за свободата на днешна България" и със заглавие: „Либен Каравелов".

Филип Симидов развенчава мита за прекалено „книжевият" революционер, ето как: „Пишущият тези редове, който има щастието да вземе участие в освободителната руско-турска война, си припомни за Л. Каравелов, че когато влязохме в София и освободихме затворниците през нощта, там при нас доди Л. Каравелов на кон с едно фенерче в ръка /вместо сабля/. От где идеше той, с кого бе дошъл подир нас, не узнах, защото не са видях вече с него. […] В сръб-

ско-турската война през 1876 год., в която тъй също пишущия взема участие, Л. Каравелов не липса да посети и там, на бойното поле, своите мили „българчета" /както той ни казваше/ пак възседнал на кон весел и засмян…"

Изследователят подробно се спира на основни моменти от живота и делото на Каравелов, като особено акцентира на следосвобожденската съдба на възрожденеца и с острото си перо засвидетелства крайно негативно отношение към Наталия Каравелова.

Най-важното определение за Любен Каравелов Филип Симидов ни дава обаче още в самото начало на изследването си, като казва: „Либена Каравелов – този български Гогол…".

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Шарова, К., Любен Каравелов в историята на България, в: в-к „Любен Каравелов", 1994, с. 3 – 4.

2. Симидов, Ф., Илюстровани биографии на борците за свободата на днешна България. Либен Каравелов, в: сп. „Поборник - Опълченец", Кн. 2, Год. 1, 1898, с. 2; Кн. 5, Год. 2, 1901, с. 11.

ВРЪЗКИТЕ НА ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ С РУСЕ

Галина ДЖУРОВА
Регионална библиотека „Любен Каравелов”

През 2014 г. се навършват 180 години от рождението на Любен Каравелов – патриот, революционер, политик, писател, журналист, преводач, литературен критик, библиограф. Неговата ярка и многостранна личност и досега продължава да привлича историци и литературоведи, езиковеди и философи, педагози и българисти у нас и в чужбина. Неизброими са изследванията върху различни аспекти на неговата революционна, идеологическа и литературна дейност.

Каравеловият талант е особено силен в публицистиката. Интерес представляват

Русчушките дописки във вестниците „Свобода” и „Независимост”

Връзките на Любен Каравелов с Русе датират, макар и задочно, още от 1869 г., когато започва да списва в Букурещ в. „Свобода” и получава дописки от Русе, от много други български градове, както и от чужбина.

Каравелов е сръбски поданик от 28 април 1869 г. и поради това се ползва с подкрепата на сръбското дипломатическо представителство в Букурещ. След назначаването на И.А.Зиновиев за генерален консул на Русия в Букурещ, към него са благосклонни и руските дипломатически служби.[6, с.81] Това му осигурява свобода на издателската и политическата дейност. По времето, когато списва русенските дописки, Каравелов е възприеман от Великите сили и от балканските държави повече като политик, отколкото като революционер.

Седмичникът „Свобода. Вестник политически и книжовни” излиза в Букурещ. Първоначално е печатан при К.Н.Радулеску, а по-късно в печатницата на А.Андрич. Излиза всеки вторник от 7 ноември 1869 до 10 декември 1870 г. Втората годишнина, от 2 януари 1871 г. до 10 юни 1872 г., той е списван два пъти в седмицата – в събота на български език и в сряда – на влашки. От 11 май 1871 г. (по данни на Димитър Иванчев, а според Цвета Унджиева – от 7 януари) в. „Свобода” има и румънско издание – притурката „Libertatea” („Либертатя”). От нея са известни само 16 броя. Според Христо Капитанов, изследовател на публицистиката на Каравелов в „Либертатя”, от приложението са излезли общо 54 броя. Първоначално издател на вестника е Н.Г.Попович, а редактор – Любен

Каравелов. От брой 16 на 1871 г. Каравелов става собственик на изданието. То излиза в тираж 450 – 500 екземпляра. Годишният абонамент за Румъния е 20 франка, а за Българско – 26 франка.

„Свобода" е революционен вестник с народнодемократична насоченост, орган на Българския революционен централен комитет (БРЦК). Програмата му е изразена с една дума в името му. Обосновава народното въстание като единствен път към освобождение от турско робство, обявява се решително против компромисите на еволюционисти, дуалисти и туркофили, както и против политиката на Великите сили. Проповядва „съвършена свобода" и Балканска федерация. Вестникът разглежда всестранно живота на българския народ и следи с интерес външната политика. Смята черковния въпрос за изживян и отделя много място за култура и просвета. Културната рубрика на вестника е богата. Наред с материалите на Каравелов се поместват стихотворения на Ботев и творби на чужди автори. Печатат се литературно-критически статии и рецензии, не са подминати и външнополитическите въпроси. Вестник „Свобода", както по-късно и "Независимост" са списвани извънредно темпераментно, понякога с унищожителен език.

След излизането на брой 22 от 25 ноември 1873 г. Каравелов спира издаването на „Свобода". Това е пряко свързано с обира на орханийската хазна, извършен на 22 септември 1872 г. в Арабаконашкия проход, с участието на Димитър Общи, помощник на Левски. Успешният обир, замислен с цел финансиране на българското националноосвободително движение, се превръща в провал, особено след признанията на задържаните. Четири дни след излизането на последния брой на вестника Каравелов получава нов паспорт от сръбското дипломатическо агентство в Букурещ – на 29 ноември 1872 г. – и безплатна виза за Австроунгария.[6, с.73] Заминава за Белград, но Михаил Арнаудов смята, че е ходил и до Париж, визирайки документ от архива на Руското вътрешно министерство.[1, с.396]

Когато през януари 1873 г. в Румъния е сформирано ново правителство с нова политика спрямо Османската империя, Каравелов се връща в Букурещ и на 23 февруари 1873 г. започва издаването на в. „Независимост", като броят излиза под №23, т.е. новият вестник е продължение на в. „Свобода" и на неговата редакционна политика, с превес на идеята за революция на „[в]сичкия Балкански полуостров".

Интерес представляват дописките на Каравелов, които са обемна част от неговата публицистика, както и малките публицистични форми – бележки, вести, телеграми, редакционни отговори. Те са включени в четвъртия том на събраните му съчинения, излязъл през 1984 г. под редакцията на Цвета Унджиева.

Дописките, публикувани в „Свобода" и "Независимост", са от различни краища на поробените български земи и от центровете на българската емиграция в Румъния, Русия и Сърбия. В двата вестника са излезли общо около 430

дописки от около 100 различни места. Близо половината са от Цариград. След тях най-многобройни са дописките от Русчук – столицата на Дунавския вилает. Те са около 100 на брой.

Каравелов съумява да създаде широка мрежа от дописници и информатори за своя вестник. Освен че получава много писма, той се вслушва и в разказите на очевидци – пътуващи българи, не пренебрегва и разказите на емигранти, които споделят сведения от родните си места. Ясно е, че дописките са получавани в суров вид, тъй като едва ли Каравелов е могъл да има избор относно нивото на грамотност на своите информатори. Според изследователите той обработвал получената информация, приспособявал я към своите разбирания и вкус и сам написвал дописките за рубриките на своите вестници. Доказателство за това е монолитността на в. „Свобода", идейното и стиловото единство на включените материали. По този начин Каравелов е авторизирал дори информациите, изпратени му от образовани и интелигентни кореспонденти на вестника. В спомените си С.С.Бобчев пише: „Това, което ми правеше впечатление, беше, че нашите кореспонденции наистина се появяваха във вестниците на Любена, обаче те бяха неузнаваеми даже за нас. Редакторът ги преработваше, изменяше, допълняше по своето усмотрение и те вземаха характер на много по-остри и осъдителни за турските работи, отколкото бяха писани от нас".[2, с.16]

Цвета Унджиева разглежда интересен документ, запазен в архива на Любен Каравелов. Това са 24 ръкописни листа с общ надслов „Търновски потайности", изпратени до редактора на в. „Свобода" от Филип Симидов. Те се състоят от три тематично различни информации. Каравелов взема само основните факти от едната част, озаглавена от Симидов „Убитото момиче", и ги включва в типичен публицистичен текст – началото на дописката „Русчук, 21 майя", поместена в бр.29 от 2 юни 1870 г. Публикацията наистина е била неузнаваема и за своя автор. Каравелов се е стремял да уточни и да обогати получената информация. Така в дописката за убитото момиче Пена са внесени допълнителни детайли, посочени са нови имена, вероятно взети от другиго, разкриващ същия трагичен случай. В друг документ от архива на писателя неизвестен автор описва патилата на семейството си и изпраща недовършения разказ с бележка до редактора: „Продължавай, бае Каравелов, както щеш...". Очевидно неизвестният дописник добре е познавал редакторската практика на Каравелов.

Дописките в „Свобода" и "Независимост" информират за злободневните събития по българските земи и в чужбина. Емоционални и ярки, те са изпъстрени с остри характеристика и интересни описания. От иронично-саркастични до бичуващи, от изпълнени с хубав народен хумор до хапливи и откровено обидни те достигат в този си вид до читателя благодарение на денонощната работа в редакцията. Там Каравелов не е сам. Пръв помощник му е бил Христо Ботев – млад публицист и поет, който се установява в печатницата от втората половина на 1872 г., т.е. той е бил съредактор на вестника през неговата трета и

четвърта годишнина. Според някои изследователи, между които акад. Михаил Димитров, по-голямата част от приписваните на Ботев дописки от този период са от Русчук – около 40. Други литературни историци, сред които се открояват Цвета Унджиева и Дочо Леков, смятат, че всички дописки носят следите на Каравеловото авторство или на редакторското му перо.

Дописките са подписвани по най-различен начин – от подписи като „Балканец", "Един българин из Гюргево" и "Един момък" през инициалите К., Н.К., В.В., S.S. и др. до математически и астрологически символи. Повечето от русчушките дописки са подписани със символи. По онова време е естествено дописниците да държат на своята анонимност. Истинските им имена е знаел само Каравелов, който стриктно спазвал принципа на анонимност. Той строго се придържал и към друг принцип, неднократно отразяван в бележките му „От редакцията" – към неподписаните дописки се отнасял резервирано.

За Каравелова публицистика се считат и късите рубрики „Български известия" и "Най-нови известия" във вестниците "Свобода" и "Независимост", както и отговори и бележки на редакцията и администрацията, телеграми и др.п. Те носят сгъстена информация и са остър отклик на всичко, което се случва в българските селища с българския народ. Тези кратки публицистични форми отразяват оперативността на Каравеловата редакция и високата ѝ гражданска чувствителност.

Публицистиката на Любен Каравелов на страниците на неговите вестници е огледало на неговите идеи, творчески темперамент и писателско перо. В тях е цялата му личност – рязка, избухлива и пряма, иронична и саркастична, мъдра и разбираща, неповторима, Каравелова!

И двата вестника са се разпространявали по цяло българско. Стоян Заимов разказва в книгата си „Миналото" колко хитро и предпазливо се е пренасял в. „Свобода" – от Румъния през река Дунав с параходчето между Гюргево и Русчук. Броевете, скрити в дрехите на куриерите, са били доставяни в къщата на Баба Тонка, която е била разпределителен пункт за вътрешността на страната. Оттам, по верни хора, вестникът е тръгвал към градовете и селата, в които е имало революционни комитети. Хората са го чакали нетърпеливо и с вълнение са поглъщали Каравеловото слово.[1, с.403]

Русе присъства не само в публицистиката и в художествената проза на Любен Каравелов. Градът остава завинаги в неговата биография като

Краят на един път

През последната година от земния си път Любен Каравелов живее в Русе – от ноември 1878 г. до 21 януари 1879 г. По това време в града са Никола Обретенов, Захари Стоянов и Иван Вазов. Години по-късно Вазов си спомня за срещите си с Каравелов.

Двамата се запознават през 1876 г. в Букурещ, скоро след заминаването на Ботевата чета, в тежък за революционера и писателя период, когато е пренебрегнат от емиграцията, поради отдръпването си от революционната дейност. След смъртта на Ботев положението му още повече се утежнява и, както казва Вазов, „около него беше се образувала пустиня".[3, с.384] Каравелов приема младия поет приветливо, а по това време той е неоспорим авторитет в областта на литературната критика. В писмо от 12 декември 1888 г. до руския си преводач В.В.Уманов–Каплуновский в Одеса, Вазов пише за критическата дейност на Каравелов: „Тези критически статии съставят голяма заслуга на Любена в българската литература. Той я очисти от маса бездарности".

Вазов подновява срещите си с Каравелов в Букурещ през 1877 г., когато започва Руско-турската освободителна война. Двамата често се виждат в едно от кафенетата на ул. „Поду Могушой" (сега „Calea Victoriei"), където ходят и Стефан Стамболов, Олимпий Панов и други български революционери-емигранти.

Следващите срещи са в Русе през 1878 и 1879 г.

Каравелов пристига в Търново от Свищов през юли 1877 г. да уреди преместването на печатницата си от Букурещ, с намерение да продължи издаването на започнатото в Букурещ научно-популярно списание „Знание". Замисля да се прехвърли в Русе. Явно е преценил, че големият вилаетски център, оживен от руската окупация, дава много по-големи възможности за книжовна и културна дейност от малкото и неустроено Търново. В една телеграма без дата, запазена в архива на Боян Пенев в БАН, до Иван Чернаев в Русчук, се казва: „Все что получается в Русчук задерживайте и не высилайте в Тернове. Я сам не останусь здесь. Каравелов".

В дневника на Никола Обретенов срещу 22 авг. 1878 г., вторник, е записано: „Днес като се върнах от работа, казаха ми в дома, че Каравелов дошъл от Търново. Идвал да ма търси. Щял да заминава за Букурещ".[5, с.230] На 27 август, неделя, Каравелов се връща от Букурещ.

Вазов казва, че в края на септември или началото на октомври в Русе пристигнала печатницата, но явно греши, защото на 26 октомври, четвъртък, Никола Обретенов записва в дневника си: „Надвечер излязохме на сладкарницата, дето се срещнахме с Каравелова, който доде от Видин. Каза ми, че ще си пренесе печатницата тука в Русе".[5, с.247] Съпругата на Каравелов Наталия Каравелова уточнява, че преместването на печатницата в Русе е станало на Димитровден, но може би няма предвид точно датата, а по-скоро тя ѝ служи за ориентир.[4, с.87]

При едно от идванията си в града, най-вероятно в края на август, Каравелов посещава Вазов. Съобщава му, че има намерение да основе вестник „Основа" в Търново и го кани за редовен сътрудник. Вазов си спомня: „Той ме намери в канцеларията и ми се видя твърде уморен и отслабнал".[3, с.387]

Четиридесет и четиригодишният Каравелов се настанява в Русе вероятно в началото на ноември 1878 г., на две преки от дома на Вазов. Навестява го и Никола Обретенов. На 18 ноември 1878 г. в дневника му е записано: „Ходих при Каравелова да го видя, който е от няколко дена болен".[5, с.251] За Обретенов и З. Стоянов Л. Каравелов е българският Мацини – умът и съвестта на националната ни революция. Болният вече Каравелов обичал да чете английския историк и социолог-позитивист Хенри Томас Бокл (1821 –1862), който е любим автор и на З. Стоянов. За тези посещения Вазов си спомня: „При честите навестяванета, които правях на болния, аз с скръб забележвах недъга му, лицето му измършавяваше, силите му слабеяха, разширените му очи блещяха с трескав огън. Бедният, въпреки силните страдания и очевидността на неминуемата трагическа развезка на болестта му, пак хранеше надежда да живее и ми говореше за „Основа", и заедно проектирахме програмата на вестника, който трябваше да бъде политико-литературен, с либерална насока. И погледът му ставаше по-блестящ при мисълта за тая нова деятелност, която щеше да развие в възроденото отечество".[3, с.387]

Вазов посещава Каравелов на 17 или 18 януари. Заварва го да чете любимия си Бокл. Съобщава му, че на 10 февруари 1879 г. в Търново ще се събере Учредителното народно събрание. Каравелов вече е много зле, не може да сяда, само лежи, но е пълен с оптимизъм и желание за работа. Четири дни преди смъртта си, на 17 януари 1879 г., написва завещание, потвърдено от митрополит Григорий Доростоло–Червенски, в което съдружникът му Никола К.Жейнов е определен за изпълнител.

На 21 януари 1879 г., неделя, Любен Каравелов умира.

Никола Обретенов пише в дневника си: „Тая заран доде г-жа Ната на Каравелова жена му в дома и каза, че понеже Каравелов е зле болен, затова да отиде майка ми (Баба Тонка Обретенова – б.а.) в тях и в случай, че умре да ѝ помага. Къде обед си доде майка и ми каза, че Каравелов е свършил вече, т.е. простил се е от този свят. Секи може да си представи сега в тази минута, в какво положение бяхме. Разбира се, като наш другар и организатор на бълг[арските] комитети, човек трябаше да заплаче. Тъй бъл[гарският] народ изгубва вече един от най-добрите патриоти и един от най-безпристрастните списатели в новата книжовност. Тъй бъл[гарският] народ са вече лишава от неговите списания". [5, с.262]

Срещу дата 22 януари, понеделник, е записано: „Дето да отидеше човек, с когото и да се срещнеше, друго не ще чуеш, освен да се говори за изгубването на Каравелова. Разни приготовления ставаха от страна на Градския съвет. По улицата в чест на Каравелова, от дето щеше да са прекара тялото му, [са спуснати черни знамена]. Погребението му ще стане утре по причина, че брат му [Петко Каравелов – б.а.] ще доде от Търново".[5, с.262]

На 23 януари, вторник, се извършва погребението на Каравелов. Присъстват много граждани, ученици, руски офицери и самият губернатор Акимов. През очите на Никола Обретенов то изглежда така: „Тая заран отсякъде по улиците са виждаха хора да отиват към къщата на Каравелова, дето трябаше за последен път да видат любимия си Каравелов, който е пренесъл извънредна полза на славянството. Българи, чехи, сърби, черногорци, руси и други славяни придружиха тялото на Каравелова до последното му вечно жилище. Слова се казаха от владиката, Тодор х.Станчева и от един доктор руски и най-сетне секи негов любимец му каза за последен път „лека ти пръст на благодетел" и вечната къща са покри с пръст".[5, с.262]

Същия ден Иван Вазов пише известната си статия „Каравелова изгуби-хме", отпечатана във вестник "Българин", брой 127 от 28 януари, с. 1–2, подписана с инициала „В".

За погребението патриархът на българската литература по-късно си спомня: „Любена закопаха до гроба на Караджата. С него заедно отидоха в земята и мечтите му да служи изново на освободеното отечество, което беше тъй много длъжно на горещото му слово, отидоха безвременно в гроба и великият дух, и великите нравствени сили на знаменития син на България, тъй много нужни за зиждителната работа в новия ѝ политически живот".[3, с.388]

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Арнаудов, Михаил. Любен Каравелов. Живот, дело, епоха. 1834-1879. София, 1972.

2. Бобчев, С. С. За Любена Стойчев Каравелов. // Юбил. сб. Т.2. София, 1938.

3. Вазов, Иван. Събрани съч. : В 22 т. : Т. 9. София, 1976.

4. Великов, Стефан. Любен Каравелов в спомените на съвременниците си. София, 1960.

5. Обретенов, Никола. Дневници и спомени. 1877-1939. София, 1988.

6. Стоянов, Иван. Любен Каравелов. Нови щрихи към живота и дейността му. В. Търново, 2008.

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ – ПРИНОСИ ВЪВ ВЪЗРОЖДЕНСКОТО КНИГОЗНАНИЕ

доц. д-р Живка РАДЕВА
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”

В полето на книжовността последните предосвобожденски години се отличават с придобит опит в авторството, в съставителството, в преводаческата дейност. Възрожденското книгоиздаване достига непознати дотогава обеми, броят на просветените българи бързо се увеличава, все по-голямо става желанието за четене и за „по-високо” учение. В тази обстановка приносите на Любен Каравелов към българската книжовност са много. В статията се спирам конкретно на бележките, които той публикува във вестниците „Свобода” и „Независимост” и в сп. „Знание” в периода ноември 1869 – февруари 1876 година.

Рубриката „Книжевни известия” съдържа библиографски сведения, придружени от кратки анотации и оценки за книги и периодични издания. Те не са подписани, но съдържанието, полемичният тон, начинът, по който са структурирани, категорично се свързват с личността на Каравелов. Към публикуването им писателят пристъпва след утвърждаването си като познавач на издателската реалност през 70-те години на XIX век и безспорен авторитет на книжовното поле. Бележките са кратки, композирани са еднотипно. В началото е информационната част, която предоставя сведения за заглавието, автора(ите), местоиздаването, времето на издаване, формата, обема и цената, а също сведения за преводача, съставителя, издателя. Описвайки тези данни, Любен Каравелов е коректен и винаги посочва информационния първоизточник, като коментира и обогатява вече известното съобразно собствената си осведоменост и интересите на българските читатели. Следва коментар върху изданието – неговите цели, съдържание, качеството на превода, на правописа, разпространението. В тази част от изложението Каравелов е критичен, думите му обичайно са проникнати от ирония, стига дори до сарказъм и до пълно отричане на ползите от новото издание. Често прави препратки към други автори, към други книги и периодични издания, което демонстрира неговата добра литературна осведоменост, познанията му относно практиките в българските и в редица чуждестранни печатници, свободното му боравене с текстове, включително и чуждоезични. Бележките завършват с препоръки към автори, издатели, преводачи – похвали се срещат рядко. Приносният им

характер към българското възрожденско книгознание е многоаспектен и лесно различим.

На първо място бих посочила голямата им информационна стойност. Чрез тях Каравелов осведомява за всичко, което според него е важно за българите в посока книжовност и авторство и е резултат от издадени книги и периодика. Стойността им се увеличава от факта, че са публикувани във време на затруднени комуникации и общуване и при условие, че българските книги се печатат и издават в чужди земи, че част от тях стават факт благодарение на чужди печатници. Бележките приоритетно информират за новото, за реализацията на книжовните проекти през годините, за идеите на български и славянски сдружения с изразено отношение към книгите и четенето.

Каравелов е с ясен поглед върху славянското книгоиздаване и включва в тях информация за чужди произведения, които според него са важни за българската история и култура: „В Петербург – осведомява той – е излязла книга под заглавие: „Поэзия славян….". Следва доста пълно библиографско описание на изданието, след което се посочва това, което му дава повод да пише за него: „В тая книга са поместени и български народни песни, преведени от К. Жинзифова…" [1] Такъв е случаят и с книгата „Турците в Европа" на Густав Раш, издадена в Чехия, която представя само с три нейни части: „Един град в Турция", „Варна и Русчук" и „България и българите". [2] Със същата идея посочва хърватския поетичен сборник „Lira", в който има стихотворения, свързани с българите. [3]

В „Книжевни известия" Каравелов често препраща към статии, близки до анонсираните, но публикувани в чужди източници и в друго време, с което на практика поддържа и продължава интереса към представените теми и внася допълнителна информация за развитието им през годините. Рубриката предоставя информация за предстоящи издания, за издания, спрени от печат, както и за тяхната повторна поява впоследствие и за разрешеното им разпространение: „Македония" е захванала да излазя изново – съобщава той. – Надеяме се, че нашите български патриоти щат да посрещнат тоя единствени български вестник с радостно сърце". [4] Това от своя страна говори за добра осведоменост относно авторски идеи и издателски планове. В бележките си писателят коментира информация и разгласа за книжовни начинания, публикувани в други периодични издания, в най-голяма степен във в. „Македония", което пък говори за добри лични контакти по посока книжовните предприятия и точни наблюдения върху публикуваното не само в българския, но и в европейския периодичен печат. На практика Каравелов превръща вестника и рубриката в осведомителен бюлетин относно литературните и книжовните проекти на времето, които имат отношение към българите или зад които стоят българи.

Важна тема за писателя-критик са българските периодични издания. В своите бележки обвързва информацията за тях с появата на първите им бро-

еве, с имената на редактори и с местоиздаването им, с ползите за българското образование. „Книжевни известия” редовно съобщава за вестникарски проекти на идейно ниво, проследява впоследствие развитието им от брой в брой, регистрира промените, радва се на успехите. „Македония”, „Зорница”, „Седмица”, „Будилник”, „Звънчати глумчо”, „Читалище”, „Периодическо списание” – всички те присъстват в „Свобода” и „Независимост” от брой в брой.

Информационният принос на Каравеловата рубрика има още едно измерение – тя увеличава познанието за значими със своята дейност личности – българи и славяни. Поводът е техни нови издания, юбилеи, но най-често – тяхната кòнчина. Акцентите падат върху българската им принадлежност или делата им в полза на българите. Спиридон Палаузов е представен като „родом българин”; следва информация за неговите отпечатани книги, за творбите, останали в ръкопис, за нереализираните книжовни намерения, за голямата му лична библиотека и за патриотичните му пориви. [5] Относно Никола Първанов най-важна според Каравелов е работата му „за българското просвещение”, издаването на българския вестник „Восток” в Белград, „в който са се помещали доволно важни статии”. [6] По подобен начин той представя и чужденците (Херцен, Чернишевски, Хилфердинг), като не пропуска да посочи връзката им с българите било чрез творчеството им, било чрез житейската им съдба. В редовете по повод смъртта на Тургенев например, е цитирана неговата повест „В навечерието”, „в която главната роля играе българинът Инсаров”. [7]

Приносният характер на рубриката се измерва и чрез информация за отпечатани литографии, които се свързват с дейността на издателя Недялко Пандурски от Трявна: „На кадрата са изобразени лицата на Раковски, на Цвятка Войводова, на Хаджи Димитра и Караджата, на Панайота, и най-после на Ангела Кънчова.” Каравелов коментира направеното, дава и идеи: „А защо не е поместен Васил Левски?... Г. Пандурски би направил твърде добре, ако би намерил портретите и на братия Миладиновци и да ги литографише. Братия Миладиновци са първите български мъченици.” [8] На друго място изразява недоволството си относно вече отпечатани литографии и порицава. По повод изобразяването на хан Аспарух с дружината му, дело на Николай Павлович, критичният коментар е под формата на въпрос: „Не намери ли г. Павлович други някой сюжет за своите картини. Цената й е една жълтица”. [9]

„Книжевни известия” съобщава за реализирането на родолюбиви просветни идеи и дарителски жестове, за народни тържества, посветени на българската книжовност, за дейността на българските литературни дружества, за действията на турската цензура. [10] Рубриката регистрира авторски и издателски интерес към типови книжовни структури и към важни за времето теми. Дискретно, без да посочва имена, информира за поредния опит да се

създадат български печатници: „Известихме се от достоверен източник, че някои си наши родолюбци са предложили на турския министър на просвещението да се отворят печатници в Пловдив, в Русчук, в Солун и в Търново, защото се чувствувала голяма потребност…". [11]

В своите кратки бележки Каравелов е забележително емоционален, не скрива симпатиите и пристрастията си. Чрез тях той представя и внушава критерии за стойност на книжовните проекти, очертава жалоните в българското книжовно поле. Според него те са:

- библиографска точност при цитиране, обективно позоваване на информационните източници, на автори и заглавия на новоиздадени книги. В задочната полемика с Блъсков по повод решението му да преведе книгата „Тайните на инквизицията" писателят демонстрира впечатляваща литературна осведоменост относно европейските книжовни практики, автори и европейската критика. [12]

- полезност на книжовния почин. Каравелов поставя това изискване към оригиналните и към преводните книги, които се създават през Възраждането. Според него една книга е добра, когато е полезна, а е полезна, когато се отнася до българите, когато литературното повествование е свързано с реалния живот, а написаното е следствие от преживяното или е негово отражение. За него „полезен" е синоним на „домашен". В тази връзка коментарът му към първата българска готварска книга е ироничен. Той я свързва с чужди (американски и европейски) влияния и очевидно не я одобрява. Критичната му бележка към книгата на Славейков го представя като традиционалист, за когото външните влияния са вредни, а придържането към познатото и съобразяването с домашните традиции е задължително. Каравелов е категоричен, че книжовните занимания са призвание, а не професия, чрез която се добиват доходи. В този смисъл изискването за полезност стои над всичко: „Книгата се пише не за прехраната на Петра и на Павла, а за ползата на народът", внушава той. [13]

- достъпност в езиково отношение. Книгите трябва да бъдат написани на разбираем език, „по-прост и по-понятен", за да постигне изданието своите цели. „Каква полза има народът от такава книга, която той не разбира!", възкликва писателят в бележка от 12 ноември 1869 г. по повод новия брой на календара „Летоструй". Той е „на езиков пост" и по повод чистотата на езика, против употребата на чужди думи. Информирайки българското четящо общество за появата на две нови книги, Каравелов едновременно хвали и критикува техния автор. „…г. Богоров има голямо право, дето се подсмива над нашите писатели, които съвсем са орусили българският език, но той в своите брошури често прави същите погрешки." [14] По повод книжовния проект на Васил Чолаков („книга за българското правописание") отново е категоричен, че трябва да се пише и публикува „по духът и по конструкция-

та на простонародния език", че пишещите следва да се съобразяват с езиковите традиции. [15]

- достъпност на книгите като цена. В рубриката „Книжевни известия" Любен Каравелов често коментира цени на книги, списания, вестници, литографни изображения. Критикува Българското книжовно дружество, че забавя своите издания, че „Периодическо списание" се появява рядко и е скъпо. „Бълг. книж. дружество" е измътило и втората книжка на „Периодическо списание". Първата чини 1200, а втората 800. За две години две яйца; но и тия са твърде скъпи, а още повече неудовлетворителни." [16]

- прецизност към избора на текстовете за превод. В бележка от 3 дек. 1869 г. писателят информира, че по страниците на в. „Македония" се печатат повести и романи с продължение. Веднага след това настоява редакцията на вестника „да бъде малко по-строга" при избора на произведенията. В тази своя критична препоръка той демонстрира книжовната си осведоменост и начертава програма, включваща текстове за превод, чрез която внушава критерии за стойност. [17] Още по-голяма е взискателността му към самите преводи. За него те са добри само ако резултатът е „ясно, просто и удобопонятно за секиго" четиво.

- Каравелов внушава идеята за надграждане и усъвършенстване на книжовните достижения; компетентно и емоционално коментира значими книжовни проекти – речници, сборници. Такъв е случаят с идеята на Моско Попов за издаването на географски речник, включващ Европейска Турция, а именно България, Тракия и Македония. Според писателя речникът трябва да се издава поетапно, на части. „Нищо не бива цяло и безгрешно", заявява той. [18] В същата бележка изказва мнение относно идеите за събиране, записване и публикуване на българския устен фолклор (предания, пословици, поговорки, гатанки и приказки с исторически, археологически и критически издирвания). Каравелов е наясно с мащабността на подобни проекти. По тази причина съветва „това велико дело" да се постигне последователно, с изработване на цялостна стройна програма за събирателска работа, организирана и осъществена от отговорни и съпричастни хора, допълнително мотивирани чрез заплащане за положения труд. Той обръща внимание на съществуващите културни институции (Цариградското читалище, Българското книжовно дружество в Браила) да обезпечат финансово осъществяването на идеята със своя авторитет и чрез своите членове. Стремежът да приобщи българските книжовни институции към съвместна работа по мащабни книжовни проекти е отчетливо забележим.

- Каравелов отрича плагиатството, приспособяването, заимстването, побългаряването. Според него „подобни писатели заслужават не насърчавания, а тояга." Особено критичен е към практиката имената на авторите при преводи и преиздания да се пропускат. „Някой си П. Самарджиев е превел трагедията

(?) „Емилия Галоти”, която е намислил да напечата в Загреб. Кой е написал тая трагедия и от кой език е тя преведена? – За тия неща преводачът не бере грижа и не иска му се да ни каже.” [19] В критериите за стойност на изданието според писателя стои не само точността в позоваването (заглавия, авторство), но и точност в оформлението, в съдържанието. Той критикува дори конкретни думи, използвани не на място в публикации от периодичния печат. В кратките литературни бележки е ясно различимо самочувствието му на добре осведомен наблюдател и критик с мнение по всички въпроси, отнасящи се до българската книжовност. Особено впечатлява обзорът на възрожденските периодични издания във в. „Свобода” (бр. 22 от 1871 г.), при който изброява поименно 18 издания и ги оценява с присъщата за перото му критичност. Той е категоричен, че печатът трябва да отразява наистина значимите явления в културния и книжовния живот на българите, а редакторът – да отстоява позицията си относно публикуваното. „Една страница строга критика е милион пъти по-полезна, нежели цели томове безсмислени похвали”, а „хвалебните песни” са и глупави, и смешни. [20]

Приносът на Каравеловите „известия” към българското книгознание е неоспорим – чрез тях писателят внушава идеите си за силата и значението на книжовността като „най-силен двигател за народното съединение”. Рубриката има голяма заслуга за своевременното осведомяване на четящите и реално се вписва в книжовния живот на българите в последното десетилетие на робството. В нея присъстват със своите имена, занятия, обществени деяния голяма част от активните участници в книжовните процеси – автори, издатели, печатари, книжари, дарители. В коментарите си Каравелов е остър и полемичен – отговаря на запитвания, взема страна в спорове. В тях той е свободен, ясен, открит, категоричен, със смело и дръзко перо, без колебания и задръжки отстоява мнението си относно книги и журналистически публикации. „Книжевните известия” продължават да бъдат важни за българското четящо общество и през следващите десетилетия. Дори днес по оценката, която дават за книжовното събитие, можем да правим изводи за възрожденското общество; за отношението към теми, книги, автори и издатели, към стилистиката на заглавията, към естетиката на книжното оформление, към видовете издания, към цялостното присъствие на книгата в живота на българите през последните предосвобожденски години.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Свобода, 2, № 46, 29 апр. 1872.
2. Независимост, 3, № 46, 4 авг. 1873.
3. Свобода, 1, № 36, 30 юли 1870.

4. Свобода, 2, № 46, 29 апр. 1872.
5. Свобода, 3, № 10, 2 септ. 1872.
6. Свобода, 3, № 13, 23 септ. 1872.
7. Свобода, 2, № 23, 20 ноем. 1871.
8. Независимост, 3, № 38, 9 юни 1873.
9. Свобода, 1, № 50, 18 ноем. 1870.
10. Независимост, 4, № 33, 1 юни 1874; Независимост, 3, № 24, 3 март 1873.
11. Независимост, 4, № 52, 12 окт. 1874; Независимост, 4, № 29, 4 май 1874.
12. Свобода, 1, № 6, 11 дек. 1869.
13. Независимост, 4, № 51, 5 окт. 1874.
14. Свобода, 1, № 3, 19 ноем. 1869.
15. Свобода, 1, № 9, 4 ян. 1870.
16. Свобода, 2, № 14, 3 апр. 1871.
17. Свобода, 1, № 5, 3 дек. 1869.
18. Свобода, 1, № 7, 17 дек. 1869.
19. Свобода, 3, № 9, 26 авг. 1872; Свобода, 3, № 22, 25 ноем. 1872; Независимост, 4, № 6, 24 ноем. 1873.
20. Независимост, 4, № 51, 5 окт. 1874.

ДИГИТАЛНИ ДОКУМЕНТИ ЗА ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ ОТ ФОНДОВЕТЕ НА ДЪРЖАВЕН АРХИВ – РУСЕ

Надежда ЦВЕТКОВА
Държавен архив – Русе

Държавна агенция „Архиви“ (ДАА) е държавната институция в Република България, която осъществява в национален мащаб политиката по събирането, съхраняването, организирането и използването на архивните документи с историческо значение. [1] Архивите осигуряват публичен достъп на потребителите до документите, съхранявани от тях, като за целта създават и поддържат система на научно – справочен апарат. [32]

Визията за бъдещото развитие, перспективите и предизвикателствата, които стоят пред архивната институция са в неразривна връзка с реализирането на процеса дигитализация. При него чрез сканиране или друг способ се създава електронно копие на даден аналогов информационен носител.

2007 е годината, през която Държавна агенция „Архиви” стартира инициатива за създаване на дигитален архив в рамките на централизирана дългосрочна политика по дигитализация. [31]

Основната цел се заключава в разширяване и улесняване на достъпа до най-ценните архивни документи, без да се застрашава тяхното физическо състояние. Необходимостта да се активизира този процес е свързана с ограничения достъп до източниците, изследователската дейност и тяхното използване. Всичко това е свързано с националната отговорност, но и с тенденциите на глобално ниво. [27]

Базата на Дигиталния архив съдържа статични дигитални образи на архивни документи (текстови документи на хартиена основа, архитектурни чертежи, инженерни документи, фотографски материали, картографски документи, документи на кожа) със съответните метаданни. [29]

Дигитализацията позволява привличане на нови ползватели и обслужване на традиционните по иновативен начин. В социален аспект дигиталните технологии предлагат качествено нови подстъпи към осъществяването на универсално значими цели като получаване на образование, извършване на научни изследвания и разработки, културно израстване и обогатяване. Ползите от дигитализацията включват възможността за по-широк и по-лесен достъп до документите, съхраняване на оригиналните издания, начин подобаващо да се оцени стойността и значението на притежаваните колекции. [28]

Дигитализацията е основната първа стъпка за генериране на дигитално съдържание, което ще подпомогне създаването на дигитални колекции. Това е жизнено важна дейност за опазване и съхранение на колективното културно наследство. От изключителна важност е стартът на публикуване в интернет на най-интересните документи, пазени в архивохранилищата. Целта е да се покаже, че архивът не е прашна и скучна институция и че в него се съхранява живата история на страната ни. [30] Стремежът е да се достигне до максимално широк кръг българи, предоставяйки им лесен и достъпен начин сами да се запознаят с миналото на своята държава, на своя град, на своето семейство.

През епохата на Възраждането документите са се пазели в читалищата, църквите и българските общини. Това е времето, в което се слага началото на осъзнатото съхраняване на лични документи на обществени и революционери. Днес тези уникални частици история са запазени за поколенията в Националния архивен фонд. Като се знае историческата съдба на Русчук – седалище на Дунавския вилает не е чудно, че в богатата документална съкровищница на държавния архив се съхраняват ценни и уникални материали свързани с Възраждането.

Част от документите и снимките, свързани с личността на Любен Каравелов, са дигитализирани и предоставени за ползване на потребителите чрез интернет сайта на Държавна агенция „Архиви". Който желае, може с едно кликване на мишката, удобно разположен във фотьойла, да отвори техните електронните копия. Русенският архив има амбицията в едно обозримо бъдеще да подготви цифрови копия и на останалите документи.

Във връзка със 170-годишнината от рождението и 125-годишнината от смъртта на великия българин Любен Каравелов, както и на 135-годишнината от излизането на първия брой на в. „Свобода", е издаден библиографският указател „Любен Каравелов и Русе", който обобщава натрупаната през годините информация, съхранявана в различни архивохранилища в града. Издирените източници са подредени по хронологичен принцип и условно са разделени на „документи" и „снимки".

Най-значимите документи, които се съхраняват в Русенския държавен архив и от които черпим сведения за Любен Каравелов, се намират в няколко фонда, а именно: ф. 4К – Русенска градска община, ф. 410К – Архивна колекция от снимки, ф.59 – Комитет за проучване и написване на история на град Русе, ф. 835 – Народно основно училище „Любен Каравелов", ф.788 – Окръжен център за фотопропаганда и фотообслужване – Русе; личните фондове – ф. 58 – Емануилов, Аспарух Атанасов (1882 – 1950), ф. 400 – Пармаков, Симеон Пантелеев (1906 – 1966), ф. 1216 – д-р Доганов, Роман Александров – кардиолог (16.03.1917-б.д.), ф. 12К – Стоянов, Захари Далакчиев (1850 – 1889), ф.11К – Обретенов, Никола Тихов (1849 – 1939), както и списъкът на частичните постъпления. [26]

В Русе, града, в който Любен Каравелов избира да се установи в свободна България, се пази споменът за последните три месеца от живота му. Тук пред най-близките си хора – съпругата Наталия, братовчедите Никола и Константин Доганови, Никола Обретенов, Иван Вазов и други приятели, той споделя последните си предсмъртни желания. [25] В Русенския архив са запазени спомените на Стоянка Доганова – съпруга на Николай Доганов – първи братовчед на Л. Каравелов, и на Никола Обретенов за Л. Каравелов. Те са отпечатани във в. „Последни русенски новини" от 29 януари 1929 г. [21]

Русенци намират различни начини, за да отдадат почитта си към него – наричат на името му улицата, където е живял и починал, правят се помени на гроба му, организират се възпоменателни литературни четения на произведенията му, учредява се фонд „Паметник на Любен Каравелов" [24]

За тези събития свидетелстват и част от документите – Покана, отпечатана от Наталия Каравелова за парастас по повод три години от смъртта на съпруга ѝ Любен Каравелов, който ще се отслужи в църквата „Света Троица" на 12 януари 1882 г. [20], и Протокол на Общински съвет – Русе със сведения за предвидена в бюджета му за 1901 г. сума от 1000 лв. за паметник на Любен Каравелов – 10 април 1901 г. [19]

През 1904 г., по инициатива на тогавашния министър на просвещението проф. Иван Шишманов и по повод 25 г. от смъртта на Каравелов, Русенската община решава да премести костите му от занемарения краен гроб в друг, в началото на гробището, в непосредствена близост до църквата „Всях Светих". [23] Документите, които дават информация за тези събития са: Протокол на Общински съвет – Русе с решение, по предложение на министъра на просвещението Иван Шишманов, да се отпусне място в гробището, където да се издигне паметник – мавзолей, и се положат костите на Л. Каравелов, А.Кънчев и Ст. Караджа. – 4 август 1903 г. [18], Протокол на Общински съвет – Русе с решение да предвиди в бюджета си за 1904 г. сумата от 500 лв., в подкрепа на инициативата на Учителския съюз на учителите от средните училища – Русенски клон, да основе фонд за издигане паметник на Любен Каравелов – 28 ноември 1903 г. [17], Протокол на Общински съвет – Русе с решение да се изплати сумата от 105 лв. 82 ст. изразходвана за пренасяне костите и др. по случай честването на 25-годишния юбилей от смъртта на Любен Каравелов – 20 март 1904 г. [16], снимки на гроба на Л. Каравелов преди преместването на костите му през 1904 г. [15], след преместването на костите [14], както и на надгробния му паметник. [13]

Във фонда на Захари Стоянов откриваме следните преписи на документи, дело на Аспарух Емануилов: Черти от живота и списателската деятелност на Любен Каравелов, Реч на Захари Стоянов за живота и дейността на Любен Каравелов [12] и Статия от Захари Стоянов озаглавена „Любен Каравелов и неговите клеветници". [11]

В запазените писма на Захари Стоянов откриваме кореспонденция, свързана с личността на Любен Каравелов: Писмо от [К. Т. Кунеслев] до З. Стоянов с молба до писателя за изпращане на 50 екземпляра от книгата „Четите в България на Филип Тотя, Хаджи Димитър и Стефан Караджа" и брошурата „Черти от живота на Любен Каравелов" – от 20 април 1885 г. [10] От писмо с дата 8 май 1885 г. става ясно, че Захари Стоянов се е срещнал с Наталия Каравелова. Взето е решение авторът на Записките да издава и редактира съчиненията на Любен Каравелов. Сътрудничеството между Наталия Каравелова и Захари Стоянов продължава. В кореспонденцията от 15 юли 1886 г. става ясно, че тя е закупила печатница и неин съдружник е Захари Стоянов. [9] Във фонда откриваме също бележки на Захари Стоянов за биографията на Любен Каравелов [8] и сметка на дадените от Захари Стоянов на книгоразпространителите Пенчо Спасов, Г. Тулешков и Г. Орчев съчинения на Любен Каравелов за продажба с 40 % отстъпка. [7]

Сред уникалните и ценни документи от фондовете на Русенския архив се намират и: Регистрационната книга на Поборник-опълченското дружество в Русе, в която Любен Каравелов е вписан като: „поборник без оръжие, помагал морално, материално и като литератор" [6], Исторически бележки „Участие на русенци в революционното движение" от Димо Смядовски, с описание на връзките на Каравелов с членовете на Русенския революционен комитет [5] и снимка на Любен Каравелов, с посвещение „Ва памята на Любена Каравелова, господину Захария Стоянову. Н[аталия] Каравелова, Русе 2–й октомвр[и] 1888." [4]

На 21 януари 1879 г. Любен Каравелов умира. Това тъжно събитие за цяла България е вписано във входящия дневник за лична кореспонденция на митрополит Григорий. [3] В архивохранилищата се пази и снимка на къщата, в която е починал бележитият българин. [2]

На 23 януари, вторник, се извършва погребението на Каравелов. Присъстват много граждани, ученици, руски офицери и самият губернатор Акимов. През очите на Никола Обретенов то изглежда така: „Тая заран отвсякъде по улиците се виждаха хора да отиват към къщата на Каравелова, дето трябаше за последен път да видат любимия си Каравелов, който е пренесъл извънредна полза на славянството. Българи, чехи, сърби, черногорци, руси и други славяни придружиха тялото на Каравелова до последното му вечно жилище. Слова се казаха от владиката, Тодор х. Станчева и от един доктор руски и най-сетне секи негов любимец му каза за последен път „лека ти пръст на благодетел" и вечната къща се покри с пръст." [22]

България е държава, която с основание се гордее с многовековната си история. Архивната институция пази не просто миналото на страната ни, а безценните документи в нашите хранилища са културното наследство и националната сигурност на един 13-вековен народ. Като се има предвид уникалното и

неповторимо значение на това наследство от една страна, и огромните възможности на новите технологии, изграждането на Дигитален архив от Държавна агенция „Архиви" е иновативен начин за увеличаване и реновиране на нашето присъствие в българското и световното интернет пространство.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Закон за Националния архивен фонд
2. ДА – Русе, ф.59, оп.1, а.е.290, л.3
3. Пак там, ф.43К, оп.1, а.е.35, л.28
4. Пак там, ф.59, оп.1, а.е.290, л.2
5. Пак там, ... а.е.141, л.83; а.е. 142, л.55
6. Пак там, ... а.е.186, л.116
7. Пак там, ф.12К, оп.1, а.е.21
8. Пак там, ... а.е.17, л.10, 12
9. Пак там, ф.11К, оп.1, а.е.4, л.117
10. Пак там, ф.12К, оп.1, а.е.9, л.87
11. Пак там, ... а.е.15, л.66-83
12. Пак там, ... л.54-65
13. Пак там, ф.59, оп.1, а.е.142, л.2,3,9
14. Пак там, ф.58, оп.1, а.е.76, л.3
15. Пак там, ф.410К, оп.1, а.е.6, л.1
16. Пак там, ф.4К, оп.1, а.е.19, л.13
17. Пак там, ... а.е.18, л.278-279
18. Пак там, ... л.192
19. Пак там,... а.е.16, л.50
20. Пак там, ф.59, оп.1, а.е.56, л.1
21. Пак там, ф.1216, оп.1, а.е.97, л.1,2
22. Любен Каравелов и Русе. Библиографски указател, Русе 2004, съст. Г. Джурова, с.10
23. Пак там, с.90
24. Пак там
25. Пак там
26. Пак там, с.91
27. http://news.bgnes.com/
28. http://www.archives.government.bg
29. Пак там
30. Пак там
31. Пак там
32. Пак там

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ НА СТРАНИЦИТЕ НА ВАРНЕНСКА ДИГИТАЛНА БИБЛИОТЕКА

д-р Емилия СТАНЕВА – МИЛКОВА, Кристиана ДИМЧЕВА
Регионална библиотека „Пенчо Славейков" – Варна

Темата е разработена, следвайки опита, идеите и целите на екипа на Регионална библиотека в изграждане на дигитална колекция от периодични издания, пощенски картички и фотографии от края на XIX и началото на XX век, свързани с гр. Варна, част от българското участие в Европеана. Предвид темата на конференцията сме проследили присъствието на личността и делото на писателя, публициста и революционера Любен Каравелов на страниците на Варненска дигитална библиотека.

„Варненска дигитална библиотека" е създадена като част от дългосрочната стратегия на Регионална библиотека „Пенчо Славейков" – Варна с цел разширяване географията на представяне на културно-историческото наследство на Варна и региона и опазването на значимото историческото минало и наследство като специфика и разнообразие.

Основните програми по дигитализация и web-представяне на местни документални ресурси включват: „База данни дигитални копия и мета-данни на варненски периодични издания,,; „База данни дигитални копия и мета-данни на пощенски картички и фотографии от Варна XIX-XX в.,,

Изградените дигитални колекции от периодични издания и визуални документи са не само модерен вариант за опазване на културното наследство, но и възможност за пълно разкриване и лесен достъп до съдържанието им чрез мета-данните. Колекцията от дигитални копия, представени и в каталога на периодичните издания на библиотеката е надградена с аналитични описания и необходимите търсещи инструменти, отговарящи на изискванията на Европеана.

Дигиталният образ е съчетан с мета-данни – научна характеристика, библиографско описание и пр. Създава се друга възможност за познание на историята за всички изследователи. Артефактите от различни институции са представени в единно публично пространство – нова широко достъпна среда за изследване с адрес – http://www.libvar.bg/projects/digitalcollection/index.html/

Проектът показва „различното" ново партньорство с изследователя в многоаспектното изследване на културно-историческите реалии на града. В този процес библиотечният специалист има своята изключително отговорна роля,

независимо, че на пръв поглед е „невидима”.

Избрани са три различни погледа от края на XIX век към делото на големия българин. Първият – чрез свидетелството на съратници и съвременници, вторият – на младите дами от първото списвано от жени списание „Женски свят”, третият – на Варненската управа и гражданство.

***

Професор Иван Стоянов посочва, че „както и да го определят, всички са единни, че целият му живот е посветен на България”. [6]

„Добруджа” [вестник : седмичник] / Орган на комитетите България за себе си във Варненски окръг – Год. 1, N 1-14 (1887/88). – Добрич; печ. Л. Нитче : [б. и.], 1887/1888.]

Годината е 1887, вестник „Добруджа”, орган на комитетите „България за себе си” във Варненски окръг. Авторът на уводната статия ”Свобода или смърт” с пламенна патетика очертава заслугите на борците за свобода за майка България. [5]

„Свобода или смърт – това е славно изречение, тези са думите на нашите славни едно време революционери... кой българин не познава Ботева, Любена Каравелова, дякона Левский и др.” [5] „…Любен Каравелов денем и нощем пишеше хубавите, пълни с енергия и живост революционни статии… Силно беше словото на Любена, силни бяха неговите думи. Храбър беше този човек...”

Признанието за знаковото място на Каравелов в уводното слово, е въвеждащо към темата посредством разбирането, че към образа му вече могат да се добавят основно щрихи. И все пак…

„Прощъпулникът на Любен Каравелов като бунтовник [1] е в Сърбия – 1867, кореспондент на вестник „Голос” и „Руский вестник”. Почти непознато е свидетелството на Никола Живков за това време, публикувано във в. „Нова България”[1], издаван във Варна през 1887/88 г. Вестникът за политика и книжевност проследява в бр. 14 и 18 „Из хъшовския живот на Любен Каравелова”. Разказът за участието в подготовката на хъшовете доброволци при Зайчар и Княжевац, както и положението на „бай Либена” е направено в първо лице от Никола Живков, автора на „Шуми Марица”. Той пресъздава образ много различен от определението на Боян Пенев за Каравелов като кабинетен революционер. В краткия разказ четем: „По причина, че листът ни е малък, а има много материал, ний не обнародвахме комахай месец време от статията си под горното заглавие. И сега сме принудени твърде за кратко да пишеме за много интересни случки”. [1]

Никола Живков описва и битието на Каравелов в Кладово, където се обучава на военно изкуство от двама офицери. „Тука се намерихме с бай Либена още на втория ден, още на втория ден той ми даде да разбера, че няма ни пет

пари, и се заемаше с два-три лева, защото и у нази нямаше ги вече, защото в пристигането във Влашко и Кладово си изхарчихме и кръстното дукато. Това споменувам: защото лоши езици са говорили, че Либен бил много приближен с сърбите, че му давали много пари. Аз съм жив свидетел, че това са злобни измислици, че той гладуваше като същински хъш.” Авторът отделя от спомена за военните действия на доброволците, от отношението към тях от страна на сърбите и генерала, битките при Зайчар, Княжевац, Бабина глава, срещите с Каравелов и поставя акцент на преживяното за преминаването на Тимок с четата на Лазар, която веднага влиза в бой.

***

Различен е погледът към делото на големия писател в страниците на първото женско списание в България „Женски свят”, редактирано от жени и предназначено за госпожи и госпожици, с директор госпожа Теодора Ноева. В статията „Обществено литературно течение на женския въпрос у нас”, [3] публикувана в шест последователни броя от 1894 г., се проследява „какво има писано в нашата книжнина по жената преди освобождението ни, засега не ни е възможно да преровим цялата тая книжнина… Тук намерихме за добре да покажем как революционерът Л. Каравелов говори за жената в своите талантливи повести и разкази”. [3] Като проследява отношението и оценката на мъжа за жената и очакванията на жената от мъжа в семейството и обществото, авторката, цитирайки Каравелов, призовава „да бъдем самостоятелни…”.

„Но тия [мъжете и обществото] не са кадърни да забраняват мислите, тия нямат власт над вашия морал, следователно не могат да спрат вашето развитие.”

И още: „Мъжът може да избира според волята си и никой няма право да го задържава, но жената – с нея става съвършено другояче: тя може да желае само умен мъж и нищо повече”.

Теодора Ноева подчертава: „Тези мисли ги приведохме от Любен с цел да покажем на добрите си читателки как е текла мисълта за жената, нейния живот в обществото и човешките отношения между двата пола у хора, носили в главите си идеалите на бунта против робството”.

***

Много пъти дотук се изрече „бай Любен”. Третият поглед към темата ни отвежда към първите публикации, свързани с наименованията на улиците на град Варна във „Варненски общински вестник” от 1889 г. – „Наименование на по-главните улици в град Варна”. [2] Не е изненада кръщаването на улица на големия политик, революционер, писател. Изненадва ни названието – улица „Любенова”. Всъщност в този списък можем да открием „Бенковска”, „В. Левский”, „Ботева” и пр. И само две са изключенията на улиците, назовани

на малко име: улица „Радина” (днес ул. „Баба Рада”, наречена на младата героиня, спасила през 1828 г. християнските къщи от погрешният обстрел на руските войски) и ул. „Любенова”. Това си наименование тя запазва до 1915 г., когато наред с Любен Каравелов към списъка на големите имена се добавя и името на брат му. [4]

Безспорно зад идеята за именуването на улиците стои кметът на града Кръстьо Мирски, съратник на Каравелов, но общественият прием на названието „Любенова” подчертава съкровено интимното навлизане на творчеството на Каравелов и присъствието на личността в света на българина, а може би и признание за величие – такова, каквото даваме на владетели.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

[1] Живков, Никола. Из хъшовския живот на Любен Каравелова / Никола Живков. // Нова България (Варна,печ. Хр. Н. Войников), I, No 14, 30/01/1888, с. 2; No 18, 26/02/1888, с. 2-3.

[2] Наименование на по-главните улици в гр. Варна. // Варненски общински вестник (Варна), I, No 3, 24/11/1888, с. 2.

[3] Общественно-литературно течение на женския въпрос у нас. // Женски свят (Варна,печ. Л. Нитче), II, No 3, 01/02/1894, с. 22-23; No 4, 20/02/1894, с. 30-31; No 5, 01/03/1894, с. 36-37; No 6,20/03/1894, с. 44-46; No 7, 01/04/1894, с. 53-55; No 8, 20/04/1894, с. 61-62; No 9, 01/05/1894, с. 69-70.

[4] Протокол. // Варненски общински вестник (Варна), XXVII, No 7, 06/05/1915, с. 4-9.

За наименуване на улиците в града.

[5] Свобода или смърт. // Добружа (Добрич,печ. Л. Нитче), I, No 6, 28/11/1887, с. 1.

[6] Стоянов, Иван. Любен Каравелов. Нови щрихи към живота и дейността му. В.Търново, 2008.

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ И ПЛОВДИВ – СПОМЕНИ ВЪВ ФОТОГРАФИИ

Петко ГЕОРГИЕВ
Народна библиотека „Иван Вазов" – Пловдив

Настоящият текст не си поставя за цел фокусиране върху вече известни факти от живота и дейността на Любен Каравелов. Стремежът е да се изведат някои фрагменти, описания на лица, места и събития от младежките му спомени, свързани с – *„един от най-замечателните градове на Европейска Турция – Филибе"*. За това ще си послужим с новооткрити и малко известни фотографски документи от фонд „Портрети и снимки" при Регионална народна библиотека „Иван Вазов" – Пловдив.

Още в началото трябва да направим една важна бележка. През 1850 год., когато шестнадесетгодишният младеж – Любен, син на Стойчо Каравела от Копривщица, идва във Филибе – Пловдив, фотографското изкуство е още слабо известно и непопулярно не само в града, но и в цяла България. Важно е да отбележим и факта, че въпреки това само десет години по-късно се появяват първите портрети на Каравеловите „пловдивски герои".

Фотографията навлиза сравнително късно по българските земи. За дълъг период от време единствената възможност на българина да се сдобие със собствен портрет е да посети някои от големите икономически и индустриални центрове на империята. Изградените там фотографски ателиета като тези на: Паскал Себах, Братя Папазян, Д. Михайлидис, Панцополу, Каргополу в Цариград, Братя Лианда в Солун и Петер Себишан в Одрини, задоволяват тази нова и модна потребност на неголяма и преди всичко заможна част от имперските поданици. Немалка част от първообразите на възрожденско българско „портре" обаче са дело на пътуващите чуждестранни фотографи като Йосиф Капилер, Елиас Армин, Франсоа Бауер, Самуел Гелч, Николо Кавра. Някои от тях откриват впоследствие и постоянни ателиета в България и заедно с прохождащите български фотографи и вече утвърдени живописци като Атанас Карастоянов, Иван Доспевски, Никола Образописов, Георги Данчов – Зографина, оставят огромно визуално наследство от времето на българското възраждане. Именно това е причината, въпреки липсата на български имена във фотографията, снимки на известни лица от миналото да не липсват.

Фотографският портрет от миналото, който ние по презумпция приемаме за функция на историята, за романтична илюстрация на историческия текст,

дори и подправен и ретуширан, по същество е реален. Целта на този текст е да покаже, че фотографската снимка освен илюстрация, генерира собствен исторически контекст, който е също толкова важен колкото и социалната ѝ фунция – да бъде повърхностно зрително консумирана.

Едни от най-живописните и искрени описания на град Пловдив са дело на Любен Каравелов. Както по-горе стана дума, той пристига в града едва шестнадесетгодишен. Въпреки, че до края на живота си преработва, допълва и редактира многократно своите спомени, можем да кажем, че те си остават неподправени, че са запазили юношеската свежест, че не са станали жертва на ослепяващия навик. Спомените на Каравелов не са особено популярни в Пловдив, не са и много харесвани именно заради младежката дързост и откровение на езика му. Пловдив е първият голям град, който авторът вижда в живота си, но го харесва само отдалеч. Няма да е пресилено да кажем, че Каравелов откровено не харесва града, от спомените му навяват тъга, спотаен гняв и разочарование. Това е видно още от първите му впечатления – *„ Градът е твърде живописен, но вие сте длъжен да гледате и на него така също, както би гледали на сичките други азиятски градове – отдалеч. Когато гледате на турските градове отдалеч, то тие ви се чинят великолепни и живописни, но щом влзете в тях, то пред вази се изправя полусъборени къщи, кални улици, вонещи блата, отчаяна нечистотия, мързеливи и крастави кучета и сънливи физиономии. И наистина, когато аз се приближих към Пловдив, то мене приведоха в голям възторг и местоположението и живописността на зданията, и величеството на река Марица. Къщята вапцани с всевъзможни вапцилки, джамиите и минаретата се белеят, дърветата по гробищата се зеленеят, а бистрата и широка хубавица Марица отражава в своите води градските здания и копира още един град. Но щом ние влязохме в градът, то сичко се измени, сичко доби друг вид, сичко изчезна. Конете затъваха и забатачваха се в калта до колене и люшкаха се от страна на страна заедно с нази; ние затъквахме носове си да се не задъхаме от необикновенната воня; по улуците плуваха мъртви кучета, котки, даже и коне”*.[1]

През 1907 г. Пловдивската общинска управа дарява на Народната библиотека и музей в Пловдив две изключително значими за града фотографии на Димитър Кавра. Първата представлява панорама на Пловдив от 1881 год., съставена от девет скрепени кадъра. Втората, изглед към тепето „Бунарджик” – сборна фотография от три снимки. Направената от Кавра панорама, макар и тридесет години по-късно от периода, за който говори Каравелов, удивително илюстрира казаното от него. Деветте кадъра позволяват да видим с очите на Каравелов този току-що сдобил се с европейска свобода ориенталски град. Същото внушение се излъчва и от фотографиите на Димитрий Ермаков. Той снима различни части от Пловдив през 1882 год. от височина Небет Тепе. Малките и схлупени къщи, тесните улици, и високите варосани джамии, *чудния*

ориенталски град.

През 1983 год. излиза книгата „Фотографското изкуство в България" с автор Петър Боев, един от най-добрите познавачи на старата фотография. В изследването си той споменава бегло австро-унгарския фотограф Елиас Армин от Будапеща и една ценна снимка, собственост на Пловдивската библиотека. Става дума за един групов портрет на възрожденския деятел и учител Йоаким Груев и група негови ученици, заснета в Пловдив през 1862 год.[2]

Позволявайки си да отворим малка скоба, трябва да кажем, че сбирката „Портрети и снимки" на пловдивската библиотка е една от най-старите организирани библиотечни сбирки в страната и е първата, станала обект на дигитализация в институцията[3]. Дейностите по изграждане на електронна база данни, на дигитализация по съвременните стандарти и изисквания доведоха до изглаждане на редица неточности в описанието на голям брой фотодокументи. Така например през 2013 год. беше установено, че в сбирката има още три фотографии от Елиас Армин, направени в Пловдив в периода 1861 – 1862 год.

Въпросните снимки са – два групови портрета на Йоаким Груев и учениците му; един семеен портрет на общественика Костаки Пеев заедно с майка си и сестра си; и един интересен портрет на небезизвестния гръцки митрополит Хрисант Пловдивски.

Добре образован духовно и светски, Хрисант е Пловдивски митрополит в периода от 1850 год. до 1857 год. Краен защитник на елинизма, той е в основата на раздора между българи и гърци в Пловдив, заради което е отзован от Вселенския патриарх. На два пъти е митрополит и на град Смирна, между 1840 – 1850 год. и 1857 – 1869 год. Негови са думите: *„Ако си православен, то ти си елин; не може да си православен, без да си елин"*.

Силно мразеното от българското население на Пловдив име на Хрисант се споменава редица пъти в спомените на Любен Каравелов. За него той говори не особено ласкаво и дори язвително:

„В онова време, когато аз дойдох за пръв път в Пловдив, духовен архипастир на невежественото христово стадо в тоя град беше кир Хрисант. Трудно е да опише човек такова духовно лице и неговият развратен до костите и развален до последна крайност щат. Аз който бях се родил в село и който бях убеден, че владиката е втори Бог и че тоя Бог е нравствено, чисто и ангелско същество, намерих в Пловдив следующите Теодорини митарства: 1)Негово преосвещенство живееше в митрополията и държеше десетина слуги и слугини, един оланин, няколко млади дякончета, няколко души сеизи и една посестрима; 2)Негово преподобие отец архидякон живееше явно с една калугерка, на която името беше Мария Цанчова, беше с нея по цял ден на чешмата и гледаше на улицата така невинно, чегато неговата най-главна обязаност е да прави блуд и да представлява цариградската улица „ Кюмюрджи сокак" в миниатюрен вид; 3) Негово преподобие отец протосингела приличаше и морално

и физически повече на блудница, нежели на свещено лице; 4) негово боголюбие отец иерокирик плуваше между вдовиците като бубрук в лой и четеше им отпустителни молитви и пр. Аз не се шегувам."[4]

„Трудно е да опише човек", така започва Каравелов и въпреки тази „трудност" се „заема" да опише с думи, само така както той може, и архипастира и разваленото му до последна крайност духовно обкръжение. Описанието би предизвикало и навярно предизвиква у всеки различна представа за духовната извисеност и благообразност на митрополита.

Можем да кажем, че ако не познавахме личността на Хрисант Пловдивски от спомените на Любен Каравелов, Найден Геров и Йоаким Груев, трудно бихме могли да свържем иначе благообразния вид на аскетичния монах от снимката на Елиас Армин с всички злодеяния, които са му вменени.

Пристигайки в Пловдив, младият Каравелов е посрещнат от съратника на баща си Станьо Батулът, който има поръчение да го настани за отглеждане в някое гръцко семейство, което би се заело с нелеката задача да окастри младежкия „български варваризъм". Красноречието на Любен Каравелов по отношение на тази нелека задача е завладяващо:

„...И наистина може ли, кажете ми, един българин да носи потури и червен пояс, когато гъркоманската цивилизация изискваше дълги с остро дъно и с множество складки каравани (гащи) и жълт пояс с възел в средата? Между гъркоманите се считаше за унижение да носи човек и вълнен контош, подплатен с агнешка кожа и Станьо се постара да ме реформира и да ми даде пловдивски вид. Той ми купи сини гащи, жълт пояс, лъскави кондурчета, морав фес. Единственият недостатък бяха чорапите. Секи вече знае, че великите наследници на византийската империя носят памучни чорапи като жени, които връзват под коляното; а моите копривщенски вълнени чорапи бяха къси, следователно пищялите на краката ми оставаха съвсем голи. Но както и да е, господин Станьо ме направи грък за 500 гроша"[5].

Фотографиите на на Елиас Армин са едни от най-старите в нашата библиотека и са най-близо до описания от Каравелов период. Представляват една твърде живописна историческа правдивост. Двете снимки на Йоаким Груев и учениците му са, може би, най-красноречивата и вдъхваща живот илюстрация на това как е изглеждал и самият Каравелов в битността си на ученик в „гръцкия гимназион". На фотографиите има ученици, облечени по същия начин, за който той така искрено разказва. Можем само да гадаем дали и тях дългът на съвременността е принудил да променят освен своите духовни качества, така и *„своята вънкашна прелест"*.

Друга интересна колекция, която отнасяме до описаното от Любен Каравелов, е свързана със събитие станало 80 години по-късно.

През 1929 год. в Пловдивската народна библиотека и Музей се организира голяма ***„Изложба на исторически паметници и художествени старини,***

запазени частни колекции на някои изтъкнати пловдивски семейства”. Изложбата е открита на 29 септември 1929 год. по случай IV конгрес на Съюза на археологическите дружества в България, проведен в Пловдив. Подробна статия за събитието и самата изложба публикува Цанко Лавренов в Годишника на библиотеката за 1928 – 1929 год.[6] Изложбата презентира семейни ценности, съхраняващи се в шестдесет и шест изтъкнати пловдивски фамилии и жъне огромен успех, посетена е дори от Техни Величества Царя и Царицата на България. Интересното в случая е, че голяма част от тези предмети, между които и много художествени портрети са фотографирани и презентирани като илюстративен материал в статията на Лавренов в годишника на библиотеката. Четиридесет и седем снимки са дело именно на Цанко Лавренов, като той оставя и 14 оригинални рисунки с туш. Лавренов обръща специално внимание на тази изложба в мемоарите си, публикувани през 1967 год.[7], като споменава, че освен него с подредбата на изложбата се заемат и художниците Данаил Дечев и Нягул Станчев. Интерес предизвиква обаче друг момент, на който авторът набляга, и това са влошените отношения между него и директора Дякович, след публикуването на статията:

„Докато преди той явно изказваше своите добри чувства към мене, изведнъж отношението му към моята личност стана студено, дори неприязнено. Въпреки настояванията ми той не ми даде шпалтите за коректура, в резултат на което се получиха много печатни грешки. Освен това директорът не ми плати хонорара; получих го след много години, при друг директор и то след като се оплаках на министъра на просветата. С такива разтакания и огорчения бе съпроводен първият ми хонорар за научен труд.”[8]

Каква е съдбата на уникалните сребърни и порцеланови съдове, на красивите филигранови бижута и редицата художествени портрети, не е обект на този текст. Има информация, че днес някои от изложените тогава старини се намират в РАМ – Пловдив, в ГХГ – Пловдив, а за други се знае, че са прибрани обратно от собствениците си. Важното е, че благодарение на Цанко Лавренов до нас са достигнали фотографии на художествени портрети, на лица, ярко отбелязани в Каравеловите спомени.

Така например днес можем да видим образа на друга емблематична фигура за Пловдив – митрополит Никифор, предшественика на Хрисант. Той е митрополит на града от 1824 год. до 1850 год. С особено големи заслуги при изграждането и възстановяването на редица православни храмове в града, които са достигнали в този си вид и до нас. С доброто си отношение към всички народности в града е еталон за благообразност и духовно целомъдрие. Любен Каравелов, напротив, въпреки всеобщото мнение и въпреки че споменава Никифор бегло, го прави язвително в контекста на общото отношение към Хрисант – *„... успопшият архиепископ Никифор беше оставил цели три жени и десетина деца...”*[9]

Внушителни са портретите на Хаджи Калчо и на кир Михалаки Гюмюшгердан, за които Каравелов пише – *„...и така пловдивските евреи се отличават от гръцките пиявици и аферистите така също, както немските евреи се отличават от честните немски търговци. В Пловдив живееха х. Калчо (това лице живее и до днес), х. Панайот, Саръ-Ставри, Гюмюш-Герданът, Съчанът и др., на които би позавидовали и одеските евреи, и пещенские журналисти, и виенските самсари"*[10].

Трябва да отбележим, че заедно с тези портрети в библиотеката се пазят и различни оригинални снимки, дело на пловдивски и цариградски фотографи. Снимки на моралните стожери и радетели за българщината, отхвърлили „гръко-азиятската гангрена", Атанас Вълкович, Стоян Чомаков, Георги Стоянович, Йоаким Груев, Найден Геров. – *„тия първи откриха фалшивостта на фанариотите и посъветваха българския народ да не се каля в ромайското блато"*[11].

Запазени са и много фотографски документи от възрожденския период, които за съжаление не могат да бъдат датирани и описани точно. Те съхраняват образите на неизвестни пловдивски гръцки и български кокони, на едри и дребни търговци – погърчени българи, цинцари или елини, които Каравелов присмехулно нарича – коренни жители „евгенисти". Интерес представлява недатирана снимка на гръцки учители от „Гимназиона", на която биха могли да са и учителите на Каравелов – Самуркаш ефенди, „звярът" кир Ксантос, кир Славиди и пр.

Интересно е да споменем, че учителят Славиди, пръв гъркоман и преподавател в гръцкия гимназион, е родом българин и след време отново се връща към корените си. Откриваме неговия образ рамо до рамо с този на Йоаким Груев на оригиналната фотография, увековечила първия учителски събор в Пловдив през 1871 г.

Стереотипите, с които се отнасяме към старите фотодокументи, пречат да вникнем в богатия свят на образа, да открием в тях митично, живописно и естетическо богатство. Погрешно е да приемаме фотографията само и единствено като функция на историята, като илюстрация на историческия текст. Както стана ясно, когато говорим за старите снимки, трябва да си дадем сметка, че зад тях често се крие собствена история и живот. Образите на историческите личности, за които стана дума, са такива, каквито са! Каравеловият разказ за един или друг от тези хора, е само от многото възможни разкази. Най-важното е, че днес ние можем да видим тези лица и сами да ги изградим.

БЕЛЕЖКИ

[1] **Николова**, Ю. 2009. Пловдив в техните спомени. Пловдив : Фондация Балкански култ. форум, с. 41.

[2] **Боев**, П. 1983. Фотографското изкуство в България. София: Изд. Септември, с. 13.

[3] **Георгиев**, П. 2011. Дигитализацията на фонд „Портрети и снимки" като част от стратегията на Народна библиотека „Иван Вазов" – Пловдив за опазването на културно-историческото наследство. В: Янкова, Ив., Т. Тодорова (състав.) Библиотечният и културен мениджмънт и информационно-комуникационните технологии. София: Изд. За буквите – О писменехь, с. 242-247.

[4] **Николова**, Ю. 2009. Пловдив в техните спомени. Пловдив : Фондация Балкански култ. форум, с. 45 – 46.

[5] Пак там, с. 52.

[6] **Лавренов**, Ц. 1931. Изложба на исторически паметници и художествени старини запазени из пловдивските семейства. В: Годишник на народната библиотека и музей в Пловдив. Пловдив: Народна библиотека „Иван Вазов", с. 199 – 26.

[7] **Лавренов**, Ц. 1967. По стръмната пътека. София : Български художник.

[8] Пак там, с. 150.

[9] **Николова**, Ю. 2009. Пловдив в техните спомени. Пловдив : Фондация Балкански култ. форум с. 46.

[10] Пак там, с.54.

[11] Пак там, с. 70. собствено мнение за тях.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Боев, П. 1983. Фотографското изкуство в България. София: Изд. Септември.

2. Бърнев, П. 1982. Портретната фотография. София: Изд. Техника.

3. Гаймер, П. 2011. Теории на фотографията. София: Изток-Запад.

4. Георгиев, П. 2011. Дигитализацията на фонд „Портрети и снимки" като част от стратегията на Народна библиотека „Иван Вазов" – Пловдив за опазването на културно-историческото наследство. В: Янкова, Ив., Т. Тодорова (състав.) Библиотечният и културен мениджмънт и информационно-комуникационните технологии. София: Изд. За буквите – О писменехь, с. 242-247.

5. Георгиев, С. 1898. Ръководство по фотография. София: Придворна печ. Бр. Прошекови.

6. Лавренов, Ц. 1931. Изложба на исторически паметници и художествени старини запазени из пловдивските семейства. В: Годишник на народната библиотека и музей в Пловдив. Пловдив : Народна библиотека „Иван Вазов", с. 199 – 265.

7. Лавренов, Ц. 1967. По стръмната пътека. София: Български художник.

8. Николова, Ю. 2009. Пловдив в Техните спомени. Фондация Балкански култ. форум.

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ – ДЕЙНОСТ И ЛИТЕРАТУРНИ ПОЗИЦИИ

Елизабет ЗДРАВКОВА
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”

Още от самото начало на своята публицистична дейност Любен Каравелов се радва на авторитет, какъвто по-рано е имал само Раковски. Самоуверен и решителен, безстрашен изобличител на лъжата и насилието, с голяма умствена култура и ясни начала в програмата си, той става трибун на революцията.

В оценката си на европейските отношения Каравелов стои предимно на позициите на руската и западноевропейската прогресивна мисъл с отричане на политическия абсолютизъм, признаване на републиканския строй, преклонения пред народния суверенитет и пред демокрацията и настояване за независимост на всеки онеправдан народ. Каравелов възхвалява свободата – нравствена и политическа, социална, гражданска и черковна. “Ние българите, които от 450 години насам сме попаднали под най-тежкото, под най-суровото и под най-адското тиранство… Ние, които до вчера бяхме останали най-назад в сяко едно отношение, днес захванахме вече да живееме и да търсиме това, щото е най-свято, най-велико и най-драгоценно нещо за човекът, т.е. личната и народната своя свобода.”

Каравелов установява естествената необходимост от свободата. Без свобода няма ни живот, ни щастие, “защото чрез нея човекът е достигнал до най-високото съвършенство в гражданският живот, до най-честата отхрана, до най-светлото просвещение и до най-високото човеческо достойнство”. Щастието зависи и от просветата, но просветата на свой ред е обусловена от материалното богатство, което предполага свобода. “И така няма по-голямо добро на тоя свят от човеческото самопознаване и от свободата, която е следствие на самопознаването, а така също няма по-голямо зло от невежеството и от робството, защото свободата опитомява човека и накарва го да бъде човек и да познава себе си, а робството убива в него и най-святото нещо, т.е. неговото човешко достойнство.”

Пътят, който Каравелов изминава в своята еволюция на писател и революционен деец с голяма активност, е твърде своеобразен и сложен. По него се срещат следи от влияния на различни страни с нееднакво обществено устройство, на политически партии и социални движения с буржоазно-националистическа, консервативна или ярко изразена революционно-демократична про-

грама. Публицистичното творчество на Каравелов още пази искрата, която се е получавала при сблъсъка на разнородни идеи и течения и е осветявала пътя на всеки народен писател и ръководител на българската националноосвободителна борба. Същевременно този път показва и въздействието, което Каравелов е упражнявал върху своята съвременност като писател, публицист и революционер. Българското националноосвободително движение след Раковски уточнява своята тактика и своето организационно устройство, като се обогатява и от идеите, които Каравелов внася в него. В идейните и социални борби на сръбската Омладина от 60-те години, както и в сръбската художествена литература, присъствието на руския възпитаник Каравелов е ярко изразено. То се чувства и в националноосвободителните борби на черногорския народ. Още през 1871 г. в. „Црногорац" препечатва в превод на сръбско-хърватски език брошурата му „Български глас", в която са изяснени някои от идейните принципи на БРЦК. В сръбския периодичен печат от онова време е нещо обикновено често да срещаме името му и немалко статии, информации, отзиви и бележки за характера на неговата дейност. Някой изследвания показват, че той е бил популярен и сред румънската прогресивна общественост, която се интересува от художествените, литературнокритическите и публицистичните му произведения.[1]

Дейността на Любен Каравелов е богата и разностранна – художник-белетрист, учен, публицист и общественик, политик и революционер – която и страна от дейността му да проследи човек, той се сблъсква със значително наследство, за ориентирането в което се изисква и време, и търпение. При това положение да се говори тук за целокупната дейност на Любен Каравелов би значело да си поставим твърде широка задача, която би ни наложила просто изброяване на извършеното от него, без да успеем да вникнем в движещите пружини на неговия живот, в неговите идеи и личност.

По необходимост трябва да се спрем върху онази страна на дейността му, която е обединявала и концентрирала най-много сили и която, както и при всеки друг човек, в една или друга степен се е отразила и върху останалата му дейност. Тук става дума за политическата дейност на Любен Каравелов. Как се е оформил Каравелов като политик, през какви периоди на развитие е минал той.

Каравелов отива в Русия една година след Кримската война, когато руският живот се характеризира с изостряне на социалните противоречия. Селяните вече не могат да живеят при старите условия, а господстващата помешчическа класа не иска да отстъпи. Създало се положение, което Ленин нарича „революционна ситуация". На политическата сцена на руския живот излиза ново течение – течението на революционните демократи, политически изразител на бедните селски маси. Това течение не минава съвсем безследно за нашия сънародник – от него той усвоил известни похвати на литературна критика и на художествено творчество.

Напълно понятна и хармониращa с настроението му на човек, който очаква

освобождението на своята страна от чужда намеса, е била дейността на друга политическа групировка – славянофилите и панславистите, които проявявали открито интерес към съдбата на поробените славянски народи. Лично Каравелов се движел в средата на славянофилите. Чрез Славянския комитет, който бил в ръцете на славянофилите, била осигурена издръжката му в университет. „Руски възпитаник, обзет от идеологията на московската школа на славянофилите – пише М. Димитров, – Любен несъмнено повече, отколкото който и да е друг от поменатите български деятели, страдал от „вяра в братска Русия". Обаче, продължава същият автор, тази вяра успоредно с политическия ръст на Каравелов все повече и повече изветряла".

Узряването на нашия сънародник като политически мислител и деятел е дълъг процес, който предполага нови явления, идещи преди всичко от българската действителност. Но това време е още доста далече. Цяло десетилетие Любен Каравелов е носител и страстен борец за идеологията, добита всред славянофилските среди. Още в началото на 1861г. той започнал да се подвизава на публицистическото поле, като сътрудничи на славянофилските вестници „Наше время", „С.Петербургски ведомости", „Москва", „Руски ведомости", „Ден" и др. Статиите му от това десетилетие не са събрани и не са познати у нас. [2]

Литературните позиции на Л. Каравелов

Любен Каравелов е първият български литературен теоретик и критик, който развива обосновано и последователно въпросите за характера и значението на художествената литература. Той пръв у нас разработва принципите на материалистическата естетика. Неговото литературно-теоретическо и литературнокритическо наследство е извънредно богато и многообразно.

Литературните възгледи и позиции на Л. Каравелов не могат да бъдат правилно разбрани, ако се откъснат от сложното и противоречиво историческо и културно развитие на нашата страна през епохата на националното ни възраждане. Те са тясно свързани с неговите обществено-политически, социологически и философски възгледи. Те са неотделими от практическата му дейност на политик и общественик.

Всички основни черти на неговите литературни възгледи произтичат от това първо и най-важно изискване. То не е обикновено пожелание за близост до жизнената правда, за убедителност при изграждането на образите и характерите, то – изменено и обогатено – се превръща в стожер на естетическите му възгледи, в техен основен принцип.

Разглеждайки художествената литература като отражение на действителността, Каравелов долавя в общи линии връзката между литературата и науката като различни форми за познание. Той посочва някой специфични черти на художественото познание. То поставя и се стреми да разреши такива въ-

проси, каквито разработва и науката и по-специално хуманитарната наука, но „отговаря по-искрено и по-безпристрастно", защото е образно отражение на действителността, защото показва живота всестранно, в цялото му богатство и многообразие.

Редица проблеми на материалистическата естетика Л. Каравелов засяга съвсем бегло и общо. В други се проявява неизбежната за времето ограниченост и едностранчивост.

Л. Каравелов нееднократно подчертава, че високо художествената реалистична литература трябва да бъде прогресивна, целенасочена, действена, че само такава литература може да се превърне в могъщо средство за служене на народа. Литературата според него трябва да има ясна цел, трябва да принася полза, да бъде „обща ръководна идея". Тя не е и не може да бъде средство за забава и развлечение.[3]

Съвременник на последните години на Българското възраждане и сам участник в неговите процеси, Каравелов не остава чужд на нуждите на своето време – неговите мнения и оценки и осветленията му на събитията от онова време разкриват личния му поглед. Те запазват завинаги своята стойност, като първостепенен извод за Българското възраждане – епохата на големия революционен и културен подем. Следван и подкрепян от едни, зле разбиран или отричан от други, Каравелов с право може да бъде наречен революционерът с перо в ръка.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

1. КОНЕВ, ИЛ. Любен Каравелов/Илия Конев. – София: Български писател, 1966, с. 9-11

2. ДИМИТРОВ, М. За дейността и идеите Любен Каравелов. Исторически преглед, 1954, №2, с.3-4

3. УНДЖИЕВА, ЦВ. Любен Каравелов: Литературни позиции: Изграждането на белетриста: Майстор на фейлетона/Цвета Унджиева. – София: Наука и изкуство, 1968, с. 3, 4, 7, 9

ЗА „СЕЯТЕЛИТЕ" НА ИДЕНТИЧНОСТИ И ТЕХНИТЕ „ПЛОДОВЕ". НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ПУБЛИЦИСТИКАТА НА КАРАВЕЛОВ И НЕГОВИТЕ СЪВРЕМЕННИЦИ

Албена ХИНКОВА
Институт по литература, БАН

Заглавието на този текст е перифраза на съждения от добре известната статия „Нашата книжевност", публикувана в три последователни броя на вестник *Свобода* от декември 1869 г. С увереност може да се предполага, че тя е дело на Каравеловото перо, въпреки приложения от него в качеството му на редактор мистификационен подход – бележката под линия, която придружава първата от трите части на публикацията и в която се прави опит за разграничаване на редакцията от „малко прекаленото" мнение на автора [9; 7]. Сами по себе си бележката и това разграничаване могат да бъдат основа за размисли относно психографията на Каравелов. Но същевременно те приближават и доуточняват отговора на един от основните въпроси, които си поставям тук – по какъв начин публицистиката на Каравелов гради отделните типове идентичност. В един от заключителните абзаци на цитирания публицистичен текст се съдържа внушението, че „сичките наши писатели (…) са сеятели и щото тие посеят, това ще и да никне и плод да даде" [10; 7]. А тази мисъл се оказа още една предпоставка, заради която наблюденията ми върху Каравеловата публицистика са разположени в съпоставка с други публикации от същия исторически момент.

В изложението си бих искала да направя един съвсем кратък преглед на проблеми, свързани с формирането и проявите на някои типове идентичност в контекста на публицистични текстове от българския печат през 60-те години на XIX в. Въз основа на изследвания емпиричен материал работата се фокусира върху начина на конструирането им чрез печата и на градивния материал, с помощта на който те се формират.

В тази, както и в други мои разработки, си дават среща две типологии – на идентичностите и на начините за тяхното изграждане.

Анализът на целите и субектите, които генерират тези процеси, е повлиян от идеите на Ерик Ериксън за изграждането на идентичността като симултанно отразяване на (авто)рефлексии. Изследването се стреми да разграничава отделните типове идентичност и в съответствие с институционалния им контекст.

Възприетата типология, на която ще се спра подробно по-нататък в текста, е предложена от Мануел Кастелс и също е под осезателното влияние на Ериксън.

Според дефиницията, предложена от Ерик Ериксън за формирането на идентичността, то е свързано с "процес на симултанно отразяване на действителността", т. е. "процес (...), чрез който индивидът преценява себе си в светлината на начина, по който според него другите го преценяват". А субектът на идентичността на свой ред "преценява техния начин да го преценяват през призмата на това, как самият той възприема себе си в сравнение с тях и в сравнение с типове, които се станали релевантни за него" [4; 42]. Казано по друг начин: „Идентичността е резултат от наслагването на образа, който носителят сам си е изградил за себе си, с образите, които другите имат за него. Или по-точно – с образите, които носителят на идентичността знае и смята, че тези други, с които си взаимодейства, са му изградили"[1; 17–18]. Друг от съвременните изследователи, работещи върху проблемите на идентичността, Мануел Кастелс определя идентичността по следния начин: „процес на конструиране на значение на базата на някакъв културен атрибут или сроден набор от културни атрибути, който (които) получава(т) приоритет над другите източници на значение" [7;19]. Според Ивайло Дичев идентичността е "културният контекст", който се проявява най-силно, когато е застрашен от изчезване [3; 8–9]. Социологията приема, че „всички идентичности са конструирани" [7; 20]. Същевременно някои тенденции в хуманитаристиката (като социалния конструктивизъм) оспорват както идеята, че идентичността е „дадена по природа", така и схващането, че „тя се създава просто чрез актове на индивидуалната воля".

Съществуват различни типологии на идентичностите. Най-разпространените от тях посочват като основни следните типове идентичност: народностна (етническа, национална), религиозна (конфесионална), идентичности, изградени въз основа на биологичен принцип (расова, полова, възрастова), идентичности, формирани на базата на социална стратификация.

Статията ми в значителна степен е повлияна и от една малко по-различна типология, която е предложена от Кастелс в неговото цитирано по-горе съчинение. Тя се стреми да обхване контекста от властови отношения, в които се конструира идентичността. Авторът прави разграничение между три форми и произход на това изграждане.

Първият тип формиране на идентичност е легитимиращият – от него особено много се нуждаят „доминиращите институции на обществото, за да разширят и рационализират господството си спрямо социалните актьори". Този тип идентичност генерира „набор от организации и институции, както и последователност от структурирани и организирани социални актьори" [7; 20–21]. Така изградените „апарати" на обществото от една страна продължават динамиката на държавата, но от друга са дълбоко вкоренени сред хората. Според някои идеи в социологията, чрез дейността на подобни общности,

съюзи и други обединения се създават възможности за завземане на държавата без директна, насилническа атака. Ако подобни теоретични постановки бъдат съотнесени към обществената ситуация у нас през 50–60-те години на XIX в., ще се установи в каква висока степен те кореспондират с някои еволюционистични разбирания за подобряване съдбата на българския народ. Те са особено популярни и в следващите години (между издаването на фермана за самостойната Българска екзархия и Руско-турската война от 1877–1878).

Счита се, че „преходът от политика на идентичността към политика на различието" често е предизвикан от нуждата да се окаже „съпротива срещу наложени или фиксирани идентичности" [5; 207]. Ето защо тази проблематика заема сериозно място в съвременната социология, а и в типологията на Кастелс. Според нея вторият тип изграждане на идентичност е съпротивителният. При него идентичността се генерира от онези социални актьори, които са маргинализирани от господстващи субекти. Загрижени за своето оцеляване, те изграждат защитни окопи въз основата на принципи, които частично се различават или са напълно противоположни на принципите, които имат доминиращите елементи в обществото. Възникнало от чувството на отчуждение, на негодуване срещу изключването, считано от изключваните за несправедливо, това поведение често минава през „преобръщане условията на потиснический дискурс". Кастелс нарича този тип изграждане на защитна идентичност „изключване на изключващите от изключваните" [7; 21]. По мнението на цитирания автор „това е може би най-важният тип идентичност в нашето общество". Но един поглед към обществените процеси през XIX в. у нас, а и през Възраждането като цяло, може би ще разкрие, че този тип механизъм е сред водещите при формирането на повечето други идентичности.

Третият от типовете изграждане на идентичността, които предлага Кастелс, е проектният. При него социалните актьори се възползват от наличните и достъпните за тях културни материали, за да изградят нова идентичност, „предефинираща позицията им в обществото, и чрез това целят постигането на трансформация на цялостната социална структура". Това често се случва, когато съпротивителната идентичност започне да се придвижва извън защитните окопи на правата и самоопределението на отделни групи. „Идентичностите, които започват съществуването си като съпротива, могат да предизвикат проекти и в хода на историята биха могли да станат доминиращи в институциите на обществото, превръщайки се в легитимиращи идентичности, за да рационализират господството си"[К-с; 20]. Поставен в контекста на българския, а и на Балканския XIX в., този тип идентичност може да бъде открит сред повечето, считащи се за онеправдани от статуквото социални актьори, които изпитват непреодолимо желание да станат субекти – да създават индивидуална история, да придават смисъл на цялата сфера на преживявания както в индивидуалния живот, така и в колективния.

В настоящата си разработка бих искала да открои не само доминиращите за някои текстове идентичности (като цел и краен резултат на авторовите внушения), а също и да определя кой от трите типа формиране на идентичността обладава в съответните публикации (легитимиращият, съпротивителният или проектният). Емпиричният материал е подбран сред публицистични статии на Каравелов и негови съвременници, като по-специално внимание е отделено на полемичния диалог между тях.

Поставил началото на своите изяви в периодиката предимно с художествени текстове (стихотворения и повести), етнографски описания, преводни и компилативни съчинения, отпечатани в редактираното от „московските българи" списание „Братски труд", Каравелов дебютира в типично журналистическите жанрове по страниците на издания, списвани на чужди езици и ориентирани към чуждестранна читателска публика. Подобно на други свои съвременници избира за предмет на първия си публицистичен текст проблемите, свързани с борбите на българския народ за автокефална църковна йерархия. Би бил интересен един паралел между първата статия на Каравелов „Болгарския церковния дела" и други дебютни текстове, писани от значими дейци на Българското възраждане. Но ще се въздържа от по-детайлни анализи в тази посока, тъй като настоящата разработка е ориентирана към публикации на български език. Ще се изкуша само да отбележа, че първата публицистична статия на Марин Дринов [2; 1, 1–2], друг български интелигент, принуден да се изявява най-вече в чужда езикова среда и да бъде част от чуждоезикова публичност, започва сравнително кратката редица на публицистичните си статии с текст, не само посветен на църковните борби от 60-те години на XIX век, но и изявяваща такива граждански позиции, които имат немалко допирни точки с написаното от другия млад автор (Каравелов). Едно от сходните внушения е отрицанието на т. нар „Българската уния". С тези думи е озаглавена втората от трите статии на Каравелов в „Наше время", а публикацията на Дринов не само сочи пропагандаторите на унията като опасни за българските интереси, а и поставя знак за тъждественост между тях и корумпираната църковна йерархия, доминирана от гръцкия етнос на принципа на социалното изключване на всички православни християни от други народности, т. е. основният *враждебен друг* според рефлексиите на българина от онова време, възприемащ се като носител на конфесионална и народностна идентичност.

Както вече беше отбелязано, чуждоезиковите журналистически текстове на Каравелов имат отношение към разработката ми единствено като показатели за изминатия от него път до времето на същинската му изява като изразител на идеи в българската публична среда. Още преди да започне като редактор на най-известното си периодично издание – „Свобода", Каравелов е калил своето журналистическо перо в немалко руски и сръбски вестници и списания. Сред тях (наред с някои по-нискотиражни издания) са „Санктпетербургские

ведомости", „Московские ведомости", „Матица" и др. За интереса към неговите текстове е нужно да се отбележи препечатването на един от тях, който – както личи и от заглавието му – е давал заявка да бъде по-скоро информативен. Независимо от това е препечатван в три последователни години, като движението му е в своеобразна възходяща градация – от по-периферни към по-централни издания (Славянские известия. – *Наше время*, 1861; *Московские ведомости*, 1862; *Санктпепербургские ведомости*, 1863).

Основно публикациите на Каравелов до 1869 г. (а и през същата година до м. ноември, когато започва да излиза от печат „Свобода") са дописки и полемични статии. Както е известно, последната разновидност на статията изисква по-значителен публицистичен дар, но и дава по-големи възможности за „развихрянето" му. А опитът на Каравелов в него съвсем не може да се нарече голям, но не може да се счита и за скромен, не са за пренебрегване полемиките, в които е участвал – в сръбска публична среда, още преди завръщането му в българската (Отговор г. Беговићу. – *Застава*, 1869, 29; Неколико речи у своје оправдање. Брату Р. – *Застава*, 1869, № 43). Затова и съвсем не е случаен фактът, че след почти осемгодишното отсъствие на български публицистични текстове от Каравелов (който през това време публикува само свои художествени произведения) той прави българския си дебют като публицист не с текст от друг жанр, а с полемична статия [6; 2–3]. Възможно е броят на полемиките, отпечатани от Каравелов до това време, да се стори на някого не толкова значим, но според мен публицистът именно през 1869 г. открива за себе си потенциала на полемиката като жанр и своето място в нея. Доколко тази ориентация има връзка с престоя му в Будапещенската тъмница в началото на същата година и в края на предходната, е въпрос, на който би следвало да търси отговор друго проучване, основано по-скоро на психобиографична методология.

Задочният диалог между бъдещия редактор на „Свобода" и редакцията на „Отечество", ме изкушава да направя съпоставка между съответните публикации. Като се абстрахирам от значителния пласт лични нападки и подробности от злободневен характер, установявам, че за начина, по който се осъществява изграждането на идентичността, е важна една част от инструментариума на полемизиращите. Търсейки аргументи в полза на своите тези, те градят и рушат представи за едни или други идентичности. За това ще си послужа с няколко показателни текста на Каравелов: „Има на светът такива хора, на които идеите са милионе пъти по-скъпи и от пари, и от чино[в]е, и от медали, и от счастие и даже от животът. (…) Не пари воскрешават падналите народи, а светла идея, мъжество и спасителна истина" [6; 2]. Но цитираният откъс се оказва в контраст с целите и резултатите на внушението, които личат в някои от следващите пасажи на статията. В своя отговор Каравелов полемизира лоялността към Русия, привеждайки като аргумент нежеланието на Христо Георгиев да вложи на съхранение капитала на финансираното в значителна степен с негови лич-

ни средства Българско книжовно дружество в руска банка. А ето и още един твърде показателен цитат: „По-нататък „Отечеството" са пущи в шпионалъци и клевети и казва на другите: ето, видите ли, тоя човек е против панславянските идеи, той в програмата си не упоминава за Русия, и за това вий тряба да са чувате от него. А на власите: тоя човек е маджарин и нарочно казва, че в Австрия има два милиона власи, а ний казваме, че ги има до 4 милиона" [6; 2].

Анализът на тази полемика води до навярно изненадващия за мнозина, а за други съвсем логичен извод, че спорещите страни (всяка от които разгорещено се обявява за представител на патриотичните, борбени и еманципиращи българската народност сили) всъщност отчаяно търси покровителството на престижния Друг – Русия и власите. Дори като инструмент за спекулативни внушения се ползват и отколешните противоречия на един от тези престижни Други (власите) с възприемания от него за враждебен Друг (маджарите) – противоречия, породени не само от териториалния спор за областта Трансилвания, която към момента на анализираната полемика е владение на австро-унгарската държава, но и от статута на румънското малцинство в нея, което сънародниците в свободната и частично обединена родина възприемат като потиснато.

Историческата ни наука е създала образа на Каравелов като радетел за революционен изход пред българската нация, в противоположност на еволюционните възгледи на личности, сред които видно място заема и главният му опонент в конкретната полемика – Христо Георгиев, спомоществователят на „Отечество". Ето защо не би следвало да буди учудване изводът, че в статията на либералния седмичник, редактиран по онова време от Иван Адженов, доминира легитимиращият тип формиране на идентичност. Но същият тип доминира и в изложението на Каравелов, от когото като революционер би следвало да се очаква придържане повече към съпротивителното или проектното изграждане на идентичност.

Дали това е случайна особеност на неговия текст, повлияна от инерцията на полемичния отговор, който твърде често се конструира като огледален образ на обвинението, преобръщайки неговата аргументация, без да добавя своя? Или на Каравеловия дискурс поначало му е по-присъщ легитимиращият тип формиране на идентичности? Това са въпроси, на които ще потърсят отговор анализите на други публицистични текстове, писани от същия автор, многократно обявяван в недалечното ни минало за идеолог на националноосвободителното ни движение. Провъзгласяван е бил за такъв дори по отношение на твърде ранни периоди от живота му, когато надали е предполагал, че в бъдеще му предстои да се занимава и с революционна дейност.

Легитимиращи, съпротивителни или проектни са доминиращите внушения на Каравелов като редактор на „Свобода"? Показателен, макар и не изчерпателен отговор на този въпрос може да се потърси в програмното обръщение на редакцията „Към читателите" [8; 1]. Със своето публицистично майсторство

този текст рязко контрастира на фона на програмните статии, с които започват пътя си към публиката повечето български издания от 60-те години на XIX век. Лаконичен стил. Сгъстена, пестелива и изчистена фраза. Ясно съзнание за границите и функциите на текст от съответния тип. Това са само част от предимствата на обръщението, които проличават в неговите едва няколко изречения (малко над хиляда знака, разположени на двайсет реда в една вестникарска колона). Редакторът задържа и концентрира вниманието на реципиентите върху главните насоки на изданието. Като опитен професионалист той знае, че мястото на стилистичните фигури и ефектните образи е в текстове от друг тип.

Но ако се надникне под пласта на стилистиката и съдържанието на текста се постави в съответствие с институционалния му контекст, отново ще се установи липсата на съпротивително изграждане на идентичности. Лесно би могло да се каже, че със средствата на това кратко обръщение се конструира само една идентичност – националната, ако в него не съществуваше един нюанс, за който да се допусне, че изгражда същевременно и някаква разновидност на тази идентичност – емигрантската. Българите-емигранти или „ромунските българе", от името на които декларира гражданските си позиции авторът, се отличават от сънародниците си по това, че са свободни.

Следващото стъпало в изграждането на свободната общност, към която се чувстват причислени (или се самоидентифицират) тези българи, е над-национално. То конструира общността на свободните хора, независимо от народността, а като пространство, където може да съществува тази общност, е видяна свободната държава – „ние, ромунските българе, живеем в свободна държава, в която секи човек е свободен явно да изказва своите идеи и своите желания" [8; 1]. В каква степен тази представа е утопична и доколко се явява резултат от целенасочена идеализация – това е отделен въпрос. Но е очевидно, че внушението разчита на солидна институционална основа. Свободата като характеристика на обществото и свободата като название приемат ролята на свързващо звено между две институции – държавата и вестника. Следователно се наблюдава един от съществените признаци на легитимиращото изграждане на идентичности. Но държавата е не-българска, а вестникът – емигрантски.

В контекста на тази потискаща реалност изглежда още по-учудваща липсата на съпротивително изграждане на идентичности (с типичното за нея изключване на потискащите от потиснатите или поне словесно противопоставяне на някакъв доминиращ и враждебен Друг). Прави впечатление, че в ключовите публицистични и журналистически текстове на Каравелов (за разлика от фикционалните) съвсем ограничено присъства обобщеният враждебен друг. За това пък тези текстове са твърде гъсто населени от конкретните враждебни други, с които авторът има лични сметки за разчистване. И твърде често в публицистиката на Каравелов се среща враждебният Свой – дали това ще е Христо Георгиев (както е в цитираната по-горе полемична статия) или множеството

български автори и издатели, сред които Марин Дринов и Христо Г. Данов (както е в статията, която заглавието ми перифразира), но в повечето случаи този подход кореспондира с желанието на публициста да „показва на българският народ път, по който тряба той да върви, за да може по-лесно да достигне до своето нравствено съвършенство и до своята политическа независимост" [8; 1]. Този стремеж звучи като лайтмотив в публицистичното му наследство и е показателен за същественото място, което заема в него проектният тип изграждане на идентичности.

Би могло да се допусне, че тези особености са отпечатък на емигрантските условия, в които е трябвало да се проявява като публицист Каравелов. Но един поглед към статиите на „Народност", „Отечество", „Дунавска зора", а дори и на излизалите няколко години по-рано вестници на Раковски, установява значително по-балансирана роля на трите типа конструиране на идентичности, както и по-равномерно присъствие на враждебния Свой и враждебния Друг (респективно: престижния Свой и престижния Друг).

Следва ли от това, че Каравеловата публицистика се характеризира с категорична и дори асиметрична доминация на легитимиращото и проектното формиране на идентичности над съпротивителния тип, да се направи заключение, че на нея изобщо ѝ е неприсъща революционност? Естествено, че не. По-скоро Каравеловата революционност не е синоним на промяна чрез съпротива, а на проект за промяна. Или с други думи: Каравелов като публицист се числи към онази категория борци, които са по-нужни на своята общност в мирно време, отколкото във време на битки. Нещо, което не само публицистиката му доказва.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

1. Аретов, Н. Идеологически хоризонти. Национална идентичност и национална митология. – В: Балканските идентичности в българската култура. Съст. Н. Аретов, Н. Данова и др. София, Кралица Маб, 2003.

2. Бошков, М. Страшни ли са за народността ни фанариотите и йезуитите. – Време, 2, 12, 29 октомври 1866; 2, 14, 12 ноември 1866.

3. Дичев, И. От принадлежност към идентичност. София, ЛИК, 2002.

4. Ериксън, Е. Идентичност: Младост и криза. София, Наука и изкуство, 1996.

5. Калхун, К. Критическа социална теория. Култура, история и предизвикателство на различието. София, Критика и хуманизъм, 2003, с. 207.

6. Каравелов, Л. Аз ли съм фалшив или издателите на „Отечеството". – Дунавска зора, 2, 39, 31 август 1869.

7. Кастелс, М. Информационната епоха. Икономика, общество и култура, Т. 2. Силата на идентичността, Прев. Л. Андреева, София, ЛИК, 2006.

8. Свобода, 1, 1, 7 ноември 1869.

9. Свобода, 1, 5, 3 декември 1869.

10. Свобода, 1, 7, 17 декември 1869.

ЗА ОСЕМТОМНОТО ИЗДАНИЕ НА ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ ПОД РЕДАКЦИЯТА НА ЗАХАРИ СТОЯНОВ

Йордан ПАЛЕЖЕВ
Поет и литературен историк

Изкушавам се да произнеса цитираните стихове на Тарас Шевченко в оригинал:

І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечерній
Тихо засіяє...
Обніміться ж, брати мої.
Молю вас, благаю!

В превод на Любен Каравелов те се явяват в брой 2 на вестник „Свобода", като за заглавие са поставени звездички, а в скоби е изписано името на автора: „Из Т. Шевченка".

В брой 1 Каравелов вече е използвал за епиграф на своята повест „Горчива съдба" стихове от Некрасов:

Слези мои не жемчужны,
Слези горюшки – вдовы,
Что же вы Господу нужны,
Чем ему дороги вы?

Двамата поети, Николай Некрасов (1821 – 1878) и Тарас Шевченко (1814 – 1861), са негови любими автори от престоя му в Одеса и Москва.

Сега, когато се е установил в Букурещ, близо до Отечеството, и е започнал да списва свой вестник – „политически и книжевни", те ще са му опора, когато подхваща главните въпроси – за социалната несправедливост и националното потисничество.

В първия си политически преглед под заглавие „Сърбо-хорватско движение в Австрия" Каравелов ще се позове и на друг свой авторитет – „немския философ-поет", очевидно Хайне – чиято мисъл за човешкото саморазрушение, ще доразвие с разсъждение за бездействието на поробените народи. Но стрелите на редактора ще са насочени най-вече към господарите на двете империи – Абдул Азис и Франц Йосиф. Той ще изразява достатъчно ясно отношението

си и към руската политика, разбира се, не в лицето на Негово Императорско Величество Александър II, а към действията на властите.

В повестта „Горчива съдба", например, посредством главната героиня, Каравелов изрича:„А кой іе тук крив? – Тук, за наша голяма жалост, са московците криви. Московците казват, че ние сме им брате, а пращат в нашите краеве хайдуте да ни убиват и безчестат. Чегато и без черкезете в нашата земя има малко кръвопийци и изедници; чегато нам не стигат турците и много други безверници."

Той излиза със силно критичен отзив и за статията „Донесеніе объ испитаніях в тираспольскам уездном училище и о болгарских народных училищахъ в Бессарабіи", поместена в „Циркуляръ по управленію одесским учебным округом". Донесение, писано, по думите на Каравелов, не от достойния учен професор В. И. Григорович, автор на „Очерки путешествія по Европейской Турціи" (Казанъ 1848 г.) и „Как выражались отношеніи костантинопольской церкви къ окрестным северным народамъ и преимущественно к Болгарам в начале X столетія" (Одесса 1866 г.), а от чиновника В. И. Григорович, „от когото са е искало да пише така, а не друго-яче":

„...Колкото за числеността на българската народност, ние мислим, че след двайсет или триесет години тя не ще съвсем да съществува, ако само одесският попечител на просвещението воведе в българските училища русски език, и ако руското правителство преселява българете то в Херсон, то в таврическата губерния, а то и на Казан.

... Главна причина, защо не може да бъде въведен в комратското училище българският език, по думите на г. Григоровича, е, че българският език не е още обработен и българската литература още не съществува..."

„...Благоразумните патриоти (Малина, Скачков и Абаджи), които знаят в какво състояние са намира българската книжевност, сами са не боят от ввождането на руският език в училището. Здравият разум още от сега, преди да са отвори комратското училище, предпочита руския език..."

„Из всичко щото изписахме из статията на г. Григоровича, читателите могат да си съставят понятие с каква цел г. Григорович е писал тая статия, а ние от своя страна ще попитаме авторът ѝ: защо комратското училище са нарича българско, ако уроците в него се четат на русски? Нямат ли право българете, които плащат данок, да имат свое главно народно училище? Ако българите са учат на руски, на гръцки, на румънски и на турски, то българският език никога не ще да са обработи, а българската книжевност да тръгне напред и след сто годин може да са намери и други г. Григорович и да каже, че българският език е необработен, а българска книжевност не съществува. Не, българете желаят да са учат и да живеят български и ако е това запретено в Руссия, то не е крив ни българският език, ни българската книжевност."

Появата на първия от осемте тома „Съчинения на Любена Каравелов под

редакцията на З. Стоянов" закъснява с няколко месеца. В предговора с дата 20 декември 1886 г. редакторът, търсещ мястото на Каравелов сред славяните и почитаните от други народи: Шекспир, Байрон, Гете, Шилер, Волтер, Русо, Хюго, Петрарка, Тасо, Мацини, Пушкин, Белински, Шевченко, чиито съчинения „вървят под ръка с божествената книга – евангелието" – пояснява причините за закъснението:

„Не от нас зависеха тия причини, а от политическите трясъци, които се разгърмяха над нещастна България от злополучния 9-й Август насам."

На 9 август 1886 г. офицери русофили детронират българския княз Александър и го отвеждат по Дунав в пристанище Рени, украинската част на руската империя.

„Грозно престъпление", по определението на З. Стоянов.

Подобно на своя учител в публицистиката, седмица по-рано той е влязъл в спор с друг руски професор – Ламански. Известен учен, познавач на българската история, в залата на Славянския комитет в Петербург, „пред грамадно множество публика, разбира се пусната не без цензура и билет от полицмейстеръ", Владимир Иванович е говорил по българските работи, започвайки „най-напред с 9-й Август". И Захари Стоянов написва памфлета „Руските Славянофили и Българската криза (По повод речта на професора Ламански)". „...Но защо вие, като историк, не сте последователни? Защо вие не се потрудите, г. Ламански, щото в вашето широко отечество, да се случи нещо подобно, като у нас на 9-й Август? Защо вие не се трудите, щото и в Гатчино да се случи такъво салтомортеле? Гатчино, гдето се държат веригите на 100,000,000 народ? Гдето няма ни Народно Събрание, ни отговорно министерство, ни воля някаква си, а просто быть по сему? ... Аз не вярвам, че вие като човек историк, който е обиколил Россия и България, ще да бъде така безсъвестен антихрист, да изпусти подобно слово, да направи престъпление пред действителността, да излъже историята и вековете..."

По същото време в тетрадката, по-скоро свитък, с подбрани мисли от европейски и руски мислители – „Обскуранти и мистици (в литературата)" – З. Стоянов ще си запише: „Всичко народно е нищо пред человечеството. Главното е да бъдем хора, а не славяни. Което е добро за хората, то не може да бъде лошо за русите. Карамзин".

Отнася се за ранния Карамзин, Николай Михайлович (1766 – 1826). Впоследствие той сменя възгледите си.

„БЪЛГАРЕТЕ” В „ЗАПИСКИ ЗА БЪЛГАРИЯ И ЗА БЪЛГАРЕТЕ” НА ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ – МИНАЛО И СЪВРЕМИЕ В ОГЛЕДАЛОТО НА СЕБЕПОЗНАНИЕТО

доц. д-р Руси РУСЕВ
Русенски университет „Ангел Кънчев”

Странно е, че българската филологическа наука проявява неоправдано слаб интерес към книгата на Любен Каравелов „Записки за България и за българете”. Този уникален текст на изтъкнатия български белетрист и публицист не е изследван задълбочено в литературоведски и езиковедски план. Той все още остава незабелязан от погледите на когнитивната лингвистика и литературознание, комуникативната стилистика, етнопсихолингвистиката и лингвокултурологията, наратологията. А е безспорно, че изследването на многопластовото богатство на този текст с използването на съвременни научни подходи и методи ще разкрие не само по-адекватно филологическите особености на творбата в различните ѝ аспекти, но то може да бъде изключително ценно с оглед на така потребното ни днес трезво, истинно и себеуважително самопознание.

Словесните портрети на *българете*, изградени от Любен Каравелов, се отличават с голяма живост и точност на номинативно-изобразителната реч. Това са портрети „от натура”, направени по време на пътуванията му из България. Той умее да наблюдава внимателно *българете* от определена етнографска група, да отбелязва вярно техните положителни и отрицателни черти, които назовава пряко или преносно като етнокултурна отличителност на физиката, облеклото, менталността, манталитета, психиката и пр. на конкретната групова личност. Сравни: *В местата, дето се берат розите, българете са миролюбиви, плахи, суеверни и простодушни; заети вечно с грижата за насъщния хляб, те привикват от детинство на работа; но щом само задоволят своите нужди, предават се на леност и безделие. Услужливост и честност са отличителни черти на жителите на Шипка, Калофер, Сопот и Стара Загора, разположени на близко разстояние един от друг* (Каравелов 1995: 134)*. За да открои по-ярко отличителните черти на *българете* от различни етнографски групи, авторът използва сравнителната характеристика: *Българете в Пловдивския окръг са земеделчески и отчасти пастушески народ; а богатствата им се състоят*

* Всички цитати се дават по: **Каравелов**, Л., Записки за България и за българете. Изд. „Сибия”, С., 1995.

най-повече в житата и отчасти в кравите и овцете. Аз мога да кажа утвърдително, че селянинът из тие местности е много по-развит, по-жив и много по-народолюбив от българете в Дунавска България и от полуживите македонски сиромаси. Ако тие и да биват твърде често невнимателни и сурови към чужденците, т.е. към турците и гърците, то помежду тях съществува тясно братство и съзнателна любов. Борбите с пловдивските гъркомани са развили достатъчно тяхното самосъзнание, а злодействата на бейовете са ги научили да живеят дружно и да помагат един другиму. В това също време тие полски работници са мирни, добросърдечни и кротки. Жестокостта, юначеството и непокорността, които са свойствени на планинските жители и които са необходими при сегашното положение на Турската империя, са съвършено чужди на тие полски работници (с. 42-43). Каравелов описва и различията между членовете на една и съща етнографска група, които обитават различни територии в етнокултурното пространство. Сравни: *Под името шопе българете подразумяват жителите из Софийския, Пиротския, Трънския, Брезнишкия, Кюстендилския, Берковищкия, Белоградчишкия и Видинския окръг, които носят бели дрехи. Но за облеклото по-после. Тука съм длъжен да ви кажа, че и между шопите съществува някое различие. Загорските шопе, т.е. жителите на Белоградчишкия, Видинския и Берковишкия окръг, се отличават от другите и с езика си, и с нравите си, и с обичаите си, и със своя домашен живот. По външкашния вид те се отличават със среден бой, с широко телосложение и с весел характер, когато жителите на Софийския, Пиротския, Кюстендилския и Трънския окръг биват високи и мълчаливи. Първите почти всякога са разположени да се присмиват един другиму, да измишляват различни приказки, да се посмеят, да измислят някоя хитрост и пр. С особено трудолюбие тие се не отличават. Но и техните потребности са твърде ограничени. Храната им е повече нежели умерена: кукурузник, сол, лук, оцет, краставици, мляко и сирене; месо, риба и сланина се употребяват рядко. Единствената неумерена склонност у тези хора е ракийката и винцето. От това животът на тие шопи, които твърде много се отличават в много отношения от другите българе, не е твърде завиден. Но и земята им не е дотолкова плодородна, доколкото например Софийското поле. Софиянците, а особено пиротчене, са трудолюбиви, трезви, но необикновено неразвити, ако и да имат всичко в изобилие. Потребностите на последните са още по-малки. Съществува анекдот, че един шоп, който ходил в Едирне да коси, изял от Гергьовден до Петровден 120 оки хляб и 10 оки оцет. Само на Петровден си купил за 20 пари сирене* (с. 22).

При характеризирането на *българете* от съответните етнографски групи, Каравелов отделя и поставя акцент върху някои черти, които са отличителни за цялата етнична общност.

В записките става дума за един характерен обичай на копривщенци, клисурци и панагюрци, който носи названието *сбирщина.* Неговата същност се из-

разява в това, че се готви общо ядене, като разноските се разделят между хранещите се. В един от вариантите на извършването на обичая: *Секи си купува по едно парче месо, везва на него робуш и пуща го в общия котел* (с.41). Описвайки много живо това *доволно хитро сплетено комуническо право*, Каравелов не приема названията ”вариклечковци” или ”клинковци”, с които другите българе обозначавали участниците в обичая. Той предлага свое название, чийто избор и употреба мотивира убедително: *Аз мисля, че би било много по-правилно, ако човечеството да би ги нарекло* ***робушаре****. Но само копривщенците, панагюрците и клисурците ли заслужават това название? Аз мисля противното. Ако искате да говорим право, то робушарството е* ***общ български характер*** (подчертаното мое – Р.Р.). *Сопотненците, карловците, габровците, котленците и пр. са близначета с клисурците. Разказват, че седем души сопотненци яли три дена една чушка (пиперка) и пак не могли да я изядат; а джуките (калоферци), които богатеят по Цариград, си заклали агне арфене и послаждале го до св. Никола, т. е. тие туряли на трапезата един оглозган кокал от осветеното агне, гледале го, тъпкале се със сух хляб и мислили за Гергьовден.* Интересна е констатацията на автора: *Там, дето трябва да се употреби ум и знание, българинът пуска в ход пестенето* (с.42). Заедно с разумната пестеливост – една от присъщите ни добродетели като народ, тази дребнаво пресметлива, скъперническа пестеливост и до днес е неизменна черта на нашия национален характер, която изразява неумението ни да живеем пълноценно – на равнището на своите реални потребности и възможности в актуалното време.

Последвалото допълнение и важно заключение на автора, смислово-емоционално обогатено с ироничната конотация на съизмерването, осветяват съчетаването на посочената характериологична черта с дълбоко вкорененатата у българите себична и сребролюбива прагматичност, робуваща на личната изгода: *Случва се и така, щото готвачът да не плаща нищо, следователно и у българете, както и у великата европейска нация, трудът и времето са готови пари* (с.42).

Използвайки иронията, Любен Каравелов изобличава и пословичното търпение на *българете*, с което те понасят своето робско съществуване. Сравни: *През деня тая стая се осветява и от едно малко прозорче, а другите две се затъкват обикновено с различни дрипи и с един стар контош, защото вятърът има обичай да безпокои дима, а димът – гостите. Разбира се, че човешките усилия не всякога са в състояние да победят природата и нейните чудни закони. Димът като непослушно дете не желае да върви из определения път и виси като облак над човешките глави съвсем безцеремонно. Нека говори кой що ще, аз ще да кажа, че в продължение на последните пет столетия против българското търпение е захванала да се въоръжава и въглената кислота* (с.40).

Ако се взрем внимателно в нашето социално поведение днес и аналитично го осмислим не само в синхронен, но и в диахронен план, то можем да направим тъжната констатация, че търпението е наша генетична предразположеност.

Каравелов е разкрил много вярно влиянието на социалните институции върху личността на българина и най-вече върху неговото социално поведение.

Ето какво пише той за българското дете, което се обучава в гръцкото училище: *Трябва да се съзная, че моя поглед и това презрение бяха накарали множеството българчета да се срамуват от своето име и народност, да прекръщават имената си и да скриват произхождението си* (с.98).

В Пловдив шестнадесетгодишният Любен Каравелов е подложен на усърдно възпитание и облагородяване от страна на съпругата и дъщерята на кир Янко, който го приютява в своя дом като негов възпитател: *Гореказаните два табака гладеха по главата шестнайсетгодишния дивак или възрастния хондрокефалос, съжеляваха с наскърбено сърце, че моя милост се е родила от българска майка, и охкаха за моята незавидна бъдащност* (с.103). Най-голямата дъщеря често кори момчето: *– Защо се не учиш? Ти трябва да изучиш гръцкия език и да станеш човек. Срамота е да си дебел българин* (с.103).

Чувството за срам от етническия произход поражда различни личностни и социално поведенчески реакции у българете. Едни от тях, които съумяват да се позамогнат, бързо се деетнизират, приемайки сляпо чуждия циливизационен модел на живот, за да придадат сигурност и дълготрайност на своя променен социален статус. *Щом някой из жителите на Копривщица, на Панагюрище, на Карлово, на Сопот, на Калофер и т.н. разбогатее малко* – пише Каравелов, *– то тоя си час оставя своето бащино огнище, отива в Пловдив, променява своето българско име и захваща да се срамува за своето произхождение.* Това бягство на българина от своята етническа индивидуалност обаче винаги е мнимо, твърде жалко и дори смешно, защото: *А отде е родом тоя елинин и отдавна ли той се е преселил в Пловдив? Той е родом из Стрелча или из Ахлановo, а преселил се е преди десетина години* (с.91).

Съзнанието на „разбогателия" българин, напуснал селото и цивилизоващ се в Пловдив (а и в другите по-големи градове), е силно манипулирано от религиозната политика на гръцкото духовенство. Деетнизиралият се намира оправдание за своето самочувствие в собствената си заблуда и невежество:

– Ние сме православни християне – говореха в онова време не само пловдивските полуогърчени копривщенци, но и карловските чорбаджии.

– Но в това също време вие сте и българе – им говореха появившите се после Герова патриоти.

– А нема това не е се едно?... Да бъде човек грък е много по-добре, нежели българин. Секи трябва да знае гръцки – отговаряха тие (с.45).

Любен Каравелов е прозрял истината, че народополезните дела на някои от заможните българи не са мотивирани от родолюбие, а от религиозност . Като не споделя вижданията на Юрий Венелин и на Васил Априлов за голямото съдействие, което са оказали на Българското възраждане двама богати хора – Голям Вълко и Малък Вълко, родени в Копривщица и спечелили богатството

си от бегликчилък , той твърди: *Освен Стоян Чалъкова, ни един от старите бегликчии не е работил със самосъзнание и с истинно доброжелание на своята народност. Ако Вълко (Големия) е изградил в Краставо село черква, то я е изградил не като българин и не като народолюбец, а като добър християнин и като грешна душа* (с.44 – 45). Каравелов е категоричен: *Аз смело мога да кажа, че до учителстването на г-н Найдена Герова в Пловдив (до 1831 г.) ни един от тогавъшните пловдивски граждане не е имал самосъзнание и нелицемерна любов към своето национално отличие* (с.45).

Специално внимание заслужава образът на Големи Вълко, чиято словесна структура е изградена от следните характеризиращи предикати – *богат и силен човек; спечелил е своите богатства и с правда, и с неправда; щом забогатял, се преселил из Копривщица в Пловдив и станал мемлекет чорбаджисъ, т. е. защитник на християните и покровител на ограбените и оголелите* ; *завладял почти половината от земите на краставоселците, изградил в Краставо село чифлик, захванал да накарва селяните да му работят анагария и станал важен спахия.* В резултат от тази дейност на Големи Вълко *народът в Краставо село осиромашял, пропил се и бил принуден да работи на богатия чорбаджия почти безплатно.*

Направената от Любен Каравелов характеристика е показателна с това, че тя представя тип социално поведение, който от далечното ни минало до наши дни може да бъде идентифициран, с много малки изключения, у всеки българин, сдобил се по някакъв начин с властта на парите. Новобогаташът бързо се отчуждава от народа, за да го експлоатира безогледно. Всъщност това поведение е отблъскващ израз на робския синдром, който все още живее дълбоко вътре в нас. Ето защо българинът има толкова отрицателно отношение към богатия – не само от завист, а защото вижда в него потисника, онзи, който му причинява „всякакво зло" и го деморализира.

Същото се отнася и до българския държавник и политик, който, захванал се да гради Нова България веднага след Освобождението, е носил в съзнанието си уродливия пример на турското управление, описано безпощадно обективно от Каравелов по страниците на „Записките", и съзнателно или подсъзнателно го е следвал. Съвпаденията в манталитета на съвременните български политици и държавници и на турските управници по времето, за което разказва писателят възрожденец, са поразителни. Между българския народ и държавната власт и досега съществува огромна пропаст. Българинът все още не е намерил своята държава, която загуби в мрака на петстотингодишното политическо и духовно робство. Затова бягството му от съвременна България е и болезнена реакция на неистовия му копнеж по изгубената държава. Но неговата държава не може да бъде някъде Там, тя е Тук, в Родината му, където всяка година идва пролетта, наречена от Любен Каравелов ***българският рай на земята***. Тук е загубена тя, тук трябва и да бъде намерена от българина и припозната от него като своя със

сърцето и ума му, със съвестта и морала му, с неговото гражданско поведение.

Влиянието на социалната среда върху българина не е еднопосочно. То може да активира и рязък преход от индивид към личност с високо етническо самочувствие и самосъзнание, със силен порив към утвърждаване на етническата самоличност. Каравелов твърди: *Но често най-важните превратности в нашия живот, именно в духовния, се извършват при най-нищожните условия* (с.103). И след като разказва за усилията на най-голямата дъщеря на кир Янко и на гръцките си учители да бъде превъзпитан и облагороден, той заявява: ... *Да, аз мисля, че би било по-добре, но гореказаното момиче, което докачи моето самолюбие, и гръцките учители, които притъпиха и последните останки на моята свободна воля със своите подсмивки и със своите тояги, измениха моето бъдеще и дадоха му съвсем друго направление. Аз се реших да се уча, да стана учен човек и да докажа на моите приятели и неприятели, че и българинът е способен за нещо* (с.104 – 105).

И още нещо твърде важно отбелязва Любен Каравелов: *Да кажа накратко, ако аз изнесох нещо из тоя гимназион, то това нещо не беше нищо друго освен следующите няколко новогръцки качества: аз се научих да превивам гръбняка си, да лъжа, да лъстя и да се унижавам, защото само с подобно средство беше възможно да умаля учения ентусиазъм на моите учители. Но тука моята планинска, свободна и здрава натура излезе победителница, защото по-бързо ще да избелите арапина на европейското слънце и по-бързо ще да лишите тигъра от неговите врождени дамги, нежели да прекроите от балканския свободен казак светски фанариотски или пловдивски роб...*(с.100). В пътеписните си записки Каравелов подчертава неведнъж, че именно тази свободна и здрава натура на българина, както и неговото по-добро образование, получено извън гръцките училища, дават възможност той да се събуди за нов живот, да осъзнае дълбоко своята етническа идентичност и да я защищава ревностно от всякакви посегателства. С огромно възхищение и преклонение писателят говори за честните и смели родолюбци, заявили първи с гордост етническата си самоличност и своето право на достоен живот като българи: *Аз и до тая минута помня честните лица на Атанас Вълковича, на Стояна Чомакова, на Георгия Стояновича и на Найден Герова, които изрекоха първата свещена дума: „Ние сме българе и желаем да живеем български.” Нека говори кой що ще, а България е обязана твърде много на тие четири гражданина и на техните* ***велики*** *души. Тие първи произнесоха с гордост и с благонаклонност името българин и повдигнаха гласа си в защита на това име; тие първи откриха фалшивостта на фанариотите и посъветоваха българския народ да се не каля вече в ромейското блато; най-после тие първи отделиха живото от мъртвото, честното от безчестието, лъжливото от истината, кълницата от загарията и своето от чуждото. Освен това цената на техните заслуги се увеличава и с това, че тие честни мъже бяха окружени с яростни*

противници, с безхарактерни дебелчовци и с равнодушни чорбаджии, които не желаеха или не можеха да разберат каква причина е накарала българските патриоти да се борят с гърците, да искат българско учение и да се хвалят със своето българско произхождение, с което евгенестатите ромеи се подиграват така несправедливо (с.95).

Особен интерес представлява отношението на народа към българското духовенство. *Българете* добре виждат недостойните и омерзителни прояви на някои от божиите служители, тяхната вопиюща нравствена поквара, ненаситната им алчност и лицемерие, но въпреки това почитат свещеника. Ето един от много примери. *В Копривщица* – разказва Любен Каравелов – *живееше някой си поп Марко, който хранеше около стотина птици (кокошки, мисирки, патки и др.) само с варена пшеница (с освещено коливо), която събираше в събота от бабичките за бог да прости, а по три свине – с просворки, които събираше в черковата и по гробищата. Из сичкото това вие видите доволно ясно, че българският народ, а особено жените, не жалят и последната капка пот за благосъстоянието на поповските свине и за дебелината на техните стопани* (с.66). Каравелов заявява: *Но изобщо трябва да се признае, че свещеникът е сичко за българина: той е представител на сичко народно, той е пръв враг на сичко ненародно, чуждо; той е пръв приятел, пръв брат на секи селянин, дето и да се срещне с него – в Божия храм или в кръчмата... И затова само българския свещеник за българина стои над всичко, народът му е предан, обича го, подчинява му се и не започва нищо, без да попита своя пастир* (с.133). Оказва се, че свещеникът печели предаността и обичта на народа не толкова като служител на Христа, а като авторитетен народен представител, враг на чуждото, защитник и най-близък човек на всеки един от етничната общност. Твърде слаби са религиозните устои на народната душа по онова време, за да бъде припознат свещеникът от българина първо като апостол на Христовото учение. У българското съзнание са упорито живи първобитните религиозни разбирания от времето на идолопоклонството и най-вече суеверията. За жалост и днес партизанщината и безнравствеността тровят живота на българското духовенство и пречат то да се издигне на висотата на благородната си мисия да реформира църквата и да води своето паство към вечно съвършенство и прогрес. Печално е, че и досега религиозните добродетели не са изградени в душата и сърцето на българина, но още по-печално е, че той днес не може да припознае свещеника като „представител на сичко народно" и да го следва предано.

Каравелов откроява и оценява изключително високо „великата привързаност" на българина към народната традиция. Според него това качество е изключително важно, защото то изразява високия морал и нравствената чистота на българския народ. Писателят твърди убедено: *Аз мисля, че тлаките и помагалата са такова едно явление, което свидетелства доволно ясно, че онзи народ, който уважава тие свещени обичаи, е чист и неразвален. И малко и*

голямо, и мъжко и женско, всичкото село се събират да помогнат на своите ближни и да изпълнят своята човешка длъжност! (с.55). Почитането на традициите охранява етническата самоличност, опазва ценностната система на личността и поддържа виталността на етноса в трудни времена на големи изпитания: *Като говоря за старите български обичаи, то в същото време аз трябва да забележа и туй, че великата привързаност – привързаността към народната кореннна старина – е поддържала и поддържа и до днешния ден българския народ посред страшните негови бедствия и не му е дала да умре* (с.57). Тази констатация на Любен Каравелов е била и ще бъде актуална за всяко българско време, включително и за днешното, задушаващо се от морално-нравствена недостатъчност, липса на ценности, бездуховност, пошлост.

Основният композиционен принцип, използван от Каравелов при изграждането на образната система на лицата, за които той разказва, е противопоставянето, изразяващо се чрез опозициите „свой – чужд", „селянин – гражданин", „цивилизовани българе – нецивилизовани българе", „българин – българка" и пр. Действителният пазител на българския език, нрави, обичаи и обреди е българският селянин – мощен етногенетичен и етноохраняващ фактор в етническата общност по време на робството, когато все още не са съществували национални отношения. За да постави акцент върху този важен факт, Каравелов противопоставя *цивилизованите българе* от Пловдив на *нецивилизованите българе*, „обгърнали" града, *които още не са продали съвестта си и народността си на Цукалата* (с.106). Той подчертава, че *хоро бива само у нецивилизованите българе, които живеят на Мараша, на Кършияка, в Нова махала и пр. и които се презират от пловдивските кокони така също, както и чесновия лук или чушките* (с.106). Трезвият, строг и нравствено чист живот на българския селянин авторът противопоставя рязко на турско-гръцката нравствена поквара, на „турския разврат" и „*ромейска* безнравственост", с което внушава, че „светлото" и „завидно" бъдеще на българете е генетично предопределено.

Интересно е, че българинът, дори когато сменя вярата си, пази упорито своя език, нрави, обичаи, обреди. Такъв е случаят с помаците, за които Каравелов отбелязва, *че те не са нищо друго освен потурчени българе* и ги характеризира по следния начин: *Множество факти ни доказват, че помаците са приняле мохамеданската вяра не твърде отдавна. Така например тие са съхраниле множество стари християнски обряди и обичаи; тие и до днес още са съхраниле множество християнски прякоре; най-после тие уважават множество християнске светие и молят им се за „здраве и за спасение"*. По-нататък авторът допълва: *Освен това помаците празнуват някои християнски и славянски (езически) празници, като например св. Георги, св. Димитър, св. Никола, св. Влас, Горещниците, Вълчите празници, Мишите празници и пр. С една дума, турският Рамазан и Байрям и някои християнски пости и празници имат за помаците еднакво значение* (с.34). За Любен Каравелов най-забележителното у ловешките

помаци е, че техният български език е *чист – без турски думи и без турска конструкция, звучен и съхранил е повече своите старобългарски форми, нежели езика на православните българе. Аз не говоря вече за това, че в езика на помаците не се срещат гръцки думи или гръцко влияние, които са внесени от така нареченото гръцко образование между православния български народ* (с.37).

Същото се наблюдава и при павликяните, българите католици. Те, както и помаците, *говорят чисто българско наречие (тоя факт е твърде забележителен), носят български дрехи (особено жените), които не събличат и най-богатите, и изпълняват множество суеверни обичаи. Павликянинът и павликянката не носят нито турски фесове, нито европейски накити, ако би вие пожелали да ги накарате насила даже със смъртно наказание или да ги изгорите живи* (с.109). Семейният бит, нравите, обичаите, характерът на живот на павликяните и пр. не се отличават от тези на православните българи.

Любен Каравелов гледа обективно на привързаността на българите към „народната коренна старина". Затова той прави важна уговорка и предупреждава: *Тук съм длъжен да ви кажа още веднъж, че аз пиша не съвременни записки, а възпоминания. В сегашните времена както павликяните, така и православните българе са изменили твърде значително и своите нрави и обичаи, и своя характер. А полезно ли е това изменение, или е вредително? Прогресът е спасителен само в такъв случай, когато той има човечески характер. А какво произхожда у нас? У нас малко по малко се появява оная съща болест, която е направила гърците за нищо и за никакво. Сляпото подражание, което носи название мода и което действува разрушително за секи здрав народ няма да доведе и назе до щастливо бъдеще. Но да оставиме това...* (с.124). Колко прав се оказа Каравелов!

Поразителна е изповедта на големия патриот, завладяваща е неговата страст, с която той ратува за развитието на българския народ съобразно съкровената му етническа същност, с оглед на самобитното, индивидуалното, неповторимото у него, защото дълбоко в себе си този народ е „чист и неразвален". Словото на Каравелов е пристрастно, искрено, истинно, грижовно, разобличаващо, призивно, прозорливо: *Ето защо аз ценя така високо народните нрави, обичаи и обреди и защо въставам с такова ожесточение против пияната и убивающа европейска „цивилизация", която е преминала през гръцките митарства и през турските хареми и която е дошла до нас така също осакатена и обгложданa, както и Христовото учение. Нека говори кой що ще, а аз ще да кажа, че европейското влияние е пренесло на народа ни повече вреда, нежели полза... Дайте на българския народ движение и излазка, покажете му де е прелезът, дайте живот на неговите* ***обичаи****, и пред него ще да се отвори нов път, щастливо бъдеще, честна деятелност и могъществен исторически живот...* (с.57).

В „Записките" се откроява обаятелният образ на българката, който Любен Каравелов извайва с много възхищение и преклонение. Сравни: *При извора се бяха събрали около четиредесет моми, една от друга по-хубави: ръст, стан,*

очи, коси и вежди, с една дума сичко беше така хубаво, като че ли ги е родила една майка, една прекрасна майка. В това време, когато се любувах на тие красиви рожби на България, една от девойките, осемнадесет – или двадесетгодишна, изведнъж запя, после почна да играе и най-подир заплака (с.134). Независима е патриархалната съдба на българката, защото тя е *мъченица* в семейството: *... а младите ергенчета се бяха облегнали на плета срещу младото и весело общество и гледаха лукаво като котараци прясна риба на бъдещите свои робини, родилки и мъченици... Ако мъжете в нашето честито отечество са безусловни робове, то жените им са мъченици в буквален смисъл. Само момичето има право да каже, че е живяло барем две минути под ясното небе...* (с.55). Но именно тя пази семейството като етническа монада и нравствено-религиозна цялост, защото е силно привързана към своята християнска вяра, нрави и обичаи, към своето народно облекло. Българката има решаващо влияние върху родените от нея деца да станат българи. Тя е чистница и изключително трудолюбива – качества, които Каравелов изтъква в съпоставителен план: *Тук съм длъжен да ви напомня оная характеристическа черта, с която се отличава българката от коконата и на която се види българското трудолюбие даже и в най-малките предмети. Чистата българка никога не дозволява да и се вапцват стаите, ако нейната къща да би била крайно богата и богато изградена. Тя е длъжна секи месец да ги лепи с вар и да ги чисти до баснословни размери* (с.83).

Българката от Шипка, Калофер, Сопот и Стара Загора се отличава с живост и сръчност, както и с голяма пресметливост при ръководенето на *домашното стопанство* и на *почти сички работи на мъжа: тя му дава съвети, приключва сметките с купувачите, приема и гощава гостите.*

Силният акцент, който авторът поставя нееднократно върху физическата и духовната красота на българската жена и върху нейното трудолюбие, внушава идеята за генетичната ѝ предопределеност да бъде майка на физически, духовно и морално здрави деца. Каравеловото слово скулптурира с възхита чудния образ на българката и го предава на вечността: *Почти по всичка България съществува обичай, щото българките да плетат косите си на пленички и да ги разпущат по плещите си. Контошът открива високите и здрави гърди на трудолюбивата българка, които се покриват с тънки памучени нагръдки. Над тие здрави гърди висят червени и бели герданчета, които се подигат нагоре от сяко дихание* (с.85). По този начин Любен Каравелов имплантира в текста на своите записки голямата си надежда и вяра, че *българете* имат бъдеще.

Многостранното филологическо изучаване на „Записки за България и за българете" несъмнено ще допринесе за по-задълбоченото разкриване на особеностите на българската етнологическа личност, както и на езиковата личност на техния автор, който е бил дълбоко убеден, че: *Човекът е човек, когато е гражданин и патриот*.

„ХАДЖИ ГЕНЧО Е ТАКЪВ ЕДИН БЪЛГАРИН”: РОДОВИЯТ ЧОВЕК В „БЪЛГАРИ ОТ СТАРО ВРЕМЕ” ОТ ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ

гл. ас. Никола БЕНИН
Русенски университет „Ангел Кънчев”

Повестта „Българи от старо време” от Любен Каравелов създава художествено обобщени образи на патриархалния българин през призмата на ежедневните, битовите проблеми за храненето, пиенето, сгодяването, незначителните спорове и крамоли. Казано по друг начин, белетристът изгражда образа на **родовия човек**, като се стреми да създаде своя пародийна версия на неговата същност и на неговото житие-битие. За целта той застава на позиция, която му позволява да оцени персонажите откъм тяхното закостеняло и стародавно мислене и поведение във времето и пространството.

Заглавието на творбата създава представата за представители на българското население, които са живели в едно архаично, отдавна отминало време. Проблемно-естетическото съдържание обаче опровергава тази наша предварителна представа. Любен Каравелов описва живота на копривщенци и представя Копривщица през втората половина на XIX век или във времето, през което е написана повестта. Ще припомним, че повестта „Българи от старо време” излиза през 1867 година и е последната негова книга, която е отпечатана в Русия. Така че белетристът изгражда образи на българи не от старото време, а негови съвременници. Хаджи Генчо и дядо Либен, Павлин и Лила, копривщенските свахи Беньовица Вишнева и Дона Цъклина битуват във патриархален свят, в който е протекло детството на Любен Каравелов. Той с носталгия си спомня за милия си роден край Копривщица, схващан като Отечество, и поетически възторжено, с преклонение и възхищение го възпява в емблематичното лирическо отклонение:

Обичам те, мое мило Отечество! Обичам твоите балкани, гори, сипеи, скали и техните бистри и студени извори! Обичам те, мой мили краю! Обичам те от всичката си душа и сърце, ако и ти да си обречен на тежки страдания и неволи [2]…

В текста откриваме няколко факта, които доказват, че времето, през което протича сюжетно-фабулното развитие, е втората половина на XIX век. Едното от тези доказателства е, че по времето на „московските бойове” с турците хад-

жи Генчо отива с московците във Влашко и си купува две „брашовски големи бъклици" [3]. В случая се има предвид Кримската война (1853-1856), когато през 1854 руската армия преминава през Добруджа и обсажда Силистра. Другото по-ясно и категорично доказателство е датата 5 майя 1855 лета от Христа в края на писмото на хаджи Генчо до дядо Либен [4].

Налагат се въпросите. След като Любен Каравелов представя галерия от персонажи, ситуирани в началото на втората половина на XIX век, защо ги нарича „българи от старо време"? Кое в тяхната душевност, манталитет и поведение ги превръща в хора, които имат „извънредни и старовремски" разбирания, нагласи и мировъзприятия? Отговорите на тези въпроси се намират в революционните схващания на Каравелов, в неговите прогресивни позиции и съкровени стремежи да спомогне за свободата на Отечеството. Във време, когато в обществено-политическата атмосфера витае думата свобода или езикът на Liberte-то, българите продължават да живеят идилично, самодоволно и блажено в привичното битово пространство. Както са живели техните деди и прадеди, така продължават да живеят и съвременниците на Каравелов, привикнали с печенето на жаравата на парченце месо, с пийването на червено винце, с ходенето на сватби и помени, с одумването и хвалбите…

Тук е място да поясним. Въпреки че белетристът описва живота на хаджи Генчо и дядо Либен, както и на копривщенци, чрез заглавието и чрез представянето на типични народностни черти и обичаи, той успява да внуши представата за обобщения образ на българите. Николай Чернокожев пише: „Разказването пронизва символните светове на националното и на социално-универсалното, като в традиционните за възрожденските ментални представяния на света и човека е откроим стремежът към универсализиране, което да равнопостави българите със свободните народи на Европа" [5]. В този смисъл **разказът за мини света на копривщенци добива измерения на макро свят на българина и българското. Или иначе казано, копривщенските чорбаджии хаджи Генчо и дядо Либен са всъщност типичните български чорбаджии**.

Любен Каравелов има негативно идеологическо отношение към българските чорбаджии и в своите творби, в които пише за тях, непрекъснато ги иронизира и критикува. Така освен двамата копривщенски чорбаджии са осмени и окарикатурени, стигащи до гротескност, Нено и Неновица от повестта „Маминото детенце". Белетристът е безпощаден и към чорбаджиите и в повестта „Богатият сиромах". Думите на Смил са наситени със злост и предизвикателна враждебност: „Целта на нашето дружество е да помогне на сиромасите и да защитаваме народа си от турските злодейци и от нашите еднородни кръвопийци, които се наричат чорбаджии" [6]. Най-смекчен е отрицателният му подход към хаджи Генчо и дядо Либен. Каравелов си служи с незлобливия хумор, иронията и пародията, за да осмее безполезността на живота на двамата копривщенски първенци във време на духовно възмогване и стремления към свобода и неза-

висимост. Иван Вазов продължава този стил на пародиране при изграждането на образите на литературните побратими на хаджи Генчо и дядо Либен – чичовците от едноименната повест „Чичовци". За пародийното начало във Вазовата повест Лора Шумкова пише: „Очевидно е, че „Чичовци" е пародия както на изкуството, така и на знакови форми на живот. При това в повестта присъстват, поне отчасти, и други елементи на системата на вторичните отражения – подражанието, стилизацията и сказът" [7].

Досегашният прочит на „Българи от старо време" в българската критика е насочен към изясняването предимно на нравите на двамата чорбаджи, на техните мисловни предпочитания, представите за света, техните чувства и поведенчески стереотипи. Обсъдени са и битът, обичаите, празниците, ритуалите и самобитната атмосфера в Копривщица. Така например, според Боян Пенев, една от отличителните особеностите на изображението е „локалният колорит" на Копривщица [8], а Дочо Леков изтъква богатството на образите и интересните случки в творбата [9].

В новата интерпретация на творбата аз ще променя фокуса на разбирането на българите от старото време и ще ги възприема и осмисля чрез моята фундаментална концепция за РОД – наРОД – РОДина. В тази триада основна бинарна опозиция е **родов човек – народен човек**. Родовият човек се е съсредоточил в своите грижи за продължаването и изхранването на рода, отдал се е на ежедневния стремеж да тачи неписаните закони на дедите, да спазва обичаите и ритуалите и така да изгражда и хармонизира своя мини патриархален свят. Родовият човек БИТува в пространството на БИТа и трудно прекрачва своите граници. Ако все пак се интересува от това какво става извън неговия затворен патриархален свят, така както демонстрира хаджи Генчо и някои от Вазовите чичовци, то този интерес е повод да се намери тема за незначителен разговор и за изтъкване пред другите колко много знае и колко много е начетен той. За разлика от него народният човек се изявява на полето на историята, там където се бори за изменение на статуквото, за промяна на съдбините на народа, за извоюването на мечтаните свобода и независимост, за просперитета на родината. Оттук ценностите на родовия човек са изконно народностни и преди всичко нравствени, докато ценностите на народния човек са универсални и общочовешки.

Моята цел е да се опитам да изясня проявленията и ценностите на родовия човек в повестта „Българи от старо време".

Хаджи Генчо

В началото на повестта хаджи Генчо е въведен посредством сравнението с другите българи. Любен Каравелов преднамерено и сполучливо използва измеренията на пространството, за да представи ограничеността на възгледите

и спрялото духовно развитие на българите. Техният небосклон е „не твърде обширен" и „това, щото знаят, знаят го в еднакъв смисъл, който е останал у тях от дядо и баба". Тези начални редове недвусмислено и директно изразяват иронията на разказвача за закостенялото мислене и светоусещане на родово-патриархалния човек. Хаджи Генчо обаче е различен от хората от неговата общност. Ако майка му е знаела три, той знае тридесет и за разлика от другите разказва подробно „като по книга". Книгата, която има високо символно значение във времето на Възраждането, в текста на повестта изпълнява художествената функция да снизи персонажа и да пародира неговата ученост. Каравелов пише:

Е, например, попитайте го:

– Дядо хаджи, а дека живее дяволът?

– В Тартара! – ще да отговори важно дядо ти хаджия и като владишки ерокирик ще ти разкаже за всичко на тънко, че гато книга чете: как там дяволите живеят, как ядат, как спят, как се умиват и все нататък [10]…

Хаджи Генчо говори за дявола по книга с мисленето и мирозрението на родовия човек. Той не обсъжда дявола философски чрез категориите на доброто и злото или чрез религиозните сказания за падналия ангел, а посредством битовите действия. Лишен от способността да се самоосъзнава като духовна личност, попаднал под тоталната зависимост на софрата и дрямката, той е изгубил възможността си да размишлява като човек на Възраждането. Той няма нагласата и стремежа да участва в същностния духовен процес на времето – пробуждането, промяната на мисленето и манталитета, да си служи с понятия от универсалния цивилизационен регистър като: „свобода", „независимост", „достойнство". Прикрепен към дома, копривщенският чорбаджия не притежава толкова необходимата мяра за осмислянето на собствената си позиция в света. Така че това е една от съществените характеристики на ограничения и смаления родово-патриархален свят – скъсените остранностяващи перспективи и ниския хоризонт или „небосклон" на възприятията.

Хаджи Генчо не мисли за отечеството. За отечеството възторжено и нежно пее изгнаникът и народният човек Любен Каравелов. За копривщенския чорбаджия отечеството е в границите на дома. Неговата мисия е не да съгражда устоите на отечеството, а да изгражда къщи и навеси за агнета.

Хаджи Генчо обича да гради къщи и всякакви кочеци и сенници. Рядко се минува година, през която той да не направи някое помещение; а още по-рядко се случва, щото някои от съседите му да го не повика на съд пред кадията затова, че тоя „нечестив човек" е надвесил своите стрехи над чуждите дворове [11].

Този съд със съседите междутекстово ни отпраща в „разпрата", завещана им от бащите, между Варлаам Копринарката и Иван Селямсъзът за един капчук в повестта „Чичовци" на Иван Вазов.

Книгата е въведена още един път в текста с несъщинската ѝ функция да бъде носител на духовни ценности и мъдри послания. Този път тя е използвана като предмет за обозначаване на смехотворното мнение на хаджи Генчо за значимостта на украинските книги пред руските. Произнесено от висотата на чорбаджийската власт, твърдението не подлежи на съмнение и на оспорване. Категоричността на говоренето и налагането на единствена негова истина за нещата и явленията в света е силната му позиция и тя му осигурява възможността да влияе на хората. Той притежава социалната роля не само да стои над другите, но и манипулативно да ги наставлява и управлява. И в това негово поведение на наставник и поучител на другите се поражда иронията и скритата критика на Любен Каравелов към чорбаджията. Революционерът и писателят е саркастично безпощаден към хаджи Генчо, който със своята власт и позиция на първенец вместо да поведе народа към високи цели, към извоюването на свободата и независимостта, да бъде духовен водач, той поправя поп Ерчо да казва „Бла-го-воли-ши" вместо „Блядоволиши" и спори с дядо Либен дали салъвкиевското, или пастушеското винце е по-добро. В този смисъл псевдоученият копривщенски чорбаджия, имайки силната социална позиция и битийна власт, не прекрачва границите на родовия свят и не се превръща в народен човек, в личност на историята.

Като родов човек хаджи Генчо живее в битовия свят, наситен с празници, обичаи и обреди. Каравелов иронично изброява неговото задължително присъствие в празнично-обредния живот на общността:

Хаджи Генчо е добродейшо същество. Той не пропуща ни една сватба, ни един помен, а понякога и сам чете псалтир за починалите, не пропуща той така също ни едно кръщене, не една понуда, не един Бабинден. Ако някои от копривщенските чорбаджии дава зефет или ако повика гости в къщата си, то без хаджи Генча се не може – хаджи Генчо трябва да е начелото [12].

Гледан откъм пространството на битовите обичаи и обреди, където се яде и пие, без да се плаща, неговият паразитизъм, нахалство и използвачество могат да бъдат разбрани по-истински и да се съпреживеят както чрез присъствието на смеха, така и от дистанцията на отвращението и негодуването. Натрапчивото поведение и безочливост на хаджи Генчо е визия за егоизма и тунеядството му. Те също са и визия за задоволяване на потребностите на тялото. Той отива на гости не да изпита радостта в празника или тъгата на помена, а да се наяде и да пие. Неговото себично съществуване е съсредоточено върху удоволствията на делничното и преживяванията в затворения родов свят. Оттук белетристичната задача на Любен Каравелов е повече от ясна – той иска пародийно да покаже колко откъснат от тенденциите и стремленията на времето през Възраждането е поведенческият модел на чорбаджията, колко пагубни и ретроградни могат

да бъдат неговите безсмислени спорове и показност на безплодна ученост.

Този закостенял и задържащ общественото развитие модел на поведение на родовия човек – чорбаджия е доизграден чрез образа на дядо Либен.

Дядо Либен

Ако хаджи Генчо е човек кротък, учен и богобоязлив чорбаджия, то дядо Либен е юначен на вид, човек на героичните жестове през младините си. През младежките си години той се е занимавал с хайдутлук, като заедно с кърджалиите и делибашиите е правил обири и така „печелил големи богатства". Естествено и дядо Либен не милее за отечеството, за неговото освобождаване от турско иго. Той не е хайдутин, който да защитава честта на рода и родината си и да наказва турците за техните поразии и издевателства. Като родов човек за него родината е в границите на дома му и Копривщица. Каравелов саркастично и белетристично сполучливо описва тесния хоризонт на разбирането на дядо Либен за родината:

Но при всичкото това дядо Либен имал и една малка слабост: той обичал своето отечество, но не всичкото, а само Копривщица. Когато кърджалиите или делибашиите мислили да направят някоя пакост на Копривщица, то дядо Либен отивал напред в своето рождено селце, известявал жителите, че ги грози опастност, и накарвал ги да бягат да оставят къщите си [13].

Дядо Либен, също като хаджи Генчо, се големее и показно демонстрира своето превъзходство над другите. Ако хаджи Генчо се себеизтъква в полето на учеността, то дядо Либен налага своето първостепенно присъствие в пространството на героичността. Със заграбените пари купува коне, пушки и наема слуги, които го съпровождат в шествията му из Копривщица.

С тези постъпки на двамата персонажи сме изправени пред специфичното Каравелово отношение към чорбаджиите, което в случая ни казва много важни неща. Преди всичко то ни казва, че първенците в социалната общност, въпреки своето придаване на важност и гледане отвисоко на останалите, всъщност по нищо не се отличават от тях относно големия проблем и съдбоносната мисия – освобождението от поробителите. На тях не се налага като тежък жребий свободата на родината. Свободата не е спасение и радост. Ето защо двамата чорбаджии се чувстват волни и доволни в затворения родово-патриархален свят, над който тегне ятаганът. Така Любен Каравелов отпраща свободата в кризисната зона на екзистенцията, на съществуването, което не може да бъде поддържано от велики идеали и жертвено способни представи.

Въз основа на новия прочит ще направя следните обобщения за същностните особености на родовия човек в повестта „Българи от старо време".

Родовият човек е неразривно и съдбовно свързан с бита.

Родовият човек се придържа към обичаите и ритуалите и традиционно повтаря знанията на своите деди и прадеди.

Родовият човек живее в затворения патриархален свят.

Родовият човек има нисък „небосклон" на възприятия.

Родовият човек спори за незначителни неща.

Родовият човек обича да си попийва, да си похапва и да си подрямва.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Донев, В. Каравелов и „Българи от старо време". – В: Каравелов, Л. Българи от старо време. София: Пан, 2003, с. 135.

[2] Каравелов, Л. Българи от старо време. София: Пан, 2003, с. 32.

[3] Пак там, с. 11.

[4] Пак там, с. 111–112.

[5] Чернокожев Н. Любен Каравелов и българското възрожденско време. София: Фенея, 1995. Цит. е по. Каравеловата белетристика в оценката на литературната история. – В: Каравелов, Л. Българи от старо време. София: Пан, 2003, с. 153.

[6] Каравелов, Л. Богатият сиромах.

http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=179&WorkID=5997&Level=2

[7] Шумкова, Л. Каравелов след Вазов.

http://www.nbu.bg/PUBLIC/IMAGES/File/departamenti/nova_bylgaristika/LShumkova-Karavelov.pdf

[8] Пенев, Б. История на новата българска литература. Т. 4, София: Български писател, 1978.

[9] Леков, Д. Любен Каравелов. София: Народна просвета, 1977.

[10] Каравелов, Л. Цит. съч., с. 5–6.

[11] Пак там, с. 21.

[12] Пак там, с. 11.

[13] Пак там, с. 40–41.

КОПРИВЩЕНСКИЯТ ГОВОР В ЕЗИКА НА КАРАВЕЛОВАТА ДРАМА „ХАДЖИ ДИМИТЪР ЯСЕНОВ”

д-р Иво БРАТАНОВ
СОУ „Христо Ботев” – Русе

Любен Каравелов е един от най-значителните български народни будители и революционери през Късното възраждане. Творчеството му има важно значение за развитието на новобългарския книжовен език (НБКЕ), затова езикът на писателя вече е бил обект на редица научни изследвания[1].

Л. Каравелов е създател и на една от книжовноезиковите школи у нас през третата четвърт на XIX в., наречена **Каравелова школа**[2]. Към основните ѝ принципи се придържа и Хр. Ботев в по-късното си творчество[3]. Както е посочено в различни проучвания, Каравеловата школа има единна говорна основа[4] – тя се опира на копривщенския говор, отнасящ се към пирдопския диалект [14, с. 108; 22, с. 113][5]. В настоящия доклад ще разгледам отношението на копривщенския говор към езика на драмата „Хаджи Димитраъ Ясѣновъ” на Каравелов.

„Хаджи Димитраъ Ясѣновъ” е един от малкото Каравелови опити в областта на драмата[6]. Текстът е публикуван само веднъж приживе на своя автор – през 1872 г. в Букурещ[7]. Издаването му е подпомогнато от 1074 спомоществователи, предимно от следните населени места: Александрия, Бъкау, Болград, Браила, Букурещ, Белград, Виена, Галац, Гюргево, Гера, Калафат, Крайова, Крижевац, Лайпциг, Манчестър, Ню Йорк, Олтеница, Пловдив, Плоещ, Прага, Русчук, Слатина, Табор, Т. Мъгурели, Фокшан и Цариград [вж. 13, с. 621 и 7, с. 202]. Сред спомоществователите са Хр. Ботев, П. Хитов, Ат. Илиев, Михалаки Георгиев, К. Тулешков и Бр. Велешки [вж. 13, с. 621].

Драмата „Хаджи Димитраъ Ясѣновъ” не се отличава с художествено достойнство. Очевидно е, че Л. Каравелов няма дарбата на драматург. Във връзка с това Михаил Арнаудов отбелязва: „И тук, както и при стихотворенията, добрата воля, похвалните намерения, високата патриотическа цел го подтикват да опита сили в една област, за която не му достига твърде много, почти всичко.” [4, с. 673] Затова е справедлива общата оценка на М. Арнаудов за тази драма: „Плод на едно пренаивно въображение, драмата иска да бъде апотеоза на хайдушкия подвиг, иска да разпали революционния дух. Сериозна драматическа фабула тук липсва тъкмо тъй, както и какъвто да е опит за психологическа характеристика и за мотивиран волев конфликт. Драматическото напрежение е заменено с

груби външни ефекти, а личната нота в език и чувство – с проповедта на самия автор, скрит зад маската на хъшове или на самодиви. Всичко в мисли и дела служи на патриотическата тенденция, свежда се към публицистична реторика. За истинския легендарен войвода ние не узнаваме нищо: вместо достоверния разказ за подбуди към смелия поход и за изживени вълнения, ние слушаме измислени подробности, свидетелство за бедна наблюдателност и повърхностно вживяване в душата на юнака. Епизодите не са свързани в композиция, която показва развой, качване и развръзка на интригата, всичко идва като случайни хрумвания, а не като обмислена разработка на една драматическа идея. Произведението се оказва печално недомислие“ [4, с. 675].

Въпреки своите недостатъци като драматическо произведение, „Хаджи Димитаръ Ясѣновъ” се включва в развитието на българската възрожденска литература. Драмата оказва влияние върху създаването на класически произведения от нашата поезия и проза. Именно тя подсказва на Хр. Ботев да включи трите самодиви в баладата „Хаджи Димитър” [4, с. 675; 6, с. 453] и повлиява на Ив. Вазов при написването на повестта „Немили-недраги” и на драмата «Хъшове» [4, с. 675]. Единствената отпечатана Каравелова драма предизвиква голям интерес сред българските читатели от онова време. Както отбелязва К. Величков, „Книгата отговаряше на чувствата, които вълнуваха всяко българско сърце в навечерието на великото движение. Тя биеше на една струна, която беше готова да затупти, щом се пипне. Това стигаше, за да се чете с удоволствие.” (цит. по [4, с. 676]). Значителният брой спомоществователи, подпомогнали нейното отпечатване (вж. по-горе), и тиражът ѝ (около 1000 екземпляра, вж. [7, с. 203]), свидетелстват за популярността на този текст. Тъй като тази драма се ползва с широка известност, имаме основание да предполагаме, че тя активно се включва в процесите на разгънато езиково строителство у нас през третата четвърт на XIX в. и популяризира практиката на Каравеловата школа.

„Езикът на Каравелов съчетава две основни езикови стихии: стихията на народната реч и стихията на книжовната словесна култура.” [2, с. 39] Целта на предложения доклад е да посочи кои диалектни черти са възприети (респ. – отхвърлени) в езика на проучваното произведение. Направеният преглед ще позволи да се очертае по-точно отношението между книжовно и диалектно в езика на драмата.

I. Фонетични особености. Фонетичните особености на езика на драмата могат да се изследват само от разглежданото печатно издание. При това е необходимо да се изтъкне, че Каравеловият правопис се отличава с някои графични условности. Под влияние на домашната книжовна традиция и на руския език драматургът употребява отделни синонимни букви. Открити са и непоследователности при изписването на някои букви. Тези факти доказват, че понякога правописът „прикрива” действителното произношение и данните, които се предлагат от изследваната книга, носят до известна степен хипотетичен характер.

В случаите, когато разглежданият текст не дава достатъчно сигурни сведения за фонетичната стойност на буквите, използвам и други лингвистични свидетелства. Вземам под внимание диалектната принадлежност на книжовника и данни от други езици, които той е владеел. Проследявам регистрираните отклонения от възприетата правописна норма, които не се дължат на случайни печатни грешки, а отразяват вариативността на произношението.

I.1. Вокализъм.

I.1.1. Застъпници на старобълг. ъ[8]. В езика на разглежданата драма са възприети следните особености на пирдопския говор по отношение на застъпниците на старобълг. ъ: **1.** Еровият вокал има застъпник [ъ] в представката **съ-** (срв. БДА: 7), вж. да са *сѫбератъ* (11; старобълг. събьрѧти), *сѫвети* (23; старобълг. съвѣтъ). **2.** В крайната сричка на думите **какъв** и **такъв** ударената гласна е [а], както е и в пирдопския говор (БДА: 4), вж. *какавъто е Арсо (3)*; *Ти си такавъ единъ човѣкъ, какавъто му е днесь потрѣбенъ (13)*. **3.** Представката **въ-** се употребява в облика **во-**, вж. *воведе* (35; срв. БДА: 6). **4.** Неударената гласна на мястото на старобълг. ъ в крайната затворена сричка пред съгласната р е [а], вж. *Димитаръ* (1, 52). Тя е и по-разпространената в пирдопския говор (срв. БДА: 8). **5.** Неударената гласна в крайната затворена сричка пред съгласната л е [а], вж. *той са врекалъ* (32; срв. БДА: 9), *сѫмъ рѣкалъ* (43).

Открита е разлика между народния говор и езика на драмата по отношение на застъпника на ударената коренна гласна в думата сън: в пирдопския говор той е [а] (БДА: 1), а в разглежданата драма е [ъ], вж. *сънъ* (46). Непоследователност е открита по отношение на неударената гласна в крайна затворена сричка пред съгласната к; в говора гласната е [ạ] (БДА: 10), а в драмата е [а] или [ъ], вж. *тежакъ (11, 12), камакъ (11), Мозѫкътъ (10, 20)*.

I.1.2. Застъпници на старобълг. ь. В пирдопския говор ударената коренна гласна на мястото на старобълг. ь е [е] в думите **лесно** и **тъмен** (БДА: 11, 13), а в причастия от типа **дошъл** е [à] (БДА: 14). Тези особености са отразени в драмата, вж. *лесно (44), темнота (25), темнотата (25), е дошалъ (33)*.

I.1.3. Застъпници на ѣ. Променливото **я** в проучваната драма се пише с буквата ѣ. Изписването на тази буква „прикрива" изговора на променливото **я**, но е несъмнено, че Л. Каравелов „е свързвал нейното писане и с двоякия ѝ български изговор като я и като е." [1, с. 21]. Фонетичната стойност на буквата ѣ в разглежданото произведение може да се установи от следните данни: **1.** Буквата ѣ има звукова стойност ['а] в думите *дѣдо* (5) и *хлѣбъ* (14). В пирдопския говор ударената гласна на мястото на старобълг. ѣ е ['а] в думи от типа **бял, дядо, хляб** (БДА: 26). **2.** Буквата ѣ има звукова стойност [е] в думи като *мѣсо (1)*, в които означава [е] < старобълг. ѧ (вж. старобълг. мѧсо). В пирдопския говор застъпникът на старобълг. ѧ в думи от типа **гледам, зет, често** е [е] (БДА: 21, 22).

В проучваната драма е засвидетелстван обликът кѫдя (23), в който застъпникът на старобълг. ѣ е ['à]. Тази форма се дължи на влияние от страна на на-

родния говор, вж. къд'à [12, с. 52].

Известно е, че „Ятовият изговор в пирдопския говор върви по общото правило за балканските говори." [22, с. 113]. Тази особеност е отразена и в проучваната драма.

I.1.4. Вид на ударената гласна в началната сричка на глагола *нямам* и в безличната глаголна форма *няма*. В пирдопския говор гласната в началната сричка на думата **няма** и в глагола **нямам** е [е] (срв. БДА: 34). Макар че тази гласна не е от ятов произход (в новобългарските дамаскини **нѐмам** се среща на мястото на **не имамь**, вж. [5, с. 258]), писателят я означава с буквата ѣ[9]: *Пари, мой синко Димитре, господь нѣма да ни пусне отъ небето. (11); нѣма сѫрце, нѣма родолюбие, нѣма свѣта потрѣбность за свобода (15); никога нѣма да са харесашъ на Хаджи Димитра (23); Нищо нѣмаме; отъ никого са не надѣваме. (9); Освѣнъ тебе, азъ никого нѣмамъ на тоя свѣтъ (26)*. Предполагам, че в посочените примери ѣ има звукова стойност [е], като вземам предвид факта, че Каравеловата книжовноезикова школа има монодиалектна основа.

I.1.5. Вид на ударената гласна в думата *жаба*. В пирдопския говор ударената гласна в думата **жаба** е [а] (БДА: 40). Тази особеност е възприета и в драмата, вж. *жаба* (5).

I.1.6. Вид на ударената гласна в думата *чаши*. В пирдопския говор ударената гласна в думата **чаши** е [à] или [è] (БДА: 42). В Каравеловата драма е засвидетелстван обликът *чаши (3)*, който е утвърден и в НБКЕ.

I.1.7. Застъпник на ѧ. В пирдопския говор старобългарската малка носовка има застъпник [е] в думи като **зет, десет, агне, време, име** (БДА: 21, 22, 24, 25). Посочената особеност е отразена в езика на драмата, вж. *зетъ (48), десеть (24), петдесеть (27), сто и петдесетъ (102), ягне (1), време (5), име (89)*.

I.1.8. Застъпник на ѫ. В Пирдопския говор старобългарската голяма носовка се заменя с а (под ударение) и с **ъ** (ако не е ударена; вж. [22, с. 113]). В разглежданото произведение тази особеност на говора не е възприета; носовката има застъпник [ъ], графично отбелязван с буквата ѫ, напр. *рѫце (1, 44), рѫката (5), да бѫде (13), нека бѫде (89), мѫки (14), кѫдя (23), мѫже (25), мѫжътъ (104)*. В говора застъпникът на старобълг. ѫ е [à] в съществителното име **къща** (БДА: 19) и **въглен** (БДА: 20), а в драмата е [ъ], вж. *двэ кѫщици (97), вѫглене (45)*.

I.1.9. Вид на гласната на мястото на неударената гласна о в думата *мома*. В пирдопския говор неударената гласна о в думата **мома** се изговаря редуцирано или без редукция (БДА: 47). В драмата това съществително име се употребява в облика *мома (1)*, т.е. изписването подсказва отсъствие на редукция на гласната **о**.

I.1.10. Вид на неударената гласна в абсолютния край на съществителни имена от ср.р., които завършват на -е. Неударената гласна в края на съществителни имена като **зеле** и **магаре** в пирдопския говор е **-е** (БДА: 50). Тази особеност е отразена и в Каравеловата драма, напр. *ягне (1), бурилченце (1)*.

Известно е, че в пирдопския говор редукцията на широките гласни е рядко явление (по-подробно вж. в [9, с. 399; 11, с. 460 – 461]). Драмата на Л. Каравелов, отразявайки тази особеност на народния говор, спомага за установяването на нередуцираните форми в книжовния език.

I.1.11. Наличие на гласна е в началната сричка на думата *един*. В пирдопския говор в началната сричка на числителното име **един** се изговаря **е** (БДА: 104). Същият облик е регистриран и в проучваната книга, вж. *единъ каикъ (5)*.

I.1.12. Вид на гласната в крайната сричка на думата *огън*. В пирдопския говор гласната в крайната сричка на съществителното име **огън** е **ъ** (в Клисура) или **а** (в Пирдоп, Буново, Мирково, Смолско; вж. БДА: 105). Л. Каравелов употребява облика *огѫньтъ (36)*.

I.1.13. Резултати от среднобългарското смесване на носовките. Енклитичните местоименни форми **ме, те, се** в пирдопския говор имат облиците съответно **ма, та, са** [12, с. 19], например **саде ма клопа, Мола са** [Каменова 1938: 13], **да са сгори, тъй са прекарва, да та оставать** [Узунов 1941: 200]**, да са завиешъ** [Узунов 1941: 203]. Те се употребяват и в разглежданата драма. Ето примери: *не ща азъ да ма закачатъ такива хора, какавъто е Арсо (3); не обичамъ да ма закачатъ (4); Когато дойде време, то ще да видиме страхъ ли та е или не (5); Още веднашъ ма не закачай, Арсо; или ща да та убия, като жаба. (5); Азъ по-напредъ ща да са зарѣка да не ямъ соль, нежели да та не закачамъ. (5); когато та помилва съ нея по гѫрбътъ (3); са видатъ (1); са сѫрди (3); да са веселиме (5); да са караме (5); право презъ сцената са види Дунавъ (1)*. Много рядко се среща обликът **се**, вж. *тавите, въ които се намиратъ ягнетата (1)*.

В народния говор в съществителното име **жетва** (БДА: 23) старобългарската малка носовка има застъпник [à], а в драмата е [ъ], вж. *жѫтваре (106 – 107)*.

I.2. Консонантизъм.

I.2.1. Вид на съгласните на мястото на *т'* и *д'* пред задна гласна във форми от типа *братя* и *дядо*. В пирдопския говор съгласните **т'** и **д'** пред задни гласни във форми от типа **братя** и **дядо** не се заменят съответно с **к'** и **г'** (БДА: 61) –особеност, открита и в проучвания текст, напр. *братия (17), братията (17), дэдо (5)*.

I.2.2. Вид на съгласната на мястото на к в думата *майка*. В пирдопския говор съгласната [к] в съществителното име **майка** се изговаря без смекчаване (БДА: 62). Каравеловата драма отразява тази фонетична особеност, вж. *майка (33)*.

I.2.3. Наличие на съгласна *й* в началото на думата агне. В пирдопския говор думата **агне** се изговаря без **й** в началото (БДА: 70). В драмата на Л. Каравелов обаче са засвидетелствани облици с начално **й**, вж. *эдатъ ягне (1), тавите, въ които се намиратъ ягнетата (1)*.

I.2.4. Наличие на съгласна *х* в началото на дума пред гласна. В пирдопския говор съгласната **х** изпада пред гласна в началото на думите (БДА: 73). Тази особеност на народния говор не е възприета в проучваната книга, вж.

такива хора (3); тие хора (24); Хайде вѫрви си сега (34); Приготовлявайте са и хайдете напредъ! (15); Хайдете напредъ! (105).

I.2.5. Изговор на съчетанието жд в думата *чуждо*. В пирдопския диалект съчетанието **жд** в прилагателното име **чужди** се изговаря [жд] (БДА: 94). Тази особеност е отразена и в Каравеловата драма, вж. *чуждото робство (4)*.

I.2.6. Изговор на съчетанието *мн* в думата *много*. Съчетанието **мн** в думата **много** се изговаря по различен начин в селищата, чийто говор принадлежи към пирдопския диалект – **мнѝго** (в Клисура, Мирково и Буново) и **млѝго** (Пирдоп и Смолско; вж. БДА: 100). Л. Каравелов употребява облика *много (3)*.

I.2.7. Изговор на съчетанието *кт* в думата *нокти*. Съчетанието **кт** в думата **нокти** в пирдопския диалект се изговаря по три различни начина, вж. **нохти** (в Клисура), **нокти** (в Буново и Мирково) и **нофти** (в Пирдоп; вж. БДА: 101). В проучвания текст се употребява формата *нохтите* (два пъти на с. 54).

I.2.8. Вид на съгласната в средата на думата *вече*. В пирдопския говор наречието **вече** има два облика – **веке** и **вече** (БДА: 107). Л. Каравелов употребява формата *вече (14)*, вж. и *повече (19)*.

I.2.9. Вид на съгласната *в* в средата на думата *човек*. В пирдопския говор съгласната в средата на думата **човек** е **в** (БДА: 111). Същият облик се употребява и в драмата, вж. *Познавате ли онзи човэкъ, дѣто излѣзе изъ каикътъ и дѣто лѣжи на тревата? (5)*

I.3. Други фонетични особености.

I.3.1. Глаголни окончания за 3 л. мн.ч. сег. вр. Окончанията на глаголите за 3 л. мн.ч. сег.вр. на глаголите от II спрежение са твърди, напр. *Ето какви сѫ нашите бѫлгарски юнаци, които мислатъ да избаватъ отечеството си отъ чуждото робство. (4); Нашите дэца у турци робе ходатъ (7)*. Каравелов употребява твърди окончания под влияние на народния говор (срв. БДА: 113, 114). Изписването на окончанията показва, че те вероятно са светли, например *Азъ до днесъ не сѫмъ видѣлъ двама бѫлгаре, които да сѣднатъ заедно да ѣдатъ и да пиятъ, и да са не скаратъ. (4)*. В пирдопския говор те също са светли (БДА: 203).

I.3.2. Вид на ударената гласна след твърда съгласна пред членната форма *-та* за ед.ч. на съществителни имена от ж.р. В пирдопския говор ударената гласна след твърда съгласна пред членната форма за ед.ч. на съществителни имена от ж.р. е **-а** (БДА: 116). Тази особеност е отразена и в разглеждания текст, вж. *Мозѫкътъ ми са обрѫща въ главата (10)*.

II. Морфологични особености.

II.1. Съществително име.

II.1.1. Форми за множествено число. Съществителното име **мъж** образува форма за мн.ч. с окончанието **-е** в пирдопския говор (БДА: 157) и в проучваната драма, вж. *мѫже (25)*. Множествената форма на съществителното име ръка е *рѫце (1, 44)*, както е и в народния говор (БДА: 163). Многосричните съществителни имена от м.р. обикновено образуват формите си за мн.ч. с окон-

чанието **-е**, напр. *пищове (3); Азъ до днесъ не сѫмъ видѣлъ двама бѫлгаре, които да сѣднатъ заедно да эдатъ и да пиятъ, и да са не скаратъ. (4); Нашите бѫлгаре обѣщаватъ много; а когато дойде до даване, то тие са испокриятъ по дупките (11); псувайте са като брадати цигане (4)*. С това окончание образуват форми за мн.ч. и многосричните съществителни имена от м.р., които са от турски произход, напр. *чапкэне (18)*, а също така и едносричното съществително име **роб**, вж. *Нашите дѣца у турци робе ходатъ (7)*. След ц обаче окончанието за мн.ч. е **-и**, вж. *а братията им и бащите имъ нека са колатъ от турци и татаре (17); Ето какви сѫ нашите бѫлгарски юнаци, които мислатъ да избаватъ отечеството си отъ чуждото робство. (4)*. Употребата на окончанието **-е** за образуване на формите за мн.ч. е най-характерната особеност на езика на Л. Каравелов и на копривщенския говор [1, с. 30].

В пирдопския говор отсъства бройна форма на съществителните имена от м.р., които означават предмети или животни (БДА: 180, 181). В драмата обаче са открити колебания по отношение на употребата на бройната форма, вж. *проспиватъ по десеть часове (24); два бистри кладенца (86); два мангѫра (28)*. Засвидетелствана е и употреба на бройна форма на съществително име, което означава лице, вж. *около сто и петдесетъ юнака (102)*.

II.1.2. Падежни форми. Езикът на разглежданото произведение има ясно изразен аналитичен характер. Откритите падежни форми са съвсем малко и тяхната употреба може да се обясни с факта, че в говоримата реч са запазени отделни падежни остатъци. Ето примери за употребата на дателни форми: *даватъ го дѣду Николу (87); Дале Ясенову! Кой е далъ Ясенову! (90); подава го Ясѣнову (105); Кажи Пею да я открадне (63)*. А ето и пример за дателна форма на съществително собствено име от ж.р.: *Стоенки (37)*.

Л. Каравелов използва родително-винителната форма на съществителните собствени имена от м.р., вж. напр. *А защо той не трѫгна слѣдъ Панайота, слѣдъ Филипа? (15)*, макар че тя не е характерна за народния говор (БДА: 183).

II.1.3. Член. Съществителните имена от м.р. в ед.ч. се членуват само с пълен член **-тъ**, независимо от синтактичната си функция. Тази особеност е възприета под влияние на народния говор (примери вж. в [Узунов 1941: 200 – 201, 203]). Членът се прибавя механично към нечленувата форма. Ето примери: *Мозѫкътъ ми са обрѫща въ главата (10); Бѫлгаринътъ не може вече да чѣка (14); изважда изъ поясътъ си (4); Единъ каикъ са запира при брѣгътъ (5); Познавате ли онзи човѣкъ, дэто излэзе изъ каикътъ и дѣто лѣжи на тревата? (5)*.

II.2. Местоимение.

II.2.1. Лично местоимение. В пирдопския говор се употребяват именителни форми на лични местоимения, които са утвърдени в НБКЕ, вж. **аз, той, тя, то** (БДА: 184, 185, 186, 187). Особеност на говора е използването на местоименната форма **тий** за 3 л. мн.ч. им.пад. (БДА: 188). Тези облици са открити и в драмата, вж. *Азъ до днесъ не сѫмъ видѣлъ (4); А защо той не трѫгна слѣдъ*

Панайота, слѣдъ Филипа? (15); тя е бѫлгарка... (50); А кога ще то да настане? (13); Нашите бѫлгаре обѣщаватъ много; а когато дойде до даване, то тие са испокриятъ по дупките (11); тие донасятъ изъ тавите, въ които се намиратъ ягнетата, мѣсо (1).

II.2.2. Относително местоимение. Л. Каравелов употребява формата за винителен падеж на относителното местоимение който и в случаите, когато местоимението се отнася за предмет [срв. 1, с. 34], напр. *а право презъ сцената са види Дунавъ, по когото плуватъ малки рибарски каичета (1); Надѣсно са види водопадъ, подъ когото са намира една воденица и двѣ кѫщици (97)*. Тази особеност обаче не е последователно прокарана, вж. *ти най-много обичашъ кѫрчмарскиятъ столъ, на който гѫрматъ не топове и не пушки, а чаши съ вино. (3)*.

II.3. Глагол.

II.3.1. Глаголно окончание за 1 л. мн.ч. сег.вр. Глаголното окончание за 1 л. мн.ч. сег.вр. на глаголите от I и II спрежение в пирдопския говор е **-м** (БДА: 202), но в проучваната драма е *-ме*, вж. *Да пѣеме и да пиеме! (6); Когато дойде време, то ще да видиме страхъ ли та е или не (5); да ѣдеме (5); да пиеме (5); да са веселиме (5)*.

II.3.2. Образуване на форми за бъдеще време. Формите за бъдеще време в проучваната драма се образуват със спомагателния глагол ща (за 1 л. ед.ч. и за 3 л. мн.ч.) или ще (за останалите лица) + частицата да + сегашната глаголна форма, вж. *Още веднашъ ма не закачай, Арсо, или ща да та убия, като жаба. (5); Азъ по-напредъ ща да са зарѣка да не ямъ соль, нежели да та не закачамъ. (5); Азъ днеска отивамъ в Бѫлгария и ща да говоря и на старо, и на младо (19); ако да поживѣя тука още година или двѣ, то или ща да умра, или ща да полудѣя (21); Когато дойде време, то ще да видиме страхъ ли та е или не (5); Съ образование само ще да са избави Бѫлгария (19); скоро ще да видите (5)*.

II.4. Частица. Частицата за подкана хайде има отделни форми за единствено и за множествено число, вж. *Хайде вѫрви си сега (34); Приготовлявайте са и хайдете напредъ! (15); Хайдете напредъ! (105)*. Тази особеност се среща и в пирдопския говор [12, с. 54].

III. Синтактични особености.

III.1. Изразяване на връзка при подчинено определително изречение. В пирдопския говор връзката при подчиненото определително изречение е **дека** (БДА: 223), но Л. Каравелов предпочита свързване с относителното местоимение **който**, вж. *тавите, въ които се намиратъ ягнетата (1); Ти са сѫрдишъ на Арса, че са шегува съ тебе; а не сѫрдишъ са на турците, които сѫта направиле на магаре и ѣздатъ та отъ самото ти рождение (4); само оная пара може да бѫде полезна, която не е облеяна нито съ невинна кръвь, нито съ сиромашки сѫлзи* (13; още примери вж. тук, т. II.2.2.).

III.2. Място на отрицателната частица не край кратка местоименна форма и проста глаголна форма. В проучваната драма местоименната части-

ца се и кратките форми на личните местоимения **ме, те, го,** когато се свързват с отрицателни глаголни форми, се намират преди отрицателната частица („го не"), т.е. Л. Каравелов се придържа към синтактичния модел, характерен предимно за западните и югоизточните говори, вж. *Още веднашъ ма не закачай, Арсо, или ща да та убия, като жаба. (5); нежели да та не закачамъ. (5); Азъ до днесъ не сѫмъ видѣлъ двама бѫлгаре, които да сѣднатъ заедно да ѣдатъ и да пиятъ, и да са не скаратъ. (4); Съ пиене и съ пѣене са не освобождава народъ, момчета (7 – 8)*. Този словоред е по-старинен и е присъщ и на пирдопския говор (БДА: 224).

IV. Изводи. Направеният преглед потвърждава становището, че езикът на Л. Каравелов има единна говорна основа. Писателят възприема редица характерни черти на копривщенския говор. Едновременно с това Л. Каравелов избягва онези особености на народния говор, които намира за тясно диалектни (напр. ударената коренна гласна в думата сън; застъпника на старобълг. ©; отсъствие на родително-винителна форма в диалекта; въвеждане на подчиненото определително изречение с местоимението който).

БЕЛЕЖКИ

[1] Вж. например [1; 2; 3; 15; 16; 17; 19].

[2] Характеристика на основните положения на Каравеловата школа вж. в [20, с. 117 – 119; 21, с. 39 – 42; 8, с. 180 – 181; 17, с. 244 – 249].

[3] Вж. [20, с. 119; 21, с. 42; 8, с. 181; 18, с. 257 – 258].

[4] Вж. [20, с. 110].

[5] Сведения за езиковите особености на пирдопския говор вж. в [9; 10; 14, с. 107 – 109; 11; 12; 22, с. 113 – 114] и в Българския диалектен атлас, ч. III (съкр. БДА). При посочването на данни от БДА в кръгли скоби привеждам номера на съответната карта.

[6] „Хаджи Димитаръ Ясѣновъ" е единствената Каравелова драма, отпечатана приживе на писателя. Той е автор и на няколко недовършени драматически опита, които са публикувани десетилетия след смъртта му [7, с. 199].

[7] Езиковият материал, върху който са извършени наблюденията, е ексцерпиран от това издание (опис вж. по-долу, в частта „Източници"). След цитирания пример в кръгли скоби посочвам съответната страница, на която се намира той. Всички примери, извлечени от драмата, са курсивирани от мене.

[8] Л. Каравелов означава еровия вокал с буквата ѫ независимо от произхода на гласната [1, с. 19; 20, с. 118; 21, с. 40; 17, с. 244]. Звуковата стойност на ѫ в проучваната книга се установява от изписването на междуметието Сѫ-сѫ-сѫ! (77, 78) и на турски думи, в които тази буква предава вокала [ъ], напр. чапк©нинъ (28; тур. çapkın), чапкѫне (18), два мангѫра (28; тур. mangır), кадѫни (42; тур. kadın), ханѫми (42; тур. hanım), ялдѫзъ (39; тур. yaldız), кѫзъ (39; тур. kız)

[9] Например Неофит Рилски предлага омофоните не′ма и нѣ′ма, а също така ле′къ и лѣ′къ да се разграничават чрез изписването на буквата е или ѣ, вж.: „Ѯаџо а̀ко напи′ше-

шъ нѣ′ма женѧ (ἄλαλος γυνὴ) со′съ е, ще да ста′не не′ма жена (δὲν ἔχει γυναῖκα) та′ко и̑ лѣ′къ (ἰατρικὸν) и̑ ле′къ (ἐλαφρὸς) ко′лко е̑ голе′мо разли′чіе междѹ нѣ′ма женѧ, и̑ не′ма женѧ!" [Неофит 1835: 26, бел. под л.].

ИЗТОЧНИЦИ

Български диалектен атлас. III – Югозападна България. Съставен под ръководството на проф. Ст. Стойков. Ч. I – карти. С., Издателство на БАН, 1974 (съкр. БДА).

Каменова 1938: Анна Каменова. Всэкидневнитэ разговори и българския фолклоръ. – Сп. „Родна речь", год. XII, кн. 1 (септемврий – октомврий 1938 г.,), кн. 1, с. 11 – 17.

Неофит 1835: БОЛГАРСКА ГРАММАТІКА Сега ПЄРВО СОЧИНЄНА.' Отъ Нео′фи̑та П. П. сѵ′щаго и̑гѹ свще′нны ѳби′тели Ры′лскі […] Въ Крагѹевцѣ Оѵ̑ Княжеско-Сербской Типографіи, 1835. (Използвано е фототипното издание Неофит Рилски. Болгарска граматика. С., Издателство „Наука и изкуство", 1984).

Узунов 1941: Свещ. Г. Узуновъ. Копривщенски женски разговори. – Сп. „Родна речь", год. XIV, мартъ – юний 1941 г., кн. 4-5, с. 200 – 203.

ХАДЖИ ДИМИТАРЪ ЯСЋНОВЪ. Драма отъ петъ дѣиствия отъ Л. КАРАВЕЛОВА. Букурещъ. 1872, 113 с.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андрейчин, Любомир. Език и стил на Л. Каравелов. – В: Годишник на СУ. ИФФ – т. XLVI, 1949/1950, кн. 4 – Езикознание и литература. С., ДИ „Наука и изкуство", 1950.

2. Андрейчин, Любомир. Художественият стил на Л. Каравелов. – В: Език и стил на българските писатели (Изследвания и очерци). Кн. I. С., Издателство на БАН, 1962, с. 39 – 54.

3. Андрейчин, Любомир. Ролята на Любен Каравелов в развитието на книжовния ни език. – В: Помагало по история на българския книжовен език (Възрожденски период). С., Издателство „Наука и изкуство", 1979, с. 198 – 204.

4. Арнаудов, Михаил. Любен Каравелов. Живот, дело, епоха (1834 – 1879). С., Издателство на БАН, 1964.

5. Велчева, Боряна. За формите н'а и н'ама. – В: Известия на Института за български език. Кн. VIII. С., Издателство на БАН, 1962, с. 257 – 262.

6. Воробьов, Лев. Любен Каравелов. Преведе от руски език Светлана Николова. С., Издателство „Наука и изкуство", 1985.

7. Възвъзова-Каратеодорова, Кирила. Към въпроса за предназначението и разпространението на драмата „Хаджи Димитър Ясенов" от Любен Каравелов. – В: Любен Каравелов. Сборник по случай 150 години от рождението му. С., Издателство на БАН, 1990, с. 199 – 207.

8. Жерев, Стоян. Книжовноезикови школи. – В: История на новобългарския книжовен език. С., Издателство на БАН, 1989, с. 177 – 182.

9. Иванов, М. Принос към изучвание българските диалекти (Забележки по говорите в областта на Средногорското наречие). – В: Периодическо списание на Българското книжовно дружество в Средец. Год. IX, кн. XLV. Средец, 1894, с. 399 – 418.

10. Иванов, М. Принос към изучвание българските диалекти (Забележки по говорите в областта на Средногорското наречие). – В: Периодическо списание на Българското книжовно дружество в Средец. Год. IX, кн. XLVI. Средец, 1894, с. 538 – 594.

11. Кънчев, Ив. Две фонетични особености на пирдопския говор. – В: сп. „Български език", год. XIII (1963 г.), кн. 4 – 5, с. 460 – 463.

12. Кънчев, Иван. Говорът на село Смолско, Пирдопско. – В: Българска диалектология (Проучвания и материали). Кн. IV. С., Издателство на БАН, 1968, с. 5 – 159.

13. Леков, Дочо. Бележки. – В: Любен Каравелов. Събрани съчинения в 12 тома. Т. 4. Подбор и редакция Д. Леков. С., Издателство „Български писател", 1984, с. 587 – 628.

14. Милетич, Любомир. Източнобългарските говори. Превод от немски: Ана Димова, Александър Александров. С., Издателство на БАН, 1989.

15. Попова, Венче. Някои особености на фразеологията в политическите статии на Л. Каравелов. – В: Помагало по история на българския книжовен език (Възрожденски период). С., Издателство „Наука и изкуство", 1979, с. 205 – 217.

16. Попова, Венче. Форми за бъдеще време в езика на Любен Каравелов (Върху материал от „Българи от старо време"). – В: Помагало по история на българския книжовен език (Възрожденски период). С., Издателство „Наука и изкуство", 1979, с. 218 – 225.

17. Попова, Венче. Любен Каравелов. – В: История на новобългарския книжовен език. С., Издателство на БАН, 1989, с. 241 – 253.

18. Попова, Венче. Христо Ботев. – В: История на новобългарския книжовен език. С., Издателство на БАН, 1989, с. 253 – 269.

19. Първев, Христо. Любен Каравелов и българският книжовен език. – В: Съвременният български книжовен език (Основни развойни моменти и видни езикови строители). С., ДИ „Народна просвета", 1983, с. 115 – 119.

20. Русинов, Русин. Учебник по история на новобългарския книжовен език. С., Издателство „Наука и изкуство", 1980.

21. Русинов, Русин. История на българския правопис. С., ДИ „Наука и изкуство", 1985.

22. Стойков, Стойко. Българска диалектология. С., АИ „Проф. Марин Дринов", 2002.

ОПИТЪТ И ПОСЛАНИЯТА НА ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ КАТО ИЗДАТЕЛ ЗА ДЕЦА („Защо сяка детска книжка тряба да се съставлява обмислено и с голяма осторожност”)

Катя КИРИЛОВА
СУ „Св. Климент Охридски”

Все по-голяма част от уводните думи, посветени на изследванията за Любен Каравелов, започват с отбелязване на огромния интерес към него от страна на учени в различни научни направления. Науката за книгата не остава встрани от него, но досега сравнително бегло се е спирала върху характеристиките на издателската му дейност. Настоящото изследване акцентира върху онази част от нея, посветена на децата и я представя като източник на полезен опит и на важни послания в областта на детската книга днес. Историята на детското книгоиздаване в България е все още ненаписана. Разпиляна е сред сравнително малкия брой общи изследвания на книжовното ни дело през годините и кореспондира неизменно с останалите научни области, с които то има пресечни точки. Първите си крачки родната издателска дейност за деца прави в епохата на Възраждането и една от личностите с най-голям принос за утвърждаването и развитието ѝ несъмнено е Любен Каравелов. Акцентът тук обикновено се поставя върху творбите, с които той на малко по-късен етап се вписва в националния литературен канон, изучаван в училище и върху възгледите му за възпитанието и образованието. Те са очертани на фона на историко-културологичните и социално-икономическите условия, в които живее и работи Каравелов, съобразно неговата биография на революционер, публицист, писател, мислител и общественик, но не толкова като издател на книги за деца. Основанията за разглеждане и на тази част от дейността му се базират на издадените от него две поредици и периодичен сборник за деца, върху множеството статии в списваните от него „Свобода”, „Независимост”, „Знание” и кореспонденцията му, в които открито изразява позицията си за мястото и ролята на детската книга, за отговорностите на издателя, автора и останалите участници при създаването ѝ.

Няма изследовател на детската книга у нас, който да не изброява при историческия ѝ преглед „първите” в нея. Обикновено редът включва: първата българска книга, написана специално за деца – „Рибен буквар” (1824 г.) на д-р Петър Берон; първото българско детско списание „Пчелица или ред книжки за децата” (Цариград, 1871 г.), редактирано от П. Р. Славейков; първата българска

стихосбирка за деца „Детска гусла” (1880 г.) на Васил Попович[1]. Редно е към тях да се добави и първата българска поредица за деца – „Детска библиотека”, издадена от Любен Каравелов. Тук бихме могли да включим, ако се доверим на някои от изследователите му[2], и авторството на първата българска детска повест с научно-популярен характер. Те смятат, че това е четвъртата книжка, включена в „Детска библиотека” – „Разкази за водата и за нейните свойства”.

„Детска библиотека” излиза в периода 1872-1875 г. в Букурещ. Състои се от четири еднотипно оформени книжки, част от издателската концепция на Каравелов за издаване на научни и полезни за децата книги, които носят белезите на поредица от издания. Това са: „Разкази за небето и земята”, „За воздухът и за неговото влияние на животните и растенията”, „За топлината и светлината или що е живот” и „Разкази за водата и за нейните свойства”. За първите три се приема, че са преведени и адаптирани от издателя им с някои добавяния от негова страна, докато за последната преобладава мнението, че е авторско произведение, носещо всички особености на стила му. Според Виолета Атанасова[3] научно-популярната поредица „Детска библиотека” е израз на подема на научното знание, което Каравелов наблюдава в Русия, където творят учени като Сеченов, Бутлеров, Мечников, Пирогов, Тимирязев, Менделеев, Ковалевски и др. Той иска да направи българския народ част от него и се заема с преводаческа и издателска дейност в тази сфера, защото сънародните му са жадни за просвета. Неслучайно отзивите, които получава от съвременниците си за поредицата, са положителни и са плод на осъзнатата необходимост от подобни издания. Така например бележка в сп. „Читалище”[4] гласи: „Книжките първа и втора от „Детска библиотека” заслужават всяко препоръчване. Ясността на изложението на таквиз заплетени и научни предмети, върху които са писани тези книжки, гладкий и някак си сладък език правят удоволствие на читателя и го карат да обикне книжното четене, туй е първото достойнство на всяка книга, която дава в ръцете на неопитния и първоначален. Желателно е преводачът или писателят на „Детска библиотека” да последват своите на тъзи част трудове, от които се нуждае много нашата сиромашка книжнина”. Книжките се радват на голям успех – всяка от тях е преиздадена, а за да ги наложи, издателят им използва възможностите на списваните от него периодични издания, в които публикува обявления за набиране на спомоществователи. Справката показва, че две от тях са сред челната редица на събралите най-много спомоществователи през Възраждането (по над 2000), а Каравелов ги е стимулирал допълнително, като е подарявал една безплатно на всеки десет предплатени книжки.

Разбира се, „Детска библиотека” не бива да се разглежда изолирано от тогавашния ни национален издателски контекст. Преди Каравелов, през 1863 г., в Цариград се отпечатват „Нравоучителни книжки за малки деца” №1, без данни за автор и издател, но от тях излиза само едно заглавие. Интересен факт е, че „Детска библиотека” излиза в същата година[5], когато П. Р. Славейков започва

издаването на „Пчелица или ред книжки за децата”, а на следващата се засича и с „Книжовен имот за децата” на Георги Живкин, което я прави част от първите опити за осъзнато налагане на литературата за деца в този период. По същото време се появяват две научно-популярни книжки, издадени от Хр. Г. Данов и още няколко заглавия със сходна тематика, които пък показват желанието на възрожденците да опознаят по-добре природата. Освен това тогава е поставено началото и на поредицата от четири книжки с масов характер „Напредък. Наръчни книжки за ония, които желаят наука и успех”. Тези опити ни сочат, че през 70-те години на XIX век двама от българските издатели (Хр. Г. Данов и Л. Каравелов) узряват за идеята да използват поредиците като част от дейността си. Настъпилите бурни промени стопират това до 80-те–90-те години, когато според Ани Гергова и Красимира Даскалова се налагат първите български поредици.[6] Каравелов, освен че е сред водещите радетели на „нарочните” издания за деца, със своята „Детска библиотека” задава и модела при поредиците за тях. Те също бележат своя възход след Освобождението (особено между двете световни войни) и се налагат като важна стратегия на книжния пазар. Тогава се появяват огромен брой поредици, наречени „библиотеки”, и ако съдим по книгописния показалец на детската и юношеска литература, издаден в Русе през 1939 г.[7], сред тях са имената на близо петдесет библиотеки с художествена литература за деца и юноши като: Библиотека „Бабини приказки”, Библиотека „Бисерни зрънца”, Библиотека „Бисерчета”, Библиотека „Български народни приказки”, Библиотека „Весела дружина”, Приказна детска библиотека „Гнездо”, Библиотека „Детско другарче”, Библиотека „Детска радост”, Евтина библиотека, Библиотека „Забава и поука”, Библиотека за послушните дечица, „Златна библиотека”, Библиотека „Златни зрънца”, Библиотека „Златни приказки”, Библиотека „Имало едно време”, Малка библиотека за юноши, Библиотека „Приказен свят”, Библиотека „Розови книжки”, Библиотека „Сини книжки”, Юношеска евтина библиотека и др. В отдела „История, География. Животописи” са включени поредиците: Библиотека „Български царе”, Библиотека „Географско четиво”, Библиотека „Древна България”, Библиотека „Из живота на народите”, „Малка географска библиотека”, Библиотека „Нашата татковина” и др. Сред „Природознание. Антропология, ботаника, геология, зоология, минералология, физика, химия” присъстват библиотеките: „Великите явления в природата”, „В царството на природата”, „Из тайните на земята”, „Разкази за животните”, „Разкази и картини из природата”, „Четиво по природознание”, „Чудесата на химията” и др. Излиза и такава, носеща името „Детска библиотека” (уреждана от Д. Мавров и М. Фридманов и представена от шест заглавия, по 16 страници всяко, на цена от 4 лева), а според Л. Ерихонов[8] подтик за Каравеловата поредица може да се търси в брошурите за народно четене, издавани в Русия от Обществото за разпространение на полезни книги, в поредицата „Детская библиотека” на сп. „Знание” и в други издания.

От гледна точка на съвременния издателски бизнес в световен мащаб и у нас поредиците продължават да са една от най-важните управленски стратегии в детското книгоиздаване. Това е така, защото позволяват едно произведение да се разгърне в множество смислови цялости (завършени или не); да се обединят под една „шапка" различни заглавия с обща тематика или предназначение; по-голяма по обем информация да се раздроби в отделни издания, които са част от общата концепция на поредицата. Сериите винаги се съобразяват с възрастта на своите читатели, от която зависи начинът, по който ще бъдат реализирани. Интересът към тях се стимулира допълнително от особено изразената сред децата и юношите страст за колекциониране, от която печелят и издателите. От друга страна поредиците предполагат поетапно влагане на неголеми средства от страна на родителите, с което улесняват семейния им бюджет, а заедно с това позиционират издателя в сектора и осигуряват разпознаваемост на продукцията му. Добре планираната поредица с ясна концепция носи престиж на своя издател, показва уменията му за налагане на пазара, постоянната му политика по отношение на детските книги. Трябва да се отбележи, че Каравелов именува подходящо своята, след като десетилетия по-късно издателите продължават да използват „библиотека" като съставна част от заглавията на поредиците си.

Той успява да изпълни в основната им част предварително оповестените си издателски планове и да ги реализира успешно в няколко издания. Не завършва докрай концепцията си относно „Разкази за старовременните хора", в която излизат четири преводни книжки, посветени на старите индийци, египтяни, асирийци, финикийци, гърци, римляни, китайци и евреи в периода 1873-1875 г., с обем от 56 до 114 страници. Към тях Каравелов не успява да добави подготвяното от него издание за старите българи, от което има запазени ръкописни страници в архива му. Макар и да не реализира заради историческите обстоятелства периодичния сборник за деца „Сокол", отпечатан през 1875 г., той е пример за ясната му издателска политика и уменията му за планиране. В предговора му Каравелов първо обосновава необходимостта от подобно издание, „пробелът", който ще допълни, и очакваната разумна критика за него. След това посочва периодичността на издаването му (на всеки шест месеца веднъж), съдържанието и обема на всеки един от плануваните четири тома (от 240 до 320 стр.). Посочените поредици, заедно с брошурата „Кирил и Методий, български просветители" (1865 г., 64 стр.), са част от дейността на основаното и ръководено от Каравелов Дружество за разпространение на полезни знания, което има за цел и предоставянето на качествени и полезни книги за българския народ. Превратностите и динамиката на времето, активната революционна дейност не позволяват да се разгърне дейността му докрай.

Приносът на Любен Каравелов за детското ни книгоиздаване се изразява не само в посочените поредици и периодичния сборник за деца. Изключително ценни и прозорливи са възгледите му какви трябва да бъдат книгите за деца,

защо трябва да ги има и как да се списват. Те проличават обикновено в статиите му за училището, възпитанието и книжнината, както и в критическите му бележки за новоизлезлите заглавия. Неоспорим факт за него е, че учениците имат нужда от книги, които да подпомагат обучението им в училище и да допълват пропуснатото от учителя и посочва, че неслучайно „европейските народи и умните общества издават педагогически вестници и детски книжки", които съставят, редактират и „издават твърде осторожно, защото от тях зависи твърде много"[9]. Те изискват по-специални знания от своите редактори, каквито след кратък преглед на този род издания у нас установява, че родните ни нямат и не искат да придобият. Каравелов пръв възроптава срещу предразсъдъците им, „че когато една книжка или един вестник се издава за децата, то тая книжка или тоя вестник непременно трябва да бъдат детински глупави", от което „щат да произведат и твърде лошави последствия: първо, децата купуват и четат сякакъв боклук, който затъпява техните способности и който твърде често ги заставлява да добиват отвращение към науката; второ, самите издатели не могат да различават полезното от вредителното и не са в състояние да си съставят вярно понятие за онази книжевна нужда, която съществува на днешните съвременни потребности и която способствува за народното развитие."[10]. Затова, ако искат да са полезни на своите читатели, издателите за деца трябва да обмислят и съставят изданията си „по по-строго обмислен план" и да изпълняват „своята цел с голяма акуратност"[11]. Каравелов разбира и огромното значение на илюстрациите и критикува остро чуждите заемки, които объркват и подценяват родните деца. Не пропуска многократно да отбележи и важната роля на семейството за „приобщаването" на детето към четенето, дава многократно съвети на родителите как да възпитат децата си в любов към знанието, като казва на всички, че „преди двеста години е било тежко и опасно да се учи човек, но хората са се пак учили, и борили са се с темнотата", а „днес е лесно – купи си книга, чети и учи се"[12].

Така сред неяснотата, шареща се относно читателската предназначеност на основната част от заглавията в този период, Каравелов внася светлина, като обособява детето като читател със свои специфични и насъщни потребности, които издателите според него рядко са задоволявали с качествени и съобразени издания до момента. В критичните си материали той е безкомпромисен и заявява, че българският народ все още няма нужните буквари и читанки и обвинява за това създателите им, които се вълнуват повече от търговската си печалба, отколкото от качеството и полезността им. Те – „българските писатели, вестникари, учени, книгопродавци и издатели трябва да пишат и издават такива книги, за които мислят, че българския народ ще извлече полза, а не такива, които лесно се продават"[13]. Трябва да знаят, че „са сеятели и щото тия посеят, това ще и да никне и плод да даде"[14]. „Мълниите" на словото му не пропускат дори Хр. Г. Данов и Драган Манчов, които днес приемаме за образцови възрожденски

издатели. Особено жлъчен е по отношение на Данов, с когото обаче го свързват и професионални отношения, тъй като част от книжките в поредиците му имат посочен него за издател. Това бихме си обяснили с факта, че Каравелов рядко посочва точните година и местоиздаване на книгите си, за да не водят към него, предвид тежката му политическа съдба. Въпрос на допълнително изследване могат да са отношенията между двамата възрожденци, които в случая, имайки предвид перото и делото на революционера, са полюсни и будещи интерес.

Интересен за книговедите факт е, че в сборника си „Сокол" Любен Каравелов отделя специално място за „изнамирането" на книгопечатането, с което „човеческият ум е възтържествовал", защото „на хората е станало вече много по-лесно да се научават да четат и да пишат". Той разсъждава и за въздействието на книжното тяло, като казва, че „когато един човек намисли да заключи приятелство с друг някой човек, то най-напред му гледа лицето, после сърцето и най-после душата, а когато пожелае да си купи книга, то най-напред ѝ гледа заглавието, после предисловието, а най-после съдържанието."[15]

Каравелов чрез думите и делото си ни показва каква трябва да е фигурата на издателя на детски книги – да е едновременно добър професионалист, който познава родната и чуждата пазарна ситуация и тенденциите, които ги ръководят, да следи непрекъснато за търсенията и потребностите на читателите. Заедно с това той трябва да издава качествени и полезни книги, да е далновиден, да заема своята ниша и да осъзнава особеностите ѝ, да направи дейността си видима и ценена от обществото, което да го разпознава, да му има доверие и да го следва. В работата му като издател много му помагат, но понякога и извънредно натежават, вестникарската практика и наличието на печатна преса. Каравелов успява сам да популяризира изданията си, отпечатва дори специално обявление за „Детска библиотека", но поддържането на печатница в този период е скъпо занимание. В много от писмата му виждаме как се оплаква от липсата на „тези пусти пари" и как „из България няма никакво съчувствие. Секи иска книги и вестници, но ни един не желае да плати"[16]. Пак там ни прави впечатление голямата мрежа от контакти в областта на книгата и културата, която е изградил, за да се снабдява с книги за превод и издаване, за да набира средства за отпечатването им, за да ги разпространява и продава. Той е едновременно търсач, преводач, адаптатор, редактор, печатар, издател и разпространител на издаваните от него книги, който е изградил своя мрежа от контакти с „будни" българи и симпатизиращи на българското чужденци. Познава отблизо учебния процес и проблемите на учителите, следи излизащата книжнина и се опитва да открие своята ниша в нея. Заедно с това не е чужд на националната идея, а е един от основните ѝ двигатели през Възраждането. Търпи несгоди заради делото си, митарства в чужбина и е преследван, затова рядко посочва точната година и местоиздаване на книгите си. Надскача тогавашните издатели с ясната си концепция, с изразената си позиция по отношение на книжовността, с

далновидността си и издателския си усет, довел го до идеята за „нарочни" книги, поредици и периодични сборници за деца, както и до създаването на Дружество за разпространение на полезни знания, което да предлага качествени и добре изпълнени издания. И ако към това добавим неговата енциклопедичност, съответстваща на тогавашното ниво на европейската мисъл и способността му да извлича най-полезното от нея, съобразно особеностите на българската публика, ликът му на издател започва да става все по-впечатляващ.

Каравелов се шегува, че иска да продава билетчета след Освобождението, но ако беше останал жив поне още няколко години след него, щеше да се нареди сред големите български издатели от този период. Фактът, че премества печатницата си първо в Търново, а след това в Русе и че прави вече планове за издаването на политически вестник, водят в тази посока и може да се предположи, че той би се отдал на книжовен труд „в полза на народа". Неслучайно, описвайки живота на революционера, неразривно свързан с печатница „Свобода", Петър Теофилов разказва: „Враг на безделието, Любен Каравелов се оплаква на посетилия го Иван Вазов: „сега трябва да се пише, да се работи, а пък аз, дявол го взел, ще лежа...В завещанието си с трепетна ръка той успява да запише: „Библиотеката си оставям на милия ми български народ! Освен печатницата, по която имаше неизплатени задължения, библиотеката му от руски, сръбски и български книги бе единственото му богатство."[17]

В съвремието ни издателите на детски книги като че ли са невидими и не срещаме и сянка на личност като Каравелов. Познаваме емблемите на днешните ни издатели, но не знаем кой стои зад тях. Вече единици засвидетелстват с имената си своята дейност, както е било някога, в първите години за детското ни книгоиздаване, когато се поражда осъзнатост, че освен търговска, то има и важна културно-просветна мисия. Това особено ни липсва днес. Дали някой от тях, сегашните ни издатели, ще успее да излезе от завладялата сектора анонимност, дали ще поеме отговорността и ще поведе останалите участници в него, както прави някога Каравелов? Не знаем, но е повече от ясно, че от тяхната комуникативност, креативност, инициативност, осъзнатост и деятелност зависи бъдещето му. Понякога това е свързано с немалко лични и професионални трудности, но погледът назад показва, че е единственият начин за промяна и постигане на резултати, изграждащи следващите поколения. Защото за нивото на едно общество отдавна знаем, че може да се съди по отношението му към децата и инвалидите. Така за нивото и бъдещето на националното ни книгоиздаване може да съдим по това на детското книгоиздаване и отношението към книгите за деца. Бездействието, оплакването и прехвърлянето на отговорностите не водят до нищо добро. Каравелов учи на самоорганизираност, критичност и ясна позиция и казва, че „без пожертвования и без труд нищо не може да даде добър плод". А за онзи, който иска да поведе останалите смята, че „е длъжен по-напред от сичко да има ясна идея за целта, към която се стреми, и за

средствата, които са нужни за нейното достижение... да се старае и постоянно да мисли за интересът на другите, така също, както обикновено енергическите и трезвите хора служат на своите собствени интереси”[18]. Така един издател във време, в което липсва институционална подкрепа за книгоиздаването, защото няма държава, ни показва, че в такива случаи хората от сектора са тези, които трябва да я изградят и прокарат. И е още актуален, защото макар днес да имаме държава, ни липсва политика по отношение на книгата, която е крайно време да изградим.

БЕЛЕЖКИ

[1] В случая се цитира: **Янков**, Н. Детска литература. История и критика. Избрано. С., 1975, с. 29.

[2] Сред тях са П. Парашкевов, Л. Ерихонов, Кр. Генов, Б. Константинова, Н. Бъчварова, Л. Минкова, Д. Леков и др.

[3] **Атанасова**, В. Любен Каравелов за образованието и възпитанието. Шумен, 2001, с. 186.

[4] Сп. „Читалище”, г. IV, бр. 5, 1 март 1874, с. 160.

[5] Трябва да отбележим, че на корицата на първата книжка е посочена 1872 г., но се счита, че е отпечатана предходната година и от съображения за сигурност Каравелов е дал друга година на издаване.

[6] **Гергова**, А. Книжнината и българите. С., 1991, с. 189.; **Даскалова**, К. Грамотност. Книжнина. Читатели. Четене в България на прехода към модерното време. С., 1999, с. 89.

[7] Книги за нашите деца. Книгописен показалец на детската и юношеска литература. Русе, 1939, 160 с.

[8] **Ерихонов**, Л. Популярните издания на Любен Каравелов. //Език и литература, год. XX, 53-62 с.

[9] Вестник „Свобода”, г. I, бр. 5, 6 и 7; 3, 11, 17 декември 1869 г.

[10] Вестник „Свобода”, г. III, бр. 12; 16 септември 1872 г.

[11] Списание „Знание”, г. I, бр. 24; 15 декември 1875 г.

[12] **Каравелов**, Л. За воздухът и за неговото влияние на животните и на растенията. Букурещ, 1872, с. 3.

[13] Вестник „Свобода”, г. I, бр. 5, 6 и 7; 3, 11, 17 декември 1869 г.

[14] Вестник „Свобода”, г. I, бр. 5, 6 и 7; 3, 11, 17 декември 1869 г.

[15] Списание „Знание”, г. II, бр. 2; 29 февруари 1876 г.

[16] В писмо до Иван Драсов от 26 август 1873 г., Букурещ

[17] **Теофилов**, П. Печатница „Свобода”, С., 1970, с. 78.

[18] Сп. „Знание”, г. II, бр.6, 30 май 1878 г.

РАБ И ТРУЖЕНИК НА КНИЖОВНОТО ПОЛЕ

Дойчо ИВАНОВ
Дирекция на музеите – Копривщица

Енциклопедичната личност на Любен Каравелов, както и на всички други личности от такъв мащаб и значение, ще бъдат постоянно подлагани на анализи и описания от всякое поколение и време. Векове след смъртта си титани като него продължават да бъдат обект на проучвания, именно защото са големи и необозрими, и продължават да будят интерес със своите вселенски дела и тяхната значимост и влияние. За такива великани на перото и духа всеки и всякога има и ще има своята визия, свой ъгъл на виждане, свое мнение и оценка.

Така вече повече от един век литератори, историци и специалисти от всички области на обществените науки нищят и диплят Каравелов и неговото писмовно-духовно наследство. Натрупали са се толкова писания, че самата тази книжнина има вече своята самостоятелна история и описания. В следващите редове и ние ще добавим своите скромни наблюдения, като маркираме най-общо и обобщим частично основните направления и особености на Каравеловото творчество.

П О Е Т. Естествено, на ума на всеки – който и да е – българин веднага ще да изскочи **„Хубава си, моя горо!..."** Именно тая невероятна, негова, наша – вечната българска ГОРА, която все ще ни връща към: *„... Копривщица – родното място на нова България."* /Мих. Неделчев/ И близо век и половина вече химнът на Копривщица, българската гора и туризъм е вечно в нас с думите и мелодията си. И първом нея подемаме, щом ни замирише на зелено листо и балкан.

Каравеловата поезия естествено се свързва с подобните нему поетични опити от епохата. С литературните творби на неговия съселянин и почти връстник Найден Геров. Който също има несъмнена поетична дарба, „Стоян и Рада" – първата българска поема, често е считана и за начало на българската нова поезия. Но е спорно дали биха постигнали някакви велики поетически успехи, ако да бяха се занимавали само със стихотворство?... Но несъмнено само с поезия и Каравелов, и Геров едва ли биха били творци и личности от такъв мащаб.

Времето тогавашно, особено оскъдно откъм всякаква писмовна реч, още повече от поетическа, сигурно е способствало за появата на писания всякакви, включително и поетически – нуждата е била огромна. Но едва ли само това може да ни обясни факта, че Л. Каравелов ни оставя над 200 стихотворения.

Макар неговата плодовитост в книжовното дело да е пословична и днес. Той е имал своята реална и строга преценка за творчеството си. *„Каравелов е съзнавал скромното място на поезията си в панорамата на цялостния ни литературен живот. Затова говори и фактът, че той, който има на разположение собствена печатница и публикува доста книги и свои прозаични творби, не се е изкушил да издаде своя стихосбирка. Единствено в „Нова песнопойка" /Търново, 1878 г./ той включва 27 свои стихотворения, наред с народни песни, стихове от Ботев, Стамболов и Вазов. Навярно, за да напомни в края на живота си и за своите поетически съчинения..."* /Акад. Иван Радев/.

Своеобразен мост между фолклора и новата българска поезия, стиховете му са писани главно по конкретен повод, те реагират актуално и безкомпромисно на политическите и социалните проблеми на деня. Талантливият публицист разнообразява и разширява много целите и тематичния обхват на своите вестници, като включва редовно в тях и стихове. И така постига едно още по-внушително въздействие.

Днес, освен „Хубава си, моя горо", може би ще си спомним и „Учете се, мили птички…"; Свободата не ще екзарх / иска Караджата…" и…, и толкоз… Макар че за значението и въздействието му в полето на лириката бихме добавили и това, че доста негови стихотворения са били преписвани, рецитирани и са се пеели през Възраждането и след Освобождението. За да бъдат обявени по-после като … народни песни. Така или иначе – Каравелов не постига велика поетическа слава. На друг копривщенец е съдено това – на Димчо Дебелянов.

БЕЛЕТРИСТ. Последната си белетристична книга Л. Каравелов издава пак в Търново и пак през паметната 1878 г. Сборникът „Разкази из българския живот" е придружен с една кратка бележка от автора и издателя: „Продава се в полза на черковата „Св. Четиридесет" в Търново". Възрожденецът, патриотът, мислещ и за пътя и бъдещето на Отечеството, може да дари „само това" на нова България. САМО. Статистиките от онова време не ни казват колко е „файдата" от това „спонсорство". А и какво ли биха ни казали няколко сухи цифри?...

Изключителна като обем, всеобхватност, разнообразие, сила на въздействие и какво ли още не, е книжнината, която ни оставя Л. Каравелов. При това сътворена за има-няма двадесетина години. А за век и четвърт след неговата кончина "книжнината върху тази книжнина", сътворена от литератори, историци, фолклористи и т. н., многократно надхвърля обема на оригиналното творчество. Макар и до днес анализите и оценките да не успяват да изчерпят /а и никога няма как това да стане/ цялостно стойността, значението, влиянието на Каравеловото слово.

Всички изследователи на Л. Каравелов са единодушни, че неговите повести и разкази са най-богатата, художествено съдържателна и въобще – най-значимата и стойностна част от неговото литературно творчество. В него някои литературоведи търсят и началото на българския роман. А акад. Иван Радев

направо определя историческата трилогия за Второто българско царство „Отмъщението, „После отмъщението” и „Тука му е краят” като първия роман на българската литература.

Друго Каравелово важно начало е въобще литературата ни в ново време, възрожденската белетристика. Такова начало, отчасти, е и поезията му. Но като „относително тегло” прозата му тежи далеч повече от поезията. Та и днес се чете с интерес и наслада. И днес тя дава своето влияние /като стил, колорит, език, герои и сюжети и т.н./ в прозата ни.

Общо взето Каравеловата проза е анализирана и оценявана сравнително обективно и безпристрастно, получава реални и заслужени оценки. Е, има и залитания, и крайни отричания. Но пък в това огромно, многообразно и многопосочно творчество сякаш е по български неизбежно да се залитне по идеологизми и схеми, да се анализира и оценява художествената стойност с оглед на определени възгледи.

А като цяло още съвременниците на Каравелов обръщат внимание най-вече на „Българе от старо време”, „Мамино детенце”, „Крива ли е съдбата”, „Дончо”, „Турски паша”, „Нено”, „Записки за България и българете”. И това е естествено, като имаме предвид, че и днес тези творби, както и доста други, продължават да бъдат определяни като най-значимите. Те са показателни и с въздействието на автора върху съвременниците му, с уцелването на актуалната социално-политическа и битова проблематика.

Всеобща и до днес е тезата, че: „… писателят Каравелов е най-вече в битовите си повести”. Едно твърдение, вече отдавна шаблонно, но толкова и вярно, и кратко. Е, естествено и далеч не изчерпателно докрай. Това е по-скоро една констатация за „широката публика”, която чете, познава и цени именно тези му творби.

Просто и естествено, леко и приятно за четене е Каравеловото описание, лишено сякаш от професионални литературни прийоми. Повествованието му е така ежедневно и житейски близо, сякаш писателят скицира директно от живота, без украшения, художествени обобщения и литературни измислици. Героите, сюжетите и нравите са направо от деня и за самия читател сякаш остава скрито художественото пресътворяване на действителността, типизирането на характери и ситуации, на конфликти и проблеми, които ще останат в литературната ни класика. Естествено и просто някак си тази проза е като че продължение на самия живот, на народните сказания. Продължение, да, но и наистина едно ново начало и истинска вече литература е описанието и пресътворяването на все този, „прост” живот. Достатъчно като анализ и оценка е и това, че повестите и разказите на Каравелов се четат с интерес и удоволствие и днес.

ДРАМАТУРГ. Л. Каравелов създава и пиеси. Без да се смята и без да е драматург. Може би, както и при поезията, този литературен род да му е служил за разширяване на палитрата, а оттам и на въздействието на творчеството

му. И като образователно и възпитателно средство. И с драмите си той търси най-правилното насочване на народната свяст, пробуждане и отстояване на патриотични чувства, на мисъл и подтик за борба, като изобличава и назидава. През 1864 г. във в. „Гайда" се появява „Сцена из домашния живот на нашите чорбаджии", остро жигосваща паразитизма на това съсловие. Сцени – доволно изобличителни и живописни, които палят сърцата и разбунват душите. Но пък от друга страна доста наивно-патетични, с доста скучновати монолози и неубедителни диалози и заключения.

Доста по-обемистата драма „Хаджи Димитър Ясенов" се появява през 1872 г. в Букурещ. Тя не надскача нивото на тогавашните възрожденски драматургични текстове. Дори напротив. Публицистично-ораторски монолози в героично-трагичен дух; схематични художествено и бледи герои; пространни повествования за българската история, настояще и мечтанията за бъдещето българско; призиви, клетви и обещания – всичко това твърде далеч от каноните на драматургичното творчество, от правилата и изискванията на сценичното изкуство, лишени при това и от драматургичен талант и майсторство – не могат да ни запленят и убедят. Първите опити на Л. Каравелов в жанра и тогава, и днес, за отбелязвани твърде снизходително от критиците. Но при цялата оскъдица на книжнина, съвременниците му казват, че драматургичните му текстове са се четели с интерес и вълнения, защото актуално откликват на настроенията и вълненията в българското общество в навечерието на велики събития.

ПУБЛИЦИСТЪТ ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ. „Човек на делото – но с Перото. Водач народен – но със Словото." Мнозина съратници и изследователи на живота и творчеството му споделят това определение. А в началото пак е вездесъщия Захарий. Според него на Любена не му липсват енергия, патриотизъм, вяра, талант, знания и воля в революционната му деятелност. Но това е насилие над твореца – категоричен е Захария. И той пръв казва: **„Каравелов е раб и труженик в книжовното поле!".** И още: **„Всекиму своето, Каравелову – перото!".**

И наистина, Каравелов всецяло и винаги е погълнат най-вече от призванието и мисията си на писател, публицист, редактор и издател Това е за него същността и на труженичеството му **„на полза роду"**, на неговото всеотдайно служене на Отечеството. Пламенното родолюбие, неистовия стремеж към свобода всечовеческа, огнената омраза и непоносимост към робия и потисничеството намират най-силно и въздействащо отражение именно в неговата публицистика.

Разбира се тук нямаме предвид само неговото вестникарство, журналистиката, злободневното и полемичното по страниците на неговите вестници и из други издания. Защото много често при Каравелов ще срещнем ярка художественост в публицистиката и обратното. Пропаганда чрез информацията и възпитаване чрез пропагандиране. Богата и широка личност той се е разпрос-

трял из цялото поле на разливащата се все по-нашироко и нашироко българска книжовност. И работи с толкова вдъхновение, плам и талант, че скоро словото му е по всичката земя българска. А и звучи авторитетно, силно и с него са се съобразявали по целите Балкани и в Европа. Усещайки силата и влиянието на словото и перото си, Л. Каравелов пише все повече и повече. Просвещава и убеждава, призовава и напътства, пламенно увлича българите към просветата и борбата за свобода. И много скоро става естественият и всепризнат водач, страстен и полемичен лидер, учител и покровител на будните умове сред емиграцията. Че чак и от Америка намерат място в неговите писания злободневни теми и обществени проблеми.

Л. Каравелов захваща да публикува през 1860 г. в Русия. До истинското, неговото начало с вестника му „Свобода" през 1869 г. в Букурещ, изследователите наброяват около петдесетина заглавия – литературна история и критика, обществено-политически текстове, пътеписи, фолклор и етнография. А през следващото десетилетие публикациите му от най-широко естество ще надминат числото 1 500!

ПРОСВЕЩЕНИЕ И ОСВОБОЖДЕНИЕ – възможно най-кратко определяне на предмета на тази му огромна деятелност. В която намират отражение най-значимите въпроси от обществено-политическия живот на българите, на съседните и европейски народи. Историята българска; настоящето и бъдещето на народа ни; черковният въпрос и просветното дело; читалищата, вестниците и книжовността въобще; политическите партии и борби; чорбаджиите и сиромашта; алчното духовенство и продажната и апатична интелигенция; животът и делата на емиграцията; робията и освобождението; комитетът и революционната деятелност – та възможно ли е да се изброи всичко.

Някои изследователи и тогава, па и днес, обичат да натякват, че Каравелов, както и много други списователи от неговите съвременници, са печелили лесно читатели и тяхното внимание и преклонение поради оскъдната книжовност по онова време. И така всяко писмено слово се е приемало веднага и на драго сърце. Разбира се, има и такъв аспект, но не той е определящият за прочитането и възприемането. Защото при всичката оскъдица, неравномерна разпределеност, непоследователно развитие и т. н. през 70-те години на 19-ти век вече имаме книжовна традиция, издания, книжовници и писатели. А бурното развитие на обществото и жадните умове са искали все повече и по-силни четива. Затова и великият копривщенец сам себе си образова и възпитава в течение на работата си. Като информира, просвещава, насърчава и събужда, той търси и намира и отговори за самия себе си. И като роден учител и просветител все по-ясно и категорично, силно и убедително превежда на широката публика актуалните и съдбоносни въпроси на деня.

Яркият му талант като описва и информира – да осмива, разобличава и заклеймява, намира великолепни проявления из всичката му книжовна дейност.

Така Л. Каравелов, информирайки – насърчава и окуражава, възпитава патриотизъм, отговорност, свободолюбие, загриженост и неспокойно търсене. Áко и да има различни по сила и въздействие творби, огнената му деятелност винаги е била на пулса на деня.

„Раб и труженик на книжовното поле” си остава Любен Каравелов и след Освобождението. Твори до последните си дни, неизкушен от политическа кариера и държавни служби. Последните броеве на списание „Знание” излизат в Търново през 1878 г. Малката статийка „Няколко думи по нашите домашни дела” е един скромен и изповеден публицистичен фрагмент-откровение. Тя говори с езика на близкото минало с проблемите-тревоги на възрожденеца пред новото и неизвестното. Тук отново срещаме неговия твърд характер и трайни народностни убеждения, неповлияни от промените. Запазил е идеите си и способностите си да вижда и призовава, да анализира и насочва, да търси „… мост над бездната от пет века…”. И по него да посочи най-верния път за народа си, чрез опорите и смислите на възрожденските идеали. Идеите и принципите на тези публикации скоро ще се чуят от трибуната на Учредителното събрание в словата на брат му Петко, дядо Славейков и други политици. Актуално звучат и днес, но кой да ги прочете и чуе?!...

Думите на акад. Иван Радев: *„Величието на наивника – българския интелигент е в християнското усилие да вярва и възлага. Предаван и продаван, изоставян и цинично осмиван, убиван и обезобразяван, унижаван и тормозен, българският интелигент с изненадваща вярност е следвал и служил на своя български народ!”.* Това е и мисията на Любен Каравелов – изпълнена достойно и честно.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Михаил Димитров, „Любен Каравелов – биография”. БАН, С., 1959 г.
2. „Изследвания и статии за Л. Каравелов”. БАН, С., 1963 г.
3. Михаил Арнаудов, „Любен Каравелов – живот, дело, епоха 1834-1879”. Издателство на БАН, С., 1964 г.
4. „Из архива на Любен Каравелов” – ръкописи, материали и документи. БАН, С., 1964 г.
5. „Захари Стоянов”, съчинения, т. 3. С., 1966 г.
6. „Любен Каравелов”, избрани произведения.”БП”, С., 1968 г.
7. Крумка Шарова, „Любен Каравелов и българското освободително движение 1860-1867 г.” С., 1970 г.
8. Иван Радев, „Столица на оцелелите”. Велико Търново, 1984 г.
9. Юбилеен вестник „Любен Каравелов”. Дирекция на музеите – Копривщица, 1994 г.

ЛИТЕРАТУРЕН ПЪТЕВОДИТЕЛ ПО ЖИВОТА И ДЕЛОТО НАЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ (1834 – 1879)

д-р Красимира АЛЕКСАНДРОВА, Илияна КОНСТАНТИНОВА, Лилия ТОДОРОВА и Бориславa БОРИСОВА
УниБИТ – София

Разработването и реализирането на изследователския проект „Създаване на продукт в сферата на културния туризъм" е финансиран по Наредба № 9 на МОН за присъщата на висшите училища научноизследователска и издателска дейност. Той е свързан с изследване и популяризиране на живота и делото на Любен Каравелов и е посветен на 180 г. от рождението му и на 125 г. от създаването на Регионална библиотека „Любен Каравелов" в град Русе.

Литературният пътеводител е базисен компонент от дейностите, заложени в проекта. В разработването му взеха участие преподаватели и студенти от Университета по библиотекознание и информационни технологии и специалисти от Русенската регионална библиотека.

Замисълът на проекта е да разработи и предложи както на широката, така и на специализираната потребителска аудитория иновативен продукт в сферата на културния туризъм, краеведската наука и образованието.

Резултатите от проекти като настоящия се свързват преди всичко с изследователски дейности, без да се пренебрегват и факторите, свързани с постигане на мотивация за професионална реализация и кариерно развитие на студентите от УниБИТ. Те са предпоставка за утвърждаване на позиците на партниращите библиотечни институции, като съвременни обществено-информационни и културни институти и мениджъри на знание, активно работещи за осъвременяване и обогатяване на библиотечните практики чрез модернизирането и широкото им популяризиране.

Проектът предостави възможност на всички участници да се включат с реален принос в детайлното изследване на живота, творчеството и делото на Любен Каравелов.

Цел на проекта – Разработване и популяризиране на културно-образователен продукт, отговарящ на предизвикателствата пред съвременното ни общество за съхраняване на историческата памет и развитие на културния туризъм.

Подцелите на проекта са ориентирани към:

- Възможност за издирвателска и изследователска работа, визираща богатото ни културно и историческо минало.

• Фокусиране на интереса, преди всичко на младите хора, към изтъкнати личности от историческото ни минало.

• Иновативен начин за съвременна интерпретация на периода на Българското възраждане.

• Създаване на атрактивен маршрут в сферата на културния туризъм.

Животът и делото на Любен Каравелов са ярко потвърждение на истината, че всеки талантлив творец, свързан с идеите на своята епоха, остава завинаги съвременен с наследството на творческите си прозрения и послания.

Структурата на пътеводителя включва: Въведение; Биографични щрихи; Из творческото дело на Любен Каравелов; Цитати от Любен Каравелов; Маршрути: първи маршрут – по мемоарната проза на Каравелов и в частност „Записки за България и българете" , втори маршрут – представящ т.нар. „руски период" и трети маршрут по „сръбско-австрийския" период в живота и делото на Любен Каравелов.

Дестинациите в разработените маршрути са подбрани според описанията на автора и съобразно географската им съпоставимост.

В представеното по-долу изложение, наред с кратките биографични щрихи на видния български възрожденец, са описани трите разработени маршрута с цитати и описания на населените места, направени от Любен Каравелов.

Биографични щрихи: Роден в Копривщица, възрожденецът Любен Каравелов принадлежи на различни култури – българската, руската и сръбската, като от всяка той взема по нещо, което щедро връща на читателите – в образи и идеи, в проза и публицистика, в художествено слово и революционно дело. Целият му житейски път е белязан от неговата светиня – България и преклонението му към Родината. Демократ по убеждения, Любен Каравелов, формира своите социални възгледи и естетически пристрастия под влияние на руската литература на 19 век и на съпътстващата я напредничава революционна мисъл. Десетте години в Москва го изграждат и оформят като личност. Двете години в Сърбия и деветте в Румъния той посвещава на освободителното и културно-просветното дело на своя народ. В Русия младият Каравелов старателно се обучава и подготвя за мисията на живота си – беззаветна отдаденост на отечеството си. И му служи всеотдайно – като председател на Българския революционен централен комитет (БРЦК), като съратник на Васил Левски, като другар и съмишленик на Ботев, като издател на революционните вестници „Свобода" и „Независимост", като писател, публицист и идеолог. Каравелов оказва изключително влияние върху българската революционна емиграция в Румъния в най-критичното време на националноосвободителните борби и върху формирането на няколко поколения творци. Неслучайно „най-българската книга" за „най-българското време" – „Записки по българските въстания" на Захари Стоянов, носи посвещение „В памят на българският списател Любена Каравелова...". Разнообразни са творческите изяви на Любен Каравелов, темите и идеите на неговите произ-

ведения. Той е безспорният първенец в жанра на повестта във възрожденската ни литература. Заедно с него създават повести и драми Илия Блъсков, Добри Войников и Васил Друмев, а след него Вазов разработва късия разказ и романа. Онова, което характеризира прозата на Каравелов, е острокритичният поглед към действителността, както и майсторското пресъздаване в художествени форми и образи на традиционния бит и морал на предосвобожденския българин. Безспорните шедьоври в това отношение, а и с оглед цялостното творчество на писателя, са повестите „Българи от старо време" (1867) и „Маминото детенце" (1875). Героите в тях носят типичните черти на своята епоха, на социалната среда, която ги е формирала, и едновременно с това са ярки, неповторими индивидуалности. Писателят използва пъстрата палитра на хумора, иронията, карикатурата и гротеската, за да пресъздаде и пародира стила на своето време, останало за нас – назад в миналото и уви твърде позабравено.

Първи маршрут

по „Записки за България и за българете" – София, 1930.

София-Златица-Пирдоп-Душанци-Копривщица-Пловдив-Одрин-Истанбул

Съчинението е с мемоарно-пътеписен характер, в което Каравелов се проявява като наблюдателен пътеписец, с умения на любопитен, чувствителен народовед и социален психолог. В „импресиите" му присъстват описания и бележки за редица населени места като Пловдив, София, Копривщица, Златица, Пирдоп и др., в които с различен формат и настроение е описан животът в средата и втората половина на 19 в. Каравелов използва характерна повествователна техника, която се възприема като стилов маркер или обща знакова емблема за отделните населени места.

„… Това се случи в 1852 година на 30 март. Тръгнахме…"

СОФИЯ – при описанието на града, Каравелов постига внушението си като използва принципа на иронията: *„София е такъв прекрасен град, каквито са всичките турски градове не само в Европа и в Азия, но и в Африка, ако само в тоя или оня турско-африкански град живеят евреи. Разказват, че страната на еврейското отрицателно благовоние е Солун, а аз ви уверявам, че тоя град трябва да падне на колена пред София и да й предаде своя венец…" „…Разбира се, че аз пиша не за днешна София, а за оная София, която видях преди 22 години, т.е. аз пиша не съвременни записки, а възпоминания..."*

Легенда за София – разказана от Валентин Славчев, 3б клас на 68 СОУ – София: *Живяла някога една царска дъщеря. Тя се казвала София, а баща ѝ бил цар Юстин. София била болна. Дълго време лекарите не могли да ѝ помогнат. Опитвали различни лекове, но без успех. Най-накрая решили, че младата царска дъщеря трябва да се премести на място, където въздухът е чист, водата бистра и лековита, а природата красива. Само това можело да я спаси. И така тя ги послушала и веднага намерила и заживяла на такова място. След*

като болестта преминала, София решила от благодарност да построи град и черква, които нарекла със собственото си име. Царската дъщеря имала брат, който нямал такова добро и благородно сърце като нейното. Завистта и омразата му го накарали да тръгне след нея и да се опита да я убие. София решила да се скрие в черквата и да заживее там, докато брат ѝ се успокои. По пътя той я подгонил и точно пред портата замахнал с ножа си, за да я убие. Тогава изведнъж пред очите му София изчезнала – Господ я спасил, като я взел при себе си на небето. Така градът останал с името София и с легендата за красивата царска дъщеря, която ще звучи в душата ми. Сега аз живея тук и съм много щастлив!

На 3 април 1879 г. този красив древен град е избран за столица на България. Тогава той е наброявал около 20 хиляди жители, които днес са над милион и половина

ЗЛАТИЦА – градът се намира в планински район между планинските вериги на Стара планина и Средна гора, както и свързващите хребети на двете планини Гълъбец и Козница, в най-високото от Задбалканските полета – Златишко-Пирдопско поле или Златишко-Пирдопска котловина.

Каравелов има усет към социалната география на пространството и прави типологично сравнение между Пирдоп и Златица: *„**Пирдоп** е доволно голямо село (разбира се, че ние свободно би могли да го наречеме градец, ако **Златица**, която лежи недалече от него и да не би отнимала неговата титла... Златица брои около 5000 жители. ...Златица отнима титлата на Пирдоп съвсем напразно. В Златица вие видите сиромашия, прости колиби, неподвижност, мързеливост и пр., когато в Пирдоп се забелязва движение, живот и стремление напред. В Пирдоп аз намерих доволно хубаво училище с множество ученици, прекрасна черква и две доволно красиви джамии. Ако в Златица турските храмове и да са по-богати и по-красиви от пирдопските, но около тях владее някаква си запущеност, невнимание и хладнокръвие. С една дума, Златица прилича на голямо сиромашко село, в което някои богати хора са се постарали да изградят няколко богати здания, без които самите жители са могли да просъществуват”. <u>Обекти за посещение:</u> Часовниковата кула – символ на града, построена е през 1777 г.*

ПИРДОП – малко градче в полите на Стара планина. От 15-ти век името на града е Протопопци, а днешното си име носи от 17-ти век.

Според Л. Каравелов *„...Пирдоп е доволно голямо село (разбира се, че ние свободно би могло да го наречем градец, ако Златица, която лежи недалече от него, и да не би отнимала неговата титла) и жителите му живеят без никакви нужди, защото природата награждава с изобилие техните трудове. Числото на населението достига до 4 500 души, от които 1/3 са турци. Местоположението, на което стои това село, е твърде живописно и жителите му са чистички, трудолюбиви и предприемчиви. Пирдоп се слави със своите копринени и*

памучни платна, които се разнасят далече из България, и със своите доволно хубави килими (губери). Но с последното изделие се слави много повече Златица, на която жителите работят много по-изкусно, нежели пирдопчани..."

Обекти за посещение :Градски музей „Лукановата къща"; Православен храм „Свето Успение Богородично", Параклис „Свети Георги". На 4 километра от града се намират руините на храм Свети Илия (паметник на раннохристиянската архитектура от IV век, по-известен като *Еленската базилика*).

ДУШАНЦИ – селото е разположено в най-югоизточната част на Златишката котловина, на запад от Пирдоп. В непосредствена близост тече река Тополница, наричана от местните жители Тополка. Тя извира от най-високите върхове в Средна гора над Копривщица – Богдан и Бунай. На реката е изграден язовир „Душанци", където има чудесни условия за отдих.

Л. Каравелов го описва като *„...Първото село, което лежи на северозапад от Копривщица, е Душанци. Пътят между тие две села е доволно живописен. Планината, която ние трябваше да преминем, се нарича Климаш и по нея се намират няколко зелени поляни, на които полите са обрасли с букови дървета...Селото Душанци има около сто къщи, от които четирдесет са български и шестдесет турски. Не зная каква е причината, а жителите от това село не могат да се похвалят със своето благосъстояние, ако почвата около тях и да е доволно плодородна и ако душанчане да имат кому да продават своите продукти..."*

КОПРИВЩИЦА – град-музей с характерна възрожденска архитектура, сгушен в прегръдката на Средна гора.

Любен Каравелов е роден в град Копривщица през 1834 г. в семейството на Стойчо Любенов Каравела и Неделя Доганска. Бащата на Каравелов е бил настойник по събиране на беглика (данъка върху дребния добитък) и един от най-дейните копривщенци по онова време, общественик с голям принос към българската книжнина и просвета. Момчето израства в обстановка на сравнително за времето си охолство. Сред роднини, които са начетени, грамотни и почетни хора, той има достатъчно пример за подражание и за израстване в морален план. Учи в училището в Копривщица, основано от Найден Геров, по време на неговото учителстване там, както и по времето на неговия ученик Йоаким Груев. След като завършва Копривщенското училище, Каравелов предприема обиколка на империята с баща си и успява да събере впечатления за бита и живота на българския народ, за неговите неволи и мечти.

Обекти за посещение: Родната къща на Найден Геров – една от къщите, увековечени от Любен Каравелов в повестта „Българи от старо време". *Църква Успение Богородично*, съградена през1817 г., на мястото на изгорен от кърджалиите храм, *Храм Свети Никола, Мавзолей на Априлци* – изграден през 1928 г. в памет на загиналите в освободителните борби от Априлската епопея през бурната 1876 г., **Паметник „Първата пушка"** – разположен до Калъчевия мост, където на 20 април 1876 г. Георги Тиханек убива заптието Кара Хюсеин.

С кръвта на убития турчин Тодор Каблешков подписва кървавото писмо, за да извести, че: *„ ...знамето се развява пред конака, пушките гърмят, придружени от ека на черковните камбани, и юнаците се целуват един други по улиците!"*

По време на Руско-турската освободителна война Любен Каравелов е преводач в руския щаб. По спомени на копривщенци, при пристигането му в града през 1878 г. с двама руски офицери той се отправя към училището и от стара, оръфана карта на Балканския полуостров откъсва парче, което прибира в портфейла си с обяснението, че е откъснал от картата на България мястото, което за него е светиня и го ще го пази като талисман.

ПЛОВДИВ – Любен Каравелов започва своето образование в родния си град, а през 1850 г. се мести в гръцко училище в Пловдив. Четири години по-късно бъдещият възрожденец се връща у дома, за да помага на баща си в джелеплъка. Идеята на автора на „Записки за България и българете" е в отделните части да открои многостранният образ на града Пловдив. Предложената от него „снимка" на Пловдив е впечатляваща с ярката си сетивност: *„Филибе или Пловдив, както го наричат обикновено българите, е един от най-замечателните градове в Европейска Турция.... Пловдив е изграден на три доволно високи бърда, които носят название тепета... Градът е твърде живописен, но вие сте длъжни да гледате и на него така също, както би гледали на всичките други азиатски градове (даже и на Цариград) – отдалеч. Когато гледате на турските градове отдалеч, то те ви се чинят великолепни и живописни, но щом влезете в тях, то пред вас се изправят полусъборени къщи, кални улици, вонещи блата, отчаяна нечистота, мързеливи и крастави кучета и сънливи физиономии"*. При описанието на Пловдив Каравелов споменава черкви (пет български и шест гръцки, една павликянска, една арменска), трийсет и една джамии, една синагога, дервишко теке – с кратки характеристики на някои от тях. И още от картините на спомена: *„В Пловдив няма обществени здания освен пашовския конак, мехкемето [съдилището], митрополията, училищата. Аз не говоря за кафенетата, за кръчмите и за хановете, които са обикновени потребности на всеки град". И малко по-нататък: „Пашовият дворец е изграден над самия бряг на Марица: около него лежи обширен двор, дето се намира тъмницата, заптие-одасъ [стражарската стая], тумрукханата [затвора] и всичките други канцеларии, подканцеларии, архиви и пр., и пр. Разбира се, че всичкото това е поместено в такова едно микроскопично здание, което прилича повече на обор, нежели на обществено „присътствено" място"*.

<u>*Обекти за посещение*</u>: Пловдив, разположен на седем хълма в Горнотракийската низина е град, богат с история, архитектура и култура от времето на траки, гърци и римляни. Някога градът се е намирал на римската *Виа милитарис* /Военния път/, днес през него минават т.нар. трансевропейски коридори.

ОДРИН – Любен Каравелов е изпратен от баща си в Одрин да учи абаджийство. Той обикаля обширната Турска империя в момент, когато българско-

то общество вече е пробудено за нов стопански и духовен живот.

Обекти за посещение: Архитектурна забележителност са *изящните стари мостове* на реките Марица, Тунджа и Арда, старата *гара Караач* (1890 г.), днес ректорат на Тракийския университет. Символ на града е историческата *покрита чаршия*, в която се помещават магазини и занаятчийски работилници. *Българската църква „Свети Великомъченик Георги"* се намира в квартал „Къйък". През 2008 г. в храма е открита постоянна етнографска експозиция *„Делници и празници на българите в Одринска Тракия"*, в която са съхранени исторически материали, традиционно българско облекло, накити и битови предмети. На второто ниво на балкона е библиотеката с над 2500 книги на български език. *Църквата „Св. Св. Константин и Елена"* в квартал „Киришхане" е построена е през 1869 г. в навечерието на учредяването на Българската екзархия.

ИСТАНБУЛ – През 1856 г. Любен Каравелов живее в Цариград, където работи в търговска кантора. Тук, вместо да се заинтересува от търговия, той се занимава с политически въпроси около Кримската война. Паралелно с това си записва и материали за изследователска работа по фолклор и етнография.

Обекти за посещение: Истанбул е най-големият град в Турция, в който официално живеят над 12 милиона души. *Босфорът* с моста „Ататюрк", свързващ Европа с Азия. *Света София или Църква на светата Премъдрост Божия* – построена върху руините на стара църква през 532 г. от Юстиниян. *Българска православна църква „Свети Стефан"* известна като Желязната църква / направена от готови железни елементи/. *Църквата Св. Георги* – седалище на Вселенския патриарх, а от 1871 г. до 1913 г. и на Българската екзархия.

Във **втория** и **третия маршрут** са представени дестинации, свързани с два периода от живота и делото на Любен Каравелов – руски и сръбско-австрийски. При разработването им е следвана хронологията на събитията, като маршрутите са съобразени с географската близост между отделните обекти.

Втори маршрут

РУСКИ ПЕРИОД: София-Москва-Одеса-Болград-Букурещ-Русе

През 1857 г. започва т. нар. руски период в живота на Любен Каравелов, продължил десет години – до февруари 1867. Престоят му в Русия е времето, в което той формира своите политически и литературни възгледи. Обществената му дейност там е подчинена на идеята да се търсят контакти с всички среди, които могат да допринесат за българското освобождение.

МОСКВА – В края на 1857 г. през **Одеса** Каравелов заминава за **Москва** *„...с цел да получа образование, за да употребя после своите сили за полза на скъпото ми отечество..."* пише Каравелов в свое писмо. Скоро открива, че военното дело в кадетския корпус не е за него и се записва като свободен слушател в Историко-филологическия факултет на Московския университет. В Москва той живее и работи с българите Константин Миладинов, Райко Жинзифов,

Васил Попович, Нешо Бончев и др. Те образуват българска дружина „Братски труд" и започват да издават списание, в което Каравелов печата първите си стихотворения. Сътрудничи на славянофилските издания „Ден", „Голос", „Москва". През 1861 година успява да издаде първия том на сборника „Памятники народного быта болгар", издание с над 300 страници с поговорки, пословици, обичаи, легенди, поверия, имена, граматически правила и т.н., както и речник с български думи накрая. Вече натрупал писателски опит, Каравелов започва да пише и оригинални повести, които поради добрия му руски език пише и издава направо на него. По късно тези творби са събрани в сборника „Страницы из книги страдания болгарскаго племени", като в него влизат и „Турски паша", „Българи от старо време", „Войвода", „Дончо", „Неда" и други. По-късно самият Каравелов превежда и издава тези произведения и на български.

Обекти за посещение: Съвременният мегаполис Москва е разположен на едноименната река и е град със специален статут на субект на Руската федерация. В своята история градът е столица на поредица държави от средновековното Московско княжество и наследилото го Руско царство до Съветския съюз. В центъра на Москва се намира *Кремъл* — средновековна крепост, която днес служи за седалище на руския президент и на изпълнителната власт на страната. Обект на световното наследство. *Катедралата „Свети Василий Блажени"* на *Червения площад* с елегантните си куполи е един символите на Москва.

ОДЕСА – През 1857 г. Л. Каравелов посещава за първи път Одеса на път за Москва. За втори път посещава града в 1869 година, когато от живеещите там българи събира пари за нов печатен орган на българската емиграция /така на 7.11.1869 г. започва издаването на в."Свобода"/. *Обекти за посещение:* Очарователен и аристократичен град, известен със *Стълбището на Потьомкин, улица „Суворов", Мостът „Тешчин", Крайморския булевард, Шахския дворец, Оперния театър, Френския булевард, Археологическия музей, Музей на морската история, Музей на патриотична слава, Катакомбите*.

БОЛГРАД – Любен Каравелов преминава няколко пъти през административния център на бесарабските българи. В публицистичната си дейност той отделя значително място на неговите жители и на първото българско средно учебно заведение – Болградската гимназия, основана през 1858 г.: *„Из всичките български общини, които съставляват част от Румъния, ние най-много обичаме болградската. Болград, Болград! Тоя Болград даже и в самото си название има нещо голямо, има нещо велико, има нещо сладко, с една дума има нещо такова, което опиянява и най-трезвия човек и приносва го в най-фантастическите страни. Ако би вие пожелали да направите каквото и да е сравнение с Болград, то не би могли да получите никакви резултати, защото Болград няма лика, ни прилика – Болград прилича само на себе си". Обект за посещение: Болградска гимназия „Георги С. Раковски"* – построена през 1871 г. Каравелов е изключително критичен към проблемите на Болградската гимназия от началото

на 70-те години: *„Като българин аз с едно прискръбно негодувание идвам да изразя пред света болките на тия заразителни рани, които, ако оставим без лек, ще доведат смъртни удар на това светилище, което е така свято и така високо. Дали има такъв българин, който да бъде равнодушен, като види какви злоупотребления стават в нашия град от лица нечестни и недостойни? Дали има, казвам, българин, когото да не боли душата, като види как децата му се затъпяват с йезуитски начин? – Да, има. Такива са по-голямата част от болградските граждани, а най-повече членовете на настоятелството, които без срам и угризение на съвестта си са докарали до тоя ред българското Централно училище, в каквото го виждаме днес. Но по каква причина се намира нашето училище в такова положение? Всичко произлиза от завист, интриги, лични интереси". И все пак великият българин посочва на всички правия път: „Разбира се, че всичко това произхожда от различни, твърде често уважителни причини; но тия причини не заслужават, когато се работи за общото добро, да им се дава дотолкова важно и голямо значение. Ние всички работиме за една цел с различни средства, а кой от нас е прав, това ще покаже времето… Ние може да се караме, доколкото ни сърце желае, но училището, черквата, читалището и другите обществени заведения трябва да останат за всички ни светиня"*.

БУКУРЕЩ – Любен Каравелов се установява в града през пролетта на 1869 г. и това е и най-блестящият период от живота му. Букурещкият революционен комитет е главно средище на свободолюбивите българи в емиграция. Каравелов е поканен от „старите" /дейците на Добродетелната дружина/ да поеме редактирането на в. „Отечество". Възторжено посреща идеята за създаване на Българското книжовно дружество (днешната Българска академия на науките). След 1869 г. пише „Три картини из българския живот" („Мамино детенце", „Прогресист" и „ Извънреден родолюбец"), повестите „Хаджи Ничо" и „Децата не приличат на бащите си". Редактира вестник „Свобода" (1869-1872), а заедно с Христо Ботев редактират и вестник „Независимост" (1873-1874). Любен Каравелов оглавява Българския революционен централен комитет /БРЦК/ в емиграция. След трагичната гибел на Васил Левски, Любен Каравелов с цената на огромни усилия и лишения успява да списва вестник „Независимост" до 1874 година. В края на същата година той окончателно се отделя от политиката и революционното движение, начело на което вече стои Христо Ботев.

Каравелов се отдава на книжовна и просветителска дейност и както сам пише *„не иска да има веч нищо общо с политиката"*. След като ревизира своите младежки революционни възгледи, той започва да издава списание „Знание", научно-популярни книги и сборници.

Обекти за посещение: Паметната плоча на Любен Каравелов, *Къщата в Букурещ, където живее и твори Любен Каравелов*. Букурещ е столицата на Румъния, наричан още *Малкия Париж* заради известна прилика с френската столица (характерната архитектура от 19 век, протичащата река, Триумфалната

арка). В Букурещ се намира втората по големина (след Пентагона в САЩ) административна сграда в света – Палатът на парламента на Румъния.

РУСЕ – След Освобождението, Каравелов пренася печатницата си в Търново, а по-късно в Русе и продължава издаването на сп. „Знание". Възнамерявал е да започне нов голям вестник „Основа", за който поканил за сътрудник Вазов. Но туберкулозата, която си спечелил от непосилния труд и мизерията, прекъснала неговия живот на 21 януари 1879 г. видял, но не успял да се порадва на свободата на Отечеството. Гробът му и днес е запазен в Русе.

Обекти за посещение: Регионална библиотека „Любен Каравелов", Паметникът на Любен Каравелов. Гробът на Л. Каравелов до 1894 г., когато останките на поета са опети на тържествена церемония по повторно погребение в двора на църквата „Всях Светих" редом до други видни фигури от национално-освободителното ни движение – Баба Тонка, Панайот Хитов, Стефан Караджа, Хаджи Димитър и четници. През 1978 година е изграден *Пантеон на възрожденците*, в който се събират на едно място костите на всички тези хора. Русе често е наричан Малката Виена заради архитектурните паметници, в които са застъпени стиловете необарок, модерн, неокласицизъм и сецесион.

Трети маршрут

СРЪБСКО-АВСТРИЙСКИ ПЕРИОД: София-Белград-Нови сад-Будапеща

Сръбско-австрийският период *на Каравелов е силно повлиян от идеите на европейското просвещение. Трудовете на Дарвин, Хенри Бокл и Огюст Конт засилват неговото убеждение, че е необходима широка просветна дейност за постигането на целите му.*

В началото на 1867 г. обстановката на Балканите рязко се променя. Освен въстанието на гърците на о.Крит от 1866 г., сръбското правителство демонстративно започва да се готви за война срещу Турция. Българите в Русия и Влашко видимо се активизират. Революционерите около Раковски пристъпват към реализацията на неговия последен план и в тази обстановка Любен Каравелов решава да се включи в освободителните борби на своя народ. През същата година /1867/ той заминава за **БЕЛГРАД** – според Захари Стоянов *„брат бугарин"*, както наричали Каравелов, се ползвал с огромно уважение.

През 70-те години на 19 век е в ход планът на руската дипломация за създаване на южнославянска държава между България и Сърбия. В Белград Каравелов основава български комитет, който възприема изцяло четническата тактика на Раковски. В резултат на усилията му започва сформирането на Зайчарската чета, но този проект е възпрепятстван от сръбското правителство.

При престоя си в Сърбия той се свързва със сръбската либерална организация „Омладина" и под нейно влияние доизбистря виждането си за южнославянска федерация между българи и сърби начело с княз Михаил Обренович. След 1867 г. политическият идеал на Каравелов е парламентарната монархия.

Обекти за посещение: Съвременен Белград е столица на Сърбия – университетски, научен и културен център. В Стари Белград се намират основните държавни институции на Република Сърбия. Нови Белград е построен основно след Втората световна война. *Храмът „Св. Сава"* е най-голямата църква на Балканския полуостров. *Калемегдан* е внушително отбранително съоръжение, заобиколено от ровове и високи стени. Крепостта е разположена на източния бряг на р. Сава при вливането ѝ в Дунав.

В края на 1867 г. поетът-революционер е изгонен от Сърбия, а в началото на 1868 се установява за кратко в **НОВИ САД** (Австро-Унгария) – главно населено място на северната сръбска област Войводина. Официално води началото си като град от 1694 г. и почти веднага се очертава като основен център на сръбската култура. Този факт му печели прозвището сръбската Атина.

Обекти за посещение: Петровардинската крепост – построена през 1690 г. Това е огромен дворцов комплекс, издигнат на хълм на срещуположния бряг на Дунав, който е разположен на обща площ от 112 хектара.

След убийството на княз Михаил Обренович (29 май 1868 г.) Каравелов е заподозрян и затворен в Будапещенския затвор, където лежи 203 дни. Престоят в **БУДАПЕЩА** е времето, в което той преосмисля досегашния си опит и идеи. Тук пише и статията „Мои братя", в която заключава, че самите българи трябва да извоюват свободата. Като пример на държавно устройство дава Швейцария и САЩ. Каравелов възприема републиканската форма на управление като най-подходяща за бъдещ съюз между балканските народи, което съдейства за сближаването му с „младите" в средите на емиграцията.

Обекти за посещение: Будапеща е една от най-красивите европейски столици суникална атмосфера и завладяващата панорама от двете страни на р. Дунав. *Унгарският парламент* е една от най-старите законодателни сгради в Европа и популярна туристическа забележителност. *Църквата Матиас* се намира в Буда, сърцето на област Buda Castle. Със 700-годишната си история тя служи като символ на богатата, но често трагична история на града. *Площадът на Героите* – богат на исторически и политически конотации, включва две съвпадащи колонади, с по седем статуи на велики личности от унгарската история.

Вместо заключение: Във време на нестабилност и духовна криза повече от всякога е нужно да се обърнем към корените на нашата история и култура, от които да почерпим увереност и самочувствие. И в тази връзка никак не е случайно, че през последните години обществените библиотеки инициираха нова форма на популяризиране на емблематични личности от историческото ни минало, защото именно в книгите се крие духовната връзка между поколенията, а писаното слово е естественият посредник между позабравените ценности на минали години и нуждата от духовно израстване на съвременния човек.

ДОКУМЕНТИ ЗА РЕГИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ” ВЪВ ФОНДОВЕТЕ НА ДЪРЖАВЕН АРХИВ – РУСЕ

Таня ВЕЛИКОВА
Държавен архив – Русе

Регионална библиотека „Любен Каравелов” и Държавен архив са институции, съхраняващи книжната памет за поколенията, работещи за укрепване, популяризиране и развитие на българската идентичност, култура и духовни ценности. Те са притегателни центрове за предоставяне на достъп до знание, информация и услуги за жителите на Русе и региона. Библиотеката е основно книгохранилище за Русенска област, архив на краеведската литература и местния печат, център на библиотечно-библиографска информация, териториален методически център. В нея се съхраняват старопечатни книги, вестници, художествена и специализирана литература с общ обем над 680 000 библиотечни единици. Но в Държавен архив се пазят интересни документи за самата библиотека, историята ѝ и личности с принос в нейното създаване и развитие.

На първо място сред фондовете, съхраняващи информация за историята на Регионална библиотека „Л. Каравелов” – Русе, трябва да посочим Фонд 1125 – Окръжна библиотека „Л. Каравелов” – Русе. В него са включени 334 архивни единици за периода 1952-2000 г. Сред документите тук внимание заслужават протоколите от заседания на Дирекционните и Методическите съвети през годините, със съответните решения, касаещи развитието на библиотеката; протоколи, доклади и решения от годишни отчетно-изборни събрания; постановления за преобразуване на библиотеката и договори за сътрудничество, сключвани със сродни институции в чужбина; годишни планове, отчети, анализи, информации и сведения по цялостната дейност, както и за отделни специфични библиотечни и методически дейности, като работа с читателите, организация и формиране на библиотечната система, справочно-библиографска и краеведска дейност; планове, програми и доклади от проведени срещи с поети и писатели и други. В Държавен архив – Русе се пазят поздравителни адреси, благодарствени писма[1], грамоти и дипломи[2], получавани от Библиотека „Л. Каравелов” по различни поводи и от различни организации; афиши, покани, планове, протоколи и други от организирани от библиотеката културно-масови мероприятия, от читателски конференции, от честване на 75-годишния и 100-годишния юбилеи на институцията, заедно с издадените сборници, дипля-

ни и албуми по тези поводи. Трябва да обърнем внимание и на Летописната книга[3], в която подробно са описани дейностите, извършвани в различните отдели по месеци и дати, отбелязани са мероприятията, свързани с подготовката за честване на 100-годишния юбилей на библиотеката, срещите с поети и писатели за популяризиране на литературата, музикалните вечери и др., но за съжаление само за месеците януари-април 1987 г. Запазени са и снимки на членовете на Окръжния библиотечен съвет – Иванка Драгнева, Борис Кацаров и д-р Евгени Назъров.[4]

Друг фонд, в който са събрани интересни документални материали и снимки из живота на библиотечните служители, е личният фонд на дългогодишната служителка в РБ „Л. Каравелов" Живка Иванова.[5] През 2007 г. тя предава на съхранение в Държавен архив – Русе своите лични документи и след обработката им, те стават достояние на русенската общественост, желаеща да се запознае с това, какво е да си дългогодишен библиотечен служител. Наред с личните документи и документи от творческа дейност във фонда са класифицирани и документи от служебната дейност на Живка Иванова. Сред тях намираме отчети за дейността на Справочно-информационен отдел на библиотеката и за резултати от проведена анкета; покани за научни конференции, доклади от конференции, доклад за дарителството и съобщение за информационното обслужване в библиотеката, изготвени от нея; статии на Ж. Иванова, печатани в местната преса и в специализирани издания за ролята и мястото на библиотеката в справочно-библиографското и информационно обслужване; бележки и статии по библиографски теми; рубрика за новополучени книги. Интересни са изобразителните материали във фонда. Сред тях има много снимки на Ж. Иванова с колеги от русенската библиотека, има снимки от техни екскурзии, тържества, от конференции, от работата в библиотечните помещения. Тя е запазила и предала и портретни снимки на директори на Окръжна библиотека. Сред тях са Николай Ганчев, Анна Котокова – директор 1952-1957 г. и Донка Ковачева – директор 1981-1991 г.; снимки на колеги-библиотекари и панорамни снимки на работната среда. В специален раздел са материалите, които Ж. Иванова е събирала през годините и касаят библиотеката. Това са книги, дипляни, сборници и албуми, издавани по повод годишнините на библиотеката, спомени и интервюта на библиотечни работници, отпечатани в местни вестници и други. Архивният фонд на Живка Иванова изобилства от материали, свързани с библиографията, библиотекознанието и краезнанието, и представлява едно много добро допълнение към основния фонд на Регионална библиотека „Л. Каравелов" – Русе.

В Държавен архив – Русе се съхранява и фонд с лични документи на една от директорките и завеждащ отдел „Обработка и каталози" и „Музика" (1958-1965) в Окръжна библиотека „Л. Каравелов" – Анна Котокова. [6] В него обаче няма почти никаква информация за работата ѝ в библиотеката.

За съжаление не е сформиран фонд с документи за библиотеката от създа-

ването ѝ през 1888 до 1944 г. За този период можем да почерпим сведения от различни други лични и учрежденски фондове и от документи, предавани през различни периоди. Тук задължително трябва да посочим фонд 4К – Градска община – Русе, където в протоколите ще срещнем информация за създаването на Русенска градска библиотека, както и за обсъждането и решаването на въпроси, касаещи библиотеката, нейната дейност и развитие през годините. Напр. в Протокол № 21 от 11 февр. 1888 г. се разглежда въпросът как да се постъпи с основанието на Градска библиотека в Русе.[7] Взети са предвид обстоятелствата, че Общинското управление, съгласно Закона за градските общини, е длъжно да поддържа библиотека и за тази цел е отпуснат бюджет от 1500 лв., но до момента не е имало подходящо помещение. Сега, със създаване на Дружество „Дунав", библиотеката може да се нанесе в негово помещение до намиране на друго подходящо. Вследствие на това обсъждане Общинският съвет постановява да бъде отпусната предвидената в бюджета сума, с която да се закупят книги, списъка на които да бъде съставен от тричленна комисия от Дружество „Дунав" и одобрен от Общинското управление. Книгите да бъдат с печат на Градската библиотека и при загубване да ги възстанови дружеството. В Протокол № 103 от 4 окт. 1888 г. при обсъждане на бюджета на Общината за 1889 г. се гласуват 1000 лв. за закупуване на книги за Градската библиотека.[8]

Във фонд 8К – Русенска търговско-индустриална камара – се съхраняват протоколите от конкурсния изпит за изработване план за сграда за Камарата и преписка с общинското управление в Русе и с архитектурните бюра в София за определяне място за постройката, изготвяне на тръжни книжа, планове, скици. [9] Тук се пазят и офертите за извършване на отделни дейности като поставяне на дюшаме, паркет или ленолеум, корнизи за таваните, брави за вратите и други. В пълния си вид се пази и кореспонденцията между архитект Лазаров и упълномощените представители на Търговско-индустриалната камара за уточняване детайлите по строежа. От запазените документи става ясно, че направата на подовите настилки и външната ограда са предоставени на предприемача Цвятко Янков, а скулптурните фигури са изработени от скулптора Йозеф Селеши от Варна. Извършените от предприемача дейности са приети от комисия на 9 юли 1915 г. [10] Запазени са финансовите оправдателни документи за построяване на сградата[11], ведомости и сметки за изплащане възнаграждението на архитект Никола Лазаров.[12] Но най-голям интерес представляват плановете на архитект Лазаров за построяване на сградата на РТИК, днес РБ „Л. Каравелов" [13], както и идейната скица на библиотечната зала.[14]

Документи, отнасящи се за създаването на Русенската градска библиотека има и във фонд 641К – Родов фонд Божкови. Иван Божков е споменат и от Димо Смядовски (виж по-долу) като един от петимата участници в Комисията, утвърдена от Общинския съвет на 11.02.1891 година, която трябва да уреди Градска библиотека и да изработи Правилник за дейността ѝ. Божков получава

писмо под № 969 от 25 февр. 1891 г. от Кмета на Община Русе[15], в което подробно се обясняват задачите, възложени на комисията, в която е избран, къде и кога ще бъде първото заседание за пристъпване към изпълнение на „високооценяемата мисия, за което Съвета ще Ви остане вечно признателен". Изброени са и останалите участници в Комисията. В следващо писмо под № 1618 от 12 апр. 1891 г. към Иван Божков е отправена молба да побързат с изпращането на Правилника за Градската библиотека и списъка на книгите, за да могат те да бъдат разгледани на сесия на Градския съвет на 17 апр. 1891 г. [16] В останалите документи на Иван Божков няма запазени отговори на тези писма, но от протоколите на Общината може да се разбере дали Правилникът и списъкът са били представени навреме. Оказва се, че това става на заседанието на 8 май 1891 г., Протокол № 25[17], като Общинският съвет приема Правилника на Градската библиотека с несъществени промени и одобрява Списъка на предлаганите книги и списания при условие, че сумата за закупуването им не надвишава 2500 лв.

Във фонд 59 – Комитет за проучване и написване история на гр. Русе, също има документи, свързани с развитието на библиотеката. В една от тетрадките на Димо Смядовски за историческото развитие на Русе, съхранявана в същия фонд има сведения за Градската библиотека.[18] Димо Смядовски разказва как била открита библиотеката с решение на Общинския съвет от 2 февр. 1888 г., как откриването било възложено на Книжовно дружество „Дунав", членовете на което съставили списък с необходимите книги и списания, които са закупени със средства от Общината, а впоследствие е направено „ходатайство" от кмета Петър Винаров към Министъра на народното просвещение Георги Живков за отпускане на сума за набавяне на книги и поддържане на библиотеката. Според Д. Смядовски Министерството приема да отпуска ежегодно сума за книги при условие Общината да осигури подходящо помещение. В този момент дружество „Дунав" оказва помощ на Общината като се съгласява да подари цялата си библиотека и да преотстъпи помещенията, които заема, за образуваната градска библиотека. Избрана е комисия, „която да уреди библиотеката". В нея влизат Димитър Маринов – директор на Мъжката гимназия, Теодор Теодоров – адвокат, д-р Никола Бобчев – учител в Мъжката гимназия, Христо Кръстев – търговец и Иван Божков – председател на Окръжния съд (за него споменах по-горе). Тази комисия трябвало да изработи устав на библиотеката. Димо Смядовски разказва как назначеният библиотекар се грижел за опазване на книгите и за преместванията на библиотеката от първата сграда в Доходното здание. Той описва какви и колко книги, списания и вестници се съхраняват в библиотеката и на какви езици е наличната литература.[19] Оказва се, че според неговите бележки Русенската градска библиотека е била много добре уредена и е съхранявала и предлагала на читателите си много богат избор от научна и художествена литература. В същия фонд се съхранява и клише на вътрешността на сградата на бившата Търговско-индустриална камара

– Русе, понастоящем Регионална библиотека „Любен Каравелов” – Русе.[20] Там откриваме и статията „Голямо дарение на Русенската градска библиотека” от Ц. Попиванова.[21] Статията е от в. „Русенска поща” от 30 юни 1943 г. и описва дарителския жест на Димитър Каранешев, който за пореден път дарява на библиотеката редки книги от личната си библиотека.

Във фонда на известния русенски изследовател, краевед и историк Симеон Пармаков попадаме на две негови статии, отнасящи се за библиотеката.[22] Те са свързани помежду си и са писани по един повод. Първата е изрезка от в. „Дунавска правда” бр. 151 от 27 юни 1959 г. „По повод проверката на книжния фонд в Русенската окръжна библиотека”, а втората – „Да се подобри още повече работата на Окръжна библиотека” е машинописен екземпляр на автора.

От направеният кратък преглед се вижда, че в Държавен архив – Русе се съхраняват интересни документи за историческото развитие на Регионална библиотека „Л. Каравелов” – Русе. Това е и една от причините за тесните връзки и взаимоотношения между тези две институции, които пазят народната памет и писмената история за поколенията.

ЛИТЕРАТУРА

1. Държавен архив – Русе, Фонд 1125, оп. 3, а. е. 6, 14
2. Пак там, Фонд 1125, оп. 3, а. е. 15, 16, 17, 18, 19
3. Пак там, Фонд 1125, оп. 3, а. е. 21
4. Пак там, Фонд 1124, оп. 3, а. е. 20
5. Пак там, Фонд 1466
6. Пак там, Фонд 1168
7. Пак там, Фонд 4К, оп. 1, а. е. 3, л. 52, 53
8. Пак там, л. 230
9. Пак там, Фонд 8К, оп. 7, а. е. 42
10. Пак там, а. е. 44, л. 8,14, 88, 97, 136, 145, 169
11. Пак там, а. е. 43, 45, 47
12. Пак там, а. е. 46
13. Пак там, а. е. 47, 49
14. Пак там, а. е. 48
15. Пак там, Фонд 641К, оп. 1, а. е. 18, л. 1
16. Пак там, Фонд 641К, оп. 1, а. е. 18, л.3
17. Пак там, Фонд 4К, оп. 1, а. е. 6, л. 119
18. Пак там, Фонд 59, оп. 1, а. е. 148, л. 15-22
19. Пак там, Фонд 59, оп. 1, а. е. 148, л. 20-22
20. Пак там, Фонд 59, оп. 1, а. е. 318
21. Пак там, Фонд 59, оп. 1, а. е. 377, л. 3
22. Пак там, Фонд 400, оп. 1, а. е. 91

СГРАДАТА НА БИБЛИОТЕКА „ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ" – ЕДИН ОТ АРХИТЕКТУРНИТЕ ШЕДЬОВРИ НА РУСЕ

Стефка МАРИНОВА
Държавен архив – Русе

Ще акцентирам вниманието върху една емблематична за града сграда – тази на Русенската библиотека. Изследването е съсредоточено върху строителството на сградата на Русенската търговско-индустриална камара, която след активната намеса на Пенчо Кубадински, секретар на Окръжния комитет на Българската комунистическа партия, и с решение на Градския народен съвет през септ. 1954 г. е предоставена на библиотеката. Заедно с нея библиотеката получава и къщата на търговеца Тодор Александров, построена през 1894 г. по проект на арх. Иван Майер и долепена до сградата на Камарата. [2] През 1970 г. е открито новото крило на библиотечната сграда. [18]

За архитектурните достойнства на сградата на Русенската търговско-индустриална камара е писано достатъчно.[1] И няма как. Нейната фасада е така характерна за Русе. Ще се опитам да очертая пътя, който изминават инициаторите, архитекти и строители, за да стане тя част от архитектурното наследство на града. Може би е чиста случайност обстоятелството, че точно преди сто години е направена първата копка по строителството. За един кратък период от време сградата издига снага на централния по това време градски площад и заедно със сградите на Окръжното управление, на Мъжката гимназия, на банката на братя Симеонови става елемент от неговия архитектурен облик. От този момент домът на Русенската търговско – индустриална камара, който от средата на 50-те години на 20 в. е отстъпен на библиотеката, присъства често върху пощенските картички от града, превръща се в ориентир за гостите му, в център за срещи на стопанския актив, а сега в него пулсира духовността на Русе.

Амбициозността на ръководителите на Търговско – индустриалната камара да изградят своя сграда, която да отговаря на мащаба на институцията им, вече е намерила своята визуализация. Но за да достигне до завършения си вид, идеята преминава през различни фази, среща много трудности, преодолява ред препятствия. Още в началото на века Бюрото на Русенската търговско – индустриална камара се обръща към градската община за съдействие и конкретна помощ в издирване на подходящо място за свое помещение. Тя съществува повече от десетилетие, координира деятелността на предприемачи и търговци от почти цяла Северна България. Към 1906 г. заема „целият долен етаж от сграда-

та на братя Симеонови срещу наем от 3500 лв."[3] Но ѝ е необходима собствена сграда – просторна, удобна, която най-добре да приляга на функциите, които има да изпълнява. Намерението на ръководителите на Камарата има своето оправдание – градът се разраства, увеличава се значението му на промишлен и търговски център. Така постепено въпросът заема централно място в заседанията на камарното ръководство. Съвсем конкретен израз добива той на 30 ноември 1906 г., когато е изведен на преден план. Решено е да се търси съдействието на Градската община „за отпускането даром място за постройването на Камарно здание". [4] Общината реагира своевременно и предлага избор между две места – или на ъгъла на улиците „Княжеска" и „Романовска", или „общинското място, наречено „Харемлика" [5] Предложението се приема като благосклонно, но за съжаление, неотговарящо на амбициозната задача, която Камарата си е поставила. Тя вижда своята сграда като място, „което освен да е в центра на града, но да е лесно достъпно и да не бъде скрито за очите на публиката, с други думи тя желае да построи едно здание, което покрай задоволяването нуждите на търговско – промишленото население да допринесе и за благоустройството на града."[6] Затова предложението на Общината за двете места е отклонено. Вероятно има и друга причина. Бюрото на Камарата вече е спряло вниманието си върху парцел на „Александровски" площад, който според ръководителите ѝ, стои най-близо до изискванията ѝ. Проблемът е, че помещенията, разположени там, са заети от общинското техническо отделение. Според ръководителите на Камарата той не е неразрешим, защото според утвърдения градоустройствен план постройките вече подлежат на събаряне.

Въпросът продължава да занимава двете институции поне още две години. През 1908 г. е избрана комисия, в която влизат Гатю П. Станев – представител на Общината и Петър К. Бъклов – представител на РТИК, със задача да прегледа свободните общински места и избере подходящо за сграда на Камарата. Комисията спира вниманието си върху парцела на ул. „Полицейска" № 1, точно там където се помещава Градското техническо отделение и отново недвусмислено и достатъчно красноречиво аргументира мотивите за избора си: „мястото се намира в центъра на пиацата, гдето за улеснение на търговско – промишленото съсловие би трябвало да се помещава Търговската камара". [7]

За известен период от време преговорите са преустановени. Но през 1910 г. те навлизат в своята последна, завършваща фаза. Ясно е, че въпросът вече не търпи отлагане. Затова Камарата изисква „заслужено съдействие от Русенския общински съвет". [8] За издирване на подходящо общинско място е сформирана нова комисия. В нея са включени представители на Русенската община и на Камарата – двете заинтересовани страни. Огледани са предложените свободни общински места, взети са под внимание всички изисквания за помещения от такъв характер, и не на последно място е оценено значението на Камарата за града. За безплатно отстъпване на парцела вече е дадено съгласието на общин-

ското управление. Обсъжда се кое точно да бъде то. На 29 март 1910 г. Комисията излиза с категоричното заключение: „избираме мястото, находящо се на ул. „Полицейска" № 1, гдето се помещава Градското техническо отделение като най-подходяще и отговаряще на изискванията за постройка на здание на Русенската търговско – индустриална камара, което ще допринесе извънредно много и за започнатото от общинското управление благоустройство на града". [9] Търпението и настоятелността на Камарата са възнаградени.

Процесът все повече набира скорост. На 5 авг. 1911 г. русенските членове на Камарата се събират на обикновено събрание. Дневният му ред съдържа една точка: „условията за обявяването конкурс за постройка бъдащата палата на Камарата".[10] Вече е ясно, че сградата ще се издигне на ъгъла на улиците „Полицейска" и „Дондукова", срещу Русенското окръжно управление, до градската градина. Предвижда се тя да е с разгъната площ от около 350 кв. м, които да обхващат избените помещения, помещенията на партера, на първия етаж, както и мансарден етаж. В конкурсната програма много точно са описани административните служби и функциите, които те трябва да изпълняват. В тази връзка стои изискуемото условие за точното им разположение, обемът на помещенията, който те да заемат и тяхното групиране. Към архитектите е поставено условие в бъдещата сграда да е отделено място за кабинетите на персонала, приемни помещения, зали за събрания (малка и голяма), библиотека, читалня, за парните котли, помещения за горивото и др. Препоръчва се общата сума за построяването на сградата да не превишава 120 000 лв. „заедно с централното отопление с пара или вода, електрическа инсталация, водопровод, канализация, бояджийски и декоративни работи".[11] От всеки участващ в конкурса архитект се изисква да представи проект със свое виждане за сградата. Условието, свързано със задължителната анонимност, е проектите да постъпват в канцеларията на Камарата със свое мото, а в запечатан плик да са приложени името и адресът на автора, както и самият проект. Журито за класиране на представените работи е в състав от пет души – председателят на Камарата, секретарят ѝ и трима архитекти. Определени са и премиите на класираните участници – първа премия – 1000 лева, втора – 750 лева и трета – 500 лева. В обявата срокът за подаване на проектите е точно фиксиран: 31 декември 1911 г., но впоследствие е удължен по искане на Българското инженерно-архитектурно дружество до средата на януари 1912 г. [12], за да се даде възможност на повече архитекти да се явят на конкурса. След изготвянето ѝ, обявата е публикувана във в. „Русенски търговски куриер" (на 30 септ. 1911 г.), а няколко дни по-късно – и в столичните вестници „Ден" и „Дневник". Конкурсът е адресиран към „всички живущи в България архитекти от българско поданство".

На 10 февруари 1912 г., няколко дни след изтичане на крайния срок за подаване на проектите, комисията по провеждане на конкурса се събира на свое заседание в салона на Русенската мъжка гимназия „Княз Борис". От страна

на Българското инженерно – архитектурно дружество за член на журито е делегиран софийският архитект Кирил Маричков, архитект Янаки Шамарджиев е представител на Министерството на обществените сгради, пътищата и благоустройството, Иван Шойлев – на Русенското окръжно инженерство, а от страна на Камарата – нейният председател Иван Мънзов и секретарят Дончо Иванов. Интересно е изискването, което Камарата предявява към Дружеството на българските архитекти и инженери при определяне на техния представител в журито – „да познава службата на търговско – индустриалните камари, да не е вземал участие в изработването на някои от представените конкурсни планове и да не е определен от Министерството на обществените сгради, пътищата и благоустройството като негов делегат".[13] Комисията „за преглеждане и преценка на постъпилите конкурсни проекти"[14] констатира, че са постъпили осем предложения, всички съобразени с изискванията и под свое мото. След разискванията и направената преценка по техните достойнства тя пристъпва към класирането им. Първа премия не е присъдена. Най-близко до поставените условия в програмата стои проектът под мото „Дунав III" и той е класиран на второ място. Трето място е дадено на проект с мото „Княз Борис". Следващата стъпка внася известна изненада за комисията. При отваряне на пликовете с имената на архитектите се установява, че и двата наградени проекта са на арх. Никола Лазаров. Освен премираните, РТИК решава да откупи и останалите представени в конкурса проекти, за да бъдат те използвани в бъдещи начинания.Арх. Лазаров е познато име в града. Година по-рано негов проект печели първа премия на обявения конкурс за Градски дом в Русе, [1] а през 1900 г. с първа награда е отличен проектът му за паметник „за увеличаване на подвига и славата на загиналите през Сръбско-българската война бойци от Пети пехотен дунавски полк. За изграждането му той ползва услугите на западни фирми, които доставят полирания гранит за паметника и за отливането на бронзовата фигура". [1] По мнение на изследователи периодът между 1910 и 1916 г. е най-успешният творчески период на Н. Лазаров. Комисията преценява, че с представените проекти за сграда на Русенската търговско – индустриална камара той успява да реши функционалността ѝ и е най-близо до нейното предназначение. Успехът му вероятно е във връзка с дълбокото му познаване на принципа на работа на търговско – индустриалните камари. Година по-рано той участва в конкурс за сграда на Софийската търговско – индустриална камара и проучванията си по въпроса без съмнение прилага в проектирането на сградата на Русенската търговско – индустриална камара.

Веднага след като стават известни резултатите от конкурса, арх. Н. Лазаров започва да подготвя необходимите строителни чертежи, съпътствани и от най-незначителните елементи по изпълнението на постройката. Той сам декларира в писмо до Камарата, че ще представи „всичко необходимо за съвършеното изпълнение на постройката" [15], като се съобрази с поставения

срок от два месеца. В началото на април 1912 г. вариантът на проекта, според който трябва да се изгради сградата, вече е готов и е представен пред Бюрото. Арх. Н. Лазаров обяснява разположението на помещенията и идеята, която го е водила: „На партера – от дясна страна, е разположена и сгрупирана много добре катадневната служба на Камарата, а от лява страна – към площада (на север) е предвидена залата за по-малките занаятчийски и други събрания с гардероб, тоалет и пр. На първия етаж са: голямата заседателна зала, приемния салон, читалня и библиотека (в една зала, вместо разделени на две), кабинет на председателя с чакалня до него. В мансардния етаж ще има три стаи над читалнята и библиотеката, един салон над приемния салон, други две стаи над кабинета на председателя и чакалнята до него и още две стаи – в двата края на голямата заседателна зала. Второстепенната стълба отива от зимника до мансарда и по нея ще се отслужва много удобно вътрешната служба на Камарата. Понеже откъм южната страна остава празно място, то там ще се направи една хубава градина, към която нареждам кабинета на председателя (горе) и тоя на секретаря и информациониста (в партера) като страна с по-добри хигиенически условия (юг), а тоже и по-голяма тишина. Според готовата скица зданието ще бъде повдигнато с около 1,20 от нивото на тротоара, което обстоятелство ще направи фасадите на палатата несравнено по-хубави отколкото са начертани в конкурсния проект. … Зданието ще може да се построи с достатъчен лукс и комфорт.” [16] На 28 юни 1912 г., след размяна на писма между проектанта и инвеститора, се подписва договор. За отбелязване е, че между двете страни няма разминавания по заложените условия. В него са отбелязани всички детайли по строителните дейности, за да бъде окончателно готова сградата до 1 окт. 1913 г. Направени са и най-дребните уточнения по фактическото изпълнение на строителните дейности и функционалността на сградата. Инж. Б. Божилов от Русе извършва сондажи на терена. Той е натоварен от проектанта стриктно да следи за изпълнението на строителните дейности. Арх. Н. Лазаров подготвя и документите за отдаване на търг строителството на сградата и те са изпратени за утвърждаване в Министерството на обществените сгради, пътищата и благоустройството на 11 септември 1912 г. Няколко дни след това е обявена обща мобилизация и страната влиза в първата си война за национално обединение. Следва един продължителен военен период, който значително забавя строежа.

Тръжният проект, включващ поемни условия, ведомост за цените, сметка, план и скица, е утвърден от Министерството на обществените сгради, пътищата и благоустройството едва в началото на м. март 1913 г., а на 2 декември 1913 г. е проведен самият търг. На следващата година започва фактическата работа по строителството на сградата. На 15 март 1914 г. е сключен договорът за изграждането ѝ. От едната страна е Търговската камара, а от другата – строителният предприемач Цвятко Янков. Строителният предпри-

емач се задължава „да извърши направата на зданието на Камарата съгласно плановете, детайлите, чертежите, сметката и ведомостта за единичните цени…" [17] За краен срок е посочен юли 1916 г. На всеки етап от строителството строителният предприемач дава отчет за вложените средства. Той не прекъсва строежа, независимо че с началото на Първата световна война цените на много стоки се повишават, а доставянето на строителните материали от чужбина става невъзможно. Окончателното приемане на готовата сграда става на 28 юли 1916 г. Следват някои довършителни дейности като боядисване на части от фасадата, измиването и т.н. Но те в никакъв начин не се отразяват върху общия изглед на сградата.

Изградена е една представителна за града сграда с модерен архитектурен облик и отлични качества, която и до днес не е загубила своето очарование. Тя продължава да изпълнява замисъла на създателите си като място за срещи, обмяна на идеи и запълва духовното пространство на Русе.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Аврамов, Иван Н. Никола Лазаров. Личност, творчество, обществени прояви, Изд. Техника, София, 1983, с. 32; с. 24.

[2] Дойков, Васил и Мариана Димитрова. Сградите – европейското културно наследство на Русе. Образи и истории. Русе, Авангард принт, 2013, с. 22; Моллов, Росен. Библиотеката в Русе – заплашеният шедьовър, в-к „Сега", 27 септ. 2006 г.

[3] Държавен архив – Русе, ф. 8К, оп. 7, а.е. 29, л. 68.

[4] Държавен архив – Русе, ф. 8К, оп. 7, а.е. 42, л. 71-72.

[5] Държавен архив – Русе, ф. 8К, оп. 7, а.е. 42, л. 2.

[6] Държавен архив – Русе, ф. 8К, оп. 7, а.е. 42, л. 3-4.

[7] Държавен архив – Русе, ф. 8К, оп. 7, а.е. 42, л. 7.

[8] Държавен архив – Русе, ф. 8К, оп. 7, а.е. 42, л. 9-11.

[9] Държавен архив – Русе, ф. 8К, оп. 7, а.е. 42, л. 14.

[10] Държавен архив – Русе, ф. 8К, оп. 7, а.е. 42, л. 28.

[11] Държавен архив – Русе, ф. 8К, оп. 7, а.е. 42, л. 31-34.

[12] Държавен архив – Русе, ф. 8К, оп. 7, а.е. 42, л. 82.

[13] Държавен архив – Русе, ф. 8К, оп. 7, а.е. 42, л. 133.

[14] Държавен архив – Русе, ф. 8К, оп. 7, а.е. 42, л. 156.

[15] Държавен архив – Русе, ф. 8К, оп. 7, а.е. 42, л. 184.

[16] Държавен архив – Русе, ф. 8К, оп. 7, а.е. 42, л. 215-216.

[17] Държавен архив – Русе, ф. 8К, оп. 7, а.е. 47, л. 176.

[18] Русе – архитектура и история, Съставител Николай Ненов, Русе, 2013, с. 72.

II. ОТЗИВИ И РЕЦЕНЗИИ. КНИГОПИС

ТЕКСТЪТ *ЛЕВСКИ* – ПРОЧИТИ В СВОЙ И В ЧУЖД КОНТЕКСТ

Как студенти от европейски университети разчитат живота и делото на Васил Левски

Цветана ГЕОРГИЕВА

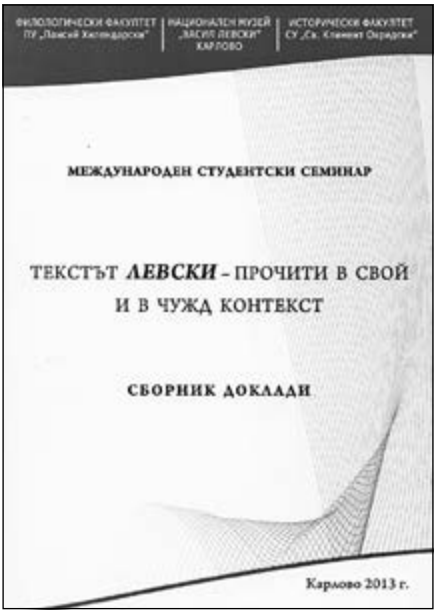
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ ПУ „Паисий Хилендарски"
НАЦИОНАЛЕН МУЗЕЙ „ВАСИЛ ЛЕВСКИ" КАРЛОВО
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ СУ „Св. Климент Охридски"
МЕЖДУНАРОДЕН СТУДЕНТСКИ СЕМИНАР
ТЕКСТЪТ ЛЕВСКИ - ПРОЧИТИ В СВОЙ И В ЧУЖД КОНТЕКСТ
СБОРНИК ДОКЛАДИ
Карлово 2013 г.

Сборник с доклади от международен студентски семинар, Карлово – 2013

Съставители – проф. Любка Липчева-Пранджева, доц. Елена Гетова, Дора Чаушева

Издателство „Прима Принт", София, 2014, с. 204

Преди повече от две години Дом „Витгенщайн" среща трима българи, чиято професионална съдба е свързана с Васил Левски – Дора Чаушева, директор на националния музей „Васил Левски" в Карлово, проф. Иван Стоянов – един от водещите изследователи на Българското възраждане – преподавател във Великотърновския университет „Св. Св. Кирил и Методий", и проф. Любка Липчева-Пранджева – преподавател в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски" и лектор по български език във Виенския университет. Повод е представянето пред австрийска публика на две книги, в които Дора Чаушева и проф. Иван Стоянов са съавтори – „Васил Левски –

Апостолът на българската свобода", издадена на немски език и „Европейските измерения на Васил Левски". Като лектор по български език във Виенския университет проф. Липчева работи със студенти по проект за Васил Левски. Представените студентски есета предизвикват интереса на присъстващите. Тримата споменати по-горе решават да разширят проекта сред студенти от други европейски университети и да ги поканят да представят свои изследвания за Левски. Избират това място да е Карлово, поводът – 18 юли, рождената дата на Апостола. Подкрепят ги българският посланик във Виена г-жа Елена Шекерлетова и директорът на БКИ Дом „Витгенщайн" г-н Борислав Петранов.

Така през 2013 г. в Карлово пристигат Жасмин Дегенхарт, Иван Шимко и Натали Занднер от Виенския университет, Якоб Вайц от университета „Алберт Лудвиг" във Фрайбург, Германия, Марта Гаенцка от университета „Адам Мицкевич" в Познан, Полша, Тифани Марек от университета в Страсбург, Франция. С тях са и преподавателите им, както и известни български учени с група български студенти. Всички са участници в Първия международен студентски семинар за Васил Левски. Проф. Иван Стоянов споделя: „Конференцията на студентите от Европа „Текстът Левски – прочити в свой и в чужд контекст" е изключително събитие за българския научен и културен живот – първо по рода си. Младите хора от Европа, като прибавим и участващите студенти от Софийския и Пловдивския университет, навярно не се и досещат, че те са „първи" с тази „първа" проява. Как така, навярно биха се запитали, та нима не е имало млади хора преди нас, нима тези, които ни преподават и обучават днес, не са били студенти, нима отношението на българите към Васил Левски е било различно, нима не са се досещали, че той трябва да излезе вън от „тесните" граници на България и Балканите… Но ако някой си мисли, че този наистина забележителен първи случай е привлякъл българските национални медии, българските държавни мъже или „хайлайфа" на българската научна и културологична мисъл – той дълбоко се заблуждава."

Вече е факт и сборникът с изследвания, които студенти и преподаватели представиха в Карлово. Той е озаглавен „Текстът Левски – прочити в свой и в чужд контекст".

„Младежката аудитория е безспорно най-ефективният инструмент едновременно за проучване на асиметриите в европейския културен контекст и за създаване на механизъм за преодоляването им. Без да са непременно носители на определена научна доктрина, студентите разполагат с достатъчно компетенция за разчитането на комплексна проблематика. От друга страна, това са млади хора, за които понятието за единно европейско културно пространство не е химера или отложен политически проект, а ежедневие, в което се развиват и в което търсят своето професионално развитие" – коментира проф. Липчева.

На 16 юни 2014 г. в Института по славистика на Виенския университет се организира представяне на проекта и сборника от семинара в Карлово. Учас-

тниците от България са зам. кметът на Карлово Антон Минев, директорът на музея на Апостола Дора Чаушева, проф. Иван Стоянов, студенти от София и Пловдив. Присъстват още преподаватели от Виенския университет, служители в българското посолство, студенти-българисти…

„Млади хора, студенти от различни националности, да организират в центъра на австрийската столица среща за Апостола на българската свобода Васил Левски е нещо много специално за мен – и като директор на музея, и като българка – споделя Дора Чаушева. – Това, което представиха студентите – презентации, идеи, впечатления от семинара в Карлово, подкрепата на директора на техния институт проф. Поляков, готовността им да продължат да четат и популяризират Левски сред свои колеги и съмишленици, показва, че не са напразни усилията и на музея и община Карлово, на българските преподаватели и на всички съмишленици. С подобни стъпки трябва да продължи да се извежда личността на Апостола извън тесните рамки на националните ни граници. Васил Левски има вече своите посланици и във Виена, и във Фрайбург, и в Страсбург, и в Познан, и в Берлин. И това не са случайни хора, а интелигентни млади европейци, посветили се на различни науки, но всички изучаващи български език и имащи своите колеги и приятели от България – от семинара в Карлово. И през тази година някои от тях отново ще бъдат в нашата страна – на семинари по български език в София и Велико Търново. И отново ще става дума за Левски и за Карлово – продължава г-жа Чаушева. – За Апостола и за проекта знаят вече студентите и преподавателите и в Белградския университет. На срещата, организирана от доц. Ценка Иванова – лектор по български език в Белград, на 19 юни във Филологически факултет, ние разказахме за всички събития, реализирани с участието на студентите – и във Виена, и в Карлово. Вярвам, че след тази среща студентите на доц. Иванова, интересуващи се от различни теми, свързани с България и българската култура, литература, история са заинтригувани и от личността на Васил Левски. Още повече, че неговият живот е пряко свързан с Белград. Много скоро в техния кабинет ще има и портретите на четиримата големи български възрожденци – Раковски, Левски, Каравелов и Ботев. Обзор на събития от общата ни историческа съдба на съседни народи на Балканския полуостров направи проф. Иван Стоянов. Той обърна внимание на факти от живота на Раковски, Каравелов и Левски, свързани с тяхното пребиваване в сръбската столица. Акцентира върху съвременните отношения между българи и сърби, които трябва да бъдат близки и приятелски не само на базата на общия славянски произход, но най-вече водени от поуките на историята. В заключение професорът изрази своята увереност, че именно те – младите, ще успеят да постигнат това успешно, опознавайки Левски и неговите идеи. И посещавайки България, разбира се.

Убедена съм, че политиката на музея за популяризиране на личността и идеите на Васил Левски сред академичните среди е правилният път. Хубаво е,

че идеите и проектите на музея срещат подкрепата на ръководството на Карлово, на Фондация „Васил Левски", на университетските преподаватели – тук в България, и в чужбина, на спомоществователи – от Карлово, от Ловеч."

С подкрепата на тези спомоществователи, става факт сборникът от семинара в Карлово – първият, студентски, международен. В него студенти – българи и чужденци, пишат и разсъждават за Апостола на български език.

***Аз изминах своя път към Левски, може би и Европа също трябва да го стори*, смята 20-годишната Жасмин Дегенхарт от Австрия в своето „интервю" с Васил Левски.**

„Васил Левски. Пионер. Революционер. Гениален ум. Искрена любов към хората. Тези думи ми идват първо наум, когато чуя името му. Жалко е, че ние, европейците, не го познаваме, че уроците ни и по история, и по етика са ни спестили знанието за него. Несправедливо е, че е останал чужденец в нашата обединена Европа, но още по-странно е, че и днес не се занимаваме с него."

„Днес Европа се намира в необикновена фаза на развитието си, която медиите наричат кризисна. Сега, когато зная достатъчно много за Левски, ми се иска да можех да го попитам: „Това криза ли е наистина? И само обединена Европа ли засяга? Какво става с нас, хората на 21-ви век, с нашия глобален свят?

Много обикновени хора, а и политиците на много страни, се страхуват от това бързо развитие, безпокоят се за културата си, за историята си. Границите се разтварят, човек често не намира опора в държавата си, а и държавата, в която живее, може съвсем да не е неговата. Как можем тогава да се преборим с предизвикателствата на глобализацията?" И Жасмин Денегхарт получава отговора на Левски: „Всичко се състои в нашите задружни сили". И тя продължава неговите думи: „Докато живеем в съжителство, не бива от нищо да се страхуваме. Всичко зависи от нашите обединени сили. Само когато вървим заедно, ще може заедно да напредваме", обобщава тя, на базата на думите на Левски.

В своето въображаемо интервю с Левски Жасмин коментира и етиката в бизнеса. Пак през очите на Левски търси отговорите. „Интригата спира хода на народната работа", казва той и още: „Трябва изпит за всеки. Защото има примери: Днес е човек, а утре – магаре." И още едно изречение на Левски избира младата австрийка по повод днешните отношения в бизнеса: „На такива хора дай работа, които са разсъдителни, постоянни, безстрашни и великодушни".

„Защо тъкмо сега се сещам за Левски? В това време? Не зная. Вероятно става въпрос за вечното желание на човека да разбере по-дълбокия смисъл , скрит зад всичко – зад простите неща от ежедневието ни, но и зад големите истински избори на живота ни. Може и дълго е трябвало да се уча, да се запознавам с хора, да се сприятелявам и разделям с тях, трябвало е да измина своя път до неговите думи. Както може би трябва днешна Европа да извърви своя път...", размишлява Жасмин Дагенхарт.

Паметникът на Левски в Карлово, лъвът и Библията **през погледа на Якоб Вайц от Фрайбург, Германия**

Подпомогнат от своя научен ръководител доц. д-р Светла Черпокова по темата „Паметниците на Левски като индикатор за културна памет", размишлява в своето изследване Якоб Вайц от университета „Алберт Лудвиг".

Той дава родното място на Апостола, като едни от примерите за местна културна памет. „В Карлово къщата на Левски е възстановена. Експозицията в нея показва отношението в неговото семейство, включва снимки и текстове за близките му. Един мотив, който трудно може да бъде въведен в координатната система, е статуята на неговата майка. Става ли тук въпрос само за един акцент от семейните отношения, или се следва принципа на култа към Дева Мария? Така, както човек се покланя пред статуите на Дева Мария, така може да се поклони на гроба на Гина Кунчева и пред нейната статуя.", смята Якоб Вайц.

Той разчита религиозни мотиви и в паметника на Васил Левски в родния му град. Паметникът показва Левски като опасен за врага, силен и борещ се за свободата революционер. Към това се прибавя мотивът за лъва. Не бива да се изключва също, че това е една светска представа, защото, както се твърди, Раковски му дава името „Левски". Тук обаче може да се направи паралел с библията. Сам Бог казва за себе си, че при свършека на света безстрашно ще се бори като един лъв срещу враговете си, припомня фраза от Библията Якоб Вайц и коментира, че във Вечната книга лъвът е символ на храброст, и но също може да бъде използван като властово и предизвикващо страх оръжие. Така всъщност е представен и Левски в родния му град, смята Якоб. Според германския студент тезата за религиозно мотивираното изобразяване на Левски в Карлово може да бъде подкрепена и от още един факт. Неговите отрязани коси като свещена реликва са внесени и положени в храма, където са изложени и иконите на множество други български светци.

Студентът от Фрайбург изследва паметниците на Левски в България и чужбина. Той се спира специално на проекта за паметник на Левски в Свиленград. Само преди броени дни в София на национален конкурс по този проект бяха представени 11 макета. Но ето как изглежда идеята през очите на един студент от Германия, който изучава български език и живота и делото на най-великия българин. „Особено изненадващ е заявеният амбициозен проект в Свиленград. Там дружеството „Аз обичам България" иска да издигне най-високата статуя в света. Предвижда се тя да бъде 133 метра и заедно с постамента, който трябва да се използва като конферентна сграда, паметникът да достигне 150 метра. Така той би бил провъзгласен за втория по големина в света. Остава обаче открит въпросът дали самият Левски би желал това? Защото той е бил много скромен човек и всички единодушно са подчертавали именно тази черта от неговия характер", коментира германският студент.

УНИКАЛЕН КАТАЛОГ НА РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – ЛОВЕЧ

проф. дин Иван СТОЯНОВ

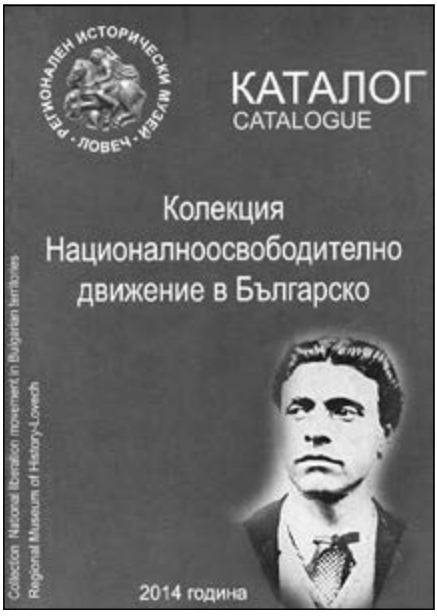

„Колекция Националноосвободително движение в Българско”

Каталог на Музей „Васил Левски”, РИМ – Ловеч

Съставител и редактор – Теодор Тончев, Капка Кузманова

Ловеч, 2014, 160 стр.

Каталогът на колекция „Националноосвободително движение в Българско”, представен в Музей „Васил Левски” към Регионален исторически музей – Ловеч, е посветен на 60-годишнината от създаването на музейната експозиция, представяща борбата на българите за независимост и дейността на Апостола на българската свобода в „столицата” на Вътрешната революционна организация. Съставител на изданието е Теодор Тончев – главен уредник, завеждащ отдел „История на България XV – XIX век”. Редактор на каталога е директорът на Регионален музей – Ловеч, Капка Кузманова. Великолепният труд на колегите от Ловеч съдържа три основни раздела:

- вещи и документи на Васил Иванов Кунчев – Левски (с. 6-23);
- вещи и документи на съратници на Левски (с. 24-45);
- вещи и документи на участници в Априлското въстание и Ботевата чета (с. 46-55).

Този каталог се появява на бял свят в интересен момент от развитието на визията на българското общество към темата „Левски”. От вестникарски публикации и от електронните медии българинът научава, че се прави игрален филм за героя, но никой от създателите на тази продукция и не мисли да се допита до тези, които малко или много познават епохата, героя, действията и идеите му – с една дума неговия живот. Не че историците разбират от кино, но

със сигурност и кинаджиите не разбират от история. И тъй като става дума за Васил Левски, едва ли трябва да се появява нов Джингиби, пък било то и в модернизиран вариант като, да кажем, Робин Худ или съвременен плейбой. Други проектират помпозен паметник на Апостола, който трябва да е не по-малък от 100 метра във височина! И то само на три километра от българо-турската граница край Свиленград! Чистият „патриотизъм" на инициаторите е толкова впечатляващ, че няма как да не се отбележи! Бразилците ще си имат 40-метров Христос в Рио, американците Статуята на Свободата край някакъв си Ню Йорк – че ние ли ще им се даваме? Ние ще си направим два пъти и половина по-голям паметник на Левски – пък да видим как ще ни гледат тогава тези прехвалени демократи. Ще има да завиждат!!! Ама хак им е! Като си нямат сдружение „Аз обичам Бразилия" и „Аз обичам САЩ" кой им е крив!

За разлика от онези, които „обичат България", Теодор Тончев и Капка Кузманова са създали един уникат, който ще бъде чест за библиотеката на всеки образован и интелигентен човек. Направили са го по един начин, който като че ли има за основен принцип спазване на канона в музеологията в пълна мяра, но който говори толкова много и толкова аргументирано, че човек неволно се стряска от откровеността, от истината, от действителността на онова, което е било тогава – до Освобождението и след Освобождението.

Какво прави впечатление на специалиста историк, а навярно и на всеки, който се е докосвал до темата „Левски"? Най-вече това, че оригиналните експонати, свързани с дейността на Васил Левски, са твърде малко, макар и най-много от всички български музеи. И то не къде да е, а в центъра на Вътрешната революционна организация. И кой запазва тези материали? Навярно на този въпрос логичният отговор е – членовете на Централния вътрешен комитет, които са най-близо до Апостола, които контактуват най-често с него, които получават от него и му предоставят писма, квитанции, оръжие, тефтери, устави, прокламации, печати и други материали. Уви – този отговор, колкото и логично да звучи, е неточен или направо – неверен! Най-много оригинали на вещи, използвани от Васил Левски, предоставят наследниците на непретенциозните му укриватели Мария (Марийка) и Никола (Николчо) Цвяткови. Камата – ако тя е на Левски, е предоставена от Васил Йонков – Гложенеца, а сабята – от монашеското братство на Троянския манастир. И нито един оригинален експонат, принадлежал на Левски или свързан с него, от членовете на Централния вътрешен комитет, които по ведоми и неведоми пътища до един остават живи след Освобождението. Става въпрос за ловчанлиите Марин Поплуканов, поп Кръстю Никифоров, Иван Драсов, Димитър Пъшков, Иванчо Колев… За другите – неловчанлиите – Ангел Кънчев, Димитър Общи и Апостола – се знае!

Второто усещане, което се набива на очи, е следващият раздел – богат и пребогат на фотографии на споменатите и неспоменатите по-горе ловешки членове на комитета. То портретни фотографии, то групови снимки, то семей-

ни портрети, то фотографии на съпругите, на децата... Особено добре се е погрижило за влизането си в историята Поплукановото семейство – и Марин, и братята му, и особено богатата колекция на Поп Лукан Лилов, за което са се постарали неговите наследници, тъй като всеки знае за трагичната му кончина по време на войната. Тук е и Величка Хашнова – сестрата, изиграла такава „голяма" роля след смъртта на Карловеца. Но ги няма тефтерите, които Марин хвърлил в „за/х/одат", както пише Левски до Каравелов: „От тоя град (Ловеч – б.м.И.С.) е и Грую (Марин Поплуканов – б.м.И.С.)… Пиши ми да не дохождам скоро, като преувеличява придирванията на тур/ците/, уж биле търсиле и у тях и пр., та нямало място де да сляза. **И още казал, дето бях оставил припас, тефтери и пр. да се хвърлат в за/х/одат!** Видиш ли работа на страхопъзльовци!". От това писмо на Апостола става пределно ясно защо няма оригинални материали, запазени от членовете на вътрешния център на организацията. Основната причина е „смелостта" им и тяхната „отдаденост" на всенародното дело. Добре, че имало и обикновени хора – като Марийка и Никола Цвяткови, които никога и не помисляли, че са достойни да участват в някакво ръководство. Те и след Освобождението си остават „обикновени" българи, които трудно поминуват, но които съхраняват почти всичко, останало им от Карловеца.

В грижата си за трайно влизане в историята не отстъпва и Иван Драсов – цели 17 музейни експоната, но само една негова снимка с посвещение от „страшното" време, в което четем: „Бай Пано! Приемете образъ ми в знак приятелство И Т Драсов 870 май 14-ий Ловечъ". Е, такова нещо може да се запази! Всичко друго в експозицията – от „свободна" България – майка му, съпругата му Еленка, медали и ордени от князе и царе… От Левски и за Левски – нищо! Ама съвсем нищо! Нищо и за срещите му с членовете на БРЦК в Букурещ!!! А се знае, че ги е имало! Същото важи и за другите „съратници" на Апостола от вътрешния център. Поп Кръстю е представен с един единствен експонат – дописката му от ноември 1879 г. „Памятник на свещенодякон Игнатий Левски".

Да се чуди и мае човек на българската история – кои я правят и кои остават в нея? На „другите" – тези, които жертват всичко – по-късно ще им строят паметници. Явно същите въпроси са вълнували и съставителите на този безценен каталог, но те оставят изводите за читателя и за всеки, който ще го разгърне. Навярно това е най-правилният подход, но пишещият тези редове, възползващ се от привилегията да бъде един от първите, който се докосва до този труд, не може да прикрие задоволството си от успеха на създателите на това издание и в същото време с изненада установява колко много може да „говори" един каталог и колко натрапчиво верни изводи налага материалът, заложен в него.

---

* Васил Левски. Документи в два тома. Т. 2. Автентичен текст. Исторически коментар. Авторски колектив проф. Крумка Шарова, ст. н. с. Цветолюб Нушев, Тодорка Томова. (Под редакцията на проф. Дойно Дойнов). С., 2009, д. № 2016, с. 139.

НОВО ИЗСЛЕДВАНЕ ЗА КАРАВЕЛОВ И ЛЕВСКИ

Дора ЧАУШЕВА

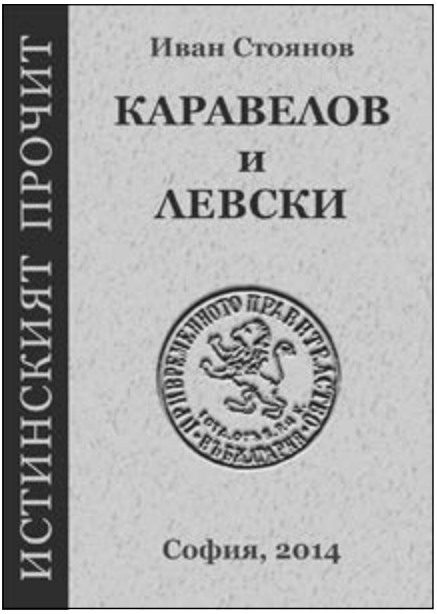

„Каравелов и Левски.
Истинският прочит"
Автор проф. дин Иван Стоянов
Издателство „Златен змей"
София, 2014, 272 с.

Новото монографично изследване на проф. Иван Стоянов **„Каравелов и Левски. Истинският прочит"** излиза в годината, в която отбелязваме 180 години от рождението на Любен Каравелов, 135 години от неговата смърт, 145 години от излизането на в. „Свобода" и 145 години от създаването на БРЦК в Букурещ. Авторът продължава традицията си в навечерието на 18 юли, когато отбелязваме рождението на Апостола, да предлага на читателите свои нови изследвания, които излизат извън налаганите дълго време идеологизирани клишета за Любен Каравелов и за Васил Левски – двамата Големи на Българското възраждане, както ги определя той. Спазва и традицията си като историк в неговите изследвания читателят да намира само документирани истини. И нещо повече – да намира и самите документи, които може да прочете и сам да прецени прав ли е авторът или не.

Новата книга на проф. Стоянов няма да удовлетвори читателите, които очакват традиционно цялостно биографично изследване. Тя ще отговори на очакванията на онази читателска аудитория, която разграничава истината от художествената и публицистичната измислица, която очаква преодоляване на табута и разчупване на стари стереотипи, осветляване на спорни или нерешени все още проблеми, без хипербола и без героизиране, от които за съжаление и самата историческа гилдия все още не може да се отърси.

Както сам споделя авторът, новата книга представя Каравелов и Левски такива, каквито са. А те според него са много, много големи личности, кои-

то биха били чест за всяка нация, уважаваща себе си. Дори днес, във второто десетилетие на XXI в., е трудно да повярваме, да си обясним, да осъзнаем, че е имало такива българи – едно време. Първият е наречен от дипломатите на Великите държави в Османската империя „Мацини на Балканите", а вторият с пълно право можем да сравним с другия италиански революционер – Гарибалди – смята проф. Стоянов. Отношенията между двамата Големи той вижда като еталон, който няма как да се обясни със съвременните политически нрави. Дори противоречията, които възникват в редки случаи между тях и са факт, не променят общата картина, а по-скоро потвърждават съвместното им израстване и превръщане в символи на българщината. С тази своя книга проф. Иван Стоянов категорично доказва, че трябва да останат само в миналото опитите да бъдат противопоставяни Каравелов и Левски – единият като буржоазен либерал и поради това непоследователен, нерешителен, изменчив и поддаващ се на чужди внушения, а другият – последователен революционер демократ, който върви право към целта и развенчава колебливата и съглашателска политика на Копривщенеца.

Авторът анализира и нови документи, открити от него в руски архиви, и такива, отдавна известни на науката. На широка документална основа той представя и малко известни или неизяснени въпроси, свързани с живота, делото и идеите на Каравелов и Левски, и съвместната им работа. Изграждането на БРЦК в Букурещ, създаването на Вътрешната революционна организация, обявяването на вътрешния център за „I отд. отъ БРЦК", т.е. за първи отдел на организацията в Букурещ, възприемането на тактиката на революционния терор от вътрешните дейци по нареждане на емигрантския център, въпреки първоначалното противодействие на Васил Левски, изпращането на събраните средства до Каравелов, а не до касиера на БРЦК Димитър Ценович, търсенето на подкрепа от страна на Каравелов във възникналите спорове с Димитър Общи и Анастас Попхинов, информирането на Букурещкия БРЦК за всяка стъпка на организацията във вътрешността на българските земи – това са все примери, които говорят за отношения между личности, отдадени изцяло на българската национална кауза. Според него дори превратното представяне на задачите и решенията на Общото събрание от 29 април до 4 май 1872 г. от българската „историческа наука" не е в състояние да промени мнението на обективно мислещия човек за отношенията на двамата. На това събрание се демонстрира единство и в мисълта, и в намеренията, и в начина на действие. Съвсем не е случаен фактът, че по инициатива на Каравелов, Карловецът получава и известното пълномощно, с което може да представлява БРЦК, където и да се намира.

Безспорно Левски не е теоретик от рода на Каравелов, Касабов, Раковски, но неговите блестящи хрумвания, изказаните прозрения и вроденият реализъм се оказват не по-малко значими като принос в развитието на българската

обществено-политическа мисъл през третата четвърт на XIX век. Идеята за свобода и чиста република, идеята за съвършено равенство между различните народностни групи в бъдещата държава, идеята за свобода на вероизповеданията, идеята за уважение и отдаване признание на обикновените хора, идеята за изграждане на държавата като храм на истинната и правата свобода... и още много други възхищават и днес – в XXI век – изтъква авторът.

И с тази своя книга проф. Стоянов остава верен на принципа си на историк – да показва историята такава, каквато е – с методологията на науката история, не с други методологии. Тези други методологии се демонстрират за съжаление и в наши дни, за съжаление и по отношение на Васил Левски, но от други автори.

„Историята затова е държавна наука – за да поддържа миналото в единство. Иначе нацията губи една от най-важните си спойки и отива на разпад. Именно различният официален възглед към миналото направи македонците такива изметнати българи. Държавата е длъжна по дефиниция институционално да налага единния възглед за миналото върху територията. Докато на най-високо ниво не се реши друго, поп Кръстьо трябва да си остане навсякъде официалният предател на Левски". Цитираният текст е част от заключението на Росен Янков в книгата му „Предателите на Левски". И няма как в отговор на тези думи проф. Иван Стоянов да не възкликне: „Има държавна граница, държавна политика, държавна хазна, към която всички се стремят, но за пръв път някой си позволява да налага в писанието си мнение, че историята е държавна наука и държавата трябва да решава кое е историческа истина и кое не!!!". И да зададе въпросът – освободили ли са се българите след 1878 г. или са си останали все там – в Османската империя, въпреки че живеят в собствена държава? Този въпрос според него се налага и от прозренията на двамата. На 9 януари 1873 г. Левски ще заяви пред следствената комисия „Нашите българи желаят свободата, но я приемат, ако им се поднесе в къщите на тепсия", а Каравелов ще простене „За пред люде ли сме? / Българине, Българине, / Чуждо мотовило? / Имаш ли ти нещо свето / Или нещо мило"?

Тъжни според автора, но верни констатации и още по-страшни въпроси, на които все пак трябва да се отговори!

СЪХРАНЯВАНЕТО НА НАЦИОНАЛНАТА ИДЕНТИЧНОСТ И МУЗЕИТЕ В БЪЛГАРИЯ КАТО ЧАСТ ОТ УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ

Цветана ГЕОРГИЕВА

Сборник с материали от национална музейна среща Карлово – Калофер, 2013

Под редакцията на Дора Чаушева, проф. Иван Стоянов

Издателство „Златен змей”

София, 2014, с. 320.

Ако искаме да имаме свое място в съвременния свят, трябва да изберем от историята това, което ни прави най-много българи днес. От тази гледна точка възрожденската епоха е тази, която, може да се каже, е съградила днешна България. Хубави или лоши, ние сме такива благодарение на всичко това, което са успели да направят предците ни. Какво се случва в публичното представяне на нашата история от страна на музеите? Какво е мястото на Българското възраждане и ролята на българските музеи. Тези проблеми бяха дискутирани по време на двудневната национална среща на музейни специалисти от цялата страна, която се проведе в Карлово и Калофер и чиито организатори бяха националните музеи „Васил Левски” и „Христо Ботев”. Тя се осъществи с подкрепата на Министерството на културата и с медийното партньорство на в. „Марица”.

Музеите работят по самостоятелни проекти, в патрньорство с неправителствени организации, търсят начин да популяризират българската история. Но посетителите в музеите не стават повече, твърди Димитрийка Кръстева от Националния исторически музей. Според директора на НМ „Васил Левски” в Карлово Дора Чаушева както преди, така и днес музеите работят с огромна мрежа от институции в сферата на образованието, културата, медиите за постигане на своите цели, включително и за съхраняване на националната идентичност в условията на всепоглъщащата глобализация. Може да видим още много

прекрасни примери от различни музеи, които продължават да реализират интересни и съвременни идеи. Но особеното днес е, че от една много подредена система преди, сега попаднахме изведнъж в условия сами да търсим политики, практики, механизми за успешно взаимодействие. Освен всичко друго, трябва да се мисли и за един по-добър баланс между бюджетно финансиране и собствени приходи според спецификата на всеки отделен музей.

Провеждаме тази среща, за да се чуе гласът на музейните специалисти, които пазят историята на Българското възраждане. При нас е паметта за личностите, които от народ създадоха нация – Левски, Ботев, Вазов, а моето мнение е, че тази епоха и музеите, които пазят паметта за нея, днес са пренебрегвани за сметка на археологически и други обекти – твърди Ася Николова – директор на НМ „Христо Ботев" в Калофер.

Безкрайното комерсиализиране на сферата на културата, на музейното дело, изискването от тази сфера да генерира постоянно печалба, да разчита на средствата, които набира, за да може да се развива, за да се вкарват нови интерактивни начини на показ, на привличане на различен тип публики, това са само част от грешките, които се допускат по отношение на музеите, категоричен е доц. Георги Вълчев, преподавател в СУ "Св. Климент Охридски". Според него една от тези грешки е и вездесъщата роля, която се възлага на културния туризъм. Но България най-напред трябва да подреди сферата на туризма и едва тогава трябва да мисли за нормален културен туризъм. А говорейки за културния туризъм, изключително много се подценява големият потенциал на българската публика, твърди доц. Вълчев. Уповавайки се на тази мантра за културен туризъм, се случва пълно надцакване по отношение на историческите факти. Ако днес прочетем, че е открит гроб на вампир в Созопол, утре четем, че това става във Велико Търново или пък някъде около Варна. С абсолютна категоричност "локализираме" гробници на Севт или други тракийски царе. Такъв тип подходи прави абсолютно невъзможно поддържането на обикновеното човешко разбиране за историята. А това става, защото ученият се нагърбва да бъде и пиар специалист, и човек, който разработва цялостно проекта и който се нагърбва със задачата чрез този проект да извлече по-нагоре икономически цялата местна общност, смята доц. Георги Вълчев.

Базирано на науката и знанието и насочено към повишаване на самочувствието на новите генерации – това трябва да бъде основата на бъдещото развитие на музейните институции – сподели Валерия Димитрова от Министерството на културата. В тази посока бяха и разсъжденията на проф. Иван Стоянов от Великотърновския университет. Историята има за цел да реконструира миналото такова, каквото е било, а не такова, каквото някому се иска да е било. Музеите трябва да се освободят от възприети и наложени стереотипи – например да представят само революционните дейци. А нима другите – ТЦБК, Добродетелната дружина..., не са родолюбци и не са отдавали сили, средства,

знания и живот за националната свобода? Но те все още не са представени по подобаващ начин в българските музеи – нито със своите лица, нито със своите идеи и програмни документи.

На срещата бяха представени и новооткрити документи, и нови изследвания, но най-голяма част бяха споделените тревоги, идеи и практики от музейната колегия, свързани с младата аудитория – ученици, студенти, включително и най-малките посетители. Ако тя е в музейните зали, тогава можем да говорим и за изпълнена мисия на музеите, и за съхранена национална идентичност – убедени са всички участници в срещата.

Издаденият сборник с доклади, съобщения и презентации ще даде възможност на цялата музейна колегия да се запознае с работата на срещата и дискутираните проблеми. В него са включени материалите на всички 36 участници в националната работна среща. Всеки сборник има като приложение и CD с показаните по време на срещата презентации.

Публикуваните материали в сборника са структурирани в два раздела. Първият – „Нови изследвания на музейни специалисти за периода на Българското възраждане". Вторият – „Съхраняване на националната идентичност чрез популяризиране на културно-историческото наследство от епохата на Възраждането като част от устойчивото развитие".

Водещ в първия раздел е докладът на проф. Иван Стоянов. Верен на своя интерес към идеите и програмните документи на политическите течения и организации в българското националноосвободително движение през XIX век, той разглежда проектите за дуализъм с Османската империя в програмите на „млади" и „стари" и възможностите за реализация в историческото ни развитие. Върху нови или малко известни документи и културни паметници спират вниманието на читателя автори като Стефан Шивачев, Алексей Стамболов, Дора Чаушева, Теодор Тончев. Богати семейни архиви, документално наследство и спомени, съхранявани в музеите, представят специалисти от в Благоевград, Чипровци, Шумен.

Вторият раздел с обявената тематика привлича напълно основателно по-голяма част от участниците в националната среща. Разнообразната музейна практика, работата с различни възрастови и социални групи, нови експозиции и реализирани проекти, дарения, партньорства – така най-кратко може да се представи разнообразната тематика на съобщенията и презентациите в тази част. Интересът на читателя ще бъде привлечен от материали за нови постъпления, дарения и дарители на фондовете и колекциите на някои музеи

Със своя широк тематичен обхват, с представените нови оригинални изследвания и публикувани документи, с разнообразните музейни практики и нови обекти и експозиционни решения, този сборник е интересно четиво за преподаватели по история, любители историци, краеведи, родоизследователи и всички онези, които се интересуват от миналото на своя народ.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. ЮБИЛЕЙНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ С МЕЖДУНАРОДНО УЧАСТИЕ „ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ – ПИСАТЕЛ, ПУБЛИЦИСТ, РЕВОЛЮЦИОНЕР, ПОЛИТИК”

Теодора Евтимова. Регионална библиотека „Любен Каравелов” в Русе празнува юбилейни 125 години 11

Проф. дин Иван Стоянов. Любен Каравелов – модерният политик и дипломат на нова България 18

Проф. дин В. И. Косик. Мир идей Любена Каравелова 23

Проф. дин Николай Червенков. Болградският филиал на БРЦК И БЦБО ... 29

Мария Карániколова. Любен Каравелов и Копривщица 40

Д-р Иван Александров, д-р Калина Иванова. Любен Каравелов и Велико Търново 46

Дора Чаушева. Теофан Райнов и Любен Каравелов – „известния български агитатор” и „най-ревнустният наш републиканец” 53

Проф. д-р Лъчезар Георгиев, гл. ас. д-р Стела В. Георгиева. Книговедски извори за издателската и печатарската дейност на Любен Каравелов 1868-1878 г. 62

Доц. Живодар Душков. Любен Каравелов за... Любен Каравелов 85

Даниела Вичкова. Любен Каравелов, Кириак Цанков и българските доброволци в Сръбско-турската война, 1876 г. 97

Стоян Стоянов – Комитски. Непознатият Любен Каравелов 108

Галина Джурова. Връзките на Любен Каравелов с Русе 113

Доц. д-р Живка Радева. Любен Каравелов – приноси във възрожденското книгознание 120

Надежда Цветкова. Дигитални документи за Любен Каравелов от фондовете на Държавен архив – Русе 127

Д-р Емилия Станева – Милкова, Кристиана Димчева. Любен Каравелов на страниците на Варненска дигитална библиотека 132

Петко Георгиев. Любен Каравелов и Пловдив – спомени във фотографии 136

Елизабет Здравкова. Любен Каравелов – дейност и литературни позиции 143

Албена Хинкова. За „сеятелите" на идентичности и техните „плодове". Наблюдения върху публицистиката на Каравелов и неговите съвременници 147

Йордан Палежев. За осемтомното издание на Любен Каравелов под редакцията на Захари Стоянов 155

Доц. д-р Руси Русев. „Българете" в „Записки за България и за българете" на Любен Каравелов – минало и съвремие в огледалото на себепознанието 158

Гл. ас. Никола Бенин. „Хаджи Генчо е такъв един българин": родовият човек в „Българи от старо време" от Любен Каравелов 168

Д-р Иво Братанов. Копривщенският говор в езика на Каравеловата драма „Хаджи Димитър Ясенов" 175

Катя Кирилова. Опитът и посланията на Любен Каравелов като издател за деца 186

Дойчо Иванов. Раб и труженик на книжовното поле 194

Д-р Красимира Александрова, Илияна Константинова, Лилия Тодорова и Бориславa Борисова. Литературен пътеводител по живота и делото на Любен Каравелов (1834-1879) 200

Таня Великова. Документи за Регионална библиотека „Любен Каравелов" във фондовете на Държавен архив – Русе 211

Стефка Маринова. Сградата на библиотека „Любен Каравелов" – един от архитектурните шедьоври на Русе 216

II. ОТЗИВИ И РЕЦЕНЗИИ. КНИГОПИС

Цветана Георгиева. Текстът Левски – прочити в свой и в чужд контекст ... 222

Проф. дин Иван Стоянов. Уникален каталог на Регионален исторически музей – Ловеч 227

Дора Чаушева. Ново изследване за Каравелов и Левски 230

Цветана Георгиева. Съхраняването на националната идентичност и музеите в България като част от устойчивото развитие 233

C O N T E N T S

I. ANNIVERSARY SCIENTIFIC CONFERENCE WITH INTERNATIONAL PARTICIPATION „LYUBEN KARAVELOV – MAN OF LETTERS, PUBLICIST, REVOLUTIONARY, POLITICIAN"

Teodora Evtimova. Regional library „Lyuben Karavelov", Rousse celebrates a 125 years anniversary 11

Prof. Dr.h.s. Ivan Stoyanov. Lyuben Karavelov - the modern politician and diplomat in new Bulgaria 18

Prof. Dr.h.s. Viktor I. Kosik. The world of ideas of Lyuben Karavelov 23

Prof. Dr.h.s. Nikolai Chervenkov. The Bolgrad branch of BRCK and BCBO 29

Maria Karanikolova. Lyuben Karavelov and Koprivshtitza 40

Dr. Ivan Aleksandrov, Dr. Kalina Ivanova. Lyuben Karavelov and Veliko Tarnovo 46

Dora Chausheva. Teofan Rainov and Lyuben Karavelov – „the renowned Bulgarian propagandist" and „our most die-hard republican" 53

Prof. Dr. Luchezar Georgiev, Sen. Assist. Dr. Stela V. Georgieva. Comprehensive public research sources regarding the publishing and printing activities of Lyuben Karavelov 1868-1878 62

Assoc. prof. Jivodar Dushkov. Lyuben Karavelov on… Lyuben Karavelov 85

Daniela Vichkova. Lyuben Karavelov, Kiryak Tsankov and the Bulgarian volunteer s in the Serbian-Turkish war, 1876 97

Stoyan Stoyanov - Komitski. The unknown Lyuben Karavelov 108

Galina Dzhurova. The links of Lyuben Karavelov with Rousse 113

Assoc. prof. Dr. Jivka Radeva. Lyuben Karavelov – contributions on the revival of book studies 120

Nadezhda Tsvetkova. Digital documents on Lyuben Karavelov in the funds of the State Archive – Rousse 127

Dr. Emiliya Staneva - Milkova, Kristiyana Dimcheva. Lyuben Karavelov in the pages of Varna digital library 132

Petko Georgiev. Lyuben Karavelov and Plovdiv – memories in photographs 136

Elizabeth Zdravkova. Lyuben Karavelov – activity and literary positions 143

Albena Hinkova. On the „planters" of the indentities and their „fruits". Observations on the publicism of Karavelov and his contemporaries 147

Yordan Palezhev. On the eight-volume publications from Lyuben Karavelov edited by Zahari Stoyanov 155

Assoc. prof. Dr. Rusi Rusev. „Bulgarians" in „Notes on Bulgaria and the Bulgarians" by Lyuben Karavelov – past and present in the mirror of self-discovery 158

Sen. Assist. Nikola Benin. „Hadzhi Gencho is of those Bulgarians": the family man in „Bulgarians of the times of olden" by Lyuben Karavelov 168

Dr. Ivo Bratanov. The Koprivshtitza Manner of speaking in „Hadzhi Dimitar Jasenov" 175

Katia Kirilova. The experience and the message of Lyuben Karavelov as a publisher of children's literature 186

Doicho Ivanov. Slave and labourer on the literary field 194

Dr. Krasimira Aleksandrova, Iliana Konstantinova, Lilia Todorova and Borislava Borisova. Literary guide to the life and work of Lyuben Karavelov ... 200

Tania Velokova. Documents regarding the regional library „Lyuben Karavelov" in the State archives – Rousse 211

Stefka Marinova. Library building „Lyuben Karavelov" – one of the architectural masterpieces of Rousse 216

II. FEEDBACK AND REVIEWS. BIBLIOGRAPHY

Tsvetana Georgieva. The text Levski – interpretative readings in homeand foreign context 222

Prof. Dr.h.s. Ivan Stoyanov. Unique catalogue of Regional History Museum –Lovech 227

Dora Chausheva. New research about Karavelov and Levski 230

Tsvetana Georgieva. Preservation of the national identity and museums in Bulgaria as part of sustainabledevelopment 233

БЪЛГАРСКО ВЪЗРАЖДАНЕ
ИДЕИ – ЛИЧНОСТИ – СЪБИТИЯ

ГОДИШНИК НА ОБЩОБЪЛГАРСКИ КОМИТЕТ „ВАСИЛ ЛЕВСКИ”
И ФОНДАЦИЯ „ВАСИЛ ЛЕВСКИ”

Т. 15, 2014

Българска, първо издание
Отговорен редактор: проф. дин Иван Стоянов
Художник на корицата: Жечко Попов
Коректор: Милена Христова
Формат 70/100/16

Издателство „Златен змей”
Печат: Алианс Принт ЕООД

ФОНДАЦИЯ

Васил Левски